

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Куронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Акмал Саидов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф
Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид
Масъул котиб – Дилором Муротова
Назм бўлими мудири – Икром Отамурод
Наср бўлими мудири – Дилфуза Қўзиева
Адабиётшунослик бўлими мудири – Муҳаммад Исмоил

УШБУ СОНДА:

ШАҚРИМ

Иброҳим ҒАФУРОВ

ЧУНГИ АРМОНЛАР ҚАШИЙИ

Энахон Сиддиқова ҳикояларида ҳаёт борича, қандоқ бўлса шундоқ бадиий тасвирланган, сиймолари оқ-қора бўёқлари билан кўз ўнгимизда гавдалантирилган турли ёш, турли мавқедаги, турлича йўл-йўриққа эга кишилар кўпроқ алам-укубат, қашшоқлик, дард-алам гирдобларида умргузаронлик қилишади. Уларнинг бошларига ҳар томондан дарду алам, оху зор ёпирилиб ҳужум қилади. Асло тинмайдигандек бўлиб кўринган нола-фарёдлар – жамиятнинг энг муҳим узвий уяси бўлган ўзбек хонадонларида кечади.

НАСР

Назар ЭШОНҚУЛ

ЗАНЖИРБАНД

Бора-бора у ҳам менга ўрганди: занжир изн берган масофагача келиб, ерга ўтириб олар, ўша ердан туриб мени кузатарди. Менга энди география хонасида осилиб турган эски топономик харитани эслатувчи чандиқ тўла танаси кўркув бағишламасди. Аксинча менда бир умрга зинжирга маҳкум этилган кимсага нисбатан шафқатга ўхшаган туйғу пайдо бўлганди. Биз соатлаб бир-биримизга тикилиб ўтирардик: ҳар биримиз ўз тасаввуримиздан келиб чиқиб, у мени, мен уни кузатардик. Нигоҳ уриштириш онларида бир нарсани ҳис қилдим: унинг кўзлари билан ўзимга бокдим ва шунда аслида мен эмас, у менга ачиниб қараётгандай туюлди.

ШАДҚИҚОН

Шерхон ҚОРАЕВ

АМИР МУЗАФФАРНИНГ ИЖОДКОР

ФАРЗАНДАЛАРИ

Мухтасар айтганда, Амир Музаффарнинг барча фарзандлари истеъдодли бўлиб, адабиёт ва санъатни қадрлашган, атрофларига шоирларни тўплаб, шеърят кечалари ташкил этишган. Биз юқорида Амир Музаффарнинг фақат тўрт ижодкор ўғли – Нуриддин, Абдулахад, Сиддиқхон ва Носириддинлар ижоди ҳақида тўхталдик, холос. Бизнингча, унинг бошқа фарзандлари ҳам ижод билан шуғулланган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Келгуси тадқиқотлар бу масалага ойдинлик киритади, деб ўйлаймиз.

Нодира ОФОҚ

НАЗМ

Ё БОРҶУРА ИЗН
БЕРМИ, Ё ҲЗИНҲ ҚЕЛ

Сўрма ҳолим... Айланиб минг, етти осмон бўлди паст,
Ер тубанлар сори учди... Қайдаман мен шул нафас?

Очилиб, оташ бўлиб, гоҳ сочилиб, гоҳ замҳарир...
Тўрт фасл бир лаҳзалик ҳол шарҳига тамсил эмас.

Сўрма ҳолим боисин билсанг агар, бўлди азал
Ким, бино олам биноси – не сабаб, не эрди қасд.

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ

ПАЛҚИИ

СОБИҲИ РҲИҲАСИНИ БОИ
БЕРМАС ШОИР

Бугун “янги” анъаналарга асир кўнгиллар сахнига айланмиш, замонавий жамият йўқотаёзган, “Қизил китоб”га киритиш эҳтиёжи пайдо бўлган, ўлиш, унутилиш палласида турган туйғу ҳам, таассуфки, соғинчдн бошқа нарса эмас. Яна таассуфки, айни дамларда соғинч нишоннинг тескари – кўринмайдиган томонида турибди...

Хўш, унда бу улкан нишон юзини майда ва бегона оҳангларга рақс тушаётган жамият кишилари томон ким ўнглайди? Нишоннинг сўл томонига чаплаб ташланган “соғинч” сўзини ким ўқий олади, бу сўз маъносини ким тушунтириб беради, ким уни тош қотган кўнгилларга олиб қиради?

Жек ЛОНДОН

НАҲОН АДАБИЁТИ

ҚИР УЛАРИИ,
ҚИР!

Ўша куни тушга яқин қирғоққа яна учта кема яқинлашди; ичида оқ одамлар ғиж-биж экан. Ҳаммаси ерга тушиб, қишлоғимизга кириб боришди. Улар қишлоқни бошидан охиригача кесиб ўтиб, йўлида учраган ҳар бир одамни отиб ўлдиришди. Товуқ ва чўчкаларимиз ҳам қолмади, кириб ташлашди. Эплаб қочиб қутулганлар ўймақайикқа тушиб, кўрфаз ортига яшириндик. Қирғоқдан хийла узоқлашгач, кўрдикки, бутун қишлоғимиз оловда ёнар эди. Кечки маҳалда Нихи бўғози яқинидаги Нихи қишлоғининг кўп ўймақайиклари бизга йўлиқди. Булар ҳам қочқинлар экан: Нихи бўғозига шимоли-шарқ томондан кириб келган иккинчи кема уларнинг қишлоғи кулини кўкка совурибди.

Энахон СИДДИҚОВА

БИР ПОЙ ТУФЛИ

Икки ҳикоя

Умиджон барвакт турди. Даҳлизга чиққанда меҳмонхонанинг ярим очик эшигидан онасининг саждага эгилаётганига кўзи тушди. Шу топда юрагига куйилган ғалати маҳзунлик, шу билан бирга ҳузурбахш ҳаловат – тиловатдан кўкси симиллаб кетди.

– Худоё худовандо, шу ёлғизгинамдан битта тирноғингни аямагин. Меҳру мурувватингни дариг тутмагин!!!

Онасининг ҳар куни йиғлаб қиладиган илтижоси бу...

Оллоҳ онаизорининг ноаларига малҳам қўярмикин?! Мана, олти йилдирки улар тирноққа зор. Хотини негадир ўзини айбдордай сезади. Кўзига ботиниб қаролмайди. “Яратган кўргувчи, билгучи, Ўзи бенасиб қўймас”, деб сўлиш олади.

Онаси келинини ўз қизидек яхши кўради, гиргиттон бўлади. Қўша-қаришлари, шу ҳовлини қора-қура болаларга тўлдириб юборишларини тилаб, ҳар куни дуо қилаверади:

– Болам, ҳар намозингизда Худодан сўрайверинг! Танграмнинг даргоҳи кенг, осмоннинг қопқаси дуога очик!

– Худодан сўрагани ҳаё қиламан...

– Нега энди?! – қайнона келинига жиғибийрон тикилади.

– Худди намоз ўқиб таъма қилаётгандек туюламан.

Ғалати-да шу хотини. Осмондан тушган фариштами дейсан. Яна тергагани тергаган. Ишга кетаётганда қулоғига астойдил қуяди:

– Молларингизга ортиқча нарх қўйиб, гуноҳга ботманг! Оллоҳга ҳам хуш келмайди!

Умиджоннинг бу гапдан ростмана жажли чиқади.

– Қўлим жарақ-жарақ пул санаганини кўрдингми? Топганимни солиқ, йўл харжи еб қўйяпти ўзи.

Энахон СИДДИҚОВА – (1954–2023). Ўзбекистон халқ шоири. “Эл-юрт ҳурмати” ва “Дўстлик” орденлари билан тақдирланган. Фаргона давлат педагогика институтининг (ҳозирги ФДУ) филология факультетини тамомлаган. “Қорақўз турналар”, “Кўнглим уфқлари”, “Сўз устидаги дунё”, “Эъозли аёллар”, “Она ҳақида қўшиқ”, “Барханларда унган гул” сингари ўнлаб асарлар муаллифи.

– Бир айтиб қўйдим-да! – дея хотини ҳар галгидек маъюс тортади.

Дарвоза эшигига етганда онаси оғриётган оёғини зўрға судраб босиб орқасидан чиқиб келади.

– Шугинани атагандим. Етим-есир, муҳтожга, ўзинг билиб берарсан!

Ҳар ойда пенсиясини олгани ҳамоно унинг қўлига шундай бир даста пул тутқазади. Орқасидан мулойимлик билан қўшиб қўяди:

– Эҳсонда гап кўп!

Умиджон индамай пулни чўнтагига солади. Ҳар куни юрадиган йўлакдан дўкони томон пиёда ўтиб бораркан, онасининг илтижолари юрак-бағрини ўткир аррадай пармалаб боради.

У зулфинни шикирлатиб, дўконни очаркан, енгил нафас олди. Бу ерда бироз бўлса ҳам ишига берилиб, дардларини унутади. Дўкони унча катта бўлмаса ҳам моллари харидоргир. Хорижга қатнайдиган тужжор ўртоқлари чет элнинг яхши пойабзалларини етказиб бериб туришади. Умиджон кўча томондаги ойнаванд шкафга эринмай бежирим туфлиларни чиройли қилиб терди. Бироз ўтмай харидорлар шошириб қўйди. Бугун аксига олиб ёрдамчи бола ҳам келмади. У озгина тин олиш учун стулга ўтирди. Деразадан кўчага назар ташлади. Кўча томонга қараган ойнаванд шкафга энгашиб, туфли кўраётган болани кўрди. Болакай туфлиларга кўзлари чақнаб тикилди-ю, кейин орқасига ўгирилиб, оқсоқланганча кета бошлади. Озгин, юпун кийинган, бир қўлида қўлтиқтаёк, иккинчи оёғи ўрнида шимининг пойчаси шалвираб турибди. Шўрлик нуқсонидан уялётганини шундоқ кўзларидаги ҳасрат ошкор қилиб турарди. Бу туғмамикин?! Унинг юраги алланечук бўлиб кетди.

– Ҳой, болакай! – деразанинг очиқ ойнасидан бошини чиқариб бақирди у. Кейин эшикдан гўёки отилиб чиқди.

– Қаёққа кетяпсан? Туфлиларни яхшилаб кўрмадинг-ку! Қара, жуда бежирим, чиройли! Бунақасини бошқа дўкондан тополмайсан. Қани ўтир, бир кийиб кўр-чи!

– Ме-ен... – бола хижолат тортгандек, янаям ортига тисланди. – Туфлиларингиз жудаям чиройли, менга ёқди. Лекин м-е-н... – болакайнинг овози ҳазин, титраб чиқди: – Ме-ен... мени-и... бир оёғим йўқ... олол-май-ман. Бир ҳавас қилдим-да!

Умиджон боланинг гапларидан қалқиб кетди:

– Нима бўпти?

Сўнг олдига яқинроқ борди. Чўнқайиб ўтириб қўлларидан тутди, беғубор нигоҳларига меҳр билан бокди.

– Биласанми? Нима десамикин? Бу дунёда ҳамма нарсаси тугал, бутун одамнинг ўзи йўқ. Кимнингдир қўли йўқ, кимнингдир оёғи, кимнингдир одам сиёғи йўқ, кимнинг виждони... Қанийди, виждонимиз бўлмагунча оёғимиз бўлмасайди. Оёғимиз бўлмаса ҳам инсонмиз! Лекин виждони йўқ одамларни инсон санаш мумкинми? Гўзал виждонли одамлар оёқлари бўлмаса ҳам жаннати бўладилар. Лекин виждонсизлар дўзахийдирлар, ундайларга жаннатнинг эшиклари берк.

Болакай ундан кўзини узмай анграйганча қараб қолди. У ҳеч қачон бундай маъноли гапларни эшитмаганди. Юзларига капалак қўнгандай табассум югурди. Гўё нигоҳидаги мунг ариб, бир зумда офтоб порлади.

– Мана шу туфли сенга жуда ярашади. Кийиб кўр-чи!

У пештахтадан тоза, қиммат туфлини олиб узатди.

– Кечирасиз, менинг бунча пулим йўқ! – пештахтага ёзилган нархга қараб қаттиқ бош чайқади у.

– Ҳозир мавсум тушган пайти. Сенга жуда арзон қилиб бераман! Ўзининг асл нархи саксон минг, сенга ярми чегирма, қирқ мингга розимисан?!

Болакай ўйланиб қолди. Кейин музтар бўлганча оҳиста сўради:

– Бир пойини ким олади?

– Жуда қизиқ бола экансан, гапни роса чўздинг-да?! Бир пойига ҳам харидор топилади. Сен бунинг ташвишини қилма! Ўқувчи бўлсанг керак? Зукколигингдан билиниб турибди.

– Учинчига ўтдим, – бола оҳиста бурнини тортди.

– Бошида шуни айтмайсанми? Ўқувчига эллик фоиз чегирмамиз бор. Мана кўрдингми, шундоқ бежирим туфлини йигирма мингга оляпсан. У туфлини боланинг оёғига кийдирди.

– Қара, оёғингга қуйиб қўйгандек, худди уста сенга атаб тиккандек. Қуллук бўлсин! Энди сенга бир илтимосим бор...

Болакайнинг юз-кўзларида ҳайронлик акс этди.

– Шу эски туфлингни менга сотсанг хурсанд бўлардим.

Болакай бирпас унга анқайиб қараб турди. Кейин тили базўр гапга келди.

– Шу эски туфлиними?! Ҳазиллашяпсизми? Ахир бир пой-ку! Тагин тагчарми йиртилган, сув киради!

– Бу антиквар! Эски нарсалар қиммат сотилади. Юз мингга розимисан?

Бола гунг-лол бўлгандек анграйди.

– Қани беш ташла-чи?! Савдомиз пишди.

– Ҳозир мавсум тушган пайти-ку! – болакай билағонлик қилгандай кулиб қўйди. Кейин Умиджоннинг қўлидаги узатилган пулнинг ярмини унга қайтарди.

Умиджон болакайни маҳкам кучоқлади. Унинг нигоҳидаги беғубор шодликни кўриб юраги ҳапкириб, ўйнаб кетди. Ортдан юраклари эзилиб узоқ қараб қолди. Бола гўё қўлтиқтаёғини ҳам унутгандай учиб-қўниб борарди. Умиджон, худди Рабби эҳсонини қабул қилгандай кўнгли фарахга тўлди. Барча молига харидор чиқиб сотиб юборса ҳам бунчалик хурсанд бўлмасди...

ҚУЮН

Иссиқроқ кийимларини тахлаши керак! Ҳали отланмасидан совуқ юртнинг шамоли, даҳшатли кўрқув юрагини алғов-далғов қияпти. Қалбининг қор, муз кўчкилари босган адоқсиз даштларини эритадиган бир нур топилармикин?! Такдир тўзонида гўё ярадор, қурбон қушдек мажруҳ қанотларини зўрға кўтариб чирқираб боряпти. Қаерга қўнишини билмайди. Қўниб ҳаловат топадиган жой бормикин бу каттол дунёсида?! Бу лаънати уйдан тезроқ кетиши керак, тезроқ! Бу мудҳиш хотираларни унута олсайди... Лекин ўзидан қочиб қаёққа бормоқчи? Юрагининг хазонрезги боғларида яшинлардан қуламаган дарахтнинг бўронлардан омон қолган сўнгги япроғи узила олмай титраб турибди. Бу – онажониси... Бошини кундага қўйган – у – жон таслим қилолмаётган шўрлик мунисаси. Бу сўнгсиз хўрликлар, шўришларга қандоқ чидаётган экан?! Кейин укаси... эндигина ўн бешга кирди-ю, чоллардек қартайди, болалиги жувонмарг бўлди. Лекин у эркак, онаси ёнида турмаса бўлмайди. Кейингиси, сўнгги оғриғи – қалбини киймалаб турган мурғак бола! Уни укам дейишга ҳам, жияним дейишга ҳам тили бормади. Манфур гуноҳларнинг меваси... Лекин бу гўдаккинада нима айб?!

У поезд чиптасини сумкачасининг ички чўнтагига солди. Ҳеч ким билмаслиги, сезмаслиги керак. Уйдан жомадон билан чиқиш хатарли. Шубҳа уйғотиши турган

гап... Ҳали жўнашига уч-тўрт кун бор. Яхшиси кийимларини бир-иккитадан қилиб, ишхонасига олиб бориб қўйгани маъкул. Ҳамкасбларга илтимос қилса, эскирок бўлса ҳам сумка топиб беришар... Идорадагилари туғилган кунида йиғиб берган пулни (бегона юртда асқотадиган бор нажоти шу) қўйлаги ичига яширди. Охирги маошига чипта олди. Яхшики, онаси негадир сўрашни унутди.

Эшик оҳиста очилди. У жинойт устида қўлга тушгандек шошиб ўрнидан турди. Савдойига ўхшаб қолган, ажинлари чуқурлигидан оқаётган кўзёшлари ҳам кўринмайдиган мунглиғ онажони рўпарасида турибди. У шу топда онасининг бағрига отилгиси, озғин, қадок қўлларидан ўпгиси, елкасига бошини қўйиб тўйиб-тўйиб йиғлагиси келди. Лекин бир қадам босишга унда на журъат, на жасорат топилди. Қолаверса, онасининг дил яраларини очиб юборгиси келмади.

– Уйда гугурт қомапти. Дўконга чиқиб келсанг!

Онаси кафтида тутамлаб турган пулни қўллари қалтираб-қалтираб унга узатди.

У хўп ишорасини қилди. Овозини чиқарса, ичидаги туғёнлари ошкор бўладигандай онасининг юзига қарамай шошиб ташқарига чиқди. Билиб турибди, онаси орқасидан юраклари узилиб қараб турибди. Кетиб қолса нима аҳволга тушаркин шўрлик!

Жўнайдиган куни тонг саҳар укасининг дўконига юрак ютиб оҳиста бош суқди. Дарвоза биқинидаги эшиги кўчага очилган хонада дастгоҳга бағрини бериб ишлаётган укасининг юзида ҳайронлик акс этди. Кечаси билан ишлабди шекилли, кўзлари киртайиб кетибди. Рўзгорнинг аравасини шу бола тортяпти. Бошқа иложи ҳам йўқ. Мактабдан келади-ю, дарду аламларини шу ишдан олади. Ёш бўлса ҳам, қўли гул усталиги учунми, дўконидан харидорлар узилмайди.

– Тинчликми, опа?

– Тинчлик, укажоним!

У укасининг ёнига ўтириб, унинг катталарникига ўхшаб кетган дағал қўлларини кафтлари орасига олиб силади. Кейин юзларига ялинчоқлик билан термилди. Гапирай деса бўғзига ёш тикилди.

– Қўрқитманг опажон, нима бўлди?

– Сен жудаям эсли боласан. Ҳаммамизнинг суянчигимизсан. Сен билан фахрланаман. Ишқилиб, бахтимизга бошинг омон бўлсин! Мен сенга бир сирни айтмоқчиман. Ҳозирча бу сир ўртамизда қолади. Ахир мени тушунадиган яқин сирдошим ўзингсан!

– Опажон, кетяпсизми?!

Қотиб қолди. Қардан билди укаси кетмоқчилигини? Яқинларидангина эмас, ҳатто ўзидан қалбининг қоронғи бурчакларига яширган сирни? Бешафқат ҳаётнинг унга кўргизган кўргилик, ситамлари унинг мурғаккина кўнгил кўзини шунчалик очиб қўйдими?

– Қардан билдинг?!

Укаси индамади. У жигарини ўзига тортиб, елкасидан маҳкам қучоклади.

– Ўзимнинг укажоним! Фақат онамга айтма! Ҳеч ким билмасин! Бугун поездга ўтираман. Ҳеч бўлмаса эртага ошкор қил. Пешонамда нима бўлса кўрарман. Кейин онамга ўзим хат ёзаман. Россияда ишлаб юрган мактабдошларимнинг телефон рақамларини олдим, хавотир олма!

Укаси унинг қўлларини юзларига босди, лаблари пир-пир учди. Кейин ўрнидан турди. Бурчакдаги эски шкафдан целофан пакет олди. Ундан қора рангли аёллар этигини олиб узатди.

– Бир қиз буюртма берганди. Негадир бир ойдан ўтдиям келмади. Сизга асқотади. Қўлимдан келгани шу, олинг!

Кейин эгнидаги иш халатининг чўнтагидан бир даста пул олиб узатди.

– Керакмас. Бу ерда...

– Илтимос, қўлимни қайтарманг!

– Раҳмат! Дуо қилиб тур, укажон! Яна қачон кўришамиз, Яратган билади!

– Худонинг паноҳига!

Укаси кўзида филтиллаган ёшни кўрсатмаслик учунми, терс ўгирилди. “Ҳатто қаёққа кетяпсиз деб ҳам сўрамади-я?”

Шошганча хонасига кирди. Халтасига кечкурун олиб кириб қўйган онаси ёпган иккита буғдой нонни жойлади. Кейин шкафдан онасининг эски рўмолини олди. Онасига бетма-бет келишга, сўнгги марта юзлашишга юраги бетламади. Эшик тагидан овоз берди.

– Мен ишга жўнадим, буви! Яхши ўтиринглар!

Ҳар кунгидек онасининг ҳасратли овози шабодадек юзларини силади.

– Ишинг ўнгидан келсин, болам!

Қўқон вокзалига поезд жўнашидан ярим соат илгари келди-ю, ичкарига кирмади. Вокзал биноси биқинидаги ўриндикнинг бир четига омонатгина ўтирди. Рўмолини кўзигача туширди. Таниш-билишлари кўриб қолишидан чўчиди. Поезд пишқириб тўхтагандагина чиқадиган вагончини тусмоллаб, қўлидаги юкнинг залворидан энкайиб чопди.

Кучли ҳаяжондан вагондан жойини тополмай довдиради. Худди кимдир орқасидан тушгану поезддан судраб олиб тушиб кетадигандек саросима босди. Ниҳоят, гўё бутун залвори билан елкасидан босиб турган поезд юриб кетди. Кетаётган поезд ортидан одамларнинг югуришлари, хайрлашиш хитоблари аралаш-куралаш бўлиб эшитилди.

Ниҳоят, филдиракларнинг тарақ-туруқ овозлари бир маромга тушди. Худди кувиб келаётган ўлим хавфидан кутулгандек, кўксини кемираётган ўйлар қўйиб юборгандек енгил нафас олди. Ҳалитдан бери ўзи билан ўзи бўлиб купедошларига ҳам аҳамият бермабди. Етмиш ёшлар чамасидаги аёл, яна ўспирин бола, қошу кўзидан аёлнинг неварасига ўхшайди. Аёл чарчоқ енгганми, ёнбошлаганча донг қотган, гоҳида хуррак отиб қўяди. Тепада ётган ўсмир пинакка кетганми ё хаёл олиб қочганми, шифтга термилган, унга ҳатто эътибор ҳам бермади.

Бошини ёстикқа ташлади-ю, бостириб келаётган ғалаёнлар, адоқсиз саволлардан кутулиш учун кўзларини чирт юмди. Уч кундан буён киприк қокмади, уч кун ухламай, ўзини тергов қилди. Беғубор болалигидан шу кунгача қўнглидан ўтган изтироблар, болалик осмонида учирган оппоқ орзулар ва ундан мосуво қилган мудҳиш воқеаларни қайта бошидан кечирди. Ҳозир уларнинг барини қайта эслагиси йўқ. У шу ниҳоясиз ўйлар гирдобиди кўзи илинганини билмай қолди.

Аллақандай овозлар, шовқиндан аранг кўзини очди. Қаерда у? Поезднинг шовқиними? Ёки туш кўряптими? Ҳамхоналарига бакрайиб қаради.

– Қизим турсангиз-чи! Жуда қотиб ухладингиз!

Юзини ювиб, ўзига келгандек бўлди. Индамай кириб, ҳамхоналарига беозоргина қараб жойига ўтирди. Вагон ойнасидан узоқ-узоқларга ҳасратли термилди. Наҳотки киндик қони тўқилган юртидан чиқиб кетаётгани рост бўлса? Яна Ватанига қайтиб келиш насиб этармикин?! Кампир уни стол устига қўйилган ноз-неъматлардан тотишга манзират қилди.

– Болам қатори экансиз, овқатга яқинроқ ўтиринг! Уч кун туз-намак бўлар эканмиз. Қани, тортинманг!

Дастурхонга қўйилган қовурилган гўшт, пиёзли патир иштаҳасини қўзғади. Эрталаб уйдан туз тотмай чиққан. Дастурхонга қўйгани ҳеч вақоси йўқ. Аёл унинг тортинишига қўймади.

– Қон босимим баланд, узоқ йўлга асти ярамайман, – деди у. – Шу нодон боланинг гурбати мени поездга чиқарди. Умримда туғилиб ўсган шаҳримдан бошқа ёқни кўрмаганман. Нима қилай? Ноқобил боланинг орқасидан шу қуйларга тушиб ўтирибман. Сиз қаёққа кетяпсиз, айланай, яна ёлғиз бошингиз билан?

Қўққисдан берилган савол уни эсанкиратди. Нима дейишини билмай каловланди. Оғзига келгани шу бўлди:

– Акам Мас-ква-да. Ишлагани ёнига ч-ча-қирув-ди-и...

– Ҳамма ўрис юртига кўчиб кетяптими, нима бало, ёшам, қариям, эркагу аёл, нима сеҳру жодуси бор, ҳамма тошиққани-тошиққан, тушунмайман, – аёл ёшланган кўзларини рўмолчаси билан артди. – Мана менинг болам, ёлғиз ўғлим, ўшаққа бориб йўлдан озди. Бешта қиздан кейин қариганимда кўзим қорайиб, ичикиб топгандим. “Ҳамма ўртоқларим Московда яхши топяпти, кўша-кўша машина олиб, уй соляпти. Чордеворда ўтираверамизми?” деб ҳол-жонимга қўймади. Қолмишига хотини ҳам тинмай қулоғига қуйди. Бойлик васвасаси йўлдан оздирди, боламини, эссиз, эссиз!

– Ортидан қувиб йўлга чиққанингизга қараганда ўғлингизни тоза соғинибсиз-да, холажон!

Аёл оғир хўрсинди, оқарган, тўзғиган сочларини тўғрилаб, рўмолини қайтадан ўради. Кейин неварасига тўликиб қаради.

– Бирпас оёғинг чигилини ёзиб кел, болам! Фақат узоқ кетма! Эҳ, кизим-а! Эр-хотин қариганимизда ёмон кунларга қолдик. Худо уриб қўйди бизни.

Кампирнинг ҳасрат дафтари очилиб кетганди.

– Мана, кетганига олти йилдан ошди. Бир-икки йил топган пулини бир сўмини қўймай юбориб турди. Орада ўн беш кунгинага келиб, ҳовлиқиб, баланд иморат қурдираман, деб уста солдириб кетди. Иморат ҳам чала қолди. Шайтон йўлдан урди. Пул ҳам, телефон ҳам тўхтади. Хавотир олиб суриштиришга тушдик. Бирга кетган ўртоқлари бир йил алдаб юришди, охири тилларидан тутилишди. “Ўғлингиз ўзидан анча катта ўрис жувонга уйланган, боласи ҳам бор” дейди-я! Қулоқларимизга ишонмадик. Ахир бирмас, иккита боласи бўлса, уларни чирқиратиб, аро йўлга ташлаб нега уйланади, яна номусулмонга? Ҳалол-пок, соддагина эди. Ҳаром лўқма едирмагандик! Қайси гуноҳимиз учун Оллоҳ бу жазони лойиқ кўрдийкин? Отасининг аҳволини кўрсангиз эди... Бу гап қуда-анда, маҳалла-қуйга етиб, чолим бечоранинг қадди букилиб қолди. “Бу баттол йўлдан озганни олдингга солиб олиб келасан” деб, уч-тўрт ой олдин катта куёвимни йўлга чиқарди.

– Нима, келишдан бош тортдим?

У кампирга ҳамдардлик билдирмоқчи бўлиб, аста сўради. Негадир қанчалик ачинмасин, ўз дарди олдида аёлнинг дарди ҳечдай туюлди.

Кампир бош чайқади.

– Келмасаям хайтовур тирик-ку, дедик. Лекин куёвим бир гап топиб келдики, бу шум хабар бизни гўрга киргизди! Чолимни адои тамом қилди, тўшакка михлади. Ўз кўзи билан кўрганмиш, ўғлим бўйнига хоч тақиб олганмиш.

Аёл киприкларидан сизиб чиқаётган аччиқ кўзёшларини енги билан сидирди.

– Нахотки! – деган сўз оғзидан нохос чиқиб кетди.

– Худобехабар! Шунча қилган тоат-ибодатимизни ўтга ёкди. Қариганимизда дўзахи қилди. Чолим бундай кўрнамакни оқ қиламан, деб қўл очганида оёқларига чўкка тушиб, ялиниб-ёлбордим. Мен ўзим бориб олиб келаман, гуноҳига тавба қилади, гуноҳларини ювади, деб неварамни олиб йўлга чиқдим. Билмайман, бу гумроҳ бола, берган оқ сутимнинг ҳақи-хурмати тавба-тазарру қиладими, ё юзимга эшик ёпадим?

Вагон эшиги очилиб кампирнинг невараси кирди. Бувисининг аҳволини кўриб, мунгайиб ерга қаради, изтиробли хўрсинди.

– Болагинамнинг кўнгли синди, – аёл набирасига қараб хомуш тортди-ю, мум тишлади, бошқа ғурбатини дастурхон қилмади. Ўспириннинг кўзларида чексиз мунг кўрди, укаси эсига тушди. Бечора ҳозир нима қияпти экан?

Поезд тўхтади. Йўлакдаги шовкин-сурон, бесаранжонлик, савдо-сотикдан кулоқлари батанг бўлди. Поезд йўловчиларнинг ўзидан-да залвори оғир дарду ташвишларини ортмоқлаб, релсларни жунбушга келтириб, яна йўлга тушди.

Вагон ойналаридан лип-лип тушаётган чироқларнинг ёғдуси кўзларини толиқтирди, лекин уларни юмишга кўрқади. Юмса, хотираларнинг ўтмас пичоғи кўксига қадалиб оладигандек... Симёғочлардан ҳар бир вагон деразасига бош суқаётган чироқлар ўғлининг ҳасратида ёнаётган кампирнинг ажинларини бўрттириб, қатма-қат қилиб кўрсатади. Вагон шифтига сўзсиз тикилиб ётган кампир жигарбанди учун Худога тинимсиз илтижолар қилаётгани пичирлаётган лабларидан кўриниб турибди. Қанчалик оғир, ҳалокатли бўлмасин аёлнинг ғурбатлари униқининг олдида ҳеч нарса эмас. Унинг каби дарди бедаво бормикин бу ёруғ дунёда? Ўзининг бахтиқаролигидан ўртаниб кетди. Опаси-чи? Опасининг бахтиқаролиги олдида униқи урвоқча ҳам эмас. Опаси тақдир қуёнидан қанчалик қочгани сари унинг сиртмоғига тобора ўзини тутиб берди. У-чи? Бу сиртмоқдан халос бўла оладими? У ўзи хоҳламаса ҳам хотиралар гирдобига ғарқ бўлди.

...Ўқишдан келиб, сумкасини сўрига иргитди-ю, икки ҳатлаб ошхонага кирди. Роса очикди ўзиям. Сутли ноннинг беҳиштий ҳидидан боши айланди. Онаси янги ёпибди шекилли. Ҳиди бирам ширинки... Сархил овкатлар ўтаверсин онаси ёпган нонларнинг олдидан! Тикка турганча мазза қилиб кавшанди.

– Ҳой, секинроқ, мундоқ ўтириб есанг, қиз болага ўхшаб майдароқ тишласанг-чи? Уят бўлади-я!

Ошхонага кирган онаси унга танбех бериб чиқиб кетди. Кийимларини алмаштириш учун ётоқхонасига кирди. Опаси диваннинг четида бир нуқтага тикилиб, тиззаларини кучоқлаганча негадир карахт, паришонҳол ўтирибди. Бирам кўхликки опаси, кўрганнинг суки киради. Чиройда отасига тортган. Дадасиниям кош-кўзи қора... Опасининг совчилари беҳисоб. Лекин дадаси унча-мунчани муносиб кўрмайди, пайсалга солгани солган. Балки шундай чиройли қизини узатиб юборгани қизганадими, билмайди. Майли, катталарнинг ишига аралашмагани маъқул.

Опаси ҳатто кирганини ҳам сезмади.

– Ҳой дадасининг эркатоёи!

У секингина пусиб бориб, опасининг елкасидан маҳкам кучди.

– Шоколад еявериб семириб кетибсиз-ку! Тўлишганингизни ўзингиз ҳам пайқаяпсизми?

Опаси бирдан ўғирилди. Унга даҳшат билан қаради. Кейин ўзидан нари итариб юбориб, йиғлаганча ўз хонасига отилиб кириб кетди. У анграйганча қотиб қолди. Нима қилди, нима деди опасига? Хафа қиладиган ҳеч нарса демади-ку! Семирибсиз дегани ёқмадимикин? Ой туғса ҳам, кун туғса ҳам опасига-ку! Дадаси кунда-кунора бирор совға олиб келади. Мана, кеча энг қиммат шоколадни опасига узатаётганини ўз кўзи билан кўрди. Лекин негадир опаси аразлаб, шоколадга қайрилиб ҳам қараб қўймади.

Йиғи овозини эшитдими, онаси кирди.

– Нима гап? Опа-сингил гап талашяпсанларми?

– Йўғ-е, аяжон! Опамни хафа қиладиган ҳеч нарса демадим. Негадир кайфияти йўқ. Дадасининг эркаси тўлишиб кетибди, деганимни биламан, йиғлаб ичкарига кириб кетди.

– Тўлишибди дедингми?

Онаси унга ғалати, қаттиқ қаради. Кейин нимадир деб ғудранди... Сўнг бир нарсадан гумонсирагандай опасининг ортидан ҳардамхаёл кириб кетаркан: “Майли, ўзим гаплашаман, сен ҳовлини йиғиштир”, деди.

Эртаси куни мактабдан ўзида йўқ хурсанд қайтди. Чорак якуни бўйича олинган ёзма ишлардан энг юқори балл олди. Яна бир эмас, учта фандан.

– Ў-ў! Мирзаева! Синфда аълочиликка сиздан бошқа даъвогарлар ҳам бор! Мунча кеккаясиз? Ўқитувчилар сизга келганда ручкаларининг учи сирпаниб, “4” баҳолар ҳам “5”га айланишини яхши биламиз.

Синфдоши Махлиё доим шунақа. Ҳеч кўролмайди, ҳасад қилгани қилган. Лекин у бунга парво қилмайди. Худо хоҳласа ўқишни битириб, энг нуфузли олийгоҳга кирганида ҳаммалари тилларини тишлаб қолишади. У шу ўй билан уйларига етиб келганини ҳам сезмай қолди. Яхши кўрган қўшиғини хиргойи қилганча сумкасини ўрик тагидаги сўрининг устунига илди. Бир қадам босмаёқ ичкаридан дадасининг бақиргани бутун ҳовлини тутди.

– Тинч қўй! Намунча шу кизингни юриш-туришни кавлаштирасан?! Нима истайсан ундан?

– Бу нима деганингиз? Ахир онасиман. Унинг бахти камолини хоҳлайман!

Ота-онасининг дарғазаб овози бир тиниб, яна кўтарилди. Бироздан сўнг опасининг ҳикиллаб йиғлаши қўшилди.

Нима бўляпти ўзи? Дадаси опасининг тарафини олавериб тантиқ қилиб қўйди-ёв! Икки йилдан бери ўқишга киролмайди. Дадаси ўзининг касби – театр институтига тортади, онаси ўқитувчи бўлишини тарафдори. Яна шу масаланинг машмашаси шекилли, бир тўхтамга келишар ахир. У ҳовлига сув сепиб, кечки овқатга тайёргарлик кўра бошлади. Бир вақт онаси кўринди. Кўзлари йиғидан шишиб кетган. Ҳеч қачон онасини шу алпозда кўрмаган. Кўрқиб кетди.

– Аяжон, нима бўлди?! Тобингиз йўқми?

Онаси гапиролмади. Чап кўксини ушлаб олган, ранги деворга ўхшайди.

Негадир дағ-дағ титрарди.

– “Тез ёрдам” чақирайми?

Аяси “йўқ” ишорасини қилди. Югуриб ошхонадан сув олиб чиқиб, ичирди. Сувга “валидол” томизиб берди. Сўрига жой солиб, ётқизди.

Қилган овқатига ҳеч ким қўл теккизмади. Опаси эшикни ичкаридан қулфлаб олган. Дадасининг авзойи бузук, меҳмонхонада телевизор кўраётгандек кўринди, лекин кўзи телевизорда-ю хаёли аллақеқларда. Овқатга чақирганини эшитса ҳам

эшитмаганга олди. Тавба! Буларга нима бўлган ўзи?! Онаси овқатга чақирса ҳам бошини кўтариб қўймади. Ярим кечаси икки марта ҳолидан хабар олди. Эрталаб турса, онаси ётган жойида кўринмади. Опасининг хонасидан дадасининг қаттиқ-қаттиқ овозлари эшитилди. Онаси ҳам шу ердамикин? Эшикни очди. Опасининг ранги оппоқ оқариб кетган. Дадаси унга ялингансимон эгилиб турибди.

– Онам... – у гапини охирига етказолмади.

– Ёп эшикни!

Дадасининг ҳайкириғидан чўчиб тушди. Чой ҳам ичмади, судралиб мактабга жўнади. Хаёли уйда, кулоғига дарс кирмади. Негадир кўнгли нотинч, юраги бир нохуш нарсани сезгандек сиқилиб, бўғзига бир нарса тикилаверди. Охири дарсга ҳам кирмай уйга югурди.

Дарвозадан отилиб кирди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Гапирай деса тили калимага келмади.

Икки нафар милиция ходими дадасининг қўлига кишан солиб олиб чиқиб кетишяпти. Опаси хуш-беҳуш, сочлари тўзғиган, юзлари моматалоқ бўлиб кетган. Онасининг пойида чўккалаб ўтирибди. Онаси дадасининг ортидан қарғаяпти:

– Илоё, жаҳаннам ўтида куйгин! Ўз фарзандини жувонмарг қилган сен иблиснинг Худо жазойингни берсин! Эл-юртнинг кўзига қандоқ қарайман, қандоқ бош кўтариб юрамиз?! Бутун авлодининг юзини қаро қилдинг-ку, ифлос!

Дадаси энгашиб олган, юзи кўрқинчили тусга кирганча, гезариб турарди. Нима бўлди? Дадасини нега олиб кетишяпти? Нима жиноят қилдики... Нега онаси қарғаяпти?

Унинг назарида дунё остин-устун бўлиб кетди. Гўё турган жойида чирпирак бўлиб айланарди. Ҳеч нарсани идрок қилмасди. Тўсатдан нигоҳлари опасининг букчайган, янаям тўлишган қоматига, гуноҳкор кўзларига тушди. Онасининг кунечка опасининг қорнига даҳшат билан қараб тургани кўз олдидан ўтди. Наҳотки?! Йўқ-йўқ! Хаёлига келган ўйдан кўрқиб кетди. Ҳатто ҳайвон ҳам ўз боласига бундай разилликни раво кўрмайди!

Наҳотки, оилалари тавқи лаънатга учради? Наҳотки!!! Энди кўчага қайси юз билан чиқишади? Мактабга қандай боради?

Ҳушига келганда билдики, дадасини олиб чиқиб кетишибди. Телбага ўхшаб қолган онаси ҳовлини гир айланар, ҳар рўпара келганда чўккалаб ўтирган опасининг сочларидан юлар, юзига шапалоқ соларди. Қўлидаги сумкани улоқтириб, учиб онаси олдига келди.

– Аяжон! Опамни кечиринг! Унда гуноҳ йўқ! Урманг!

Онаси индамади. Ўз юз-кўзларига шапатилаб, сочларини юла бошлади.

– Шундай бўлгунча нега кўзим кўрмади. Нега шўрим қуригунча сезмадим? Нега менга отангнинг кирдикорини айтмадинг? Ўзинг ҳам хоҳлаганмидинг, шармсиз?! Оллоҳнинг балосига учрагурлар! Ота бўлмай номинг ўчсин!

Энди нима бўлади? Орзулари парвозида кўкларда учиб юрарди. Гўё юзтубан ерга кулади. Ўқитувчилари, синфдошлар энди ундан ҳазар қилишади. Қандоқ шармандалик! Бутун шаҳарга дув-дув тарқалиб кетгандир...

У уйга қамалиб олди. Томоғидан овқат ўтмасди. Ҳеч ким кўрмайдиган, ета олмайдиган бир ер бўлса эди. Қочиб кетарди. Худди песдай юзини ҳеч кимга кўрсатмасди. Эртаси кун каловланиб уйдан чиқди. Онасига хавотирлик уни уйдан олиб чиқди. Ҳовлида ҳеч ким кўринмайди. Ғалати совуқ сукунат чўккан. Кеча қариндошлари, тоғаси, келинойиси бирров кўриниш беришувди. Моховдан

қочгандай ҳаммаси тумтарақай бўлишибди-да. Дўконнинг эшиги ғирчиллаб очилди. Укаси бошини қуйи солганча ошхонага кириб кетди. Уни пайқамасди шекилли. Ҳаял ўтмай ошхонадан халта кўтариб чикди. Дарвозага қараб юрди-ю, бирдан унга кўзи тушди. Қўлидагини ерга қўйиб, унинг олдида ҳансираб шошганча келди.

– Тузукмисиз, опа?

Ҳар ҳолда ўлгани йўқ. Лекин бу шармандалиқдан ўлса яхшийди.

– Онам билан бўлиб сизга қаралмай қолдим.

– Нима бўлди онамга? – укасига олайиб қаради у.

– Касалхонада. Тоғамлар бошида ўтирибди. Ҳозиргина ҳушига келди. Шунга овқат қилиб олиб кетаётгандим.

“Ҳушига келмагани дуруст эди”, ўз-ўзига пичирлади.

– Борасизми?

У “йўқ” ишорасини қилди. Боргани билан онасининг дардини оширишдан бошқага ярамайди. Опаси қаёқда экан? Сўрашга ҳоли келмади.

– Қозонда овқат бор, солиб берайми?

Укаси ундан жавоб кутиб, бироз тараддудланиб турди. Опасининг хаёли аллақаёқларда изғиб юргандай. Дарвозанинг тарақлаб ёпилиши фикрларини тўзғитди. Қайтиб хонасига кирди. Диваннинг бир четига омонатгина ўтирди. Худди ер кимираётгандай, зилзила бўлаётгандай туюлди. Деворга илинган соат полга даранглаб тушди. Михдаги жойнамоз назарида миҳи билан суғурилиб ерда чангга беланди. Деворда осиглиқ турган суратга кўзи тушди. Нега бу сурат девордан ўприлиб тушмади? Демак, ҳеч қандай зилзила бўлмаган, хаёлида бўлдимиз бу силкиниш? Дадаси билан бирга тушган суратлари... Бир-бирларига суяниб, хушбахт, кулиб туришибди. Қандай бахтли оила! Ҳамма ҳавас қилса арзийди. Бор кучини йиғиб ўрнидан турди. Тентираб бориб девордан суратни юлиб, деразадан ҳовлига улоқтирди. Тавба! Ҳозиргина суратда кулиб турган дадаси шиша синиқлари ичидан аянчли тиржайиб турарди.

Икки ҳафта мактабга бормади. Кеча синф раҳбари келди. Ҳар қанча ёлбориб тавалло қилмасин, хонасининг эшигини очмади. Кечкурун тоғаси келди. Унинг юзига қарамади. Лекин аччиқ-аччик гапирди:

– Мактабга бор! Аламингни ўқишдан оласан! Бошқа иложинг йўқ! Иблис отангнинг қилмиши ҳаммамизнинг юзимизга лой сачратди. Кўчада юргилигимиз қолмади.

Қанийди лой сачраган бўлса?! Ювса кетарди. Бу сачраган доғ бу авлоднинг етти пуштини тинч қўймайди.

Синф раҳбари яна келди. Ортидан мажбуран судралиб мактабга борди. Синфга кириши билан ҳамманинг нигоҳи унга қадалди. Бировнинг раҳми, бировнинг қаҳри келганини юрак санчиғида ҳис этди. Мийиғида кулиб кузатётганларнинг ёнидан юриб бориб партага ўтирди. Дардини ичига ютди. Танаффусда ҳеч ким ёнига келмади. Ҳеч ким сўроқ-савол қилмади. Шуниси дуруст, деб ўйлади.

Ўйларига яқинлашганда кўчада ғийбатлашиб ўтирган кўшни аёлларни кўриб, юраги орқасига тортди. Улардан бири қўлини бигиз қилди:

– Маҳаллани иснодга қўйдинлар! Болаларимизга лаънати тегмаса гўргайди. Яна уялмай кўчада юришини қаранглар бу беномусни! Отанг-ку қамоқхонадан келадими-йўқми? Манжалақи опангга айт: бизга рўпара бўлмасин.

– Қўйсангиз-чи, бу бечора гўдакда нима айб? – хотинлардан бири инсофга чақирди.

– Эй-й! Қуш уясида кўрганини қилади. Ёмондан хазар!

У уйларига гандиракдаб зўрға кириб олди. Бундай кундан ўлгани яхши. Ўзини осиб кўя қолсамикин? У атрофга олазarak қаради. Опасини ўйлаб юраги қоврилди. Укасининг айтишича, узоқ қариндошлариникига олиб бориб қўйишибди. Эртага мактабга бормай опасини кўргани кетсамикин? Лекин нима дейди, нимани гаплашади? Опасининг юрагидаги дўзах ўтини ўчиришга, юпатишга қодир бирор сўз топ оладими?

– Битирув имтиҳонларига икки-уч ой вақт қолди. Ким қайси олийгоҳга ҳужжат топширади?

Синф раҳбари ҳар бир ўқувчини тургизиб, бирма-бир суҳбат қилди. Навбати келганда бутун синфнинг нигоҳи ер остидан унга қадалганини сезиб турди.

– Ўйлаб кўриб айтаман!

Бехос оғзидан шу сўз чиқди. Нега шундай деди, ўзи ҳам билмайди. Ахир бор орзулари барбод бўлди-ку! Орзуларининг синиқларини бир кун териб бутлай олармикин? Танаффусда Махлиё ҳамманинг диққатини ўзига қаратди.

– Ҳеч тушунмайман. Отаси қамалганларнинг ҳужжатини олийгоҳга ўқишга қабул қилишармикин?

– Қўйсанг-чи шу гапларни! Уялмайсанми? У сенга нима ёмонлик қилди? – синф бошчиси Акмал унинг тарафини олди.

– Уят дедингми? Мен уялайми? Опаси отасидан туғадиганлар уялсин!

Э, болалар, опасидан чақалоқ туғилса унга жиян бўладими ё укача, айтиб берсин!

Беш-олти кўз унга чақчайиб, ёмон қараб турганини кўрди. Раҳми келганлар эса бу сафар чурк этишмади.

У бошида қон гупурганини сизди. Мияси ари уясидек ғувуллади. Кўксидagi оғриқдан тишлари гижирлаб кетди. Синфдошининг ҳақоратларини жим эшитди. Бўлди! Ҳаммасига тупуради, шу мактабга қадам босмагани бўлсин! Порта устидаги китобларини йиғиштирди, ўзини кўлига олиб, ўрнидан турди. Ҳамма унга кўрқув ва даҳшат билан қараб турарди. Ҳеч нарса бўлмагандай секин Махлиёнинг олдига борди. Унга ўзи нима қилувди? Арпасини хом ўрганмиди? Бунча унинг малолини олади? Тиржайган, масхараомуз башарасига қараб кечаги бахтиёр, бахтли кунлари тугаганлигини ўйлаб ўртанди. Махлиёнинг нигоҳида “Хўш, нима қила оласан?” деган безбетликни кўрди. Тўсатдан юзига қулочкашлаб туширди. Кейин унга ташланди. Бир зарбда сочидан бир тутам кўлига чиқди. Синфни бошига кўтариб додлаётган синфдошининг кўлидан силтаб тортиб, кафтига соч толаларини тутқазди. Кейин индамай сумкасини олиб, синфдан чиқди. Дод-войни эшитиб эшикдан кириб, ҳангу манг бўлган ўқитувчиларига қайрилиб ҳам қарамади.

Сой ёқалаб келаркан ҳайқириб, тошдан-тошга урилиб оқаётган сувга телбаларча тикилди. Шу сойга ўзини ташласа, чўкиб ўлармикин? Ёки... Гўё тигнинг устида юриб борарди. Бошида, юрагида, товонида шу тиг. Гўё бутун дунё биргина шу тигдан иборат. Узоқда боғлар, чаманлар кўриняпти. Лекин у ҳеч қачон бу тигларнинг таъқибидан қутула олмайди. Ҳеч қачон! Қани эди шу дунёсига келмаганида, қани эди онаизорининг кўзидаги даҳшатли фарёдларни кўрмаганида эди...

Дарвоза тагида турган укаси унга нималардир деди. Қулоқлари эшитмади. Кўзларидаги ёввойи даҳшатни кўриб укаси кўрқиб кетди.

Мана, ҳаммаси тугади. Мактаб ҳам, олийгоҳ ҳам, келажаги ҳам. У синфда рўй берган воқеаларни ўйлаб, инграб ётаркан, уйни бошига кўтариб уввос тортиб юборди.

– Болам, болажоним, кўзингни оч! Онангга раҳминг келмайдими? Опангники ўзи етиб ортади! Мени ташлаб кетма!

Олис-олислардан элас-элас келаётган товушлар, бақир-чақирдан хушига келди. Кўрғошиндай босиб турган ковокларини базўр кўтарди. Бошида бу кўргиликлардан адои тамом бўлган шўрлик онаси йиғлаб ўтирибди. Унга нима бўлди? Нега атрофида ҳамма тўпланиб чувуллаяпти? Нега билагига игна санчишяпти? Ҳа-а, эсига тушди. Кўлидаги ингичка арқон... Оёғининг тагидаги тўнғакни тепиб юборгани... Ахир тубсиз бир ўпқон ўзига тортиб кетганди-ку! Нега ҳалиям тирик?

У кўзларини юмди. Ҳеч кимни кўришни истамасди. Ҳатто уни ўлимдан кутқариб қолган онасини ҳам. Фақат ингарарди: Нега? Нега? Нега?!

Мактабга қайтиб бормади. Ўқитувчилар қанчалик қийин-қистовга олишмасин, битирув имтиҳонларига боришдан бош тортди. Тоғаси касалхонага санитарка қилиб ишга киргизиб қўйди. Кундузи иш билан овунгандай бўлади-ю, тунлари худди тигга ағанагандай ухламай чиқади. Опаси эрта-индин кўз ёрадиган... Унга юзма-юз келишдан ўзини олиб қочади. Онаизорига қийин бўлди. Уни оёқда ушлаб турган, йиқилишдан асраётган бахтиқаро қизи, ҳали дунёга келмасидан ғурбат, қарғиш, ёғийлик уруғини ундираётган масъум гўдакка илҳақлик... Бу сўнгсиз азобларга қандоқ тоб бераётган экан? Разиллик ботқоғига ботган эрининг хиёнатини-ку кечирмаслиги аниқ, лекин онаизор қазойи қадарига қадар кўксига ўтмас пичоқ ботирган кизини қандоқ ўтга отсин, қандоқ воз кечсин?!

Ҳамма лаънатлаётган гўдак туғиладиган кун келди. Опасини туғдириш учун онаси уйга доя ёллаган кўринади. Тирик туғилмагани маъкулмиди шу норасида?! Опаси ўзи ўлдириб қўйса бир умрлик ғурбатларидан фориғ бўлармиди?! Опаси ётган хонадаги бесарамжонлик, чопа-чоплардан билдики, тўлғоқ бошланган. У бақир-чақирларни эшитмаслик учун бошини кўрпага буркаб олди. Ахён-ахёнда онаизорининг бўғиқ, хавотирли, аянчли овози кўрпани ҳам тешиб ўтади.

– Ҳайрият, эсон-омон кутулиб олди! Қуллуқ бўлсин! Ўғил экан, ўғил!

Бу доянинг овози. Қуллуқлашига бало борми?

У ҳалитдан эндигина туғилган гўдакдан нафратланётгани учун ўзидан ижирганиб кетди. Шу онда синфдошлари, қўшни аёлларнинг масҳараомуз тиржайишлари кўз олдига келди. Билмади, онаси ёрдамга чақирдими, икки-уч эшикни тақиллатди, эшитмаганга олиб кўру кар бўлиб ётаверди. Иши соат саккизда бошланса ҳам ишга саҳармардонлаб чиқиб кетди.

Яхшиям шу укаси бор, ягона эркак. Онасига шу бакор келяпти. Чақалоқ чучқирса, иситмаласа ҳам дорихонага чопган, озиқ-овқатга уннаган ҳам у. У опаси ётган хонага бирор марта бўлсин бош суқмади. Гўдакни ҳам кўргиси йўқ! Кечалари кўз юммай уни жон-жаҳонида катта қилаётган онасини ҳам ёмон кўриб кетди. Болани онаси ўзининг номига олганини эшитди. Чақалоқ катта бўлиб кимлигини билганида дунё остин-устун бўлиб кетса керак! Гуноҳсиз гуноҳкор... Бу гўдакни ҳаётнинг қандай синовлари кутяпти экан?!

– Бирпас ушлаб тургин! Опанг иситмада ёняпти. Қуруқ мастава солай-чи?!

У онасига хунук қаради. Хоҳламаса ҳам чақалоққа кўзи тушди. Оппокина, қоп-қора сочи дока рўмол тагидан кўриниб турибди. Бир зум меҳри товлангандай бўлди. Гўдакнинг кўзлари... Бу қоп-қора кўзларда дадасининг аксини кўриб титроқ турди. Юзини терс бурди. Ҳаво етмаётгандай нафаси қисилди.

Чақалоқ катта бўлган сари унга қараб талпинадиган бўлди. Баъзан эмаклаб келиб, унинг тиззасига чиқиб ўтириб олади, нималарнидир деб чуғурлайди.

Қочиб қаёққа борарди! Секин-секин кўникди. Эркаламаса ҳам гўдакни ўзидан итаролмасди. Айниқса, опаси индамай кўлига бериб кетса? Тавба! Опасининг заҳил юзига қон югургандай. Боласи билан овуниб бахтиқаролигини унутгандай. У буларни ҳазм қила олмай кундан кунга ич-этини ейди. Яхшиямки иши бор, бироз бўлса-да дардларини ўзидан нари қилади. Ишхонада шериклари опаси ҳақида оғиз очишмайди. Уни авайлашадими, билмайди.

Ишдан келиб, ошхонада хонтахтага тирсагини таяб, хушсизларча ўтирган опасига кўзи тушди.

– Опа!

– А-а, кўявер!

Опаси шошиб кўзёшларини артди. Йиғлайвериб кўзлари кип-қизариб кетибди.

– Опа кўйинг! Ҳаммаси унутилиб кетади.

– Йўқ, ҳеч қачон! Опаси кўзида ёш билан аламли жилмайди. – Мен ўз қўлим билан қисматимга қора чизик тортдим. Бу тавқи лаънат мени ҳеч қачон тинч қўймайди, таъқиб қилиб қўймайди. Ҳамманинг тақдирига қора соя солдим, мусибат келтирдим... Кечир мени, сингилжоним! Кечиролсанг кечир бахтиқаро опангни! Сендан бир нарсани ўтиниб сўрамоқчиман. Жуда ақлли, фаросатли қизсан! Мендек бахтсиз бўлиб қолма!

– Нима қил дейсиз?

– Сенинг ўрнингда бўлсам узоқ-узоқларга кетардим. Бу лаънатланган уйдан қочиб кетардим.

– Қаёққа кетай? Кимга бош урай?

– Москвагами, Ленинградгами? Ёки бирор хорижий давлатга! Ўқисанг, иш топсанг, мениям чақирардинг! Насиб қилса боламини онамга ташлаб, мен ҳам бу гап-сўз, тавқи лаънатлардан узо-оқларга қочиб қутулармидим?!

– Наҳотки бу мумкин бўлса?!

– Нега мумкин бўлмасин? Фақат бу ҳақда ҳозирча ҳеч кимга айтма! Опа-сингил бир-бирларининг кучоғида унсиз йиғлашарди...

Отасининг муддатидан олдин чиқаётганини тоғасидан эшитди. Эшитди-ю, худди биров унга ўлим ҳукмини эълон қилгандай қотиб қолди.

– Бу эшикка қадам босиб кўрсин! Бутун шаҳарда шармандаи шармисор қилди, бош кўтариб юролмапман. Юзимизни қора қилди, ифлос! Йўқ!!! Бу иснодга чидолмайман! Рўпара келса сўйиб ташлайман! Кейин турмада чириб кетишга ҳам розиман! – тоғаси қўлидаги пичоқнинг дастасини маҳкам қисди.

Энди нима бўлади? Бу даҳшатга онаси қандай рўбарў бўлади? Наҳот, эрини кечирса?! Дадасининг ака-укалари уйларига киритмасликлари аниқ! Ичини ит кемира бошлади. Қандай ишга бориб келяпти, нима қияпти билмайди.

Бугун ишдан эрта келди. Меҳмонхоналарида беш-олтита аёл, уч-тўрт эркак худди жанозага келгандай миқ этмай ўтиришибди. Ҳайронлиги ортди. Ётоқхонада сандиқ кавлаётган онасига саволомуз боқди.

– Нима гап, ким булар она?

– Опангни узатяпмиз?

– Ни-ма!!! Ки-им-га?

Шундай деди-ю тилини тишлади. Жавоб унинг дилини қонатиши аниқ. Онаси индамади. Сўраб боқса, куёв отасидан ҳам қари, хотини ўлиб, бева қолган кимса. Юраги ҳайқирди. Бечора опаси... Наҳотки шу шўришга рози бўлган? Балки жаллод отаси билан юзма-юз келишдан кўра шу бахтсизликка бўйин эгган?

Опаси билан рўбарў келишга юраги бетламади. Ҳаял ўтмай ичкаридан опасини кийинтириб олиб чиқишди. Демак, ҳаммаси ими-жимида бўлаётган экан-да! Опасининг аҳволига боқиб, юраги аламазон бўлиб ёнди. Худди ўлимга, дорнинг остига олиб кетишаётгандай кўзларида мунг, даҳшат, аччиқ дод қотиб қолган. Аёллар уни ўртага олиб, қўлтиғига киришди, кейин эшик томон бошлашди. Опаси аёллар қуршовида оёқлари чалишиб, телбанамо бир неча қадам босди, кейин ортига бурилди. Дарди дунёсидан айрилган одамдек, нажот истаб, ёлбориб онасига қаради. Сўнгги марта кўраётгандек кўллари чўзиб илтижо қилди:

– Онажон!

– Онанг ўлсин! Туғмасам эди, бу ҳолингни кўрмасам эди!

Шўрлик опаси онасининг кучоғига етмай ҳушсиз йиқилди. Уй ичи қий-чувга тўлди. Қуда аёллар опасини онасининг устидан олишиб, қийин-кистов билан машинага олиб чиқиб ўтқазишди. Машина оғир силкиниб юриб кетди.

Бироздан сўнг онаси ўзига келди. Ҳеч кимга кўнмай инжиқлик қилаётган гўдакни олиб, афтодаҳол хонасига кириб кетди. Ухлаган гўдакни диванга ётқизаётган онасига паришон қараб турди. Кейин унинг оёқлари тагига чўккалаб ёлвориб гапирди:

– Онажон! Нималар қилиб қўйдингиз?! Дадамнинг хўрлагани етмасмиди? Ўлганни устига тепган қилдингиз? Наҳотки, ўз қизингизга раҳмингиз келмаса? У шўрликни ўз қўлингиз билан жарга итардингиз. Наҳот, бу ишни ўша хиёнаткор, иблис эрингиз учун қилган бўлсангиз? Нега фарзандларингизни ўйламаяпсиз?

Онаси индамади. Жону жаҳонидан айрилган одамдек ҳушсиз ўтирар, кўзларидан ёшлар сел бўлиб оқарди. Ичидаги ғазаб-исён суякларини бурдалай бошлади:

– Ҳаммасига сиз айбдорсиз! Агар сиз яхши аёл бўлганингизда эрингиз шу хиёнатни қилмасди. Балки сиздан ўч олгандир шу йўл билан? Бизнинг айбимиз нима? Сиз ҳам онамисиз? Онаман, дейишга ҳақингиз йўқ!

У бор овози билан эзилиб ҳайқирди. Сўнг ўзини онасининг устига ташлаб, маҳкам қучоқлаганча хўнграб-хўнграб йиғлади.

– Қизим, йиғлаяпсизми?

У чўчиб кетди. Ҳамхона кампир унга ҳайрон қараб турарди. Азбаройи адоий тамом бўлганидан каердалигини унутибди. Кўзларидан ёш шашқатор оқяпти.

– Холажон! Ҳеч онамдан узокқа кетмагандим. Ҳали икки кун ўтмай соғиниб, ўзимни йиғидан тўхтата олмаяпман.

– Дадангизни соғинмадингизми?!

– А-а-а?! – у кампирнинг кўзига даҳшатланиб қаради. Кейин овозлари қалтираб, шошилиб, тутилиб жавоб берди:

– Дадам болалигимда ўлиб кетган.

– Кечиринг болам, сизнинг ҳам дардингиз оғир экан. Бефаҳмлик қилиб яраларингизга туз сепибман. Дунёнинг бир қавати ўзи шунақа экан, – кампирнинг оғир хўрсиниғи эшитилди. Агар қизнинг бошидан ўтган мусибатларини билганида эди, балки ўзининг қайғуси кўзига кўринмасмиди.

Дунёнинг бир қавати... Ҳа, у Яратганнинг амри билан дунёнинг жирканч, қабоҳат қаватига тушиб қолди. Шум қисматга рўбарў келди. Умри гўё ёмон босиринқи тушга ўхшайди. Бу қўрқинчли тушдан қачондир уйғонармикин?

Тақдир қуёни уни чоҳига олиб, хас-хазондек қайси томонларга учиради, қандай қисматнинг исканжасига отади билмайди. Билгани, қисмат тўфони олиб келган сўнгги бекатда тушиши керак.

Иброҳим ҒАҒУРОВ

ЧЎНГ АРМОНЛАР ҚЎШИҒИ

Шоира, адиба, жамоат ташкилотчиси, замонамизнинг фаол, узоқ йиллар давомида халқ ичида ишлаган фарзандларидан бири Энахон Сиддиқова эл кезиб, кўрган-билганлари ҳақида ёзган ҳикояларида барча воқеалар шу юрт хонадонларида кечади, уларнинг барчаси – ота-она, бобо-момо, дилбандлар, жигарлар, жигарпоралар, қўни-қўшни, қавм-қардошлар – сиз билан бизнинг замондошларимиз – ҳаммаларини кўпдан таниймиз, саломлашганмиз, ҳол-аҳвол сўрашганмиз. Тақдирларимиздан туташлик топганмиз.

Бу ҳикояларнинг тархи – шаклу шамоийли содда, баъзан жуда ҳам одми – халқимиз аёллари кўп ишлатадиган одми сурпни эсланг, одми, лекин пишиқ ва турмушбоп, далабоп, сафарбоп, йўлбоп... – аммо тақдирлар олижаноб, эзгу ниятларга бой ва кўпинча жуда аянчли, фожиали, мураккаб, чигал...

Энахон Сиддиқова ҳикояларида ҳаёт борица, қандоқ бўлса шундоқ бадий тасвирланган, сиймолари оқ-қора бўёқлари билан кўз ўнгимизда гавдалантирилган турли ёш, турли мавқедаги, турлича йўл-йўриққа эга кишилар кўпроқ алам-укубат, қашшоқлик, дард-алам гирдобларида умргузаронлик қилишади. Уларнинг бошларига ҳар томондан дарду алам, оху зор ёпирилиб ҳужум қилади. Асло тинмайдигандек бўлиб кўринган нола-фарёдлар – жамиятнинг энг муҳим узвий уяси бўлган ўзбек хонадонларида кечади. Азобнинг энг сўнгги нуқтасигача кўтарилиб боради. Бу воқеаларда бутун авлод иштирок этади. Ҳатто янги туғилган ва ҳатто ҳали туғилмаган, дунёга келмаган нишоналаргача ҳикояларнинг жон бўғинларида воқеаларга катта таъсир кўрсатиб туради. Сюжетлар таранг, ҳолатлар таранг. Ҳол-аҳволлар ғоятда таранг. Ҳар бир ҳикоя таранг тортилган, отилишга тайёр турган камоннинг худди ўзи. Ва жумладан, ҳар бир шахс ҳам таранг вазиятда. Янги услуб ибора билан айтсам, булар бари тамомила таҳликада яшаш тарзлари... Булар бари оила... Баъзан бу адоксиз таҳликали коллизиялардан юрагинг беихтиёр қонга тўлиб кетади. Таҳликалар кечалар ва кундузлар, тонглару шомларни қамраб олади.

Адибанинг “Сув ухлаган кеча” ҳикоясида қор бўралаб турган қиш палласида оилада ёш аёлнинг оғир касалликка чалиниб жони узилади. Аёлнинг эри бу

***Иброҳим ҒАҒУРОВ** – Ўзбекистон Қаҳрамони. 1937 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Бир қанча адабий-танқидий китоблари нашр этилган. Эрнест Хемингуэй, Фёдор Достоевский, Эдгар Аллан По, Уильям Фолкнер, Чингиз Айтматов, Валентин Распутин, Габриэль Маркес, Жеймс Жойс асарларини ўзбек тилига ўгирган.*

мусибатга чидолмай юрак-бағри ўртаниб, бўғилиб ташқарига отилиб чиқади. Унинг тўни этагига ўғилчаси осилиб олган. Улар томорқага чиқишади. Томорқа ўртасидан ўтган ариқнинг суви музлаб қолган. “Дада, кўринг, сувлар ухлаб қопти”, дейди бола отасига. У сув музлаб қолибди демоқчи. Тўғнаган юрак, тўғнаган сув. Ҳаёти зулматга айланган эр. Олдида етимликнинг узоқ йўли ётган бола. Ота шу тобда боласининг “Ота, у нега ухлаб қолган?” деган саволига жавоб беришга ожиз. Аммо умидли дунё: эртага қуёш чиқади, зулумот чекинади. “Ухлаган” сувлар албатта уйғонади.

Эл-юрт ҳаётини беш кўлдай, ич-ичидан яхши билган адиба ва шоира Энахон Сиддиқова ўзбекларнинг оиладаги турмуши, маишати, маданияти, ахлоқ-одоби кейинги ярим асрда қандай ўзгаришларга учрагани, янгича маишат куртаклаётгани, янгича муносабатлар бош кўтараётгани, болалар ва ота-оналар, қавму қариндошлар, қуда-андачиликлар аро янгича таомиллар юзага чиқаётгани, уларни ҳар доим ҳам бир хилда баҳолаб бўлмаслиги, оила ички-ташқи қарама-қаршиликларда кемадай долғалар оша бораётгани, айниқса, эр-хотин муносабатлари янгидан янги глобал дунёнинг синов-имтиҳонларига дуч келаётганлиги, кўпинча улар содда одамларни ҳаддан ташқари шошириб қўяётганлигини фикрлаб юради ва тез-тез ўз амалиётида уларга дуч келади. Оилада ёқтириш-ёқтирмаслик ҳаёт-мамотга айланаётгани ва шу зиддиятларда оила чорасизликда қолаётгани муаллифга ҳам, умуман кўпчиликка сир эмас. Нима қилиш керак? Адиба зимдан бунга жавоб тайёрлаётганга ўхшаб кўринади, лекин тайёр қолип йўқ, тайёр жавоб ҳам йўқ. Аммо зиддиятларни ҳаспўшлашга уринишлар сон-саноксиз. Аммо унинг битта нуқтаи назари собит ва равшан: халқ ичида олижаноблик, эҳсоннинг чўғи сўнган эмас. Ва бу ҳали ҳаётнинг давомийлиги ва тараққиёти, инсон омилининг тўғри йўлга мойиллигини белгилайди.

Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади. Бунинг ҳақиқатини адиба теран тушунади. Дардларни дадил очиб ташлаб очик жароҳатга малҳам қўйишга уринади. Унинг ҳикоялари очик-ошкора ҳикоялар. Адиба қаҳри қаттиқ омилкор жарроҳга ўхшайди. Ҳаёт чириган бўлса, унинг чораси борми? Аччиқ тақдирларнинг аламли хулосалари жавоб ўрнида келади.

Энахон Сиддиқова ҳикояларида аёвсиз тасвирлаган фожиалар – булар бари руҳий қашшоқлик фожиаларидир. Руҳоний қашшоқлик, бедардлик мабодо қасрда яшаса ҳам, бари бир руҳий қашшоқлигича қолаверади. Руҳоний қашшоқлик қай даврлардан бери бизни кемириб оёқларимиздан орқага тортиб келмоқда?

Аммо адиба инсон лаёқатига ишонади. Олижаноб инсон ахир бир кун нодонлик, юзакиликни енгиб ўтади. Зулматдан устун чиқади. Бу ҳикоялар кишида битмас-туганмас оғриқлар қўзғатади. Очкўзлик, нафсоният, мол-дунё бандаси бўлиб қолиш, булардан авж олиб келаётган чек-чегарасиз драмалар адибанинг шафқатсиз, қаҳрли сўзи билан андак бўлса-да тартиб-интизом ва инсофга келармикин? Ё қалбларимизни ҳамон мангу зирқиратиб тураверармикин?

*Гарчи бас тийрарўдур ул зулумот
Ғам ема, чун бор анда оби ҳаёт*

– деб умидлантирадир Навоий. Адибанинг ҳикоялари инсон қадр-қиммати ҳақида чўнғ армонли қўшиқлардир. Оби ҳаётга интилиш бор.

**Исмоил Маҳмуд
МАРҒИЛОНИЙ**

Менгамас ағёрга, эй ёр, эътиборинг бошқача

Санингдек дилраболарга манингдек жонфидо муҳтож,
Дили абгор, кўзи хунбору дардингда адо муҳтож.

Куйиб ишқингда ҳар лаҳза, висолинг истагай кўнглим,
Туну кун фикру ўйингда ёнурман, мубтало муҳтож.

Жаҳон айвонида ёлғиз малаксан, маҳлиқосан, хур,
Садоқат илмидан кўнглим тилар ҳардам ғизо муҳтож.

Муҳаббат даштида сарсон кезурман бенаво, ғамнок,
Жудолиғ ўзи етмасму, яна не-не изо муҳтож.

Не бахт топмоқ висол дардин ҳам ишқда ўзни ҳис этмоқ,
Ки топганлар изин ўпмак учун қадди дуто муҳтож.

Муборак ҳусну холингдан умидвор телбаман, Маҳмуд,
Юзинг кўрмак учун ул кун яна мендек гадо муҳтож.

Дилдаги руҳи равоним маҳлиқолардан гўзал,
Севганим, жону жаҳоним дилраболардан гўзал.

Бу ҳаёт бўстонида ул матлабим ҳам мақсадим,
Жилваси жонга фароғат тўтиёлардан гўзал.

Боғ аро кезсам гул эрмас, кўзга ёрим кўринур,
Ким хазон бўлгувчи кузда бебақолардан гўзал.

***Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ** – 1947 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Шуъла”, “Келажакка ишониб”, “Эътироф”, “Ишқ саодати”, “Гулзор қилур”, “Саодат манзари” номли шеърӣй китоблари нашр этилган.*

Кўнглим ичра нур таратгайдир париваш бебаҳо,
Бебаҳолар ичра ҳамким бебаҳолардан гўзал.

Сўрмангиз деб қайда ёринг, ул маним жонимдадир,
Ул қуёш қалбимда фоний бевафолардан гўзал

Эътимодим, эътиқодим, ботиним, онгимда ул,
Зоҳири васфида бўлган ҳурлиқолардан гўзал.

Билмадим, дерми ўшал кун, Маҳмудо, ёринг сенга,
Мубталолар ичра барча мубталолардан гўзал.

Дилда бўлса эҳтироминг келган ул фурсатда айт,
Чин тавозе бирла унга сен чуқур ҳурматда айт.

Чикса бемаврид қуюн ҳам тўзғитар гавҳарни, бил,
Нур сочиб ҳуршид мисоли вақтида журъатда айт.

Топмадим деб бўлма ғофил, аҳду шахтингдан кечиб,
Изла, ўргангил қиёсин ҳам топиб ҳикматда айт.

Окилу доно ишидан қувват олгин ҳар нафас,
Эҳтиёт айлаб тилингни дилдагин тоатда айт.

Одамийлик ичра ҳар ким топгуси чин муддао,
Сийратинг бирла сўзингни бир тутиб ғайратда айт.

Эҳтиром бирлан улуғлар тутдилар қалб риштасин,
Ким саодат манзарин ҳардам билиб неъматда айт.

Бу ҳаёт бўстонида, Маҳмуд, ўзингни англагил,
Ҳар сўзинг дўстинг билиб дўстинга ибратда айт.

Сенга боққан бандага маҳшар куни йўқдир азоб,
Эй Дилоро, кўнглим ичра сен ўзингдир офтоб.

Васли ёдинг бирла, ёрим, ҳар дамим ўтгай ёниб,
Илтижо ичра турурман, кўзларимда дурри ноб.

Бу кўнгил истар сени, бас, қилмагил ҳолим забун,
Сен ўзингсан икки олам дарда малҳам моҳитоб.

Зоти поклар адли азминг бирла топди ажрини,
Айлагил шу йўлда дилни этмайин ҳолим хароб.

Иллатим кўпдир, кўнгул равшан эмасдир ҳар замон,
Шод этиб аввора кулни айлагил кўнглига тоб.

Айрилиқда ғам чекарман истабон сендан нажот,
Сендан ўзга ёр йўқдир, сен ўзинг дилга ижоб.

Ўртабон Маҳмуд дилни, баским, тағофул этмагил,
Қулга ҳам, ёрим, керакдир охиратлиғ – чун савоб.

Менгамас ағёрга, эй ёр, эътиборинг бошқача,
Нозу истиғно ароким ихтиёринг бошқача.

Дард аро ошиққа ҳардам бу каби ҳижрон нечун,
Ёр ўлиб ағёра, эй ёр, иқтидоринг бошқача.

Туну кун кўнглимга боқмай зулм этурсан нечаким,
Ваъдага этмай вафо ҳеч кирдикоринг бошқача.

Ўзгалар фикри ила қулгай дилинг офтоб мисол,
Мен сўз очсам тингламай қилган қароринг бошқача.

Маҳлиқолар пешаси шундай эрурми ё азал,
Сенда ҳам шундаймикин ё дилда боринг бошқача.

Кўрмадим оламда сендай бевафолар тарзини,
Ҳусн аро дил йўқми ёким ёра доринг бошқача.

Маҳмудо, ҳолингга ағёр айтадир: “Қилмас вафо,
Чекма ғам, кўп нотавон кас, гулузоринг бошқача”.

Яхши инсонлар ҳаёт тарзини эъзоз айлағай,
Ҳақ йўлига ҳар қачон умрин пояндоз айлағай.

Яхши одамлар ёмонлар бирла бўлмас, фаҳм этиб,
Шамси анвар азмини аҳдига андоз айлағай.

Боғ аро булбул тутинмас ошно зоғлар ила,
Ғунча ишқида ёниб ўзни сарафроз айлағай.

Дўсту душман фарқини бил, эй ўғил, идрок этиб,
Англа, яхши – яхши инсонларни устоз айлағай.

Сол назар, одам қиёфа беиболар йўқ эмас,
Бу каби каслар адашганларни ғаммоз айлағай.

Бу ҳаёт сахни азалдан яхши бирла файзиёб,
Файзиёблар ҳар қачон ҳар дамда эъжоз айлағай.

Эй ўғил, Ҳақ ҳикмати бирла дилинг маҳмуд қил,
Яхшиларнинг суҳбати кўнглингни мумтоз айлағай.

Дунё тугамас

ИМТИҲОН

АХТАМҚУЛИ

Ой бирла бедор ўйнасам...

Майлими, киприкларинг пайконида дор ўйнасам,
Айрилиқ саҳросида дил ўртаниб зор ўйнасам.

Лабларингни чўғида тан қоврилиб қолган маҳал,
Сочларинг тўфонида ой бирла бедор ўйнасам.

Холларинг ишқимга нуқта қўйсалар зулф остина,
Кўзларинг уммонида пинҳона абгор ўйнасам.

Чок этиб кетсанг дилим, чоки гирибонинг билан,
Учса шўх оққушларинг, чарх остида хор ўйнасам.

Дардларимни англамай косамга ғам қуйса ҳаёт,
Охларинг савдосида сармасту бемор ўйнасам.

Нозларингдан жонланиб қолса куюк томирларим,
Изларингга гул сочиб ўртанса гулзор ўйнасам.

Қоматинг офтобидан ўт олса гар Ахтамқули,
Чўққилар поёнида дилхуш кезиб қор ўйнасам.

АХТАМҚУЛИ – 1964 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университети қошидаги Олий адабиёт курсини тамомлаган. Ижодкорнинг “Бодомгинам”, “Қорачиқда асраганимсан”, “Баҳоримдан кечиккан гул”, “Қирқ газал”, “Ибратли ҳаёт”, “Бахт излаган одам”, “Тоглар ҳам қарийди” номли китоблари чоп этилган.

Додимга гул етгай ёниб...

Бу кўчалар мендан кечиб, армонларимдан олди ранг,
Боболарим қонин ичиб, карвонларимдан олди ранг.

Бу дил дилим шудгор этиб, соғинчларим бисёр этиб,
Тун кўйнида бедор этиб, ҳижронларимдан олди ранг.

Дардимга дард қўшган дала, кўзёшларим бўлгай жала,
Қизлар йиғилгач бир гала, исёнларимдан олди ранг.

Офтоб отилди тўрт томон, томирларимда сизди қон,
Дунё туганмас имтиҳон, айвонларимдан олди ранг.

Отамга дил берган ҳаёт, билгай уни мендан зиёд,
Байтимга байт қўшган баёт, пайконларимдан олди ранг.

Додимга гул етгай ёниб, меҳримни ичгай қизғониб,
Қошимда гулзор ўйғониб, райҳонларимдан олди ранг.

Ахтамқули арзинг аён, тун кўйнида пинҳона ён,
Ёр ишқидан олган зиён, дostonларимдан олди ранг.

Омон бўлгин, омонтоғим...

Дилимни тоғу тошларга адо қилган болангдирман,
Йиқилган майсага меҳримни жо қилган болангдирман.

Ҳаёт кўксимга от қўйган, ёниқ байту баёт қўйган,
Мислсиз куллийёт қўйган, наво қилган болангдирман.

Тополмай лолазоримни, йўқотсам ихтиёримни,
Олиб қўйсанг-да боримни, дуо қилган болангдирман.

Омон бўлгин, Омонтоғим, дилимда дарду қийноғим,
Соғинчдан сел бўлар чоғим, нидо қилган болангдирман.

Куйиб кетмоқда бўстоним, раҳм қилгин, Нигоҳбоним,
У харсангзор аро жоним, фидо қилган болангдирман.

Отам тош ўйнатиб кетди кейин бош ўйнатиб кетди,
Кўзим ёш ўйнатиб кетди, вафо қилган болангдирман.

Онамдек йиғлагай дарё, юрибман бунда бепарво,
Мени уйғотмадинг, дунё, жафо қилган болангдирман.

Кезар Ахтамқули рангсиз, дили ўт ичра оҳангсиз,
Жаҳонни сўз билан жангсиз, даъво қилган болангдирман.

Издош бўлиб кетмоқдаман...

Машраби девонага дилдош бўлиб кетмоқдаман,
Кўзларимда қатра-қатра ёш бўлиб кетмоқдаман.

Этагимдан тутди ҳижрон, айрилиқнинг қотили,
Бағрихун ишқ аҳлига, йўлдош бўлиб кетмоқдаман.

Қисматимни тоғу тошлар кўксига битган Худо,
Қанча Орифлар билан издош бўлиб кетмоқдаман.

Эй ҳаёт, бор бўлса чиксин, марду майдонинг қани?!
Нокасу нодонни кўрсам, тош бўлиб кетмоқдаман.

Мен ғазал хирмонида хирмончи бўлдим охири,
Сўзни қалқон айламасдан, чош бўлиб кетмоқдаман.

Ёнмагай қўллаш билан ишқи адо бўлган улус,
Мойчиларнинг наздида, фаррош бўлиб кетмоқдаман.

Вох, менинг қоним ичиб, тунлар тирилган байтларим,
Ёзиғимда бор экансиз, ёш бўлиб кетмоқдаман.

Қўйни қўй, Ахтамқули, шеър жангида шер топмасанг,
Изтиробнинг чўғида, бебош бўлиб кетмоқдаман.

Назар ЭШОНҚУЛ

ЗАНЖИРБАНД

Ҳикоя

Суратни кўришим биланоқ Одамбой эсимга тушди – иккинчими ёки учинчи синфда ўқиётган, мактабдан қайтаётиб, уй олдидаги менга ҳамиша улкан яшил гумбазни эслатадиган дарахт соясида бақириб ғазал ёдлаётган, ўзимдан беш-олти ёш катта бўлган қўшни боланинг дарслигида илк бора кўрганим, беихтиёр теварақ-атрофни кузатадиган, болалик хаёллари аталмиш мўъжазгина англамларимда акслана бошлаган палладан бери менга ҳамиша ниманидир бағрига яшириб қўймоқчидай, теграсига худди беминнат қоровуллар монанд териб қўйилган шох-шабба ортида занжирга маҳкум қилинган суну сумбатни эслаган ва таққос тарозининг палласидек кўз олдимга келганди – у шу туришида занжирга маҳкум этилган шерни эслатар, биринчи бор кўрганимдаёқ, гарчи қишлоқдаги мен билган эркаклардан анчагина дароз бўлса ҳам танасига хумдай ёпишиб тургани туфайли гавдасини бақалоқ қилиб кўрсатадиган патак бўлиб кетган узун сочи арслоннинг ёли каби елка-ю кўкракларини қоплаб олган, оёқ ва қўл тирноқлари ўсиб, қорамтир тус олганча ғадирлашиб кетган, панжалари йиртқичлар туёғига ўхшаб қолган, асрлар оша вақт жалалари остида сувоклари тўкилиб кетган қалъа деворларини эслатувчи афти-ангорини ҳаёт нашъалари аллақачон ташлаб кетган, авратини ёпиб турган кийими увадаси чиқиб, бошидан кечирган кунларнинг яловидай оёқлари орасида хилпираб турар, мушаку мускуллари суякларни ғози учган чойшабдай номига қоплаган терисидан бўртиб чикқанча ўлжасини чангаллаб турган ўргимчак тўрини, ўнг оёғининг тўпикдан юқори қисмига айни беўхшов билагузукдай қолипланган темир хомутга ишқаланавериб, эти шилиниб, емирилганидан ҳамда жазира-ю совуқнинг бешафқат тиллари ялаб ташлаганидан кўмилганига минг йиллар бўлган чиркин устихондай рамақижон бўлиб қолган, фақат кўзларидагина ҳали-ҳануз телба бир жунун жанглarda талош бўлган туғдай порлаб турар, у ҳовли ўртасидаги супада номига ташланган кигиз устида қадимги қаҳр ва ғазаб маъбудидай бир нуқтага соатлаб хавотиру ҳадик билан боқиб

Назар ЭШОНҚУЛ – 1962 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. “Уруш одамлари”, “Момо қўшиқ”, “Маймун етаклаган одам”, “Шамолни тутиб бўлмайди”, “Момо қўшиқ” каби китоблари нашр этилган. Ф.К.Аниттининг “Ҳикоялар ва қиссалар”ини, Альбер Камюнинг “Эсселар”ини, Антон Чеховнинг “Болохонали уй” ҳикоясини ўзбек тилига таржима қилган.

ўтираверар, бу асов танани тийиб туришдан чарчаган каби у ҳар кимиллаганда занг босган халқалар зарбидан кўп йиллик кўҳна андуҳга ғарқ бўлган губорлар бир сапчиб тушар, илоннинг думини эслатадиган занжирнинг бир учи худди бу манзараларни кўрганидан уялиб, ерга кириб кетишни истагандай бандигача ерга қоқилган қозикқа бош тикиб олган, қозик ва халқада баайни қадим қалъанинг сиру асрорини яшириб тургандай мушукнинг бошидек келадиган беўхшов қулф осиб қўйилган пажмурда қиёфаси гавдаланганди: ўшандаёқ унинг қишлоғимизга ёндаш ўсган, қанча молу ҳоллар адашиб, қайтиб чиқолмаган, биз болалар учун оналаримиз хаёлимизда шакллантирган деву парилар, аждару ажиналар, умуман, биз эртақдаги ёвузлик олами яширинган деб ўйлайдиган чакалакзорни ёдга соладиган бошидаги ҳурпайган сочи, ялангни омоч излари тилимлагандай танасидаги бўртиб турган чандиқлари, сиру синоатга тўла ғорнинг тўрида ёқиб қўйилган, тез орада ўчишидан дарак бериб ҳилпираётган шам ёллиғидек қаҳрли кўзлари, ов олдидан мастона ўкираётган махлукни эслатадиган ваҳм ва таҳлика тўла ўкириклари шундай қиёслашимга сабаб бўлганди – бийдай текисликлардан сўнг тўсатдан ўтиб бўлмас тоғ қоялари олдидан чиқиб қолгандек, менга ажи-бужи ҳарфлар орасида турган сурат бирдан баайни ҳозир менга ташланадиган жонли шер бўлиб туюлган ва беихтиёр эсимни танигандан буён ҳовлимиз ўртасига банди қилинган Одамбойни кўз олдимга келтиргандим.

Кейинчалик мен ҳовлимиз ўртасига қутурган итдек боғлаб ташланган ва бу ерга таширф буюрувчиларнинг ҳар бирига кўзлари ва қарашлари билан ҳамла қиладиган махлук бизга ўхшаган одам эканини билгач ҳам бу таққос хаёлимни худди қишки қарғалар каби тез-тез ишғол қилар, умримнинг кейинги манзилларини мусофирлик билан боғлаб, Терсота учун дайди ўғилликни бўйнимга олиб, бутунлай шаҳарликка айлангач ҳам тасаввурим айвонига келиб қўнадиган бу қиёсдан ҳеч қачон қочиб қутула олмагандим: аксинча, бу қиёс баъзида бутун танамни буровга оладиган тумов каби хотираларимни тез-тез қақшатиб турарди – Бандини қачон ва кимлар, нима сабабдан бу кўйга солганини билмайман, аммо атак-чечак бўлган, дунёни яхши ва ёмонга ажрата бошлаган, кўз олдимдагиларнинг ҳеч бирига ўхшамаган тасқара турки сабаб вужудимда пайдо бўлган қалтирокни ҳис қилган кунимдан бери у мен учун кўрқув ва таҳдиднинг қўланкасига айланганди. Бу тасаввурларимга унинг оёқларига буровлаб ташланганидан ёпишиб турадиган занжир яна ҳам ваҳима бағишлар, ҳар кўзим тушгач нафасим ичимга тушиб, худди тутқаноқ тутгандай қотиб қолар, кейин ҳаво қисиб қолган ўпкам йўллари элкамга уриб, ўзимга келтиришар, у мен бу дунёга келиб кўрган энг кўрқинчли ва ваҳший жонзот бўлиб туюлар, шу сабабли ота-онам ҳамиша уни мендан пана тутишга ҳаракат қилишар, токи эсимни таниб, унинг ҳам биз каби бир банда эканини англаб етмагунимча, у турган ҳовли сатҳини бўйра ва шох-шаббалар билан тўсиб қўйишганди: аммо бу менинг танамга кириб олган ваҳм ва кўрқув ҳиссини йўқлик сари ҳайдаб юборолмади, аксинча, энди мен бўйра ортида унинг ўкирикларини ва занжир халқаларининг шакирлашларини ҳар эшитганда ҳушдан кетар даражага тушиб йиғлаб юборар, фақат мен эмас, бутун қишлоқ болалари у сабабли бизнинг уйга яқин ҳам келолмасди – бирон юмуш билан мажбуран оёқ босса ҳам жуфтакни ростлаб қоладиган ҳолатда дарвозадан анча нарида бизни чақирар, ўша йиллари тоғликларнинг юрагини олиб қўйган, одамларни тунлари тунаб кетадиган ўғрилар ҳам бизнинг ҳовлига ақалли девор мўралашга журъат қилишмаганди: теросталик

аёллар нечта авлодни унинг номи билан тарбия қилмади дейсиз – болалар бирон шўхлик ёки қулоқсизлик қилишса, “Ана, Одамбой келяпти!” дейишарди ва унинг номини эшитиши билан тиллари танглайига ёпишиб, иштонларини ҳўл қилиб қўяр, кейин туни билан кўрқинчли туш кўриб, ғингшиб чиқишарди – менинг назаримда, бизни – болаларни на ота-она танбеҳи, на ўқитувчиларнинг саъйи ҳаракатлари эмас, айнан унинг бутун қишлоқни ларзага соладиган ўқириклари ва шерни эслатадиган турки тарбиялаганди – баъзида кечалари хожатга чиққанимизда унинг бўрилар ва итлар билан қўшилиб увлаётгани ваҳимамизни янада кучайтирар, бўшанар-бўшанмас уйга қараб қочардик – йиллар ўтиб, эсимизни таниб, қозикдан узоқлашолмаслиги, бизга таҳдид қилолмаслигини билсак ҳам уни узоқ масофадан туриб кузатиб ўтирар, кўзимизга булутларга боши тегиб турган деву жинларга ўхшаб кетарди. Мен унинг олдига қўлига қамчи тутган отамдан бўлак бирон кимса яқинлашганини кўрмаганман: отам худди бир кутурган ҳайвонни боқаётгандек, эскириб, ранги ҳам билинмай қолган тоғора билан қўлида қамчи ушлаганча хўрак ёки челақда сув қўйиб кетарди. Ҳамиша отамга: “Бу ким, нега бизникига занжирбанд қилинган”, деб сўрасам қисқа қилиб, “Билмайман, у мен туғилгунча ҳам шу ота ҳовлимизда бўлган” дер, бу жавоб эса Одамбойни кўз олдимда янада сирли ва маҳоботли кўрсатар, ичимга ғулу соларди. Мен токи унинг жони узилгунча, ҳатто жони узилгандан сўнг ҳам бир неча муддат отамдан бошқа биронта жонзот унинг олдига яқинлашганини кўрганим йўқ. Тўғри, одамлар қачонлардир Байна момо унинг олдига эмин-эркин бориб юрганини баъзида айтиб қолишарди – аммо ўзим кўрганим йўқ, Байна момо мен туғилмасдан йигирма йиллар аввал қазо қилиб кетганди.

Онамнинг айтишича, узоқ йиллар аввал, ҳали тириклик пайтида фақат Байна момо келиб, унинг соч-соқолини олиб қўяркан – у бошқа ҳеч кимни ўзига яқинлашишга изн бермаскан. Лекин негадир Байна момони кўриши билан ювош тортаркан: “Кампирдан кўз узмай, худди бир сеҳргарни кўриб қолгандай қотиб турарди”, дерди онам. “Икки телба бир-бирининг тилини биларди”, деб ғийбат қилишарди қишлоқда оғзига кучи етмаганлар.

Байна момонинг олдига сувга тушган мушукдай бошини ҳам қилиб ўтираркан, унга ғўнғиллаб нималардир гапириб берар, Байна момо ҳам у билан бошқаларга номаълум бўлган имо-ишоралар билан унсиз гаплашар ва камдан-кам овоз чиқаришар экан. Онам Байна момо билан Занжирбанд овоз чиқариб гаплашганини кўп марта кўрган: мана мен деган барзангилар ҳам унинг олдига боришга журъат қилавермаганда бу дунёсидан у дунёси яқин қолгани кўрга ҳам кўриниб турган рамақижон кампирнинг Одамбой билан нима ҳақда гаплашишини билгиси келиб, девор тагидан эмаклаб бориб, гапларига қулоқ тутган ва шунда Байна момонинг “Сен боғланган итсан, мен эса боғланмаган”, деган гапини эшитган экан – “Шундагина мен унинг ростданам қопағон ва кутурган итга ўхшашини сезиб қолгандим” деганди онам – балким уни шерга ўхшатишим онамнинг шу хотиралари туфайлидир? Байна момонинг уни “ит” деб атагани кейинчалик китобдаги занжирбанд шер суратини кўрганимда миямга қалққандир?..

Билмадим, лекин мен ўша суратни кўрган кунимдан буён унга “Занжирбанд” дея ном қўйиб олгандим. Унинг кимлигини, нега бу тарзда маҳкум этилганини, нега айнан бизнинг ҳовлида яшаётгани ҳақида мен ҳеч нарса билмасдим – гўё унинг бизнинг ҳовлимизда бўлиши, айнан ҳовлимиз четидаги кекса ёнғоқ дарахти қад

кешиб тургани каби табиий эди ва на отам, на онам бу ҳақда ҳеч нарса дейишмас, қишлоқда мушуги туғса ҳам фил тукқандай гап қуюнини кўзгаб юрадиган аёллар ҳам у ҳақда оғиз очмас, гўё у ҳамма учун йўқдай, гўё мавжуд эмасдай, уларнинг бутун қишлоқни ҳар дақиқа ямлашга тайёр тиллари ҳеч қачон ҳовлимизнинг у турган овлоқ буржигача етиб келмас, нукул бозор-ўчар ҳамда бўйи етган қизларнинг этаги атрофида ўралашарди – у эса менга номаълум бўлган хаёллар оғушида занжирни шарақлатиб, кун узоғи қозик атрофида айланиб юрар, баъзида ўзининг мавжудлигини бутун қишлоққа билдириб қўймоқчидай бетийиқ овозда ўкириб қолар, кейин онасини соғинган гўдакдай ерга ётиб олганча худди қопқонга тушган бўри боласига ўхшаб, ёввойиларча гингшиниб йиғларди – шундай пайтлари унга ачиниб кетар, қўрқув ва ваҳимани унутиб, унинг олдида боргим, нималардир деб овутгим, бошларини силагим келарди – аммо бизнинг орамизда бутун қишлоқни чангалида ушлаб турган қўрқув ва ваҳима кўкрак кешиб турарди.

Ёшим каттаргани сари аста-секин мен унга қўника бошладим: энди занжирнинг узунлигини чамалаб, у етиб келолмайдиган масофада туриб, кузатадиган бўлдим: аввалига у менга қараб жаҳд билан ташланар, аммо оёқларидаги тушов уни менгача етиб келишга изн бермай анча нарида ушлаб турар, бу эса уни баттар жазавага солар, ўша масофада турганча ноиложлигидан сочларини юлиб, афтини тирнаб ташлар, кейин қозик атрофида айланганча боғланган шер каби ўкириб айланаверарди – мен эса занжир уни қўйиб юбормаслигига имоним комил бўлгани учун бир четда қотиб турар, гўё шу билан уни масхара ва мазах қилаётгандай бўлардим. Аста секин бу кузатишларим одат тусини олди: энди дарвоза ёнидаги супанинг бир четига ўтирганча унинг ҳар бир ҳаракатини кузатардим.

Бора-бора у ҳам менга ўрганди: занжир изн берган масофагача келиб, ерга ўтириб олар, ўша ердан туриб мени кузатарди. Менга энди география хонасида осилиб турган эски топономик харитани эслатувчи чандик тўла танаси қўрқув бағишламасди. Аксинча менда бир умрга занжирга маҳкум этилган кимсага нисбатан шафқатга ўхшаган туйғу пайдо бўлганди. Биз соатлаб бир-биримизга тикилиб ўтирардик: ҳар биримиз ўз тасаввуримиздан келиб чиқиб, у мени, мен уни кузатардик. Нигоҳ уриштириш онларида бир нарсани ҳис қилдим: унинг кўзлари билан ўзимга боқдим ва шунда аслида мен эмас, у менга ачиниб қараётгандай туюлди. Унинг телба ва бетийиқ хаёллар акс этган кўзларида зуҳрланган чўнг бир ҳасратнинг елканлари мени унинг руҳини адаштириб қўйган манзиллар томон бошлаб кетарди, бирдан мен унга айланиб қолардим, унинг кўзлари билан ўзимни кузатардим – у ерда на ҳад, на ҳудуд бор, беададлик қадар чўзилган чексизликдан иборат эди ва бир неча сония у менга, мен унга айланардик: “Ана, жунун бағишлаган хаёлларимдан беҳабар бир ўсмир менга қараб-қараб ўтирибди – у мендан қўрқаётгани, мени ўзига ҳамла қилади, деб ҳадик ва хавотирда тургани, энди бир умр мана шу ҳадик ва хавотир уни тарк этмаслиги шундоқ кўзларидан кўриниб турарди – шу билан бирга у менинг ўзиникига ўхшамаган ва андуҳдан қақшаб қолган танамга ачиниш билан қарар – лекин у менинг нималарни кўраётганимни, нималарга илҳақлигимдан мутлақо беҳабар... Агар у мен кўрганларни кўра олганда, ҳис қилаётганимни ҳис қилганда эди, ўзи турган дунёнинг қанчалар таназзулга ғарқ бўлганини англади – аммо у ҳаммасидан мосуво – унинг қисматига одам яралгандан бери ичига кириб олиб, кўриб турганларидан бошқа нарсани кўрмайдиган қилиб қўйган ёлғон билан бирга қолишга ва шу олам билан

бирга ҳалок бўлиш маҳкумлиги ёзилган... Мен эмас, аслида унинг ўзи занжирбанд этилганини, уларнинг ўзи банди эканини сезармикин?”

Зотан, унинг ичига кириб олиб, ботинидаги овозларни эшитаётган бўлсам ҳам ҳали бу хаёлларнинг мағзини тушунмасдим, бу хаёллар мен учун бегона ва ёт эди. Шу сабабли тезда унинг кўзларини тарк этардим. Аммо ичимда барибир бу хаёлларнинг акс садоси қолар, бир неча кун мен мана шу садолар таъсирида яшардим.

Мана энди ёшим бир жойга етиб, ақлим тўлишган бир паллада унинг кўзлари орқали кўрганларим худди ҳозиргина кўргандай кўз олдимдан бирма-бир ўтди: унинг кўзларига боққан ва садоларни эшитган онларимда унинг нима учун ҳамиша: “Мен кетишим керак, кетишим керак, мени кутяпти!”, дея бор овозда бақиришининг, унинг ҳасратли увлашининг сабабни тушунгандай бўлдим: у бутун руҳияти кўзлари орқали кириб борган манзиллар томон ошиқарди, йўқ, ошиқарди эмас, унинг руҳи ўша манзилларда қолиб кетган, ҳовлимизда эса бизни фақат кўркувга солиб турадиган танаси қолганди. Мен унга айланганда заррадан йиғилаётган янги дунёларни, руҳнинг одам ичига қандай киргизилганини, бу қафасдан чиқиб кетишга уриниб, телбавор ўқиришларини, аршу аълодан олов ўғирлаб келаётган паҳлавонни, думалаб тушиши муқаррарлигини билган ҳолда тепаликка тош юмалатиб чиқаётган одамларни, ҳурлик истаб исён қилган қулларни, зиндонбанд этилган маҳкумларни, Бобил боғларини барпо қилаётган усталарни, туғни қучиб ўлган аскарни, тошбўрон қилинаётган аёлни, дорга осилаётган дарвешни, лабиринтда адашиб юрган роҳибни, учиш учун қанот ясаётган мусаввирни кўрдим, кейин ҳозирги ҳолатимни – “Занжирбанд шер” суратига қараб турганимни кўрдим ва салдан сўнг улар кўз олдимда шаклини йўқотиб, бирдан-бир киёфага – Занжирбандга айланди.

Мени унинг кўзида кўрганларимдан ваҳима босди, ўзимга келиб, унинг мени ром қилган қарашларидан чиқиб кетар, кейин бир неча кун унинг ёнига йўламай юрардим. Унинг хаёллари менга таниш ва айни пайтда нотаниш, ёт эди. Унинг кўрганларини тушимда ҳам кўрадиган бўлдим. Аста секин бу тушлар шууримни бутунлай қамраб ола бошлади: одамови, паришон бўлиб қолдим. Менга ҳам ҳеч нарсанинг қизиғи қолмади. Гўё мен ўзимга ўзим ва атрофдагиларга бегона бўлиб қолгандай эдим. Дунё бир тараф, мен бир тараф эдим ва ҳамиша қўлим ва оёғим занжирлаб ташлангандай туюларди. Эрта-ю кеч бир нуктага тикилганча, ўзимдан ўзим ҳуркиб, ҳадиксирайдиган бўлиб қолдим. Буни ота-онам ҳам сезди ва табиийки, буни инс-жинсга, тўғрироғи, Занжирбанд билан кўз уриштириб ўтиришимга боғлашди. Иссиқ-совуқ қилишлардан сўнг мени Занжирбанд билан кўз уриштириб ўтиришимга таъқиқ қўйишди.

Аммо ақлимни таниган сайин унга ачина бошладим. Унинг занжирга боғлаб ташлангани мен учун ўта шафқатсизлик бўлиб туюларди. Менда қатъий бир режа пайдо бўлди. Кечалари ҳамма ухлаганидан фойдаланиб, унинг қулфга тиркалган халқасини эговлай бошладим. Бунга бир ой кетдим, бир ярим ойми, билмадим. Аммо бир куни халқани кесиб бўлдим. Уни қулфдан чиқариб, отам билмаслиги учун секин уйга кириб кетдим. Мен эрталаб у бу ерлардан кетиб қолган бўлишини тасаввур қилиб, халоскорлик ишимдан мамнун бўлганча уйқуга кетдим. Эрталаб уйғонишим билан деразадан ҳовлига қарадим. Кутганларим беҳуда бўлиб чиқди.

Заржирбанд халқа узилганини билмасдан ҳар эрталаб қандай айланган бўлса, ўша чизик бўйлаб айланиб юрар, изидан эса узилган халқа шарақларди.

Менинг бу ачинишимнинг оқибати шу бўлдики, отам уни халқалари қалин занжирга, банди қалин қулфга қайтадан асир қилиб қўйди. Афтидан, халқани унинг ўзи эговлаган деб ўйлаганди. Энди бу халқани эговлашдан, уни занжирдан халос қилишдан маъни қолмаганди.

Фақат уни занжирга маҳкум қилганлар эмас, вақт ҳам бешафқат эди: мен улғайганим сари у кўз олдимда кичрайиб борарди: у менга аввалгидай кўз олдимдаги жамики тирик жониворларнинг энг йириги бўлиб туюлмасди: йиллар барибир кучини кўрсатганди ёки у ўзига бокиб, масхара қилиб турган дунё билан олишиб чарчаганди – унинг ўсиқ сочлари худди жазирада қовжираб қолган ўтлоқдай аввал оқариб қуруқшади, кейин бутунлай тўкилиб кетди. Энди унинг боши офтоб билан баслашиб, ялтирар, у ерда тарвақайлаб кетган сўқмоқлардек қизғиш қон томирлари яққол кўриниб турар, танаси эса йилма-йил эмас, фаслма-фасл кичрайиб борар, энди у менга шерни эмас, боғлаб қўйилган мушукка ўхшаб қолгандек туюларди.

Балоғатга етиб, ўз эътирофимга эришиш учун бу дунёнинг барча ўйинлари билан битим тузиш мақсадида қишлоқни тарк этадиган йилим у ниҳоят бу фоний оламни тарк этди: ўлимидан аввал роса увлади, кейин нимадандир хўрландими ёки бир неча сониядан сўнг бу ерлардан кетишини билдими, бизга қараб қулди, кейин йиғлашга тушди. Шундан сўнг занжирни тортқилаганча шахд билан югура бошлади. Ўша куни бизникида қандайдир маърака бўлаётганди. Келганлар безовта бўла бошлади, улар қочиб қолишга ҳозирланишди: гарчи танаси мушукдай бўлиб қолган бўлса ҳам ҳали ҳам ундан қўрқишларини сездим. Югуриб бораётиб, танаси гурсиллаб ерга қулади, атрофида унинг шунча йиллик андуҳига шерик бўлган чангу ғуборлар кўнгилни банд этган ҳасратдай бир дафъа кўпчиб кўтарилди ва бир муддат унинг танасини ҳаммадан яшириб турди: аввал ачимтиқ терга тўйинган тупроқ ҳиди тарқалди: худди ичида минг йиллик синоатларни яшириб ётган ташландиқ қўрғон деворига ўрнашиб қолган захдек таъм мени бир зум қарахт қилиб қўйди. Чанг тарқаганда у юзтубан жонсиз ётарди – гўё ўша югуришда у ўзи истаган дунёга ўтиб кетгандек эди. Шунда ҳам йиғилганлар анча пайт – токи унинг ўлганига ишонишмагунча олдига яқинлаша олмади.

Фақат тирикларни эмас, марҳумлар ҳам ундан қўрқувга тушармиди, билмадим, уни умумий қабристондан анча нарига, қишлоқ четидаги Азлар тепага, қоятошлар орасига кўмишди. Терсота телба ўкириклардан ва қўрқувдан халос бўлганини байрам қилгандек, эртасига ҳар бир уйда арафа тантаналари бошланиб кетди.

Тезда мактабни тугатдим. Шаҳарга бахтимни излаб кетдим. Занжирбандни эслаганда негадир унинг қўрқинчли қиёфасидан ҳам кўра унинг кўзлари орқали кўрганларим худди қачонлардир туш каби кўз олдимга келарди. Аммо мен сувга бўккан матони қоқиб, намдан холи қилишгани каби бошимни силкиб, онгимни хира торттирадиган бу рўёдай хаёллардан ўзимни тозалашга уринардим.

Менга ўрта аср миниатюраси ҳақида мақола ёзиш топширилиб, музейга борганимда, тўсатдан кўзим “Занжирли шер” суратига тушди ва беихтиёр яна унинг кўзлари орқали кўрганларим хотирамга қалқиб чиқди. Бу сурат билан Занжирбанд ўртасида сирли бир уйғунлик бор эди ва у мени яна болалик хотираларимни ёдимга солганди. Одамбой ўзи ким эди? Нега асрлар оша занжир маҳкум қилинган шер билан бунчалар бир-бирига ўхшайди?

Шу саволларга жавоб топиш учун музейдан қайтишим билан онамга кўнғирок қилдим. Онам отамнинг ўлимидан етти йил ўтган ва аллақачон қора либосларни сандикқа солган бўлса ҳам лекин кўнғлидаги мотам кийимларини ечмаганди. Салом-алиқдан сўнг мақсадга ўтдим. “Ўвлимиздаги банди ўзи ким эди, нега банди қилинганди? Қачон банди қилинганди? Нега айнан бизнинг ўвлимизга маҳкум қилинганди? У қайдан келди, қайга кетди?” Онам менинг саволларимга тушунмади.

– Кимни айтаяпсан? Қандай банди? Ўвлимизга ҳеч қачон ҳеч ким банди қилинмаган.

Унга болалигим, бутун қишлоқни ваҳимага солиб увлайдиган, ўзи айтган Байна момогина олдиға бора оладиган Занжирбандни эслатишга уриндим.

– Ўвлимизга бегона мушук кириб қолса торлик қилиб қоларди, нималар деясан, болам. Мабодо тушларингни айтмаяпсанми? Соғлигинг жойидами ўзи? – деди.

Саволи мени гарангситиб қўйди, бу гаплари менга тарсаки туширгандай бўлди. Нима, Одамбой ҳақидаги ҳаёлларим ҳали рўёми? Онамдан бошқа ҳеч нарса сўрамадим..

Этасигаёқ қишлоққа йўл олдим. Мени кутиб олган синфдошимга гапни узоқдан бошлаб, бизни кўркувга солган Одамбой, унинг ўқиришлари ҳақида гапира бошладим. Синфдошим ҳам ҳайратга тушди ва онамга ўхшаб савол берди:

– Қанақа Одамбой? Қанақа ўқириш? Мабодо, иситманг йўқми?

Унинг шу даққиси менга етарди. Унга бошқа гапириб ўтирмадим. Наҳотки Занжирбанд ҳақидаги ҳамма нарса менинг тасаввурларим уйдирмаси бўлса?

Синфдошимни ажаблантириб, худди бир исбот топмоқчидай машинани Занжирбанд дафн этилган Азлар тепага ҳайдатдим ва кўрганларим онам ва синфдошимнинг ажабланишларидан ҳам кўпроқ таъсир қилди: мен ҳамиша унинг қабри шу ерда деб, таътил пайтлари келиб-кетадиган, унга эришган ва эришмаган ютуқларимни минғирлаб айтиб берадиган қирда қабрдан асар ҳам йўқ, бу ерларда ёйилиб, қишлоқники бўлса керак, қўй-қўзи ўтлаб юрарди.

Кўрганларимга ишонмай, уйга қайтгач онам билан кўришмасдан аввал Занжирбанд маҳкум қилинган ўвлимининг адоғига бордим. Бир пайтлар Одамбой дунёни ларзага солмоқчи бўлиб ўқирган девор тагида дунёнинг ташвишларидан беҳабар товуклар дон териб юрарди. Мен худди гарангсигандек ва шунча йиллардан сўнг Занжирбанддан қолган бирон белги излаб, мени кузатиб турган яқинларимни ҳайратга солиб, Одамбойдан қолган бирон белги топиш умидида игнасини йўқотган тикувчидай бутун ҳовлини излаб чиқдим. Бу ерда менинг ҳаёлларимни тасдиқлайдиган ҳеч нарса йўқ эди. Ўвли ўртасида худди қўлга тушган ўғридай шўппайиб, бўйин қисиб турарканман кўзим бирдан машъум бир жиноятнинг ёлғиз гувоҳидек бутун вужуди билан ерга ёпишиб олгани сабабли суғуриб олишларига қурблари етмаган бандини чанғалида ушлаб турган, қоқилган ерида ҳали ҳам турган қозикқа тушди – қанча қору ёмғирлар, жазира ва аёзлар ўтган бўлмасин, қозик яна ҳали қўпларни банди қилишга қурби етишини кўз-кўз қилиб, Одамбойни тутқун ушлаган ерда “мана мен” дегандай кўр тўкиб турарди...

Мен шоирмас, ошиқман, жоним

Ғайрат МАЖИД

Шоир дема мени севгилим,
Шоир кимдир, шоир ўзи ким?!
Ман юракни сўйловчи одам,
Фақат Ҳақни ўйловчи одам,
Куйиб-куйиб, куйдириб, яна
Куйлатгувчи, куйловчи одам.
Шоир дема мени, севгилим.

Шоир дема, айтдим-ку, жоним,
Шоир кимдир, шоир ўзи ким?!
Дил, умрни ел бил, сабо бил,
Пок иймонни йўлдош – аҳо бил.
Ёр деб тўккан ҳар томчи ёшим,
Пуч ҳисларга тоши аҳо бил.
Шоир дема мени, севгилим.

Шоир дема мени, севгилим,
Шоир кимдир, шоир ўзи ким?!
Ўртар дилни саҳройи жунун,
Билмам, қайдин бу оташ афсун.
Ёр каломи, дўстнинг пайғоми,
Бағишлайди умримга мазмун.
Шоир дема мени, севгилим.

Шоир дема мени, севгилим,
Шоир кимдир, шоир ўзи ким?!
Жон бўлсаю жоннисор бўлса,
Фарҳод бўлсам, Ширин ёр бўлса,
Бу дунёда шоир йўқ, ахир,

Ғайрат МАЖИД – 1976 йилда туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Гул санам”, “Ҳеч кимга ўхшамайсан”, “Кўзларингни соғинаман”, “Ишққа борар йўл”, “Айиқчанинг туши”, “Беи дарс”, “Мумкин эмас сени йиғлашинг”, “Кўксимдаги юлдузлар”, “Бунда булбул китоб ўқийди”, “Йўлдаман, нурли йўлда” номли китоблари нашр этилган.

Ошиқлар бор, агар бор бўлса.
Шоир дема мени, севгилим.

Мен шоирмас, ошиқман, жоним...

Тилак

Ошиқ юрагимда бир нурли тўлқин –
Яратган Эгамнинг меҳри деб билдим.
Чексиз самоватнинг бағрида ёлқин –
Порлаган қуёшни муҳри деб билдим.

Юлдузлар жимираб кезади оқшом,
Сирли коинотнинг дала-даштида.
Бир туғро сингари ойнинг нурафшон –
Оппоқ табассум бор сайру гаштида.

Мусаффо қалб билан боқдим, эранлар,
Юзида, кўзида муборак белги.
Оталар бор бўлсин, ўссин фарзандлар,
Ҳазрат боболарнинг покиза мулки.

Қисмат қўшиғи

Устоз Сирожиддин Саййидга

Кимнингдир орзуси юракда армон,
Ким эса муроду мақсадга етган.
Кўп шукур, нолисам бўлмас, Художон,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Меҳри ҳам, қаҳри ҳам қаттиқ боламан,
У интиқ дил билан соғинган, кутган.
Сочларига тушган оппоқ толаман,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Неки топган бўлсам мисқоллаб топдим,
Умрим пушаймонлик шаҳрида йитган.
Жаннат хабари деб пойини ўпдим,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Гоҳи зулмат ичра қолсам адашиб,
Йўлинг оқ бўлсин, деб чироқлар тутган.
Қалбидан қалбимга таманно ташиб,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Доим тоқат билан бир қумлоқ каби,
Дунё ғамларини ичига ютган.
Сўнмаган ҳаётдан асло матлаби,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Деган, булбул бўлгин, булбулдай яша,
Қарғалар ҳолини кўргин, гўнг титган.
Юксак бўл,
Юксак бўл, юксалиб яша,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Яшамок керакдир талпиниб нурга,
Кўрдим, гўралардан ҳалволар битган.
Шукрона, Ҳақ берган ҳаёт, тақдирга,
Кўнглимга шоирлик онамдан ўтган.

Устозим

Абдували Қутбиддинни ёд этиб...

Малаксиймоларим ёдимга тушди,
Улсиз ўтган дамим додимга тушди,
Юрагим бир қутлуғ одимга тушди,
Қалбни муҳаббатга қорди, устозим.

Бахтли йил келади, жоним, тасаддуқ,
Асрорим асрашга, қалбим бор – кудуқ,
Ташна диллар учун оби ишқ тортуқ,
Борини бир Ёрга ёрди, устозим.

Лаб очдим, юракдан лолалар оқди,
Муножот, илтижо, нолалар оқди,
Кўзимдан қалбимга жолалар оқди,
Сувсаганга сувлар берди, устозим.

Рухим аллалаган Зарафшондир ишқ,
Садолари ўлмас шараф-шондир ишқ,
Бокдим, эранларга қаҳкашондир ишқ,
Дилларга ёғдулар берди, устозим.

Осима, оҳларни кўмиб бўлмайди,
Ишқ тўла чоғларни кўмиб бўлмайди,
Устоз – тоғ, тоғларни кўмиб бўлмайди,
Тангри раҳматига борди, устозим.

ТУРКИЯ ДАФТАРИДАН

Талпингандек...

Талпингадек соҳилга Босфор,
Лабларимнинг соҳилидан ўп.
Шундай дея такрор ва такрор,
Сен кирасан тушларимга кўп.

Чайқалади шовуллаб осмон,
Бағри тўла минг битта юлдуз.
Мен минг битта ўй билан инон,
Ёлғиз сени ўйлайман, ёлғиз.

Шоирларни ўқийман кўп бор,
Мисралари умрим баёни.
Сарҳади йўқ денгиздек, дилдор,
Йўқдир сенга ишқим поёни...

Дилбар ҳаёли

Истанбулдаги Рамий кутубхонасига борганимда мовий кўзли бир турк қизи менга ҳам китобингиздан совға қилинг, деб айтди. Кейин китобимни варақлай туриб, исмим Марол, менга атаб ҳам шеър ёзинг, деди.

Мовий осмон, денгиз – пок туйғу,
Мовий эпкин қиздай ҳаёли.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Ранг беради ўйларимга у,
Камалакдек умрим жилоли.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Бирам нурли, иссиқдир орзу,
Ой жамоли, офтоб жамоли.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Ишқ туфайли шер бўлар оху,
Тоғни талқон қилар чумоли.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Мендан холи неки бор, ёху
Яшамоқ йўқ севгидан холи.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Эй кўнглимда яралган турку,
Эй жонимнинг бахти, иқболи.
Ҳаёлимда яшайди мангу,
Мовий кўзли дилбар ҳаёли.

Олам бу – дарсхона..

О, мактаб. Чалинди сўнгги кўнғирок,
Қалдирғочлар каби учиб кетдик соз.
Ўқиб, ўрганишлар тугамас бироқ,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Доскага чиқамиз, синов, имтиҳон,
Муаллим саволлар ёғдиради боз.
Гоҳ жавоб топамиз, гоҳо йўқ, аён,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Сувларда оқизиб еямиз нонни,
Ризқу рўз, насиба ҳамиша мумтоз.
Эслаб яшаш мумкин ўтган ҳар онни,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Гулим, мен абадий ошиқ андалиб,
Ичим тўла рангин айтилмаган роз.
Ҳалиям юрибман сени ахтариб,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Узук кўзидаги гавҳар мисоли,
Инсон иймон билан топгайдир эъзоз.
Дунёда яшаш йўқ синовдан холи,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Меҳрибон муаллим, азиз синфдош,
Сиз булбул дилимга гул янглиғ ҳамроз.
Заминга ой каби тоабод йўлдош,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

О, мактаб. Чалинди сўнгги кўнғироқ,
Қалдирғочлар каби учиб кетдик соз.
Ўкиб, ўрганишлар тугамас бироқ,
Олам бу – дарсхона, ҳаёт бу – устоз.

Ҳақдан менинг руҳимга...

Ҳақдан менинг руҳимга
Чўғ тушган, зиё тушган,
Юрагимнинг боғига
Булбулигўё тушган.

Айтмас тилда борини,
Сўйлар дилда борини,
Сендан неъмат, Аллоҳим,
Ор тушган, ҳаё тушган.

Рўзим менинг рўзимдир,
Сўзим менинг сўзимдир,
Битта менга тегишли
Туғ тушган, туғро тушган.

Гоҳи виждон ичраман,
Гоҳи исён ичраман,
Ҳаётимга, водариғ,
Гул тушган, сахро тушган.

Эй азамат пирларим,
Росту ошкор сирларим,
На бўлғай деб аҳволим,
Сир тушган, хулё тушган.

На матлуб, на манзурман,
Ошиқ Машраб, Мансурман,
Эй дил, ажаб бу ҳолинг,
Дард тушган, даво тушган.

Дилга суймоқ одатми,
Ёниб, куймоқ одатми,
Шул қутлуғ саодатми,
Куй тушган, наво тушган.

Ёр номини ёд айлаб,
Пайғомини ёд айлаб,
Мудом уйғоқ этгувчи,
Сўз тушган, садо тушган.

Ғулом манам, шоҳ манам,
Масрур манам, оҳ манам,
Алҳол, зикру истиғфор,
Дуо, илтижо тушган.

Ишқ айёми

Пок ишқ маним қишларимни ёз айлар,
Ишқ айёми ўлгунчадир, дилбарим.
Бу дунёнинг дардлари ҳам дунёнинг
Паймонаси тўлгунчадир, дилбарим.

Олам орзум рангларини билмайди,
Кўнглим маним гулгунчадир, дилбарим.
Тошдилларга гулнинг қадри бор бўлса,
Саҳродаги юлгунчадир, дилбарим.

Нафс ўлгурнинг меҳри алалоқибат,
Мақсад ҳосил бўлгунчадир, дилбарим.
Нечун кўнгил берай дунё гулига,
Таровати сўлгунчадир, дилбарим.

Пок ишқ маним қишларимни ёз айлар,
Ишқ айёми ўлгунчадир, дилбарим...

Диллар сўзлашаётир, бизлар эса жим

Ширин САБУРОВА

Тепаликдаги уй

Матназар Абдулҳакимга

Об-ҳаво доимо тунд бўладиган шаҳарчада,
шаҳарчанинг чеккасида,
тепаликдаги уй олдида
ёмғирпўшли одам,
келиб кетар кунора.
Эски ҳашамдор уй олдида.
Тақиллатиб кетар
дарвозасини,
ҳеч очилмайдиган.
Ўша уйда
қариндоши турмас,
таниши турмас.
Фақат билгани шу – кимдир турар
ҳашамдор уйда,
эшиги ҳеч очилмас уйда,
бирор кимса кўринмас уйда.
Шундай бўлса ҳам,
келган киши зарда қилмас
келиб кетар
узоқ йўл босиб,
қиладиган бошқа иши йўқдай,
иши ҳатто бисёр бўлса ҳам.

Ширин САБУРОВА – 1965 йилда туғилган. Урганч Гидромелиорация техникумини тугатган. Ижодкорнинг “Эзгулик голиб”, “Орзу дарахти”, “Узун лаҳзалар” номли шеърӣ тўпламлари нашр этилган.

Билмоғи лозим,
уйда ким туришини,
тунд ҳовлида,
ҳашамдор уйда.
Беозорми ўзи у?
Балки бирон дили шикаста,
ёрдамга муҳтож балки.
Ва ё
тегмасми дея зиёни ён-атрофига?
келиб кетар, эринмас,
билиши керак ахир...

* * *

Устимдан бир тоғ ағанаган каби,
Курсига ўрнашиб ўтираман.
Ҳали билиб бўлмас бу тоғни
Ва яна бошқа тоғларни.
Битта бўлса ҳам,
Тоғ ағдарилди-ку, дейман ҳаловатталаб,
Ҳали босиб турар бошқа тоғлар қўп.

Ҳолатимни англаган каби,
Радио тўлқинидан
дилга ором бахш этар
тароналар янграр нукул –
хавотирлар илдизига болта уриб!

* * *

Бугун оғир кун бўлди,
“Енгил кунга алмаштириб беринглар”, дейман,
учта-тўртта киши йиғилиб турган жойга бориб.
Чекига енгил кун тушганлар,
менга кулимсираб, елка қисиб қарашар,
Менинг эса елкамни оғир юк босиб борар...

* * *

Диллар сўзлашаётир,
бизлар эса жим,
Севгимиздан оғиз очмаймиз сира.
Айтганимиз ҳамон айрилишамиз,
айтганимиз замон қайрилишамиз.
Севгининг умрини узайтмоқ учун,
жим турмоқ ушбу он шараф-бурчимиз.

Неча баҳорларни кузга дўндирар,
неча хазонларни тилга киритар,
кўнгиллар амри.
Асли макон этган азиз гўшани
севгисизлик еб битирар.
Еб битирдик кўнглимизнинг истакларини,
Энди ҳаёт гўзалмиди,
ё феълим чиркин,
дея тўрт тарафга алангламоқлик не?

У ўзига турли тўсиқлар қўйиб ташлаган:
– Бундай қилиш мумкин эмас,
– бундай қилиш хатарли,
– бундай қилиш хато!
Одатда инсон тўсиқларни олиб ташлашга уринади,
У эса ўзига тўсиқлар танлайди.
Кимдир кўмакка ошиқса,
тўсиқлардан қутулиш учун,
дарҳол унга тақиқлайди:
– Тураверсин, тегма, яхши турибди,
бу менинг энг яхши кўрган тўсигим.
Тўсиқлар ортида кўринмай кетар ахийри.
– Шу қоятош ортида ҳам кимдир яшармикан? – дея ўтишар энди
бағри кенг,
меҳри кенг,
сеҳри кенг йўловчилар!

Гулноз МЎМИНОВА

ЧАЛАХОТИН

Ҳикоя

“...Сен вужудимда сира кутилмаганда пайдо бўлдинг. Аввал кўксимда нимадир гимирлагандек туюлди, сўнг ғалати оғриқ бошланди, бир неча кундан кейин танамдан нимадир бўртиб чиққанини сездим. Мен кўрқиб юрган ҳодиса шу қадар тез содир бўлишини кутмагандим...

Чошгоҳда, ҳамма қайлулага кирган маҳал, секингина меҳмонхонамиз эшигини ичкаридан беркитиб, пардаларни туширдим, чирокни ёқдим. Сўнг устига бир пайтлар онамнинг чевар қўллари билан тикилган мунчоқли дастрўмол ташлаб қўйилган тошойна қаршисига бориб, қўйлагимни кўтариб қарадим. Эвоҳ! Ўзимдан ўзим уялиб, шарт этагимни туширдим. Бундан кейин нима қилиш ҳақида ўйлай бошладим. Энг аввал иссиқ кийимлар солинган тугунни очиб, сарик жемперимни излашга тушдим.

Аср маҳали иссиқ кунда жемпер кийиб олганимни кўрган каттам¹ ҳайрон бўлиб қолди:

– Эй, тавбангдан кетай? Саратонда жавраб ўлган хўкизим, деганлари сен бўлсанг керак.

Каттамга ер остидан хўмрайиб қарадиму, индамадим. Шу тобда дардим ўзимга етарли эди. “Белим оғрияпти” деб минғирлаганча супага сув сепаладим. Бидонларга сув тўлдириб, онамдан жавоб сўрадим-да, кўшни қишлоқдаги холаминикига отландим. У ерда менинг нажоткорим – Роҳила опам яшайди.

Роҳила опамнинг ўзи яхши-ю, қилиғи совуқ. Дардимни айтганимда, аввалига роса устимдан кулди. “Сениям мамманг чиқадиған кун бор экан-ку”, деб уялтирди. Ҳартугул, бироз асабимга теккач, “Иссиқ кунда жемпер кийиб ҳаммага кулги бўлма, гаранг, керакли нарсангни ўзим тикиб бераман”, дея қолди.

“Керакли нарсам” бир кунда тайёр бўлди. Эртасигаёқ олиб қайтдим. Лекин ўзимни аллақандай ўнғайсиз сезардим. Қаддимни тик тутишдан уялиб, букчайиб юришга одатландим. Ҳар гал гавдам икки қатланиб китоб ўқиб ўтирганимда, каттам қаттиққина кафти билан елкамга тушириб қоларди:

¹ Катта – буви (Шаҳрисабз шеваси).

Гулноз МЎМИНОВА – 1978 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Фасллар шивири”, “Сайёҳ қушлар”, “Дил синиқлари”, “Чиганоқ”, “Комета” номли шеърый тўпламлари нашр этилган.

– Тўғри ўтир! Букри бўлиб қоласан.

Аста-секин сенга ўргандим. Сен худди бошим, кўзларим, қўл-оёқларим сингари танамнинг бир қисми эдинг, дарахт новдасидан ўсиб чиққан куртаклар сингари сен ҳам мендан ўсиб чиққандинг ...

* * *

Балоғатнинг сирга тўлиқ кечаларида илк дафъа юрагим қаттиқ-қаттиқ урганини сездирганинг ёдингдами? Ўша кезлари юрагим дукурини ҳатто қаттиқ ухлаб қолган пайтларимда ҳам сезар, дафъатан уйқудан уйғониб кетардим. Ором бегона бўлган бошимни ёстикдан кўтариб, уясида ҳурпайиб ўтирган куш шамойилига кирар, олисларга қараганча ҳаёл сулардим. Ҳаёлим ойнасида кўринган оний сурат тонггача тинмайдиган титроқ соларди қалбимга.

Кўп ўтмай бизга таниш бу титроқ Унинг қалбидаги туйғуларга ҳамоҳанг экани маълум бўлиб қолди.

У ҳам ошиқ экан. Аввал мактублар ёзди. Қоп-қора сочларим, каттам қайнатган чирмовуқ сувида узайгани сайин Унинг менга ёзган мактублари ҳам узайгандан узайиб борарди. Бир оқшом кўшни кишлоқдан қайтаётганимда сой кўприги олдида йўлимни тўсди:

– Мен сени яхши кўраман! Нега хатларимга жавоб ёзмайсан?

Гарчи Унга бефарқ бўлмасам-да, ғурурим севгимдан устун эди.

– Қоч йўлимдан. Хатингга жавоб қайтараман деб ваъда берганим йўқ сенга!

Важоҳатимни кўриб, индамай йўл бўшатди. Лекин ортимдан қичкириб қолди:

– Эртагаёқ уйингга совчи юбораман.

Совчилар келди, кетди, келди, кетди. Охири отамнинг қўнглини юмшатишди. Маъқул жой деб, онам орқали қизидан жавоб кутди. “Ўзларинг биласизлар”, деган икки оғиз сўзни айтгунча, лоладек қизардим. Икки ёноғимда гуллаган лола ҳаммадан беркитиб ой ёруғида тикиб ўтирадиган кашталарим гирдига учиб тушди.

Ёшлигимнинг бахт мавсуми бошланди. У билан менинг исмим туширилган рўмолчалар сероб бўлиб қолди.

* * *

Тўрт ойлик келинчак эдим. Кутилмаганда танамда сен пайдо бўлган кундагига ўхшаш ғалати ўзгаришни туйдим. Негадир шўр емакларни тусардим, баъзи кунлари уйқудан бош кўтаролмасдим. Дунё кўзимга қандайдир бошқача кўрина бошлади. Сен эса кун сайин тўлишиб борардинг...

Бир сабоҳ дунёмни чақалоқ йиғисига тўлдирди. Тўнғичим – қизим дунёга келди. Тўлачадан келган, жилмайиши каттамни эслатувчи доя хотин ранги жиш полапонни эслатувчи бир парча этни йўргакка ўраб қўлимга тутқазди:

– Қани, болангни эмиз-чи, қизим.

Ёш оналарга хос нўноқлик ила гўдакни кўксимга босдим, уят ичида атрофга аланглаганча пушти сўрғичингни чақалоқнинг оғизчасига тутдим. Қизим аввал тамшанди, сўнг ютинди. Сен орқали берилган ризқнинг илк қатралари гўдагимнинг нозик томоғидан ўтганини бутун вужудим билан ҳис қилиб турдим. Ўша лаҳзаларда Тангри келажакка мен орқали озуқа тутаётган, менга марҳамат кўрсатиб, бир эмас, икки ҳаёт чашмасини ато этганди гўё.

Туғруқхонанинг учинчи қаватидаги хонамда, бироз уринган тўшак устида жаннат исли гўдагимни ҳидлаб ётар эканман, руҳимга ёз ёмғирдан кейин тупроқдан кўтариладиган ифор янглиғ ёқимли ҳорғинлик инди.

Энди мен Она эдим. Гўдагининг ризқ-насибаси қўш сийнасида оқажак қудратли хилқат. Тангри қиз изидан ўғил берди. Ўғил кўрганини эшитганда У дунёга сиғмай қолди. Қаҳ-қаҳ уриб қолди, қувонганидан ўша он ёнида турган қайнонамни даст кўтариб олди. Аввал ўртоқларига ҳақ берди, сўнг элга ош тарқатди.

Бахтим тўқис эди менинг. Тенг-тўшларимнинг гоҳ ҳавасини, гоҳ ҳасадини келтириб, очилиб-сочилиб юардим. У мени севарди, қизу ўғлим ёнимда эди, қайнона-қайнотам ўз қизидек кўришарди. Осида турмушимдан, бахтимдан сармаст эдим. Гоҳ ойдек тўлишган, гоҳ кундек ёришган жувон эдим. Бироқ қувончим кўпга чўзилмади. Ойу куним бирдек зимистонга чўмди.

Кутилмаганда ҳаммаси остин-устун бўлиб кетди. Гўё ҳовлимизда бир зилзила содир бўлиб, ўн йиллик рўзғоримни кунпаякун қилгандек.

Ўша кунлари сенда уруғлик картошканинг туғунакларига ўхшаш ғалати безчалар пайдо бўлган, сим-сим оғриб ётардинг. Мен эса узун тунларни иситма ичида ёниб ўтказардим.

* * *

Кун сайин қувватдан кетдим. Рангим сўлиб-сарғайди, иштаҳам йўқолди. Бир кун У, бир кун ота-онам шифохонага етаклашди. Лекин касалимнинг учи топилай демасди. Сендаги оғриқ кун сайин кучая борди, рангинг кўкимтир тусга кирди. Бир куни шифокорлар ташхис қоғозимга мен қаттиқ кўрқадиган сўзни ёзганларини кўрдим: “Саратон...”

Воҳ, бу дўхтир зоти шафқат нималигини билмайди-я! Бир нечтаси палатамга кириб, сени жарроҳлик йўли билан олиб ташламаса бўлмаслигини айтишди. Акс ҳолда, ўсимта бошқа аъзоларга ўтиши мумкин экан. Музлаб қолдим. Ўша тобда кўзим ҳеч нимани кўрмас, терим ҳеч нарсани сезмас, фақатгина қулоқларим остида жарроҳ-онкологнинг совуққон сўзлари такрор-такрор янграрди:

– Ҳар икки кўкрагингизни ампутация қилмасак бўлмайди...

“Ҳар икки кўкрагингизни...”

Бир неча йилга татиган ўша аламли кечада икки гўдагим учун вазиятга кўникишим, кучли бўлишим кераклигини англадим. Шифокоримдан яхшилаб ўйлаб олиш ва руҳан тайёрланиш учун вақт сўрадим. Шундоқ ҳам амалиётгача бир неча кун тайёрлашар экан.

...У болаларни олиб келди. Кўзлари бироз қизарган, қоғоғи солиқ эди. Мендан ҳам тушқун аҳволини кўриб, дилим оғриди. Қайнанам бериб юборган товук шўрвани столга қўйди. Болаларни ёнимда қолдириб, дўхтирнинг ёнига чиқиб келиш баҳонасида эшикка йўналди.

Икки қўлим билан икки гўдагимни кучдим. Мен учун оламдаги ҳамма бошлардан азиз бўлган икки жимит бошни сўнгги бор сенинг устинга қўйдим. Токи онасининг тафтини унутмасинлар, дедим. Овоз чиқармай йиғладим.

У жарроҳ хонасидан янаям қоғоғи осилиб қайтди. Англадимки, янаям кучлироқ бўлишим керак экан... Жуда-жуда кучли...

* * *

Операциядан бир кун ўтди. Жонлантириш хонасида кўзимни очганимда, кўкрак қафасим доқа билан қалин чирмаб ташланганди. Ёнимда телефон титкилаб ўтирган

хамшира “Сув ичасизми?” деб сўради. Бош чайқадим. Шифтнинг ҳаддан ташқари оклиги наркоз пайтида кўрганам митти кафан рангини эслатарди.

Дарвоқе, тушимдаги кафан. Унга сен ўралган эдинг. Мен эса сени олиб кетаётган одамлар ортидан йиғлаб чопардим, ялиниб чопардим:

– Илтимос, ундай қилманглар...

Операциянинг учинчи куни дўхтирлар палатамга аллақандай тоғорача билан кириб келишди. Тоғорача ичида вужудимнинг бир бўлаги – сен бор эдинг. Мендан кесиб олинган сен... Бемор ўз кўзи билан кўрсин, амалиёт бекорга ўтказилмаганини тушунсин деб олиб киришибди. Инсон шафқатсизлигининг чек-чегараси йўқ...

Бир пайтлар катқоринига мих тиқилгани учун сўйишга тўғри келган ола сигиримиз эсингдами? Пешонаси қашқа бузоқчаси бор эди. Сигиримизни сўйган қассоб катта тоғорага солинган гўштни ошхонага – онамнинг ёнига келтириб, “Буни нима қиламиз энди, янга?” деб сўрагани кўз олдидан кетмайди. Тоғорадаги ғалати рангли гўшт – серсут сигиримизнинг елини эди. Ундан қон аралаш сут оқиб турарди. Тоғорани яримлатган қонталаш сут...

Онам елинни нима қилишини билмай, томорқамиздаги марвартак тут остига кўмдирган, мен эса бу воқеадан кейин икки йилгача сут ичолмай юргандим.

...Яна бир кун ўтди. Онам келди. Кўзи тўла ёшу, ўзини дадил тутишга уринади. Онагинам-а!

Барибир ўзини тутолмади. Айтишича, сени мозорга кўмдиришга кўнгли бўлмабди. Тирик боламнинг аъзосини мозорга бермайман, дебди. Онамнинг амри билан укам, укагинам сени ҳовлимиздаги мурут² дарахти остига кўмибди.

Ўша кеч тушимга мурут дарахтимиз кирди. Бошини егудай мева солганмиш, ҳар бир мевасидан сут оқиб турганмиш. Оппок сут...

* * *

...Кунларни санамай қўйдим. У ҳамон хўмрайганча келиб-кетиб юрибди. Палатамга киради, кўпинча бир сўз демайди, хўрсинади, ҳаммасига мен айбдордек аламнок қарайди.

Касалхонадан чиқиб қаерга боришни ўйлайдиган кунлар яқинлашди. Албатта, бошланишига онам олиб кетади. Лекин барибир келинлик уйимга қайтишим керак. Уйга қайтишимга У қандай қарар экан?

...Бир ой қизлик уйимда яшадим. Болалар дадасини соғингач, мажбур уйга қайтдим. Қайтдим, мени бу ерда ҳеч ким кутмаётганини пайқадим. Қайнона-қайнотам ўнғайсизгина қаршилашди. Унга эса ҳамма нарсаси барибир эди.

Келиб-кетувчилар кўп. Астойдил ҳол сўрагандан томошаталаб кўп. Бир кун томошаталаб йўқлагувчилардан бири сўз қотди:

– Эрингиз анави Мафтуна билан топишиб олганмиш.

– Мафтуна ким?

– Бекназар аканинг эрдан қайтган қизи-чи?

– Дарров-а? Операция бўлганимга қанча бўлди? Энди бир ярим ой тўлди шекилли? Нархимиз шунчалик экан-да? – тақдир текислаган кўксимдан аччиқ-аччиқ кулги отилиб чиқди.

Кўп нарсага бефарқ бўлиб қолдим. Мени дунёга боғлаб турган танҳо ришта – болаларим эди. Кучим, умрим етганича уларни оёққа қўйишни, уларга нимадир ўргатишга улгуришни истардим. Зеро, шифокорим хавф тўлиқ ўтиб кетмаганини, касаллик қачондир қайтадан илдиз отиши мумкинлигини айтиб огоҳлантирган эди.

² Мурут – нашвати.

Бироқ У негадир менга бу имконни беришни истамаётганди. Ҳолбуки, Ундан ҳеч нима талаб қилмасдим: на меҳр, на вафо. Шунчаки сўнгги кунимга қадар болаларимнинг онаси бўлиб қолгим келарди.

Бир куни шом пайти телефонимга хабар келди. Хабар Ундан эди. Ҳув ўша, сой кўприги устида учрашганимиздаги каби юрагим ҳаприқиб кетди. Сурат шаклидаги хабар менинг шошқалоқ ажалимга ўхшарди – У ўша аёлни кучиб тушган суратини юборганди.

Суратлар пайдар-пай келадиган бўлди. Суратлар кундан-кун шармисор тусга кирди. У менинг имконларимни қисқартиришга астойдил киришган эди.

...Бир пайтлар отам амазон аёллар ҳақида ўқиб берганини эслайман. Жангда халал бермаслиги учун бир сийнаси кесилган аёллар ҳақида... Мени тўқис амазонга айлантирган тақдирдан нафратланаман. Қани, тақдирим одам шаклида бўлса-ю, юзига тупурсам.

Унинг уринишлари тез кунда мева берди. Танамдаги оғриқлар қайтадан уйғонди. Елкам ва умуртқамнинг санчиғига чидаб бўлмай қолди. Укам касалхонага ётқизди. Таҳлил қоғозларимни бирма-бир кўздан кечирган шифокорим кўзойнаги остидан ачинишла қаради:

– Нимадан бунча сиқилдингиз? Нега касаллик бунчалик тез қайталади?

Индамай елка қисдим. Кучимни тўплаб жилмайишга уриндим.

– Қанча вақтим қолганини айтолмайсизми?

Бояқиш шифокорим ногоҳ кўзига қалққан томчини артди. Дадиллигимни кўтаролмади шекилли. Сўнг кафтини ҳамдардларча елкамга қўйди:

– Айтолмайман, мени кечиринг.

* * *

...Айрилганимиздан кейин орадан бир неча ой ўтганига қарамай, ҳамон хаёлимда сен билан сўзлашардим. Ўша куни дафъатан ўй суриб қолдим. Балки сен ўша – мурут тагидаги жимит қабрда, кичик кафан ичида аллақачон чиришга улгургандирсан? Унда мен нега ҳамон сени ҳис қиламан, нега ўрнинг ҳамон оғрийди? Ё фантом оғриғи деганлари шуми?

Биласанми, биз яна топишадиган фурсат яқин. Юрагимга тош бостирдим – болалардан ҳам кўнғил уздим. Тўғрироғи, уларни Яратганга топширдим. Аллоҳ меҳрибон бўлсин.

Сўнг йўлакда касалхона журналини тўлдириб ўтирган ҳамшира қиздан қоғоз-ручка олиб, укамга қисқагина васият ёздим:

“Ука, сенга қанчалик оғир бўлмасин, мени жойимга ўзинг қўйишингни истайман. Ёстиғим остида кимётерапиядан кейин тўкилган сочларим солинган халтача турибди. Халтачани бошим остига қўй. Мурут тагидаги бўлагимни менга қўшиб кўмиш эсингдан чиқмасин. Поччангнинг қўлини кафанимга тегдирмайсан”.

...Хуллас, яқин кунларда сен билан яна топишамиз. У ерларда ҳеч ким сени танамдан қирқиб ололмайди. Ҳеч ким мени истехзо билан “чалахотин” деб аташга ботинмайди. Биз Маҳшаргоҳда сен билан бир бутун бўлиб уйғонамиз. Ҳозирча мурут тагида яна озроқ кутиб тур...”

2024 йил, июль. Тошкент

БАХТ МАНЗИЛИ

Қатра ҳикоялар

Фарида ҲУСАИНОВА

Икки томон кетган икки дил

Бу қизни кўчада тасодифан учратиб қолдим. У одмигина кийинган, қўлида нимадир солинган елим сават кўтарган. Юзма-юз келганимизда мени таниди ёки шунчаки одоб юзасиданми, эшитилар-эшитилмас салом берди... Саломига алик оларканман, хаёлим ўтмишга учди. Бу қизнинг ота-онасини яхши танирдим. Менинг қайнонамга узокроқ қариндош ҳисобланадиган бу катта хонадоннинг ўғиллари кўп эди. Шу боис улардан бири – янги уйлангани – тўйдан сўнг бизга яқин бўлган бир ҳовлида келинчаги билан ижарада яшай бошладилар. Ёшлар шу уйнинг эгаси бўлган ёлғиз кекса кампирнинг иссиқ-совуғидан ҳам хабар олиб туришарди.

Келинчак Дилбар исми жисмига мос, қошлари қайрилма, шахло кўзли, ўрта бўйли қиз эди. Куёв эса паст бўйли, жиккаккина, елкалари қизларникидек нозик бўлса-да, ёшига нисбатан каттароқ кўринарди. Уларга илк кўзим тушгандаёқ, эҳтимол бошқалар ҳамдир, бир-бирига мос эмаслигини ҳис қилдим. Ишқилиб бирга яшаб кета олишармикин? Маҳалламизда бир қарашда ўзаро сира мос бўлмаган эру хотинлар анчагина ва улар аҳил-иноқ умргузаронлик қилиб, ўғил-қизларни оёққа қўйишган. Бу турмушда ёшнинг ҳам, чиройнинг ҳам аҳамияти йўқлигига далолат эмасми? Кейин яна бир нарсага кўп гувоҳ бўлдимки, эркак киши хўжалик бошқаришни, аҳли аёлини ҳурмат қилишни, уни эъзозлашни билиши, турмушнинг баланд-пастига хотинига елкадош бўла олиши муҳим экан. Бундай меҳрни, эътиборни ҳис қилган ҳар қандай эрка ўсган қиз ҳам йиллар ўтиши билан, айниқса, фарзандли бўлгач, оилага мослашиб, сингишиб кетавераркан.

Бизникида сигир боқилар, унга фақат қайнонам қарардилар. Биз келинларга эса уни соғиш тугул, хатто емини беришга ҳам рухсат этмасдилар. Ҳар куни сут соғиб, уни косаларга солиб, чалхакка қўйиб қўярдилар. Эртаси куни сут бет олиб қаймоқ ҳосил қиларди. Оҳ, сиз бу қаймоқни емабсиз, дунёга келмабсиз!

Ўша пайтлар Дилбарнинг қизим тенги гўдак қизи бўлиб, эҳтимол, кўкрагида сути бўлмаган ё етмагандир, ҳар куни бизникидан сут олиб, боласига овқат қилиб берарди. У вақтда гўдақлар учун махсус овқатлар кам бўларди-да...

Фарида ҲУСАИНОВА – 1959 йилда туғилган. Қўқон давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. “Сунбулгинам”, “Порлаётган шуъла”, “Кўнгул кўзи”, “Борингизга шукур, яхшилар!” “Катта бозор бизники” каби шеърый тўпламлари, ўқитувчилар учун бир нечта дарслик ва методик қўлланмалари нашр этилган.

Бир куни у эри бошқа шаҳарга иш билан кетгани учун “Мен билан бироз ўтиринг”, деб уйига таклиф қилди. Қайнонамдан рухсат сўраб, уларникига кирдим. Бир зал ва даҳлиздан иборат уй. Озодагина, кираверишда кийимлар жавони. Болалар каравоти деворга тақаб қўйилган.

Биз у ёқ-бу ёқдан, асосан, қизалоқларимизнинг ёқимли қилиқлари ҳақида гаплашиб ўтирдик. Унинг қизчаси кўпроқ отасига тортган экан: юзи чуваккина, кўзчалари қисиккина – япон қизлариникидек. Шунда қизалоқнинг бармоқлари эътиборимни тортди:

– Ие, қизингизнинг бармоқлари олтитами? – деб юборибман беихтиёр ёшлигимга бориб.

– Ҳа, шунақа туғилган, – совуқкина жавоб қилди Дилбар.

Хатойимни тўғрилаш учун дарҳол гапни бошқа томонга бурдим:

– Хўжайинингиз иш билан кетдиларми?

– Ҳа, ошналари билан “гапи” бор экан.

– У киши қаерда ишлайдилар?

– Бирор жойда тайинли ишламайди ҳам. Рўзгорни, бизни ўйламайдилар. Хаёллари биздан узоқ-узоқларда юради, – деди маҳзунлик билан.

Унинг овозидан, гапларидан қалбида қандайдир дард борлигини сездим. Лекин очик сўрагани ботинолмадим.

Шу воқеадан кейин бир неча кун ўтиб, хўжайиним Дилбарнинг эри – Абдувосид атрофидаги ошналарига қўшилиб, қиморга аралашиб қолганини афсус билан айтиб қолди. Ҳеч қанча ўтмай эса, Дилбар эри билан ажрашиб, қизчасини қолдириб кетгани ҳақида миш-миш тарқалди. Дилбар ўшандан буён бизникига сут олгани чикмай қўйганидан бу гаплар ростга ўхшаб қолди. Мен Дилбарнинг бу ишини ҳеч ҳам тасаввуримга сиғдира олмадим. Чунки, ишга кетсам қайтиб келгунча қизимни соғиниб қолардим. Ахир қандай қилиб она ўз туққан фарзандидан, воз кечиб ташлаб кета олади?

Ўшандан буён қанча сувлар оқиб ўтди. Дилбар бошқа турмушга чикди. Бир неча фарзандлари ҳам бор. Абдувосид ҳам ёмон ишларидан тийилиб уйланди, болачақали бўлди.

Дилбарнинг ташлаб кетган қизини бобоси ва бувиси вояга етказишди ва қайсидир қишлоққа куёвга ҳам бериб юборишди. Йиллар ўтиб, аввал бобоси, кейин бувиси бу оламни тарк этди.

Лекин қиз ҳамон шу кўчага келиб туради. Ҳар сафар кўрганимда “Қизик, ҳозир бу қиз кимнинг олдидан чиқаётган экан? Амаки, келинчиларини кўриб кетаётган бўлса, улар яхши кутиб олишдимикан? Улардан ота-онасининг аҳволи ҳақида ҳам сўрармикан?” деган ўй хаёлимдан кечади...

Қизнинг кўриш қобилияти яхши эмас шекилли, доим кўзойнакда. Отасига тортган пастгина басти борган сари яна ҳам кичрайиб кетаётгандек... Беихтиёр ўз бахтини қайта ахтариб, икки томон кетган икки дил туфайли ёлғиз шу фарзандгагина қийин бўлганини англайман. Бир ёнда сира омади кулмаган, қадри ҳамон баланд бўлолмаган отаси, бошқа ёнда эса виждони билан ёлғиз қолганда бир пайтлар ташлаб кетган дилпорасини мутассил ўйловчи онаси ҳолатини тасаввур қилиб, у қиз юрагини чўкиб турган қуш негидир менинг ҳам қалбимга оғриқ солаётганини ич-ичимдан ҳис этаман...

УЙИНГДАГИ БАХТ

Тоғлар баҳорда жуда гўзал бўлади-да! Чўққилар тепасидаги оппоқ қорлар эрталабки қуёш нурида нукрадек товланиб кўзни олади. Йироқ-йироқлардаги ўтлоқларга ёйилган қўй-қўзилар худди болаларнинг ўзи юрадиган мурватли ўйинчоқларига ўхшаб кичкина-кичкина кўринади.

Фотима азалдан тоғларни яхши кўради.

Ҳар сафар шу довондан ўтаётганда, чексиз адоғи йўқ ўйларга берилади. Қани эди шу асрий тоғлар бағрида бир кулбанг бўлса. Қоғоз, қаламингни олсангу, ҳеч ким ҳалақит бермаса – ижод қилаверсанг.

Шу пайт нимадир карс-курс этди! Ўз хаёллари билан банд Фотима бир зум нима бўлганини билмай қолди. Машинанинг ғилдираги ёмғирдан ҳўл бўлган майда тошлар устида сирғанди-ю, камбар йўл билан тоғ ўртасидаги ёмғир сувлари ҳосил қилган ариқ томон тезлик билан кета бошлади. Ҳайдовчининг ранги пахтадек оқариб кетди. Ҳарчанд ҳаракат қилса ҳам бошқарувни қўлга ололмасди. Шу пайт “тақ” этган товуш эшитилди-ю, машина бирдан тўхтади. Орқадаги чала мудраб келаётган уч эркак йўловчи кўзларини катта-катта очганича, ҳайрон бўлиб туришарди. Орадан бир неча сония ўтгачгина ҳайдовчи ва йўловчилар ўзларига келиб, Фотимага:

– Сиз шу ерда ўтира тулинг, – деб шошганларича машинадан тушишди.

Уларнинг машина салонида эшитилиб турган гапларидан маълум бўлдики, бензин баки тешилиб, ундан ёнилғи оқа бошлабди. Ўтиб бораётган бошқа ҳайдовчилар ҳам бирров тўхтаб, нима гаплигини сўрашди. Сўнгра беш-олти киши биргалашиб, машинани чуқурдан базўр чиқаришди. Ҳамроҳлари қайтиб келиб жойларига ўрнашганда, уларнинг уст-боши ҳўл, юз-қўллари лой эди. Чўнтақларидан рўмолчаларини олиб, лойдан тозаланган бўлишди-ю, энди бу ёғига машинани қандай бошқаришни маслаҳат қила бошлашди. Йўловчилардан ёши каттароғи тормозни ишлатмай, қўл тормозининг ўзидангина фойдаланиб, пастдаги устахонагача етиб олишни маслаҳат берди. Шу тариқа аста-секинлик билан икки-уч километр масофа босдилар. Шунда ҳамроҳларидан бири – сочиға оқ оралаган ёши каттароқ киши Фотимага сўз қотди:

– Синглим, сиз қўркиб кетмадингизми? Олдинда ўтирган одамга ҳалиги ҳолат жуда ваҳимали туюлади-да.

– Машина сирпаниб бораётганда бир сония қандайдир хавфни сездим...

– Лекин сира овозингиз ҳам чикмади-я? – сўз қотди ёшроқ йигит.

– Бўлар иш бўлганди. Энди фойдаси йўқ, деб ўйладим, – сир бой бермасликка ҳаракат қилди Фотима. Аммо сал вақт ўтмай чап томонида оғрикни туйиб, беихтиёр кўксини ушлаб силай бошлади. Унинг бу ҳолатини сезиб турган ҳалиги ёши каттароқ киши унга битта валерианка таблеткасини узатди:

– Барибир мана буни ичиб олинг, сал енгил тортасиз...

Ҳайдовчи йигит сергапгина экан. Йўл бўйи қайнотасининг бадавлатлиги, шу машинани ҳам у олиб берганини, доим катта тугунлар билан келиб, қизидан хабар олишига ўртоқлари ҳам ҳавас қилишини, Тошкент билан водийга эса дам олмасдан ҳар уч соатда қатнаб туришини айтиб, мақтаниб келарди.

“Таъмагирлик ҳозирги ёш йигитларга теккан касалми? Қайнотасининг ишидан ор қилиб, биз каттиқ нон есак, қизингиз ҳам шуни ейди деб, рад қилиш ўрнига йигит боши билан мақтаниб ўтирса-я...”

Ва ниҳоят ҳайдовчи йигит йўловчилардан, ҳайдовчилардан сўрай-сўрай йўл бўйида жойлашган пастқамгина устахонани топиб борди. Фотима ва унинг ҳамроҳлари машинадан тушиб кутиб туришди. Йигирма дақиқаларда машина таъмирланиб, қайта йўлга тушишди. Бу ёғига ҳайдовчи йигитнинг овози чикмади.

Манзилга етиб келишгач ҳайдовчи уларни уй-уйларига бирин-кетин таркатди.

Уйда болаларининг шўхлик билан қий-чув қилиб олдига югуриб келиб кутиб олишлари, эрининг меҳр билан қарши олганини худди илк бор кўраётган каби ҳаяжон билан кузатаркан, “Бахт-саодат ўз уйингдadir. Уни бошқа жойдан топмоқлик мушкул”, дея ўйлади Фотима.

Нодира ОФОҚ

Ё борурга изн бергил, ё ўзинг кел

Туркум

Ушбу туркум улуғвор ҳазрат Навоийдан ҳайратнинг ожизона чизгиларидир. Яъники, туркумдаги ҳар бир ғазалнинг сўнги мисраси Ҳазрат қаламига мансуб.

Муаллиф

1

Муҳаббат шавқидан борлиқни қилдинг, Раббано, пайдо!
Муҳаббат шавқидан борми бўлак бир шавқ яна аъло?

Муҳаббат шавқидан этдинг қаро тупроқни юксак, сўнг
Қаро тупроқ бўлиб шуъла била пайванд – самар зебо.

Муҳаббат шавқини солдинг – яратмоқ завқи бу, ё Раб!
Юрак чоқин йўлин юргай. Куяр, кул ўлмагай илло.

Муҳаббат шавқидан кўзлар этар мўъжизалар зоҳир:
Куёшдай порлагай тунлар ичинда чехраи Лайло.

Муҳаббат шавқидан мастлар бўлиб, тўймай шаробига,
Яна хуммор, яна махмур; яна ошиқ, яна шайдо.

Муҳаббат шавқидан мажнун эсам, ахтарсалар чора,
Муножотлар қилай: “Ҳаргиз бу шавқдан этмагил айро!”

Нодира ОФОҚ – филология фанлари доктори. 1966 йилда туғилган. Бухоро давлат университетининг тил ва адабиёт факультетини тамомлаган. Унинг “Баҳорнинг боиланиши”, “Аросат фасли”, “Кўнгил шеваси”, “Сўз айвони”, “Қора наво”, “Ватан дарслари”, “Бизнинг эра” каби китоблари нашр этилган.

Муҳаббат шавқидан фоллар очибмен; чикди бу, Ҳазрат:
“Эрур пайдолигинг пинҳон, вале пинҳонлигинг пайдо”.

2

Эй! Набий ҳамда расуллар ўтдилар кўб, эй ҳабиб,
Бўлдингиз марғублар ичра бунча марғуб, эй ҳабиб.

Офтобдур – теграсида коинот юлдузлари
Ким, киёсу миқёсингиз шунга тортиб, эй ҳабиб.

Бўлди пайдо барчадан аввал у нури Мустафо,
Сизни суймиш – шундан эрмиш буйла тартиб, эй ҳабиб.

Бунча фазлу, бунча рутба! Ҳам “Ҳабибуллоҳ” санаб,
Аллоҳ-Аллоҳ! Иззатингиз бунча ортиб, эй ҳабиб!

Тушларимга кирсангиз... Кимман таманно этгали?
“Суратим, – дебсиз, – фақат ўзимга мансуб”, эй ҳабиб.

Тунлари Мино намоён – тоғ эрур, ойдоғ эмас,
Ой эмас кўк қўйнида Сиздан у мактуб, эй ҳабиб.

Бу муҳаббат шевазиким – иштиқоқу¹ иншиқоқ²:
“Ҳақ ўзин қилди муҳиб, сен ойни маҳбуб, эй ҳабиб”.

3

Кел, менинг жонимни олгил, сиғмаяпти – тормен,
Жонни олса ул фаришта, деб йўлингга зормен.

Билмадим, топгаймисен, чунки маним ҳолим будур:
Йўқ хабар ўздин ўзимга: йўқми мен ё бормен?

Қўрқаманким: топсангу шахд этмасанг, раҳм айласанг,
Ўлмагим нақд, олмасанг жонни – ажаб абгормен.

Токи бу абгор аро жондан бўлак ҳам кўп ғаним:
Жонни қўй, кўнглимни олгил – шунга ҳам тайёремен.

Таъна қилма сўйладинг деб ҳуш била беҳуш аро,
Олдинг ақлу ҳушни ҳам қандоқ бўлай ҳушёр мен?

¹ Иштиқоқ – ар. ажратиш. Ўзакдош сўзларни қўллашдан иборат усул, бадий санъат. Ҳазрат Навоийнинг мисраси бизнинг байтда тазмин қилинган наът-ғазали бошдан-оёқ мазкур бадий санъат асосида яратилган.

² Иншиқоқ – ар. ёрилиш. Муҳаммад (с.а.в.) томонларидан қўрсатилган ойни иккига бўлишдан иборат мўъжизага ишора. Куръони каримда “Иншиқоқ” номли сураям мавжуд.

Ишқ недир? Кўзга кўринмас сирдурур ишқ. Худдики,
Шул кўринмас заррадин мен хастамен, бедормен.

Кел кечикмай, қонидан кеч мендан ўзга ишқ элин,
“Не тирикмен, не ўлик, не соғ, не бемормен”.

4

То соғинмоқ бўлди касбим, ваҳ, мени соғинди зухд,
То унутмоқ бўлди касбинг – менга бу олам унут.

Ё борурга изн бергил, ё ўзинг кел... Во дариг!
Бори исён бундайин шарт айламак. Маъзур тут.

Ишқ – ё дард, ё шифодур; ёки малҳам, ёки захр –
Англамак осон эмас – мен гоҳи беҳуд, гоҳи худ.

Ё ҳушим айланса тушга – ҳажридан кетсам йироқ,
Ё тушим айланса ҳушга – васлидан келса умид.

Ё ҳажрдан, ё васлдан – ваҳ, муқаррар биттаси –
Ёрилур охирда бу дил, тўзғигай пардек вужуд.

Ҳар на айтсам, ҳар на қилсам – эл билар, ўтгай кулиб,
Боиси – гул фасли таъсир айламиш мажнунга зуд.

Бу алаҳлаш хастанингдир – қилма парво, инжима:
“Ё соғинмоғни соғин, ёхуд унутмоқни унут!”

5

Бўл омон. Сенким, менга қисмат қадарли беомон,
Бу омонлик баҳсида мен – бир, икинғиз – бир томон.

Исминг айтсам гар, тушар титроққа товуш пайларим,
Ул арузлардан равон – булбул тилини тишлабон.

Тим қаро осмонда сузса ой тўлин, девонаман,
Мўъжизадирким, кўзинг акси эмиш ой-осмон.

Ўзни қўймоқ истарам бир дам хаёлан ёнингга,
Ваҳ, шу ҳам бўлмас муяссар. Бу нечук сир – ноаён?

Жабрингу қаҳринг, жафойинг, иддаойинг яхшидир,
Эътиборсиз қўймадинг, бас. Қилмасанг парво – ёмон.

Ихтиёрим бўлса, тушмас эрдим ишқинг домига,
То тушибмен: “Тушмаганларга, – дегаймен, – алъамон!”³

³ “Ёрдам бер!” маъносидаги ундов сўз.

Яхшилик қилмоқ эсанг, бас, бир “ёмонимсан” десанг,
“Яхшилардин яхшисен сен, мен – ёмонлардин ёмон...”

6

Куйма дерлар дўстлар, бу хорижи имкон эрур,
Ғам эрур куймаслик ортик, куймагим осон эрур.

Куймак эрмиш то туғилмай аҳли ишқнинг қисмати,
Ҳақ ўзи ўт солган – ошиқ кўкси оташдон эрур.

Тунда оҳим учқунидан илма-тешиқдир фалак,
Доғ эрур ой асраёлмай, тунги гар посбон эрур.

Ўт била ўйнашгай ошиқ – балки, чорлар фитрати;
Билмадим, парвона оё; балки бир нодон эрур.

Балки, асли қуш яралган – бунча шиддат, бунча тафт!
Бир нафас қўнмиш заминга, ошён – осмон эрур.

Ўт бўлай, тупроқ бўлай – қадримга етса-етмаса,
Қадр сўрмак шеваси йўқ – ишқ ажаб лисон эрур.

Икки ўтдир жону жонон – ўртанурман ўртада:
“Жон эрур, жонон эмас, ё жон эмас, жонон эрур”.

7

Сўрма ҳолим... Айланиб минг, етти осмон бўлди паст,
Ер тубанлар сори учди... Қайдаман мен шул нафас?

Очилиб, оташ бўлиб, гоҳ сочилиб, гоҳ замҳарир...
Тўрт фасл бир лаҳзалик ҳол шарҳига тамсил эмас.

Сўрма ҳолим боисин билсанг агар, бўлди азал
Ким, бино олам биноси – не сабаб, не эрди қасд.

Ҳам “Сиғар”дир, ҳам “Шабоб”, гоҳи “Васат”, гоҳи “Кибар” –
Барчаси ҳолимдан айтур – ишқпарастмиз, ҳақпараст.

Гоҳи даврон, гоҳи маҳрам, гоҳи кўнгил бўлдилар,
Шоири бечорага ағёр – бу оё янгимас?

Бода ич, синдир қадахни! Бошни ол, кет бир сари!
Жаври ағёр бирла ёрдин шул шиорим бўлди, бас!

Минг синиб, минг бут ўлибман. Энди билдим, Ҳазратим:
“Билмагай ҳолим шикастин қўрмаган бунча шикаст”.

Шоира ШАМС

Ёноғинг рангидин ранг олди раъно

* * *

Уйғотди хаёлинг яна, эй ёр, саҳарда,
Жисмимни ғаму ғуссаси такрор саҳарда.

Ёришди-ю тонг, тийра кўнгул уфқида йўқ шамс,
Дил мангу бу тун илкида афғор саҳарда.

Бу боғи фано боди баҳор оразин очди,
Очмас юзин ул ҳусни пуранвор саҳарда.

Ким, кўрмас ўзига бу гадо ишқини лойиқ,
Кош, отса таним итига якбор саҳарда.

Тун ҳажри мадоримни олиб эрди танимдин,
Қаддимни кўтармак дағи душвор саҳарда.

Еткизса-ю бўйингни насим, айламас армон,
Жон берса агар ман каби бемор саҳарда.

Шоира, гирифтори бало ўлди жаҳонинг,
Йўқ чораким, ўлдирса ситамкор саҳарда.

* * *

Ҳаққа етолмас йўлинг, гумон ваҳмида бўлсанг,
Сўзда адашгай тилинг, баён ваҳмида бўлсанг.

Гарчи кўзинг лочину, ўзинг мергани элнинг,
Панд камондин етар, нишон ваҳмида бўлсанг.

***Шоира ШАМС** – 1978 йилда туғилган. Урганч давлат университетини тамомлаган. “Орзулар қояси”, “Жавриким жондан ўтар”, “Самандар”, “Йиғлаётган қуш”, “Оловхат”, “Тупроқ тили”, “Кўзларингдаги баҳор” номли китоблари чоп этилган.*

Дилга назар ташламай, дединг: келмади омад,
Бўлмагай асло нафинг, зиён ваҳмида бўлсанг.

Шахдинги ўлдирмаки, фано доғули, дерлар,
Лаҳза яшаб бўлмагай, замон ваҳмида бўлсанг.

Шоира, ўтса йўлинг чаман ичра, на суддир,
Гулга етмагай илкинг, тикон ваҳмида бўлсанг.

* * *

Мижанг ул наргиси фаттонга пайванд,
Юзинг гулбарги ҳам райҳонга пайванд.

Бу гулшан ичра ҳушимни йўкотдим,
Қачон бўлғай висолинг жонга пайванд?

Қадинг пайванди шамшод эрдиму, оҳ,
Онинг кўйида дил хижронга пайванд.

Тишинг дурру, лабинг кулгучи фируз,
Бўлубдур гунчайи хандонга пайванд.

Қўнгул узмоқ маҳол ушбу чамандин,
Ки онинг манзари ризвонга пайванд.

Ёноғинг рангидин ранг олди раъно,
Қиёси сен маҳи тобонга пайванд.

Бу рухсор узра кам йўқ, Шамс, ҳайрон,
Жамолинг тубийи рахшонга пайванд.

* * *

– Не учун, наргис кўзида бунча нам?
– Тун узун эрди, ёмон эрди ситам.

– Ҳажрми, ё дардми тун қийнаган?
– Ёрнинг ҳажрида чеккай дарду ғам.

– Кимдур ул жону жаҳоннинг офати?
– Отининг ҳар ҳарфи жондин муҳтарам.

– Ишқ аро мундоқ риёзатдин не суд?
– Васлига юз жон эса, кечсанг-да кам.

– Шамс, не айтарда васфин, йиғладинг?
– Менга ошиқлик ҳавас, ҳажри-алам.

* * *

Дилни титсанг, ганжи пинҳонимда ғам бўлмасмикан?
Ўтга тутсанг, жисми нолимдин қалам бўлмасмикан?

Ногаҳон боқсанг кўзимга, сабза узра шуълазан,
Икки оҳу жастаҳола, қатра нам бўлмасмикан?

Оҳу афғон ичра кўнглум ўлсаю, бир келмасанг,
Доғи вовайло чекиб, баҳри алам бўлмасмикан?

Кўҳкан афлокдин бошимни ёрди, не ажаб,
Эй қуёш, боқсанг бало ёғмури кам бўлмасмикан?

Ўтсанг оламдин бору йўғингдин из қолдирмайин,
Шоира, сўнг манзилинг дашти адам бўлмасмикан?

* * *

Хуснига монанд айлаб тақди гавҳардин садаф,
Чўғ каби боққай ёниб зангор минбардин садаф.

Тийра шомимға етиб гўё Сурайё анжуми,
Кўзларим қилди мунаввар, рўйи ахтардин садаф.

Шуъласин ишқ осмонига ёйиб хаттин битар,
Риштайи афлока тушди асли заргардин садаф.

Ёр кўксин тутди маскан деб қуяр рашшок дил,
Кўзғар оташ басма-бас оламга мажмардин садаф.

Шуълайи хуснин кўрибми ғунчалар кўзида нам,
Ё тўкилди гулшан узра доғи соғардин садаф?

Ишқ саҳросида ташна ҳар кўнгулким зордур,
Ёғса ёмғирдек фароғат оби кавсардин садаф.

Шоира, мақсуд эди назми само мулки сенга,
Учди кўк узра хумодек бори дафтардин садаф.

* * *

Айтадурлар: жон берар ҳам, жон олар ҳам ёр эмиш,
Ёр ила жон устида баҳс айламак душвор эмиш.

Кўнглунг ичра неча ёшурма ғамингни, ишқ аро,
Баридан огоҳ эмиш ул, гизламак бекор эмиш.

Қошида туфрокқа тенг бўлгай кишилар соядек,
Тик қараб бўлмас экан, оё, қуёш рухсор эмиш.

Лабларин кавсар деб уммид айлама васлини, ким,
Қатлгоҳ эрмиш қучоғи, тори зулфи дор эмиш.

Шоира, топсанг жаҳондан хуснининг шайдоларин,
Дарди ишқ эрмиш санингдек, бедаво бемор эмиш.

Яна чорлар юлдузлар рақси

Ирода
РАҲМОНАЛИЕВА

* * *

Агар нурман, агар офтоб,
Ва ё ёғду ва ё махтоб,
На бўлсам ҳам маним якто
Мадорим бўл...

Агар гулгун, агар дуркун,
Ва ё сўлгин ва ё сургун,
На бўлсам ҳам, сен эй кўрким,
Ҳарорим бўл...

Агар қушман, агар ҳушман,
Ва ё ўнгман ва ё тушман,
На бўлсам ҳам дилим хушлар
Қарорим бўл...

Агар тергар, агар сергап,
Ва ё кўксинг тилар мерган
На бўлсам ҳам фақат сенга
Борорим бўл...

* * *

Ранглимиди дунё ўшанда?
Муҳаббатли... Яна ким билсин...
Биздек бахтли туюлмас эди
Иккимиздан бошқа ҳеч кимса...

Ирода РАҲМОНАЛИЕВА – 2001 йилда тузилган. Тошкент давлат Шарқиунослик университетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Чилзарра” номли шеърӣй тўплами нашр этилган.

Оқ-корадир энди бор тараф,
Сен менга кам... Мен сенга камман...
Нега бахтли туюлар энди,
Иккимиздан ташқари ҳамма?

* * *

Жонни қийнов, сочим қиров, дилим бировда қилгайсан...
Икки чашмим чашмасини нечун зиёда қилгайсан...

Қаноат бер, бергил сабот, Ё Раббано, Ё Рабанно,
Ўзгаларга бердинг қанот, мени пиёда қилгайсан...

Гоҳ ҳузуринг минг бир қадам, гоҳ бир қадам, гоҳ бир қадам,
Билганим шу Маҳшар қадар жоним синовда қилгайсан...

Мен бандаман, бош эгаман, не берсанг ҳам бер, енгаман!
Бир назар қил, бир назар-ла руҳим Минода қилгайсан...

Дарё-дарё ёшим билан, шу ғавғоли бошим билан,
Қошингдаман лошим билан қачон ирода қилгайсан...

Қачон Ирода қилгайсан...

* * *

Тушдек ўтган лаҳзалар энг хуш дамим бўлдинг сен,
Шу бири кам дунёда менинг камим бўлдинг сен...

Раддим бору ҳаддим йўқ, сендек севган мардим йўқ...
Бундан аччиқ дардим йўқ, ширин ғамим бўлдинг сен...

Ай кўзлари ҳийлагар, ай ишқ талхин туймаган,
Мен деб бир бор қуймаган хотиржамим бўлдинг сен...

Келмас бўлиб кетганим, билмас сўлиб битганим...
Ҳаммадан беркитганим – кўзда нагим бўлдинг сен...

Лаби хандон маҳзуним, ёдинг боқий маҳзаним...
Ёниб сўнган лаҳзалик ишқим шами бўлдинг сен...

* * *

Ўзга бўлди ёр-у меҳри менда боқийдур ҳануз...

Алишер НАВОИЙ

Қалбу ақлим бир-бирига ажаб ёғийдур ҳануз,
Қароғим – жом, кўзим унга абад соқийдур ҳануз.

Хаёлимнинг зикри бўлди субҳи шом исминг, аё,
Келгаймисан, келмасмисан? Тилим сўроғидур ҳануз...

Кипригимдан парда тортдим нигоҳингдин қочай деб,
Лек шу икки қаро чўғ умрим чироғидур ҳануз...

Доғлади ҳажрида, оҳ, йироқламоқни хоҳлади,
Тилда исми, дилда расми, қалбда доғидур ҳануз...

Йўлларимдан кўз узиб, кўнгил узиб қолгай вале,
“Ўзга бўлди ёру меҳри менда боқийдур ҳануз...”

* * *

Мен улғайдим...
Энди юлдузлар
Афсоналар айтмайди оқшом...
Шўх-шаън қўшиқ куйлаган еллар
Шивирлайди маъюс, паришон...

Мен улғайдим...
Энди бувимнинг
Эртаклари – ёлғон уйдирма!
Ақл равшан тортгани сари
Хиралашиб борадир дийдам...

Рангин тушлар эди поёнсиз,
Меникийди қушлар қаноти.
Энди рангсиз кунларим аро
Шарпа янглиғ кезади хотир...

Мен улғайдим...
Афсус, одамлар
Бола дея алдамас энди...
Инжа ҳислар ўрнида чигал
Хаёлларим чувалар тентиб.

Яна чорлар юлдузлар рақси
Айтмаса-да қадим фасона.
Болаликнинг хушбўй исидан
Ёғду сочар зулумот хонам...

Тоҳир ШЕРМУРОД

ШОИРЛИКНИНГ ШАЪНИ ВА РУТБАЛАРИ

Кўп асрлар мобайнида мусулмон диёрларда инсон маънавиятини унинг назмдаги ва назми тушунишдаги таъблари билан баҳолаш бош мезон бўлиб келган. Оммавийлашган бу урф, қоида шахснинг айна соҳаларга бевосита мансублигини назарда тутиш билангина чекланиб қолмаган, балки аҳолининг бошқа қатламлари дунёқараш тарзини ҳам қамраб олган. Яъни, мазкур мезоннинг қамров кўлами ғоятда кенг бўлиб, инсоннинг илоҳий ҳақиқатларни, талабларни тафаккурлашдаги даражаси, уларга риоятдаги аҳволи турли илмлар, назмлар, назмшуносликка доир муносабатига қараб ҳам белгиланган.

Улуғвор бу тамойил ҳукм сурган асрлардан бири Алишер Навоий яшаган даврдир. Шеър ишида ҳам, уни тушунишда ҳам ҳикматлар – ҳақиқатлардан воқифлик камоли бу замонда энг долзарб маърифий талаб ва асл мақсад-муддао ҳисобланган. Адабий ижодчиларнинг, мухлислар оммасининг, шеършуносларнинг маъно-моҳиятларни қай даражада зехну фаросат билан идроклашларига қараб уларнинг салоҳиятларига баҳо берилган. Бу борада қатор мутафаккирларнинг, айниқса, Навоийнинг талқинларини кузатиш бугун ва келажак даврлар учун беқиёс манфаатлар беради. Мавзу фундаментал тадқиқ этилиши жоиз йўналишидир. Соғлом инсоният имкониятларининг энг юксак мақомларини идроклатиб берувчи ўша даврлардаги таълимотни, талабларни, адабий-илмий натижаларни ўрганиш, хусусан, ҳозирги ўзбек адабий жараёни, адабиётшунослиги тамойилларига доир муҳим қиёслар ҳамда хулосалар чиқариш имконини беради.

Сўз санъати ва унга қаратилган илмлардаги бундай идрок тарзининг масдари ва ўчмас маёғи ҳақ таълимот эканлиги туфайли барча мумтоз ижодкор донишмандларнинг адабий-назарий қарашлари, ҳаётий кузатишлари, хулосалари бир-бирини бойитиб, ҳайратомуз муштараклик касб этади. Исломий поэтик тафаккур жараёнигагина хос бўлган айна юксак муштараклик ҳамма вақт назмий ва насрий ижодга, уларга махсус илмларга, умуман, китобхонликка кириб келиш, шаклланиш, муваффақиятга эришишнинг ҳам кафолати бўлган.

***Тоҳир ШЕРМУРОД** – филология фанлари номзоди, адабиётшунос. 1956 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. “Ҳаёт кўзгуси”, “Қардошлик камоли”, “Жозиб изҳор излаб”, “Усмон Азим ижодиёти” сингари китоблари чоп этилган.*

Илоҳий мантиқлар ҳамда ижод пафосининг ўзаро уйғун намоён бўлиши, тасвирдаги маънолар ёхуд тағмаънолар борасидаги қарашларнинг бир-биридан беҳабар вазиятларда ҳам айнан бир хил содир бўлиши каби адабий ҳодисалар эътиқоддаги, илмий-поэтик фикрлашдаги яқдиллик ва собитликнинг ҳаётий кўринишларидир. Бундай умумсифатлар ҳақ таълимотнинг ақлни ожиз қолдирувчанлигидан, ҳамма макон ва замонга салоҳиятли қилинганидан, тасарруфий улуғворлигидан далолатдир. Айни пайтда, бу назмий, назарий натижаларнинг шарқдаги сон-саноксиз мисоллари кўпчилик юксак заковат эгаларидаги қалбий, шуурий ҳаракатларнинг нақадар тўғрилигини далилловчи ҳайратланарли фактлардир.

Илоҳий қонуният ва унга таслим адабий-назарий тафаккур тарзининг энг юксак мақомини Навоийнинг бутун ҳаёти ҳамда ижоди моҳиятидан, айниқса, шу масалаларга доир қарашлари акс этган асарларидан теран идроклаб олоқ мумкин.

Маълумки, буюк мантиқшунос олим Абу Наср Фаробий (IX асрнинг иккинчи – X асрнинг биринчи ярми) ўзининг “Шоирлар санъати қонунлари ҳақида рисола”сида шеърят моҳияти, сўз санъати илмининг умумий қоидалари тўғрисида фикр юритган эди. У шоирларни тоифалаб тушунтириб, ҳар тоифанинг комилликдаги даражасини тавсифлаб беради. Умуман, Фаробийнинг мазкур мавзулардаги илмий қарашлари масалага исломий таълимот асосида ёндашувнинг собитлашганини тасдиқловчи дастлабки манбалардандир. Навоий ҳам “Маҳбуб ул-қулуб” (1500) асарининг “Назм гулистонининг хушнағма қушлари зикрида” номли 16-фаслида исломият оламидаги шоирларни тўрт гуруҳга ажратиб васфлайди.

Биринчи гуруҳ шоирлар илоҳий маърифат хазинасининг жавоҳирлари билан бойиган ва элнинг фазли-эзгулиги учун маънолар хазинасидан жавоҳирлар йиғадиган сўз санъаткорларидир. Уларнинг асарлари сўз мўъжизалари бўлиб, улар шеърларини шеър дейишга ҳам тил бормади, чунки ўта жозибадор айтилган ҳикмат-ҳақиқатлардир.

Иккинчи гуруҳ шоирлар – ҳақиқат сирлари билан мажоз сирларини уйғун тарзда ифодаловчи услублар соҳиблари.

Учинчи гуруҳ шоирлар шеъриятида мажозий маънолар етакчилик қилсада, аввалги гуруҳлар мақомида поэтик фикрлайдилар ва ўз гуруҳининг услубий гўзалликлари бобида камол соҳибларидир.

Тўртинчи гуруҳ – пастки табақа. Улар шеър ёзганига хурсанд. Шоирлик даъвоси жуда баланд. Шеърларида на ҳақиқат, на маърифат болидан лаззат бор.

Фаробий ва Навоийнинг шуарони тоифалаштиришида ва таъриф этишида бир-бирига зидлик, тафовут йўқ. Навоий талқинида мезоннинг ва соҳага талабнинг тўғридан-тўғри ҳақ эътиқод таълимотларидан олинаётганига, шоирлар солиҳияти ҳамда тафаккур тарзларининг шу асослардан туриб баҳоланаётганлигига гувоҳ бўласиз. Икки аллома ҳам тоифавийлик манзараларини ўтмиш ёки ўзлари яшаётган даврларга махсус нисбат бермайди. Зотан, бу нуқтаи назар барча даврларга, халқларга, жумладан, бугунги ва келажак адабий-илмий жараёнларга ҳам дахлдор дастуриламалдир.

Кузатаётганимиз масалаларни тафаккурлашда икки ёки кўп кишининг бир-биридан беҳабар ҳолда бир хил фикрлаши, фикрларининг бир жойдан чиқиши Навоий даврида ва Навоий тилида “таворуд” дейилган.

Шоирликнинг ҳақиқий тақозолари, шарафи ва улкан масъулияти идрокидан ғофил қаламкашларни Навоий танқид қилди. Уларга раддия билдирди, монелик уларнинг ўз аҳволоти, кайфиятида эканини билдирди. Қолган уч гуруҳнинг ҳар бирига мансуб ўтмиш ва замондош шоирларни номма-ном санаб, уларни улуғлади. Бу улуғлов, айни вақтда, шундай ижодий рутбаларга мансубликнинг, шундай мақомларнинг улуғланиши эди. Дикқат қилинса, бунда шоирлик тасвир объектлари, мавзулар доираси, диний ёки дунёвий талқинлари, илоҳий ёки мажозий ишқларига кўра чегараланаётгани йўқ. Шоирлар илоҳий ҳақиқатлардан воқифлик, назмдаги таблари, услубий мойилликлари, камолот даражалари, эришган ютуқларига қараб эътироф этилмоқда. Зотан, ҳамма нарсанинг яхшисини, энг тўғри тадбирини ўргатувчи ислом таълимотларида диний ва дунёвий деган айирмачиликнинг ўзи йўқ.

Шоирликдаги рутбаларнинг бундай ҳолис, адолатли, ҳаётий белгиланиши ҳамда чуқур таърифлар, ўринли, ҳаққоний васфларнинг айтилиши буюк мутафаккирнинг умр охирида бошқача бўлиши мумкин эмаслиги аён нодир хулосалари эди. Улардан шеър ва шоирликка қўйиладиган илоҳий тавсиялар, ўғитлар, ҳукмлар, руҳоний камолотнинг бундаги йўл-йўриқлари, вазифаларнинг кўлами, шарафи уфуриб туради. Муҳими, Навоий қарашлари бадиий ва адабий-назарий тафаккурнинг энг олий, турфа маънавий хавф-хатарлардан, зоеликлардан холи, муҳофазаси ҳақ таълимот билан қафолатланган имкониятлари, ҳадларининг ёрқин ифодаси эди.

Навоийнинг бутун ҳаётий ва ижодий амали чин эътиқоддан бир лаҳза бўлсин тойилмасдан яшашга қаратилгани, сўз воситасида элга яхшиликлар таратиш, ижодни икки дунё саодатига дохил яратиш бўлганини, бинобарин, “Махбуб ул-қулуб”даги тавсифлар ўз-ўзидан бунёд бўлмаганини, бу беназир, қойилмақом бир умрнинг тажрибаларидан ҳосила сифатида юзага чиққанлигини фаҳмлаш қийин эмас.

Навоий адабий-назарий қарашларидаги шеър ва шоирликка оид донишона қоидалар, талабларни унинг “Мажолис ун-нафоис” тазкираси янада кенг миқёсли, янада теран идрок эттиради. Ундаги мажлисларнинг таркиби ва ўрни, ҳар бир мажлис аҳлининг зикри, ёди, тавсифи, камолдаги улар даражасининг белгиланиши – ҳаммаси Навоийнинг бутун борлиги билан исломий асослардан ва мезонлардан туриб масалаларга ёндашганлигини кўрсатади. Зеро, дин Навоий учун, ўзгалар учун ҳам бир восита эмас эди, балки ҳаётларининг, барча жабҳа фаолиятларининг мақсад-мазмуни эди. Ҳар қандай замон ва маконда Навоийни, умуман эса, ўзбек мумтоз адабиётини бошқача тушунишларга уринишлар ўзини оқлай олмайди.

“Мажолис ун-нафоис”да тазкиранавис ҳеч қайси шоирнинг хос жиҳатини, табиатини, ҳақиқатлардан огоҳлик даражасини эътибордан қочирмайди. Назм иштиёқи ва назмий маъноларга муҳаббат билан йўғрилган умргузаронликда ҳам баркамоллик минг бир шарт, одобни тақозо этар экан, Навоий ҳар ижодкор таърифида унинг ўз иқтидори парваришига нисбатан интизомига, назмий табиға бўлган масъулиятини тўғри айтишдан чекинмайди. Мавжуд муайян чекинишилари эса илмий одобдан бўлиб, гапнинг чўзилиб кетмаслиги (“сўз узолур”) учундир ёки шоир Амир Шайхим Сухайлий васфида келганидек, зиёда мактовлардан тийилиш учундир: “Аввалдан охиргача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортиқ таърифин қилилса, ўзумни таъриф қилгондек бўлурдин кўркуб, ихтисор қилилди...”

Тазкирада барча масалага муносабат назм аҳли ва аҳли маонийнинг турли-туман таъбларига мувофиқ ва муаллиф Навоийнинг ҳикматлар оламига етишган, ғоятда баланд мақомдаги таби доирасида кечади. Ижодкорларнинг шеъриятдан бошқа соҳаларга нисбатан бўлган таъбларига ҳам диққат қилинади, аммо бутун ҳолисона адабий-назарий талқин мобайнида “назми таб” руҳи етакчилик қилади. Табиийки, назмдаги таб, фаҳму фаросатнинг шуародаги аҳволи турлича хуштабъ, нохуштабъ ранглар ва рутбаларда бўлгани учун таблар ҳар кимда ҳар хил сифат билан келади: “яхши табъ”, “хейли тасарруфлик табъ”, “хейли латиф табъ”, “табъи мулойим”, “табъи салим”, “табъи ҳам холи аз саломат эмас”, “муҳрид фаҳм”, “табъпараст”, “табъи бағоят хуб”, “фаҳми ёмон эмас”, “ғаробатжўй табъ”, “табъи ҳазлға мойил”, “табъи хейли шўх”, “дилпазир табълик”, “хом табъ”, “табъи номавзун” ва ҳоказо.

Навоий тазкираси ўша даврга келиб, туркий халқлар адабий жараёни учун янада долзарблашган жуда катта маънавий-маърифий, тарихий-ижтимоий эҳтиёжга ҳозиржавобликнинг улкан намунаси сифатида юзага келди. Тазкиранинг бу аҳамияти унинг дебочаси мазмуниданоқ англашилади: ислом оламининг барча асрларида назм илми қойиллари ҳамда шеър фани комиллари шариф ва азиз қавмлар ҳисобланган; уларнинг зикрлари махсус жам этилган рисоалар, китоблар бор; Абдурахмон Жомий “Баҳористон”ининг еттинчи разаси (“Шеър ва шоирлар”), Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират уш-шуаро”си шулар жумласидан; аммо маъни назокати ва ажойиботининг қанчаларки шартлари бўлса, уларни бурунгилардан қолишмай адо этаётган шу замон шуароси ва давр зурафосини ҳам тарих саҳифаларига муҳрлаш мақсадга мувофиқдир.

“Мажолис ун-нафоис” тазкираси ҳам шу бобдаги аввалги асарлар сингари “аларнинг номий отлари ва киромий сифотлари замон саҳойифидин ва даврон сафойихидин махв бўлмасун”, “ҳар қайсининг натоийжи табъидин (таъбларнинг натижаларидан – Т.Ш.) бирор нима нишона” қолсин деган мақсадда ёзилди.

Шу маънода беш юзга яқин аҳли назм ва моҳият билимдонларининг таб ҳосликлари-ю таб натижалари тавсифини ўз ичига олган саккиз мажлисли “Мажолис ун-нафоис” гўзал шоирона таблар гулшанининг ўз замонасига ҳамда келажак наслларга аталган манфаати туганмас армуғони ҳамдир.

Ушбу нафис суҳбатларда зикри келган назми таблар “Маҳбуб ул-қулуб” да баён этилган эҳтиромга сазовор шоирлик гуруҳларига мансуб таблардир. Тазкирада Навоийнинг адабий-танқидий мулоҳазалари ҳам кўп. Шуларга қараб, “Маҳбуб ул-қулуб”да назмчиликнинг энг паст табақаси сифатида қораланган тоифа ичидан ҳам баъзи шоирлар “Мажолис”да таърифланган бўлиши мумкин деган ўй-фикрга бормаслик керак. Тазкирада бундай хулосага олиб борадиган асос йўқ. Чунки Навоий ҳамма шоирларни улардаги таб имкониятларидан келиб чиқиб тавсифлайди, бу имконият, қувватларнинг қанчалик юзага чиққани ёки чиқмаганига қараб таб эгасини баҳолайди. Ўзи илоҳий ҳикматлар, манзур мажозий ҳақиқатлар мезонидан туриб натижаларни тааммул қилади. Қолаверса, ҳақ йўл нималигини билган ҳолда ҳам, унинг йўловчиси бўлиб туриб ҳам, баъзан ёхуд батамом ундан тойилиш, хатоликлар содир қилиш, руҳий ислоҳталаб ҳолга тушиш каби ҳоллар тоза табиатли одамларда ҳам учраши мумкин бўлган хусусиятлардир.

Муайян шоирлар зикридаги Навоийнинг ўғит, танбех, тавсия, танқидлари эса уларда содир бўлган, бўлаётган инсоний ожизлик, дангасалик, лоқайдлик, ўз

таблари тарбиясига бепарволик, мансабга, мол-дунёга, ўткинчи ҳою-ҳавасларга ўзини уриш оқибатидаги зоеликларнинг бегараз, холис, адолатли ифодаларидир.

Назми таблари яхши бўлса-да, аммо камолига қандайдир монеликлар сабаб бўлгани айтилган таърифлардан айримларини мушоҳада қилиб кўрайлик:

“Ҳожа Муайят Девона – ...Ўзи ошuftадиомoғ киши эрди. Аммо назми равон ва салис воқеъ бўлур эрди. Анга салтанат даъвоси бор эрди. Ҳамул иш устига ани зоеъ қилдилар...”

“Ҳожа Абу Исҳоқ – ...Толиби илм ва хуш табъ йигит эрди. Аммо бадхўй ва мутақаббир ҳам бор эди...”

“Мирзобек – ...Инсоният ва хуш ахлоқликда Хуросон ва Самарқанд мулкида ягона эрди. Табъ ва фаҳм ва отару тутарда бу икки мулк йигитлари орасида саромади замона бу навъ таърифлардин мустағний...

*Кўзинг не бало қаро бўлубтур,
Ким жонга қаро бало бўлубтур.*

...Агарчи анинг тилига бу навъ абёт кўп ўтар эрди, аммо ҳаргиз парво қилиб бир ерда битимас эрди... Ҳайф ва юз ҳайф ва дариф ва юз минг дарифгим, ҳаёт чашмасидин сероб бўлмади ва умри наҳли мевасидин бар емади...”

Кичиклигидан назмининг барча турларига қобилияти кўп, туркий ва форсий шеърда рушди бор бўлган “Соқий – ...Ҳеч маълум бўлмадиким, анга не бало урдиким, ушбу сифатлардин ҳеч нима анда қолмади ва эл оросидин чиқти. Умид улким, бу идборин Ҳақ таоло икболига мубаддал қилғай...”

“Мавлоно Абдулқаҳҳор – донишманд киши эрди. Ҳирӣй шаҳрининг мутааййин хуш таъбаридин эрди. Мавлононинг ҳаёли кимёгарликка тушиб кўп нима зоеъ қилди ва ҳеч нима ҳосил қила олмади...”

Имкони бўла туриб, назми табига иш буюрмасликни, шоирликда қуввати бўлса-да, девонаваш ва абтаршева яшашни, бадъфеъликни, ичгувчиликни, биров айтган рангин маънони ўз тасарруфига олишни, эл шеърини ўзиники қилиб олишни, беҳаёлик ва бадъшеърлик ила машхурликка интилишни Навоӣй қаттиқ қоралайди.

Навоӣй аҳли вуқуфни – илоҳӣй ҳақиқатларни донишона идрокловчиларни, моҳиятни хоҳ асл ҳолида бўлсин, хоҳ мажозӣй усулда бўлсин, санъаткорона тараннум этувчиларни, сермаъно ифодани, рангин маъноларни зийрак, дақиқ шарҳлай олувчиларни эъзозлаб васфлайди. Назмӣй тасвирда, унга муносабатда, муҳокама этиш жараёнларида воқе бўлган юксак билафонлик кўринишларини қайд этади, ҳикоялайди ҳам. Мавлоно Котибий таърифида “...ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки майл кўргузди, анга маонӣйи ғариба кўп юзланди...” деса, Ҳожа Авхат Муставфӣй таърифида “...Ўз асрининг яғонаси эрди. Кўпроқ улум ва фунунни билур эрди, батаҳсис улуми ғарибани, аммо фалакиётда шухрати бор эди”, дейди. Бундай азизларни Навоӣй “аҳли ботин”, “аҳли зоҳир”, “фузало”, “зурафо”, “зарифваш”, “аҳли тамиз”, “аҳли сидқ”, “зеҳни мушкулкушо”, “тафаккури барча диққатларга вофӣй”, “таби софӣй” ва бошқа қатор мактов сўзлар билан сифатлайди. Баъзан ажойиб назми таъбарнинг юқори баҳосини беради-да, таърифга китобхоннинг янада ишонч ҳосил қилмоғини истаб, унга шоир китобини ўқишни тавсия қилади: “...Таъбининг не миқдор қувват ва латофати бор эрканин

шеъридин билса бўлур, ўқиғон билғай”. Ёки “Анинг табъи диққатини ҳар киши билай деса “Шабистони хаёл” деган китобини кўрсун...” каби.

Маънолар оламига беписандликни Навоий табъ аҳлига номуносиб ҳол деб билади. Мавлоно Хайрий деган шоир таърифида дейдики: “...Аммо шоирликда ҳейли қуввати бор. Қасойиди бор, ғазалиёти ҳам ямон эмас. Табъ аҳли қошида матъундир, мунгаким, абётининг маънисин сўрсалар билмас, билса ҳам айта олмас. Аммо ул мун мусаллам тутмас...”

Тазкиранинг “фасоҳат илмининг сеҳрсози”, “балоғат жаҳонининг мўъжиза пардози” – Султон Ҳусайн Баҳодирхон ижодига бағишланган сўнгги мажлиси матн қаърига ботиний ва зохирий ёндашувнинг, маҳоратни таҳлил қилишнинг намунали дарси сифатида янада диққатга сазовор. Унда шоир девонининг ҳар ғазалидан бир матлаъ ажратиб олиниб, маъноларнинг ва санъаткорликнинг янгилик даражасига баҳо берилади. Таҳлилга тортилган қатор байтларнинг ҳақиқатан “шарифтабъ ва латиф зеҳн”нинг натижалари, шоирнинг давр туркий шеъриятидаги ўзига хос ихтиролари эканлиги айтилади. Навоийнинг ушбу кузатув ва ҳулосаларида муболаға, мадҳ руҳи йўқ. Унинг тааммуллари мактов бобида иккиланишга ўқувчида асос қолдирмайди.

Матлалар шарҳи ниҳоясига етгач, Навоий ўз тазкираси услубидан хиёл четланиб, “Хилват” сарлавҳаси остида Султон Ҳусайн Баҳодирхон билан ўзи ўртасида кечган кўп сонли ҳаётий воқеалардан иккитасини илова қилади. Лавҳалар шеър ҳақиқатига талаб ва услуб идрокидаги зийраклик ҳақидадир. Улардан бирининг мухтасар мазмуни қуйидагича: Баҳор айёмининг бир куни. Туркий ва форсийда малик ул-калом Лутфий Навоийга Хисрав Дехлавийнинг хиндуча ашъорида ёмғир торлари ифодасига оид ажиб маъни борлиги ҳақида гапириб қолади. Ишқ кўйида кўп машаққат кўрган маҳбуб балчикқа оёғи тойиб йиқилади. У ниҳоятда дармонсиз, бемажол. Маҳбуб ёмғир торлари мадади ила ўрнидан туради. Шоирнинг бу қадар инжа ҳаёлоти ва муболағасига Навоий ҳам офаринлар айтади. Тасвирлашдаги маҳорат сифатида бу мисол ҳар кимнинг қошида кўп нақл қилинади. Ўтироф ва ҳайрат барча назмий табъ аҳлида бир хил кечади. Олий мажлисида Навоий Султон Соҳибқиронга ҳам Лутфий билан бўлган мулоқотини айтиб беради. Султон Ҳусайн мақталган маънога кўп илтифот этмай, табассум қилиб қўяди. Навоий айна маъно Султонда ўтироз уйғотганини фаҳмлайди. Ҳеч бир табъ аҳли идрок этмаган моҳиятни эшитган Навоий Султон талқинига “қулоқ тутиб ўз нуқси таъбимға муътариф бўлдим”, дейди. Яъни, ёғин қатраси юқоридан қуйига инади, йиқилган киши унинг мадади ила ўрнидан турмоғи маҳолдир, магарки, ўргимчак (анкабут) тўқиган ришталар қўмагида ўрнидан турди, дейилса ярашиқдир.

*Заъфдин кулбамда қўпмоқ истасам, айлар мадад
Анкабут ришта осқон бўлса ҳар деворга.*

Даврда идроклар ҳаракатининг ғоятда қизғинлигини, идрокларнинг баланд мақомлардаги соғлом “мусобақаси”ни, сўзга ва шеърга масъулиятининг энг юқори пағоналарини кўрсатувчи бундай лавҳалар ҳамда назарий қарашлар Навоий асарларида жуда кўп.

Маълумки, Навоийнинг “Назм ул-жавоҳир” асари бизга пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг қуёвлари, тўртинчи ҳалифа ҳазрати Али (розияллоху анҳу)

қаламига мансуб “Наср ул-лаолий” ҳикматлар мажмуасини юксак маҳорат билан битилган рубоийлар кўринишида тақдим қилади. Навоий таърифини адо қилиб бўлмас сўз аҳамияти, шеърчилик, шоирлик ва булар тафаккури тўғрисидаги ўз қатъий қарашларини Қуръони карим оятлари, бевосита ҳазрати Алига ёки умуминсониятга айтилган ҳадислар билан, ҳадислардан олинган иқтибослар билан далиллайди. Сўзнинг башарият учун мисли йўқ илоҳий неъмат эканини, ижод масъулияти нақадар оғирлигини, идроклаш мартабаларининг қайсилари фақат мақсадга мувофиқлигини айтади.

“Назм ул жавоҳир” дебочасидаги Навоийнинг қуйидаги фикрлари ҳам назми таъб аҳлининг “Маҳбуб ул-қулуб”да тоифаланиб айтилган кўринишларини ифода этади. Айни чоғда, дунё таъб аҳли, инсоният учун сўзга идрокий муносабатнинг, сўз борасидаги камолнинг бундан бошқа тўғри йўл-йўриғи йўқлигини англатади:

“Маълум бўлдимки, сўзга маротиб бор ва ҳар мартабада ҳунари маъйиб ва ул маротиб ижмоли юзидин идрок ва диққатойинлари ва уқул хурдабинлари қошида уч қисм бирла мунқасимдурур. Ва лекин тафсил ҳисобида кўпроқ мутафарриъ бўлур”.

Навоий масалани тавсил ҳисобида, яъни чуқур, атрофлича, кенг миқёсда кузатилса, мазкур уч мартабанинг ўз ичида янада кўпроқ манзаралари билан намоён бўлишини ҳам таъкидламоқда. Сўзнинг ва сўзга муносабатнинг улуғ мартабалари таҳқиқи – сўз ҳақиқатини излаш, синчиклаб текшириб кўриш юмуши шунинг учун ҳам Навоийни тенги йўқ ҳайратлар оламига олиб киради ва у дейди:

“Аллоҳ-Аллоҳ! Сўз маротиби таҳқиқи не бало дақиқдурким, анинг силкидаги жавоҳир ўзин ҳарфи тирзиққа еткурур”.

Навоийнинг шоирлик мартабалари ҳақидаги қатъий ҳулосаларидан яна шу нарса аён бўлмоқдаки, ниҳоятда кўп ва хилма-хил бўлган назм аҳлининг уч маротиб (мартаба) бўлиб намоён бўлиши эътирофи Фаробий ёки Навоийгагина эмас, барча баланд идрок соҳибларига, барча тезфаҳм оқилларга ҳам хос. Мартабалар, уларнинг ўзига хосликлари, таъриф-тавсифи қандай асосларга таянилган ҳолда белгиланмоқда? Уч тоифа шоирлик нега нуфузу баланд саналмоқда, мақталмоқда?

Мавзунинг барча масалалари кўламида бу саволларнинг жавоби ҳаммасидан муҳимдир. Чунки айнан шу йўналтирувчи асосларда соҳанинг – сўз санъати ва унга қаратилган илмларнинг ҳаёт-мамоти мужассам. Зеро, йўл тўғри бўлмаса, муайян салоҳиятли шахсиятда илму амал ўзаро уйғунлик, муштараклик касб этмаса, ижодий натоиж (натижалар) зоелик томон кетади, ибодат мақомида бўлмайди, соҳибининг икки дунё саодатига қафолат бўла олмай қолади.

Чунончи, “Лисон ут-тайр” достонида Навоийнинг шундай байтлари бор:

*Ҳикматдин воқиф эрмасдур киши,
Бўлмади бу иш кишининг чун иши.*

*Иш эрур улким, ўзи они қилур,
Ҳикмат улким, ҳақ ўзи они билур.*

Ҳақ таълимот таснифида руҳий-маънавий жиҳатига кўра инсоният икки тоифадир: тафаккур қилувчилар, тафаккур қилмовчилар. Биринчи тоифанинг

бахтиёрлар экани, иккинчи тоифанинг эса эътиқодий имкониятдан бебаҳра, Мосуво, бадбахтлик йўлидаги бани башар эканлиги айтилади. Ҳақ субҳанаҳу ва Таоло Куръонда инсониятни такрор-такрор оқил бўлишга чақиради, тафаккурчан яшашга буюради. Негаки, дунё илоҳий ҳикматларга лиммо-лим тўлдирилган макон, Ватандир. Оламлар ваҳий билан тирикдир, ваҳий кўтарилса, ҳамма нарса тугайди. Фақат соғлом қалб ва уйғоқ тафаккургина буларни идроклайди, инсонни руҳий кенгликлар томон бошлай олади. Ҳикматлар дунёсига улар воситасидагина кириб борилади.

Шоирлик – дақиқ туйғучилик, нафис тафаккурчанлик демакдир. Шеърчилик жараёни завқли, айна чоғда, заҳматли поэтик идрок, поэтик тўқиш ҳаракатидир. Бу жараён қанчалик оқилона, кизгин, омадли кечмасин, янги ҳикмат тўқилмайди, яралмайди. Шоир ҳикматларнинг тўқувчиси, яратувчиси бўлиб намоён бўла олмайди. Чунки ҳикматларнинг эгаси ва масдари Аллоҳ, ҳикматлар оламларнинг ўзида илоҳан собитдир.

Шоир ҳикматларни бунёд қилишга қодир эмас. У – ҳикматларнинг идрокчиси. Ўзини айрича таъсирлантирган ҳақиқатнинг бадий ифодаси, руҳини матнга жозибador сингдирувчи, сўнгра ўзгаларга тақдим этгувчидир. У ўз диққат-эътиборини тортган ҳар бир нарсадан ҳикмат излайди. Тасвирини ҳикмат билан безашга интилади. Шеърятининг сиймоси, пафоси, мақоми унинг ҳикматларга дахлдорлик даражаси билан белгиланади.

Ўзбек мумтоз шеърятини ва шеършунослиги санъатга нисбатан эътиқодий бурчларнинг, тафаккурий одобларнинг энг ибратли, тажрибий тарихи ҳамдир. Адабий ижодчиликнинг бу бекиёс мактаби Ҳақ таълимот кўрсатмаларидан оғишмаслик, уларга садоқатли бўлиш, иймонда собит бўлиш, сўз масъулиятини олий мақомларда туриб тушуниш ва тушунтириш салоҳиятига кўра юксак намунадир. Айниқса, адабий жараённинг шаъни, обрўи ва қуввати Навоий даврида баланд камоли, ҳаётбахш тамойиллари билан намоён бўлди. Ўзидан кейинги асрлар ўзбек, туркий адабиётларга сўнмас эътиқодий анъаналар тақдим этди. Шеър фанининг шундай камоли сабабидан поэтик ва адабий-назарий тафаккурнинг илғор рутбалари даврлар маънавий-маърифий ҳаётининг асосий мезонлари даражасига кўтарилди.

Туркий адабиёт ва адабиётшунослик тарихининг Навоий даври шоирлик, шеършунослик, улар таълими ва тарбиятида келажак ижодкор насллар учун илоҳий ҳикмат-ҳақиқатларга асосланишнинг баркамол дастуриламалини вужудга келтирди. Бу – тўғри ижодкорликнинг, ботилонга қарашлар ва талқинлашнинг турфа кўринишларидан асранишнинг, ислом таълимотларигина камолига қафолат бера оладиган, муҳофаза қилишга ва ажр беришга қодир таълимотнинг айнан ўзидир. Барча фазл ва ҳикматларига кўра Навоий даври ўзбек сўз санъати ва унга доир илмларнинг саодат асридир. Бугунги кун ижодкорлик жараёни, адабиётшунослик бурчлари бу бой поэтик тафаккур тарихининг фундаментал тадқиқотларини тақозо этмоқда.

Зилола ШУКУРОВА

ТАҚИҚ МЕВАСИ

XIV асрда яратилган Носириддин Бурхониддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” асарида инсон ва жамиятнинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги пайғамбарлар ҳаёти ва фаолияти мисолида очиб берилади. Ислом тарихи ва пайғамбарлар фаолияти билан яхши таниш бўлган ижодкор асарни ёзишда Куръон, Ҳадис, фикх, ақоид каби исломий илмларни яхши билса-да, бироқ ўзигача яшаб ўтган, ислом оламида етук олимлардан Абу Исҳоқ Найсобурийнинг форсча “Қисас ул-анбиё”¹, Ваҳб ибн Мунаббихнинг араб тилидаги “Қаъб ул-ахбор”² асарида фойдаланган.

Ёзувчининг маҳорати шундаки, у атрофимизни ўраб турган наботот ва ҳайвонот олами ҳақидаги баъзи халқ оғзаки ижоди намуналарини ҳам ўта моҳирона пайғамбарлар фаолияти билан боғлайди. Жумладан, Рабғузий “Қисаси Рабғузий” асарида ҳам наботот оламининг пайдо бўлиши, ўзига хос хусусияти, инсон ҳаёти ва тақдирига таъсири масаласида қизиқарли ва ранг-баранг маълумотлар келтирадики, уларни асосан, Одам Ато ва Момо Ҳаво яшаган давр билан изоҳлайди. Бинобарин, уларнинг жаннатдан қувилишида ҳам тақиқланган мева сабабчи³.

Инсоният тараққиётига мислсиз даражада таъсир қилган меванинг айнан нима эканлигига қадимдан шу кунга қадар олимлар ҳам, оддий китобхон ҳам бирдек қизиқиб келмоқда. Маън қилинган мева ҳақида кўплаб афсоналар келтирилган бўлиб, уларда олма, анжир, беҳи, шафтоли⁴, зайтун⁵ эканлиги айtilган. Бутун

¹ Абу Ишҳоқ ан-Найсобурийнинг тўлиқ исми Иброҳим ибн Муҳаммад ибн Иброҳим ал-Ҳазомий ан-Найсобурий. Фақиҳ ва муҳаддис бўлган. Туғилган йили ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Милодий 933 йил (ҳижрий 321 йил)да вафот этган.

² Ваҳб ибн Мунаббаҳ ибн Комил ибн Сийж ибн Зи Кибор. Милодий 655 (ҳижрий 34) йилда туғилган. Улуғ тобейнлардан бўлиб аввалги ўтганлар ҳақидаги қиссалар ва хабарларни ривоят қилиши билан машҳур бўлган. Милодий 738 (ҳижрий 114 йил)да вафот этган.

³ Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 22.

⁴ Мифологическая энциклопедия. [googleweblight.com/i?u=http://mythology.info/planta/yablonya.html](http://mythology.info/planta/yablonya.html)

⁵ Мифологическая энциклопедия. [googleweblight.com/i?u=http://mythology.info/planta/figa.html](http://mythology.info/planta/figa.html)

Зилола ШУКУРОВА – филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). 1984 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг Ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. “Фольклор матншунослиги” номли ўқув қўлланма, “Қисаси Рабғузий” асари таҳлили ва матний тадқиқи” монографияси ҳамда қирқдан ортиқ илмий мақолалар муаллифи.

дунёда машхур бўлган афсона вариантдан фарқли ўлароқ, нега Рабғузий тақиқланган мевани айнан буғдой дея талкин қилган?

Бу саволга жавоб топиш учун, энг аввало, диний манбаларга юзланамиз. Чунки ислом илмидан яхши хабардор бўлган адиб асар руҳиятидан келиб чиққан ҳолда шу мазмунда яратилган адабиётлардан фойдаланган бўлиши мумкин.

Диний манбаларда тақиқланган мева ҳақида айрим маълумотлар учрайди. Хусусан, “Қуръони карим”нинг Бақара сураси 35-оятда “Ва айтдик: “Эй Одам, сиз жуфтингиз билан жаннатни маскан тутинг ва ундан хоҳлаган жойларингизда бемалол таомланинг. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангки, у ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз”⁶ деб берилади. Кўринадики, “Қуръони карим”да тақиқланган мева ҳақида айтилган, бироқ унинг қандай мева эканлигига аниқлик киритилмаган.

Ман қилинган мева ҳақида аллома Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг куйидаги сўзлари ҳам Муқаддас китобда битилган сура ва оятларни тасдиқлайди: “Ман қилинган дарахт қайси дарахт эканлиги ҳақида узундан-узоқ тортишишлар бўлган. Ҳар ким ўзи билган дарахтнинг номини айтган ва ушбу гапни тасдиқлаш учун далил ва ҳужжатлар келтиради. Аммо, тўғриси айтганда, бировга ушбу дарахтнинг исмини билиш билан фойда ёки билмаслик билан зарар етмайди. Агар уни билиш зарур бўлса, Аллоҳ “Қуръон”да ёки пайғамбаримиз ҳадисларида айтган бўлур эди”⁷. Демак, диний адабиётларда номи тилга олинмаган тақиқланган меванинг фольклор намуналарида турлича аталиши дунё халқларининг тафаккур тарзи, дунёқараши ва илмий билишга бўлган эҳтиёжи нуктаи назаридан келиб чиққан. Юқоридагилардан маълум бўлдики, Рабғузий фақатгина “Қуръони карим”даги оят ва сураларга таянмаган.

Иккинчи манба сифатида муаллиф бошқа диний адабиётлардан фойдаланган бўлиши мумкин, дея “Библия”ни кўздан кечирамиз. Унда эса бу мева “Яхшилик ва ёмонликни англаш дарахти”⁸ деб номланган. Шоирона тилда “Ҳақиқатни топиш”, “Моҳиятни англаш” истиоралари билан қўлланувчи бу дарахтнинг айнан шу ном билан аталишини олимлар маълум рамзлар билан боғлайдилар. Уларнинг фикрича, бу дарахтнинг илдизи инсоният тараққиётининг “беҳушлик ҳолати”, танаси “ўзини англашнинг бошланиши”, шохи ва барги эса “ўзини англаш воситаси”⁹ деб талкин қиладилар. Агар инсон онги тараққиётининг умумийликдан

Муаттар АХМЕДОВА

⁶ Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Алоуддин Мансур таржимаси. – Тошкент: Чўлпон, – Б. 9.

⁷ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 1-жуз. – Тошкент: Шарк, 2009. – Б. 37, 664.

⁸ Библия. Книги священного писания ветхого и нового завета. 1-том. – М.: 1990, – С. 6; Библейского энциклопедия. Российское библейское общество. – М., 1996. – С. 195.

⁹ Мифологическая энциклопедия. [googleweblight.com/i?u=http://mythology.info/planta/wood-knew.html](http://mythology.info/planta/wood-knew.html)

Муаттар АХМЕДОВА – 1994 йилда туғилган. Ислом институтини тамомлаган. “Қисаси Рабғузий” асари нусхалари ва матний-қийёсий тадқиқи” мавзусида ўнга яқин мақолалар муаллифи. “Марваридлар шодаси” номли таржимаси китоби чоп этилган.

хусусийликка томон ривожланишини шу шаклда босқичма-босқич таҳлил қилсак, унинг мевасини “ўзини ўзи англаш ҳосиласи” десак тўғрироқ бўлади. Демак, “Библия”да келтирилган тақиқланган меванинг туб негизида рамзийлик ётади ва у инсоният тафаккурининг “портлаш” жараёни сифатида баҳоланади. Чуқур мантикий ёндашувга асосланган таъқиқланган меванинг бу вариантдан ҳам “Қисаси Рабғузий”да фойдаланилмаган. Адиб бошқа қиссалардаги каби фольклор намуналаридан қўшимча манба сифатида мурожаат қилган бўлиши мумкин, дея оғзаки ижод намуналарига мурожаат қиламиз.

Ўз-ўзидан савол туғилади: адиб бу мева ҳақида гапирганида нимага асосланган? Маълумки, муаллиф асарни ёзишдан аввал кўплаб манбаларни ўқиган, таҳлил қилган ва уларнинг орасидан ҳақиқатга яқинини саралай олган донишманд бўлган. Буни биз биргина “Дурустрак қавлда ул йиғоч буғдой йиғочи турур”¹⁰ деб берган изоҳидан англаймиз. Шунингдек, муаллиф тақиқланган меванинг буғдой эканлигини диний нуқтаи назардан тушунтиришга уринади, яъни “Мавло азза ва жалла Одам яратмазда ашну ер юзинда халифа яратурман... буғдойдан еди тесалар, чиқмоқға сабаб бўлғуси учун”. Исломот таълимотининг асосий шартларидан бири тақдири азалга ишониш, ҳар бир келадиган синов Аллоҳдан эканлигига амин бўлиш ва сабр қилишдир. Ана шу ғояни қисқа сатрда сингдирган муаллиф Тангри Таоло ҳали ўн саккиз минг оламни йўқлик қаърига чўмдирган бир пайтда ер юзидан Унга ибодат қилувчи бандаларини яратишни ихтиёр қилганлигини эслатади. Ана шу ҳукмнинг амалга ошишида буғдой бир восита вазифасини бажаради. Одам Ато ва Момо Ҳаво эса Олий ҳукми бажарувчи бандалардир.

Рабғузий буғдойни Одам Ато ва Момо Ҳаволарнинг жаннатдан чиқишига восита қилиб кўрсатмасдан, унинг бошқа бир жиҳатини ҳам таъкидлайди, яъни “Тақи жавоб: Изи азза ва жалла тақдир қилмиш эди. Дунёда одамининг еми буғдой бўлғусини хитоб қилди”¹¹ деган иккинчи сабаб билан фикрини тўлдиради. Тангри уларни ерга туширса-да, ташлаб қўймади, ризқлантирди, буғдойни инсонларнинг севимли егулиги бўлишини истади. Агар ўйлаб қаралса, грек ва африка халқлари афсоналари билан “Қисаси Рабғузий”даги ҳикоятларнинг илдизи бир ўзакка тақалгандек. Чунки уларнинг сюжети турлича талқин қилинган бўлса-да, бир мотивнинг ўзгаришга учраган вариантларидир.

Аннотация

Мазкур мақолада Исломот динининг Ўрта Осиёга кириб келиши ҳамда унинг ўзбек адабиётига таъсири масаласи Носируддин Бурҳониддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” асари мисолида кўрсатиб берилган. Мақолада асарнинг ҳамд қисми ҳамда Одам Ато ва Момо Ҳавонинг жаннатдан қувилишига сабаб бўлган “тақиқланган мева” билан боғлиқ лавҳа таҳлил қилинган.

Annotation

In this article, the issue of the introduction of the religion of Islam to Central Asia and its influence on Uzbek literature is shown on the example of Nasiruddin Burhoniddin Rabguzi's work "Qisasi Rabguzi". The article analyzes the praise section of the work and the scene related to the "forbidden fruit" that caused the expulsion of Adam and Eve from Paradise.

¹⁰ Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 20.

¹¹ Рабғузий. Қисаси Рабғузий. 1-китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 22.

УМРЛАР ГУЛШАНИ

Роман-эссе¹

Муҳаммад АЛИ

Икки дўст

Биз, дўстим, Тўланбой билан биринчи синфдан бирга ўқиганмиз. У мендан уч ёшга катта. Лекин, назаримда, бизларнинг ёшимиз тенг эди, бир-биримизни сенлаб гаплашардик. Унга Шаҳрихонда сотиб олган Ойбекнинг “Қуёш қўшиғи” китобини кўрсатиб мактандим. Узоқ вақт бу китоб қўлимиздан тушмади, уни мириқиб ўқидик.

Тўртинчи синфда эканимизда, Тўланнинг “Очил, пахта” номли илк шеъри туманнинг “Гулистон” газетасида босилган. Иккимиз хурсанд бўлиб югуриб юрганмиз. Ўзим ҳам ўн ёшимдан шеър ёза бошлаганман. Кейин учрашувларда биринчи шеърингизни эслайсизми, нима ҳақда эди, қабилда кўп сўрашарди. Биринчи шеърим муҳаббатга бағишланганди, шеърим эсимда йўқ, аммо муҳаббатим эсимда турибди, деб жавоб берардим.

Бир куни иккимиз айланишга Бўзга бордик. Қайтишда йўлимиздаги, МТС ёнидаги катта китоб дўконига кирдик. 1956 йил. Дўконга янги китоблар келибди. Асқад Мухтор, Мирмуҳсин, Ҳамид Ғулом, Туроб Тўла сингари адибларнинг пўрим “Танланган асарлар”и... Тўланбой салмоқли китобларни қўлига олиб, ҳавас билан варақлаб, кўриб чиқди ва қўнгли орзиқиб деди:

– Бизларнинг ҳам қачондир шундай китобларимиз чиқармикин?

Мен аллақандай қатъий оҳангда ишонч билан дедим:

– Бизларнинг китобларимиз буларникидан зўр бўлади!

– Рост айтасан, бизларники зўр бўлиши керак! – тасдиқлади Тўлан ҳам.

Тўланни билмайман, ҳеч бу ҳақда сўрамаганман, у гапирмаган, лекин мен ўн ёшимда, келажакда фақат шоир бўламан, ёзувчи бўламан, деб ният қилганман, ундан бошқа орзуим бўлмаган! Менимча, Тўланнинг ҳам орзуси шундай эди.

Еттинчи синфда эканимизда Навоий, Машраб, Завқий, Ҳамид Олимжон, кейинроқ Усмон Носир шеърларини севиб ўқирдик. Ҳамид Олимжоннинг куйдай равон шеърлари, Усмон Носирнинг ўт чақнаган сатрлари дилимизга яқин, малҳам эди. Баъзан Завқийнинг “Ҳажви аҳли раста”сини ўқиб, ичагимиз узилганча кулардик... (Келажакда “Ўзбекистон халқ шоири Тўлан Низом” деб танилган Тўлан табиатан шоир эди, у ўқиб-ўрганиб шоир бўлмаган. У ўзбек адабиётида дoston жанрида энг кўп ижод қилган шоир ҳисобланади. Чўлпон ҳақидаги илк дoston

¹ Бошланиши олдинги сонда.

Тўлан Низом қаламига мансубдир. Драмалар ҳам ёзган. Тўлан Низомнинг ўнлаб чиройли безалган китоблари дунё юзини кўрди, кўп шеърлари кўшиқларга айланиб кетди, ҳамон таниқли ҳофизлар тарафидан мароқ билан қуйланиб келмоқда.)

Амаким Турғунбой ака ўнинчи синфда туман марказида ўқирди. У синфда аълочи бўлган. Бизнинг қариндош-уруғлардан Райимберди акам ва Турғунбой акам район марказидаги мактабда ўқиган илғор ўқувчилар эдилар. Бир куни бизга кизиқиб бўлса керак, “Пахтакор қизга” деган биринчи шеърини ўқиб берди.

Гапнинг очиги, шеър шеър эмас эди. Бизларга қўшилиб у ҳам “шеър”ини туман газетаси “Тулистон”га юборибди. Амаким, шеъри редакцияга бориши биланок, дарҳол босилишига сира шубҳа қилмаган шекилли...

Бироқ, иш у кутгандай бўлиб чиқмади. Турғунбой амаки шеъри босилиш ўрнига, “Биринчи қаламлар” деган, ёш ижодкорлар машқлари ҳақидаги обзор мақолада қаттиқ танқидга учради. Унда сатрлар пойма-пойлиги, хом-хаталалиги, бадийлик йўқлиги, ишланмаган сатрлар кўплиги ва ҳоказолар ҳақида очик-ойдин ёзилганди. Сирасини айтганда, менинг “Тонгда” шеърим ҳам яхши баҳо олмаган, камчилиги кўплиги кўрсатилганди.

Турғунбой амаки “Тулистон”дай ҳамма ўқийдиган газетада чиққан мақоладан қаттиқ хафа бўлди: “Ҳали мен ўзбек шеърятни ривожлантирай, деб қийналиб шеър ёзсаму, менга раҳмат айтиш ўрнига, бундай танқид қилиб ҳамманинг олдида шарманда қилсалар... Ҳали аҳвол шуми?.. Ижодкорга муносабат шуми?.. Ундай бўлса, бошқа шеър ёзмаганим бўлсин!” – деди қатъий! Мардлик қилиб бошқа ёзмай, ташлаб кетди! Шу тахлит ўзбек адабиёти битта графомандан кутулиб қолди...

Бешкалда еттинчи синфни битиргач, отам мени Бекободга чақирди. Энамдан рухсат олиб, ота-онам, укаларим ёнига қайтдим. Уларни соғиниб ҳам қолган эдим. Тўлан билан хат ёзишиб турардик.

Болалик уй бозор, дейишади. Бир куни, якшанба эди, туш вақти онам ош пиширди. Дастурхон атрофида ҳамма жамулжам ўтирардик. Энди овқатни еймиз, деб турганда етти яшар Мадаминжон билан уч яшар Абдужалил ўртасида нимадандир жанжал чиқиб, шовқин кўтаришиб, ҳовлида бир-бирини қувишиб кетишди. Уларни тинчитаман, деб Рустамбек ўрнидан кўзгалди. Солиҳабону аралашди, унинг сўзи укаларига ўтар эди. Бирпасда қий-чув бўлиб кетди.

– Аччиғим дарвозанинг орқасига келди... – деди отам хотиржам, босиқ ҳолда... Болалар бунга эшитиб бирдан тўхтаб қолишди. Қарашса, отамнинг юзида ҳеч қандай ғазабланишга ўхшаш аломатлар кўринмайди.

Беш ёшли Азамат: “Отамнинг аччиғи ёмон... Аммо ҳеч кўрмаганман. Бир кўрайчи... “Аччиқ” қанақа экан ўзи...” дегандай, секин туриб бориб дарвоза ортига қараб келди... “Аччиқ” кетиб қолган экан.

Бекобод туманининг Жумабозор қишлоғидаги Алишер Навоий номидаги мактабда саккизинчи синфда ўқишни давом эттирдим.

Ижодий изланишда жуда фаоллашиб кетдим. Мухбирлик қиламан, тинмайман, туман газетасига, русча шаҳар газетасига хабарлар ёзаман. Қарийиб ҳар сонда хабарларим босилади. Редакция олдида обрўйим баланд... Республика нашрлари – “Совет Ўзбекистони маданияти”, “Қизил Ўзбекистон”, “Тошкент ҳақиқати” газеталарига, “Шарқ юлдузи”, “Пионер” журналларига тўхтовсиз шеърлар, хабарлар юбораман. Жавоблар оламан.

Почтага қалам ҳақилар ҳам кела бошлади. Қарасам, етмиш сўм пул йиғилибди. Ўша пулга уйга чой сотиб олиб келганим эсимда. Онам жуда хурсанд бўлиб пешонамдан ўпиб қўйганди ўшанда.

Бир куни бир шеъримга қайсидир журналдан жавоб келди. Отам менинг хатларимга Тошкентдан жавоблар келиб туришидан хабардор эди, қувонарди, лекин уларнинг бирортасини ҳам ўқиб кўрмаганди. Нечундир бу гал жавобда нима ёзилганига қизиқиб қолди ва: “Қани, беринг-чи, бир ўқиб кўрай...” деб хатни сўраб олди.

“...Шеърингизда яхши мавзу танланган...Қизиқишингиз яхши. Лекин шеър бадий яланғоч...” деб ёзилганди хатда. Отам хатдан кўзини узди ва кўзойнагини кўлига олиб менга қараб турди-да, таажжубланиб сўради:

– Ие! “Яланғоч...” дейдими? Ҳали шеърни яланғоч юбордингизми, ўғлим?

– Йўқ, ота... кийим ҳақида “яланғоч” деса бўлади. Лекин шеърда бошқа маънода ишлатилади... – тушунтиришга уриндим мен.

– Ахир, мана, яланғоч деб очиқ ёзиб қўйибди-ку...

Отам хатни ўқишда давом этди:

– “...Сатрлар бўш, сийқа. Шеърнинг қофияси йўқ...” Нима?.. “Қопи йўқ...” дебдими?.. – Отам онамга тикилди. – Раҳима! Ўғлинг шеърини қопсиз юборибди-ку...Қарамабсан. Ҳов анови иккита бўш қопни бериб юбормайсанми? Бекор турибди.

– Йўқ, қопмас, қофия... – яна тушунтиришга тиришаман.

Ҳамма кулади. Онам менга жилмайиб қарайди.

1957 йил 17 февраль куни ҳаётимда ғаройиб ҳодиса юз берди. Шу куни биринчи марта “Қизил Ўзбекистон” газетасида “Яхши сатрлар” сарлавҳаси остида менинг “Бор, дўстим” шеъримдан тўрт қатор эълон қилинган эди!

Ўша сатрлар:

*Кеча ўнинчини битирдинг аъло,
Эй қувноқ ўртоғим, Мирзачўлга бор!
Ватанда қолмасин чўл ерлар асло,
Саҳрони айлагин чексиз пахтазор!*

Кейин айтишларича, хурсандлигимдан, чирокқа етгудай сакраган эмишман. Шунда ҳали ўн беш ёшга тўлмагандим.

Кундаликдан 1957 йил 10 март

“...Анчадан бери бир қизни кузатиб юраман. У қизнинг исми Тамара... Дунёда ягона қиз, жуда келишган, чиройли, сарвқомат... Ўзимизнинг мактабда 5-синфда ўқийди. Ҳар куни мактабга катта йўлнинг ёнидаги йўлакдан юриб бораман. Йўлакнинг охирида чап томонда уларнинг уйи жойлашган.

Ажабо, мен йўлга чиқишим билан Тамара уйларининг эшиги олдида чиқади ва то мен унинг ёнидан ўтиб кетмагунимча жойидан жилмай кутиб туради. Камида йигирма дақиқа вақт ўтади. Яқинлашганда...гаплашмаймиз, ҳеч қачон гаплашмаймиз, фақат бир-биримизга қараб, қимтиниб кўз қиримизда саломлашамиз. Шу, холос... У менга гўзал чехрасига кўрк бўлиб тушган сирли табассумини ҳадя этади... Шунда у бирам чиройли бўлиб кетадики!.. Мен ўша табассумни ўзим билан олиб кетаман, йўлимда давом этаман, у эса оҳиста уйига қайтиб киради...

Кун бўйи бахтиёр юраман. Мен ҳеч нарсa ўйламайман, фақат уни севаман, севаман, холос”...

1958 йил 28 декабрь

“...Ҳозир соатни билмайман. Дафтарга учта шеърни кўчирдим. “Яшаш тотли туюлур сенга”, “Келарканман, кўринди шаҳар“, “Янги йил шеъри”. Ватан ҳақида бир туюкни кўчирдим. “Чўл дафтари”ни давом эттирдим. Ундан “Қирғоқлар” номли шеър ёздим, орзу-умидлар ҳақида. Айнан кўчираман:

*Сув қаъридан кескин узилиб,
Урилади тўлқин қирғоққа.
Дурдоналар сачраб, тизилиб
Яна қайтар мавжли қучоққа.*

*Дурлар каби шеърларинг ҳам
Қалб четиға бориб урилса.
Ҳамдard бўлар ҳамма вақт илҳом
Барча ўқиб бир роҳат қилса”...*

Мактабдан сўнг

Ўнинчи синфда ўқиётган пайтимда Ўзбекистон Ёзувчилар союзидан навбатдаги хатларимдан бирига жавоб олдим. Бу хат бошқа хатлардан тамомила фарқ қиларди. Конвертнинг тепасида манзил, менинг номим босма ҳарфларда (яъни машинкада) ёзилганди. Жуда салобатли. Ҳаяжонланганча хатни очдим...Бир шеърим ҳақида фикрлар билдирилган, маслаҳатлар берилган, лекин энг мароқли сўзлар хатнинг охирида келтирилган эди: “Шеър ёзишга анча кўлингиз келиб қолибди. Агар Тошкентга йўлингиз тушса, бизга бир кириг...” Хат охирида имзо: “Ўзбекистон Ёзувчилар союзи Консультация бюроси бошлиғи Шухрат”.

Отам билан онам худди ўғиллари катта мартабага эришгандай хурсанд бўлиб кетдилар. Ахир она сути оғзидан кетмаган шу муштдеккина болани одам санаб, Ёзувчилар союзидай катта идора хат юбориб турибди!

Хат кўлдан-кўлга ўтди, мактабда машҳур бўлиб кетди. Айниқса, адабиёт ўқитувчимиз Абдувоҳид Раҳимов бағоят мамнун: унинг ўқувчисига катта адибнинг ўзи хат ёзибди! Ҳамма менга ҳавас қилиб қолди.

Мактабни яхши баҳоларда битирдим. Бемалол ўқишга кирсам бўлади. Шу пайтларда, икки йил иш стажига эга бўлиш керак, бундай ўқувчиларга ўқишга кириш ҳам осон бўлади, деган қараш бор эди. Ўз-ўзимдан ёлланма ишчи бўлиб (вербовка йўли билан) ишга бормоқчи бўлдим. Ёшман, романтика ҳам бор бу ерда, албатта...Ҳам қайтиб олмаслик шарти билан икки минг сўм пул беришади. Бу ҳам қизиқтиради.

Шу паллалар оиламиз тағин Бешкалга қайтиш ҳаракатига тушди. Отам менинг қароримни хотиржам эшитди ва насихат сўзларини айтиб, розилик билдирди.

Аммо онам мутлақо қарши чиқди:

– Тек туринг! Ҳар хил гапларни гапирмай! – деди отамга. – Кап-катта одам ёш болани чалғитиб...

Отамдан ўпка қилмоқчи бўлсалар, онам шу сўзларни такрорларди.

У боласини бағридан қўйиб юборишни истамасди:

– Чалғитмаяпман! Боланг ўзи шундай деяпти. Ўзидан чиққанига хурсанд бўляпман, холос! – ўзини оклашга тиришди отам.

– Барибир болани ота туғмайди-да! Тана бошқа. Жони унча ачимайди, – деди ички бир ўкинч билан онам. – Пайғамбаримизнинг ҳадислари бор экан: “Болалар юракка яқинроқдир...” деган. Ана шу ҳадис оналар ҳақида айтилган бўлса керак... Она шўрлик боласини тўққиз ой юрагининг тагида кўтариб юради, бағрининг бир парчаси-да... У куймай ким куйсин...

Онам, кўзёшларини яширганча, тескари ўгирилди. У биз – болаларини жудаям яхши кўрарди. Ҳаммамизни бирдай суярди. Мадаминжоннинг овози баланд эди, онам унга анови Нурали (амакимиз) чичангга ўхшайсан, сал нарсага сапчиб кетасан, босиқ бўл, деб уқтирарди, Рустамбекни полвон, Азаматни кўзларига қараб, карис болам, деб ардоқларди. Абдужалилни эса, қиз болага ўхшаб сусаймасдан дадил бўл, дерди. Аммо қизларини доим мақтаб гапирарди.

Отам онамни хафа қилиб қўйганини сезди, дарров сипоришлашга тушди:

– Э...Э... Йўк, йўк, сен бошқача ўйлама! Болаларимиз ахир дунёни кўрсин, дейман-да, Раҳима! Шундай отилиб чиқишса, хурсанд бўламан. Демак, эси бор, эртани ўйлапти. Ақллари тўлишсин, паст-баландни танишсин, қийинчиликни ҳам кўришсин... Олдимизда юраверишмасин, ахир биз доим ҳам уларнинг ёнида бўлолмаймиз-ку! Қолаверса, сен билан бизнинг қадримизга ҳам етадиган бўлишади. Сал қадримизни ўтказайлик... Мен ўғлимга ишонаман, у ҳеч қаерда дард қолмайди, ақлли бола! Чаққон, ҳушёр!.. Ўзимга ўхшаган... Ҳа!.. Менинг болаларимни сен ҳали билмайсан...

Отам ҳеч қачон менинг шахтимни қайтармас, доимо қўллаб-қувватлар, қаттиқ гапирмас, кичиклигимданок чойхонада ўртоқлари билан ош қилишса ёки бошқа йигинлар, тўйлар, сафарлар бўлса, мени ўзи билан олиб кетарди, чамаси, кичикликданок одамларни кўрсин, муомалани ўргансин, кўзи пишсин, дермиди...

Онам бу сўзларда мантиқ борлигини сезиб, индамади.

1959 йилнинг 25 август куни оиламиз Бешкалга отланди. Эрталаб кўчимиз ортилган машина Бекободнинг шоҳ кўчасида водийга қараб йўлга чиқди. Мен кўчанинг ўртасида кузатиб қолавердим...

Вербовка ҳужжатларини тайёрлаб, қўлимда елкани узиб юборгудай китоб тўла чамадон, Тошкентга жўнадим. Тошкентдаги идора вокзал ёнида жойлашган экан. Бинога кираётганимда, у ер-бу ерда, девор ёнида бошига халтасини қўйиб мизгиган, нариги чеккаларда тутунни буркситиб папирос тортаётган, баъзан бир-бири билан баҳслашиб турган қаланғи-қасанғи, иприсқи одамларга кўзим тушди, кўнглимда илк марта танлаган йўлим тўғри эканига шубҳа уйғона бошлади...

Ичкарида эллик ёшлардаги кўзойнакли рус киши ўтирган экан. Ҳужжатларимни олиб синчиклаб ўқий бошлади. Мен эса тезроқ бу ердан чиқсам, белгиланган манзилимга борсам, оладиган пулимни олсам, мустақил ҳаётни бошлаб юборсам, шеърлар ёзсам, деган хаёлда эдим.

Аммо бари бошқача бўлиб чиқди, кўзойнакли одам хотиржам деди:

– Я не смогу принять тебя на работу!²

² Мен сени ишга қабул қилолмайман.

– Как так? Я же специально приехал из Бекабада!³

– Не смогу, я тебе говорю! Не имею право! Потому что там, куда ты едешь установлена восьмичасовая работа. А ты должен работать 6 часов в день...Понял? Ведь тебе только что стукнуло семнадцать...⁴

Бу ёғини ўйламаган эканман. Барибир, шунга қарамай, роса тортишдим. Кўзойнакли одам оёғини тираб туриб олди.

Хуллас, вербовкадан иш чиқмади...Ўша куніёқ Бекободга қайтдим. Автобусим шаҳарга кириб келганда шом бўлиб қолганди. Ёишт заводида ишлайдиган мухбир дўстим Бегимқул Сафаровнинг олдига боришни ўйлаб қўйдим. У ҳам фаол мухбирлардан бири эди.

Ўн қадамча юргандим, бирдан чап томонда чойхона ҳовлисидаги сўрида бамайлихотир ёнбошлаб, чой ичиб ўтирган одамга кўзим тушди. Қарасам: Ўсар ака! Дурадгор уста эди. Уйлар қуради. Мени таниб қолди:

– Ҳа, шер ўғлон! – деди мени эркалаб. – Қасрдан келаябдилар кеч кирганда? Қани ўтир-чи.

Ўсар ака ўзимизнинг Жумабозордан, лекин шаҳарда туради. Отамнинг таниши.

Аста сўрига чўкдим ва воқеани баён қилдим.

– Ишламоқчисан? Балли, мана бу йигитнинг иши! Йигит киши ўзи ишлаб пул топади! – деди Ўсар ака, пиёлада чой қуйиб менга узатаркан. – Қаёққа боряпсан?

– Канал кўпригидан ўтсам, шундай ўнгда бир мухбир дўстимнинг ётоқхонаси бор... Шуникига бораман, деб кетяпман. Бирон иш топарман.

– Ҳм-м... Мен билан ишласанг бўлади-ю, чакилиб қоласан-да, иш оғир... – менга бир қараб қўйди Ўсар ака. – Замбар кўтариш керак, шер ўғлон, лой ташиш дегандай, ёишт... Сенга бўмайди.

Эрталабдан бери туз тотмадим, десам, ёлғон бўлади. Тушда Тошкентда автобуга минаётганимда чанқаб кетганимдан бир стакан газсув ичгандим холос. Овқат олсам, йўл пули камайиб қолади, деб қўрққандим. Ўсар ака узатган чойни ютоқиб ичдим. Чой ҳам оч қоринга овқат ўрнига ўтаркан.

– Отанг бир пайт менга яхшилик қилганди, нозик жойда қўллаб юборган, ҳеч эсимдан чиқмайди, – деди ўйланганча бирдан Ўсар ака. – Отанг Аҳмадқул акам ажойиб одам... Ўша яхшиликни сенга қайтариб қўяй, шер ўғлон... Меникида тураверасан, билдингми? Чой-пойинг ҳам биз билан. Хоҳлаган жойингга ишга қиравер!

Девонанинг ишини Худо ўнглабди, деган гапни кўп эшитардим. Худди шундай бўлди. Мухбирдан бошқа, бирон борадиган жойим йўқ, у ҳам ётоғидами-ётоғидамасми, билмайман, таниш-билишларникига борай десам, Жумабозор узок. Ҳозир автобуслар ҳам юрмайди, вақт кеч...

Отамнинг қилган бир яхшилиги туфайли Ўсар аканикига кетдим. Ҳа, яхшилик унутилмаслигига яна бир қарра ишондим. Ўзини инсон деб билган инсоннинг вазифаси одамларга яхшилик қилишдан иборат экан.

Ўсар аканинг уйида турганимнинг учинчи куни қидириб юриб иш топдим. Бекобод тош-шағал карьериди сортировкachi бўлиб ишга кирдим. Иш уч сменада, кечаси ҳам ишга бораман. Карьер шаҳар шифохонасининг орқасида, тош-шағал,

³ Ие, нега? Ахир мен атай Бекободдан келдим.

⁴ 4 Иложим йўқ, деяпман сенга! Ҳақим йўқ! Сен борадиган жойда кунига саккиз соат ишланади. Сен бўлса олти соат ишлашинг керак... Тушундингми? Чунки эндигина ўн еттига кирдинг...

кумлоқ ерларда, Киров канали бўйида жойлашган. Ораси хийла бор, маҳаллалардан ўтиб борилади, тунлари йўлда ҳуриб чиққан итлардан бир амаллаб ўтиб оламан. Кейин ўша итлар билан ҳам яхши “танишиб” олдик: энди улар мени эркаланиб кутиб олиб кузатиб қўйишадиган бўлди.

Шу тахлит уч ой сортировкачилик қилдим.

Отамга: “Ишляпман, Ўсар аканинг уйида тураман, сизларни соғиндим...”, – деб хат ёзиб юбордим.

“Келинг, ўғлим... Биз ҳам сизни соғиндик. Ўсаржонга салом айтинг!” деган жавоб келди. Бу хатнинг ортида меҳрибоним онам турганларини юрагим ҳис этди. Романтиканинг ҳам ранги кета бошлаган эди.

Ўзбекистон Ёзувчилар союзидан устоз шоир ва ёзувчи Шухратдан келган хат доим ёнимда юарди. Бешкалга қайтишдан олдин устозга учрашиб кетиш фикри туғилди бирдан кўнглимда. Ёнимда пулим бор. Янги пиджак, қўйлак, шим, туфли сотиб олдим. Назаримда, пўрим йигитга айландим. Хо-хо-хо!

Ажойиб учрашув бўлди. Устоз пешонаси кенг, чакка сочларига оқ оралаган, кўнгли очик, самимий инсон экан. Дарров яқинлашиб кетдик. У киши менга яхши маслаҳатлар берди. Машқларимдан танлаб: “Журналга тавсия қиламиз”, деб кўнглимни кўтарди.

Тошкентдан Бешкалга жўнадим. Бориб ота-онам, Хосият энамларнинг дуоларини олдим.

Хўт ойи охирларида отам, кўпдан бир нияти борлигини – ўн гектар ерга боғ қилишимиз кераклигини айтди. Баҳор бошланиши биланок, отам иккимиз иш бошладик. Укам Рустамбек ҳам ёнимизда. Отам режа олди. Шунга кўра, бир ойда бутун кўчатларни тартиб билан экиб чиқдик. Боғда ҳамма мевали дарахтлардан бор эди, олма, ўрик, анор, нок, бодом, гилос...

1960 йил 20 май куни Тошкентга келганимда турли Олий ўқув юртларига кирган мактабдошларим билан кўришдим. Шуларнинг ичида Авиация техникумига ўқишга кирган синфдошим Маҳмуд Жўраев ҳам бор эди. Сирдош дўст эдик.

Устоз Шухрат: “Агар Москвага ўқишга юборсак борасанми?” деб сўраб қолди. Лекин кейин: “Ўзбекнинг боласи онасининг бағридан чикиб кетолмайди-да...” деб қўшиб қўйди. Шунда Шухрат ака қирқ икки ёшда эди.

– Чикиб кетадиганлар ҳам бор! – деб юборибман беихтиёр!

Шу паллалар Москвадаги СССР Ёзувчилар союзи қошидаги А.М.Горький номидаги Адабиёт институтига ўзбек тилидан рус тилига таржима қилиш гуруҳига талабалар танланмоқда экан. Уларнинг ичида Комрон Ҳақимов, Эрвин Умеров, Эмиль Амит, Фарида Шайхудинова, Роза Фатхуллиналар бор эди. Кейин улар таниқли таржимон, адиб бўлиб етишдилар.

Устоз Шухрат шеърларимдан йигирматасини ажратиб, дарҳол сўзма-сўз таржимага берди, чунки Адабиёт институтига ўқишга кирувчилар аввал ижодий танловдан ўтишлари лозим экан. Бунинг учун даставвал ижод намуналари танловга жўнатилади. Асосий ўлчов – ижод... Ижобий баҳо олганлар кириш имтиҳонларига қўйилади.

Мактабдошим Маҳмуджон Жўраев Москвага ўқишга бориш имконини эшитиб, у ҳам ўзининг бир очерки ва иккита ҳикоясини таклиф қилди. Бизнинг ижод намуналаримиз Москвага жўнатилди.

Орадан бир ярим ой ўтди.

Москвадан хабар борми йўқми, билиш учун 22 июль кунини яна Тошкентга йўл олдим. Ҳар эҳтимолга қарши, Тошкент давлат университетига ўқишга кириш учун хужжатларни ҳам тайёрлаб чамадонимга солиб қўйдим.

Ёзувчилар союзига кирдим. Қабулхонада тўладан келган, йўғон, аммо хушмуомала секретарь хотин ўтирарди.

– Москвадан жавоб келдими, йўқми... билмоқчи эдим, – мурожаат қилдим унга.

– Фамилиянгиз? – сўради у.

Айтдим.

Секретарь хотин индамай столи тортмасидан тўрттача қизғиш конверт олди, синчиклаб қараб, биттасини менга узатди.

Қалтироқ босиб конвертни олдим. Ким билади, нима ёзилган унда?.. Конверт қалин, Адабиёт институтидан... Секретарь хотин менга қараб турибди. Юзида ярим кулги...

Очиб ўқидим... Қувончли хабар! Менинг шеърларим танловда яхши баҳо олибди, хатда ёзилишича, ўттиз биринчи июль кунига Москвага етиб боришим шарт экан! Манзил кўрсатилган. Биринчи август кунини кириш имтиҳонлари бошланар эмиш.

Шеригим Маҳмуджонга ҳали жавоб келмаганди.

Секретарь хотинга раҳмат айтиб, союздан чиқдим. Олам кўзимга ўзгача кўрина бошлади. Бегона шаҳардай бўлган Тошкент ҳам, аввал эътибор бермаган эканман, жуда чиройли шаҳар экан! Очиқ чехрали кишилар, биронта хафа одам йўқ, тахтиравон кўчалар, баланд бинолар, ям-яшил дарахтлар, трамвайлар, троллейбуслар... Осмон мусаффо... Бари гўзал!

Қанот боғлаб, Бешкалга учдим. Лекин, Москвага қандай бораман, бунга маблағ борми, буни ўйламас эдим, чунки, отам бор, менинг... отам бор-ку!

Уйимизда ҳамма хурсанд бўлиб кетди. Айниқса, отам билан онам! Ҳазилми, ўғиллари Москвага ўқишга кетмоқда!

– Ўғлим, энди нима қилмоқчисиз? Бугун қоласизми? – сўради отам. Отам қайфлари чоғ, хурсанд бўлган вақтларида мени эркалатиб “сизлаб” қоларди.

– Иложи бўлса, тушдан кейин Асакага поездга чиқаман, отажон, проводник билан келишиб ҳам қўйганман. Тошкентга бориб, кечикмай Москвага жўнашим керак... – дедим дадил. – Битта шеригим ҳам бор...

“Инсоф билан айтганда, сен оилада катта ўғилсан, мактабни битирдинг, энди ишлаб, оиланинг қорига ярайдиган вақтинг келди. Ўзим яримжон бўлсам, укаларинг ёш...Уйда қолишинг керак...”

Мен отамдан шундай сўзларни кутардим. Лекин отам менга зинҳор ундай демади, аксинча кўнглимни кўтарадиган сўзлар айтди:

– Баракалла, ўғлим! Баракалла! Иш бундай бўлипти. Илгари ота-онадан болаларига уй-жой, мол-мулк мерос қоларди, – деди отам. – Энди эса илм – битмас хазина мерос бўлиб қолади. Шу сабабдан биз боримизда ўқиб олинг, ўғлим. Ўқиган муродига етади!..

Отам бошимни силаб, бағрига босди. Қандай отам бор! Кўзларимга ёш келди. Олдимда кенг, равон йўллар очиларди. Ўзимни бахтиёр сездим.

– Раҳима! Бир палов пиширгин! – буюрди отам онамга. – Ўғлим тўйиб еб кетсин. Мен идорага бориб келаман...

Кейин билсам, отам мен учун колхоз раисидан минг сўм қарз олиб келган экан ўшанда.

– Москвага патта неча пул экан? – сўради онам. – Билдингми?

– Билиб қўйдим, онажон. Ўтириб кетадиган битта жой 175 сўм экан.

Онамнинг нега сўраганларини фаҳмладим. Йўлга керакли пулни олиб, қолганини эҳтиётлаш ҳаракатида эди. Уч юз сўмни ажратиб қўлимга берди, бунга патта оласан, қолгани ёнингда турсин, йўлда керак бўлади, деб тайинлади. Етти юз сўмни белимга, шимимнинг ичига билинтирмас қилиб маҳкам тикиб қўйди. Онам сафарларда, поездларда юрган, йўлларда ҳар хил ўғри, қароқчилар қўп бўлади, яна пулни ўғирлаб қўйишмасин, деган ташвишда эди:

– Эсингда турсин: Москвага боргунча турсанг ҳам, ётсанг ҳам шимингни ечма, эҳтиёт бўл, ўғлим! – деб уқтирди онам.

– Хўп бўлади, онажон! Айтганингиздай қиламан! – деб ваъда бердим мен.

Паттам Тошкент-Москва почта поездига олинган эди, жуда секин юраркан, ҳар симёғочга салом бериб ўтади. Ҳа, айтгандай, Махмуджонни кутдим, дарак бўлмади. Унинг машқлари танловдан ўта олмади шекилли.

24 июлда йўлга чиқдим, беш кун деганда 29 июль куни Москвага етиб бордим..

Кундаликдан 1960 йил 5 сентябрь

“...Ура! Мен ўқишга қабул қилиндим! Шодлигимни қаранг, оғизда гапирсам ҳам, кундаликка ёзмасам бўлар эди. Талабалик билетимни олдим! Отамга телеграмма юбордим! Ҳамма нарса тартибли. Жойида. Хонамиз 5-қават, 154-хона. Узоқ шарқлик Владимир Заксор⁵ деган йигит билан бирга тураман. У нанай миллатидан. Жуда яхши йигит, тинчликни хуш кўради, проза соҳасида қалам юритаркан. Таржимон.

Ўқишимизнинг биринчи ҳафтасида ҳаммамиздан диктант олишди. Ёнимда Валентин деган ёш рус шоири ўтирарди, Донецк шахридан.

Ёза бошладик. Тугатдик. Диктант талабаларни билимига қараб алоҳида-алоҳида гуруҳларга ажратиб олиш учун ўтказилган экан. Текширганларида ҳамма талабаларнинг ёзганларида хатоларга йўл қўйилгани маълум бўлди. Чунончи, менинг диктантимдан ўн еттита хато чиқди... Жуда уялиб қолдим. Лекин ёнимда ўтирган Валентиннинг ёзганида эллик иккита хато бор эканини эълон қилганларида, сал бошим кўтарилди...

Биз Ёкутистондан Егор Шестаков (Эрчимэн)⁶, Абхазиядан Мушни Ласуриа⁷ ва мен рус тилини бир гуруҳда ўрганадиган бўлдик. Муаллимамиз – Саркисова Магдалина Рубеновна, жуда хушмуомала ва хушрўй аёл эдилар”.

1962 йил 5 апрель

“...Ёш қирғиз шоири Рамис Рисқулов⁸ билан танишганимга қўп бўлгани йўқ. У кўринишидан жуда ёш, боши саватдек. 28 ёшда экан. Кеча коридорда тасодифан кўришиб қолдигу, уни хонамга таклиф қилдим. Кирдик. Рамис ечинди, мен чой қўйдим. Камбағал яшар эдик. Қуруқ нон ва қантчойдан бошқа ҳеч нарса йўқ. Чой қайнади. Газни ўчириб, чойни олиб келдим.

⁵ Владимир Заксор(1931-1971) – Узоқ Шарқда яшайдиган оз сонли нанай халқи ёзувчиси, таржимон.

⁶ Егор Шестаков (Эрчимэн)- (1927-1996) ёкут шоири ва танқидчиси.

⁷ Мушни Ласуриа –(1938 й.т.) Абхазия халқ шоири, таржимон, мунаққид.

⁸ Рамис Рисқулов – (1934–2021), Қирғиз Республикаси халқ шоири (1995).

Рамис ўзбек адабиёти билан яхши таниш экан. 1954–1955 йилларда Ҳамид Олимжоннинг “Зайнаб ва Омон” достонини қирғизчада китоб ҳолида чиқартирган. Мен унга Усмон Носирни таклиф қилган эдим, у ўқиб чиқди-ю яхши шоир экан, деди.

Рамис шеърларимни кўрмоқчи бўлди. Мен унга шеърлардан бир даста узатдим. У тезлик билан кўздан кечириб чиқди. “Шеърлар... дуруст, – деди у, – қандайдир ўхшатишлар бор. Лекин шеърларингда қандайдир лоқайдлик, хотиржамлик бор. Бундан эҳтиёт бўлиш керак. Ҳаётни биласан – кураш. Курашда бўлган эҳтиросларни берсанг-чи! Янгилик изламаётирсан. Тўғри, бу шеърларингда изланишлар бор, аммо улар классик поэзия рамкасида ифода этилган. Ҳа...”

У жим бўлди. Оҳиста-оҳиста чойдан ҳўплар экан, давом этди: “Ўрта Осиё халқларининг поэзияси замондан орқада қолмоқда. Орқада! Мен шунга қарши ҳаракат қилдим. Фрунзе (Бишкек)да мени еб қўйсалар. Олмаотада мени уришиб, абжағимни чиқаришиб, шоирлар даврасидан ҳайдадилар. Нега? Мен уларнинг биронтасини ҳам шоирсан демадим. Ҳаммаси бир хил, ёзиш бир, формаси бир, янгиликка ўлгудай қарши. Эҳ!.. Қирғизистонда ҳозир мени газета-журналларда чиқаришмайди, ҳа! Ажабланияпсанми? Ҳали ҳақиқий курашни кўрмагансан”.

Яна жим бўлди. Мен уни диққат билан тинглардим.

“...Мен ҳозир классик поэзия қонун-қоидаларига қарши боряпман. Бу ерда кўпгина баҳсларда иштирок этдим. В.Цибин (рус шоири) менга, сени тушунмайман, дейди. Москваликлар, миллий адабиётлар дейилса, бе...деб қўл силташади. Нега? Миллий поэзия улар учун – ноль! Тўғри-да! Ўзбек халқи катта шоирга муҳтож. Шоир деганим, ўзига хос, янгиликни дадил қабул қиладиган, халқнинг юрагига кира биладиган киши. Бўлмаса, шоирлар кўп. Борди-ю шундай шоир туғилса, Ўзбекистонда босмаса, Қирғизистонда таржима қилиб бостириш мумкин. Нега ўзимизда Евтушенкомиз бўлиши мумкин эмас? Мумкин! Иккинчи томондан, сиёсий шаклланмай туриб, ҳақиқий шоир бўлиш қийин. Эҳ, поэзия тўғрисида ойлаб, йиллаб гапириш мумкин...”

Рамис билан бўлган суҳбат мени анча ўйлашга мажбур қилди. Ўйлай бошладим...”⁹

1962 йил 28 апрель

“...Виктор Гюгонинг “Париж Биби Марям ибодатхонаси” романини ўқидим.

Ҳаммасидан кўра, букур ва бадбашара Квазимодонинг гулраънодай гўзал Эсмералдага бўлган муҳаббати, жаҳондаги ҳар қандай севгидан зўр! Мана, севги! Шундоқ ишонарли берилганки, Квазимодонинг оламини тарк этган Эсмералда жасадини кучиб ўлиши ниҳоятда табиийдир. Бу жуда ноёб асардир.

Париж Биби Марям ибодатхонаси – асрлардан бери ёзилган китоб. Унинг муаллифи – халқ. Ҳар асрнинг авлоди ўзига хос услубини, урф-одатини шу улкан китобда озми-кўпми акс эттириб келади.

⁹ Оралиқ кундаликларда турли кузатишлар, ўқилган китоблардан кўчирмалар, улар ҳақида мулоҳазалар келтирилган. Бунда Виктор Гюго, Гельвеций, Жорж Санд, И./С.Тургенев, Иоганн Готфрид Зеймс, И.А.Гончаров, М.Горький, Ф.Ницше, В.Белинский асарлари назарда тутилади (Муҳаррир).

1962 йил 29 апрель

“...М.Горький “В.И.Ленин” очеркида, “Одамларнинг хулқ-атворлари, хатти-ҳаракатларини кузата бериш шундай жонга тегадики, ҳеч нарийёғи йўқ”, деб ёзган эди. Ҳақиқатан тўғри. “Ўзбекча-русча луғат”ни варақлаб, баъзи тушунмаган сўзларни ёзар эканман, луғат тузганларнинг сабр, матонатига қойил қолдим. Мен баъзи бир сўзларни ёза туриб, чидагим келмайди. Тил, сўз шунақа майда-чуйдаки, ҳатто ўзининг шунақа майдалигини ифода қилгани ўзининг қудрати етмайди...

Бу – аксиома.

1962 йил 30 апрель

“...Тилни яхши ўрганиш иштиёқида луғатларни кўп титаман. 23 март куни “Ўзбекча – русча луғат” (1959) китоби мутолаасига киришдим ва турли сўзлар, нотаниш гўзал ибораларни ўз-ўзидан юз бетлик қора “общая тетрадь” дафтаримга кўчира бошладим. Мен билмаган кўп сўзларни ўзимча кашф этдим. Кам ишлатиладиган сўзларни ёзиб, ёнига изоҳини илова қилдим, изоҳли луғат туздим. Масалан, “айёми ажуз – совуқ бўлган қишнинг охирги ҳафтаси, маъноси кампир кунлар”, ёки “гулраёно – сариғ наъматак”, “сарбозори – майда, бачкана одам” ва ҳоказо Икки ярим мингдан ортиқ сўз йиғилди. Сўзларни кўчиришдан мақсад, уларни яхшироқ англаш, эсда сақлаш, кўнгилга жойлаш эди.

Бугун бу ишни ниҳоясига етказдим.

Худо хоҳласа, бу дафтар доим ёнимда бўлади”.

1962 йил 15 май

“...Мен шундоқ деб ўйлайман: ҳозирги замон шеъри фақат ёнган ҳислардан иборат бўлмоғи даркор. Ёниб туриши керак! Сунъийлик билинмаслиги, ёки умуман бўлмаслиги керак! Масалан, кўчага чиқдинг, бир ёш бола йиғлаяпти, хўш, нега йиғлаяпти? Кўришинг билан ҳойнаҳой ҳислар туғилади. Шу ҳисларни ҳеч ўзгартирмай бера билиш ҳақиқий санъаткорликдир. Кўп ҳолларда ана шундай бера билиш жуда қимматга тушади.

Хуллас, кўриб ҳис қилган воқеанигина ифодалашга тиришмоқлик керак. Ҳақиқий санъат, салгина бўлса-да, сунъийликни кўтармайди. Агар, санъаткор сунъий қилиб қўйса, ўқувчини завқлантирмайди. Ўқувчини завқлантира олмаслик – санъаткор учун ўлим билан баробар!”

Бешкалда бир йил

Ўқишга кириб, икки йил таҳсил олдим... Оилада тақчиллик, отам ўзлари қийналишса ҳам менга пул юбориб туришарди. Лекин барибир етишмасди. Йигирма икки рубль стипендия оламиз, бир ярим рубль ётоққа кетади. Ҳар кунига бир рублдан ишлатганда ҳам йигирма кунга етади. Менга ўхшаш талабалар институтимизда анча бор эди.

Бизнинг институт Москванинг Тверь бульварида, машҳур инқилобчи ва адиб А.И.Герценнинг отаси, катта заминдор Иван Яковлев ҳовлисида жойлашганди. Герцен И.Яковлев ва онаси, ўн олти ёшли Генриетта-Вильгельмина-Луизадан никоҳсиз туғилган ўғил бўлган.

Ҳовлининг ўнг бурчагида жойлашган ошхона ҳамиша гавжум. Туш вақтида бизлар пули йўқ талабалар эшик олдида қаторлашиб турардик. Уларнинг ичида энг ёши менман, ўн тўққиз ёшдаман, (ичимизда қирқ-қирқ бешга кирганлар ҳам учрарди), мени олдинга ўтказишади. Адолат, демократия бор...

Ошпаз опамиз Мария Ивановна жуда ажойиб меҳрибон аёл эди. “Тинч Дон” киносигаги Аксиньянинг нақ ўзи, пешонаси кенг, истараси иссиқ аёл. Биз Мария Ивановнани худди онамиздай яхши кўрамиз.

Туш вақти унинг қўли-қўлига тегмайди, ҳаммага овқат улашади, иши кўп. Сал бўшаган пайти бошини кўтариб атрофга қарайди ва бизга кўзи тушади. Чунончи, менга қараб дейди:

– Что ты стоишь?.. Иди сюда!¹⁰

Мен яқинлашаман.

– Что хочешь?¹¹

– Комплекс обед...(чунки баъзан нонушта эрталаб ўқишга бораётиб, “Известия” газетаси биноси тагидаги кичкина дўкондан олинган йўл-йўлакай еб кетиладиган етти тийинлик мевали музқаймоқдан иборат, уни ейилса, қорин тўйгандек бўлиб қолади.) Комплекс обед, бизнинг шоҳона овқатимиз – борщ, треска балиғи ва кисель. Мария Ивановна ишни жобажо қилгач, салмоқли қалин катта қора дафтарни очади. Биз талабалар унга “Бизнинг Талмуд” деб ном қўйиб олганмиз, чунки унда ҳаммамизнинг номимиз бор. Очиб, ёзиб қўяди: “Ахмедов – компл. обед. – 40 копеек.¹²” Кейин менга ўгрилиб:

– Иди! Ешь!¹³ – деб буюради меҳрибон оналарча...

Ойнинг йигирма бешиди қарзга овқатланган талабалар мағрур турнакатор бўлиб Мария Ивановнанинг қошига келамиз ва хотиржам қарзларимизни тўлаймиз. Биздан бахтли одам йўқ...

Иккинчи курсдан кейин, Бешкалда қолиб, мактабда ўқитувчилик қила бошладим. Вазият шуни тақозо этди, маблағдан тақчиллик қаттиқ сезилиб қолди. Етишмовчилик... Пул йўқ... Йўққа қалам юрмапти, дейди онажоним. Шундай экан.

Отам ҳам, Хосият отин энам ҳам, онам ҳам менинг тутумимни маъқулладилар.

Учинчи синфга дарс бераман, рус тили дарслари ҳам менга топширилган. Тўлан тўртинчи синфни ўқитади. Ёнларида бўлганимдан онам бағоят хурсанд, отам, энам, Раҳима опам, амакиларим, укаларим жуда мамнун эдилар...

УЧИНЧИ ҚИСМ

Москвага қайтиш

Институтдан бир йилга академик отпуск олиб Бешкалда, ота-онам бағрида бўлганимдан кейин 1963 йил 28 август куни Андижон – Москва поездига чикдим. Вокзалда ота-онам, қариндош-уруғлар, ака-укалар барчаси кўзларида ёш хайрлашишарди. Ўзимнинг ҳам кўнглим бўшашиб кетди...“Шунчаём узоққа кетасанми, болам?..”

¹⁰ Нимага қараб турибсан? Бу ёққа кел!

¹¹ Нима егинг келяпти?

¹² Тўлиқ тушлик. 40 тийин

¹³ Бор! Еб ол!

Онамнинг зорланиб айтган бу сўзлари Москвага етгунимча кулоқларим остида жаранглаб турди... “Нимага ҳам узоққа кетдим?..” дейман ўзимга ўзим кўзларимда ёш...

Учинчи курсда таҳсилни давом эттирдим.

Ёзда Тошкентда бўлганимда Ғафур Ғулом номидаги нашриётга кирдим, Сайёр акам менга қорақалпоқ шоири Жолдас Сейтназаровнинг шеърларини таржимага берди. Москвага қайтишда таржима қалам ҳақини олганим айни муддао бўлди. Талаба учун бу катта воқеа эди. Шиддат билан таҳсилларга киришиб кетдим.

Кундаликдан 1963 йил 13 ноябрь, чоршанба

“...Бугун чет эл адабиётидан профессор Сергей Дмитриевич Артамонов Бальзак ҳақида маъруза ўқиди. Турган-битгани ақл, мулоҳазали одам, Тургенев қаҳрамонларидай ўта назокатли. Бир келбати француз актёри Жан Марегга ҳам ўхшаб кетади. Маърузалари – ижодий озуқа. У Бальзак ҳақида ажойиб нарсаларни сўзлаб берди.

Бальзак ёзувчининг роли ҳақида шундай ёзади: “Ёзувчи ижтимоий тузумнинг, ҳаётнинг “титкиловчиси” (археологи). Ёзувчи давлат арбобидан юқори туради. Мисоллар: Искандар, Цезарь... Гомер. Ёзувчи – кишиларнинг ўқитувчиси. Шу нуқтаи назардан икки масала чиқади:

1. Кишиларни ўқитишга, ўргатишга ҳаққим борми?
2. Кишиларни ўқитсам, ўргатсам, нимага ўқитаман, ўргатаман?

Ёзувчи ахлоқан бокира бўлмоғи керак. Энг қийини: ёзувчи ўзини оча билиши, яъни ўз истеъдодини ўз миқёсида кўрсата билиши, ёинки, истеъдодини тушуниб олиши лозим. Ёзувчига истеъдодни кўрсата билиш йўлида тўсиқлар жуда кўп учрайди. Ёзувчига ўз истеъдодини ҳимоя қилиши учун бекиёс даражада эркинлик керак бўлади. Истеъдоднинг кўриниши йўлида минг бир тўсиқ бор. Гар Пушкин лицейга ўқишга кирмаганида эди, Пушкин бўлармиди!..

Донолардан бири: “Нафосат ва улуғворлик бир-бирига зид тушунчадир” деган экан. Бальзак нима учун курашган? Бойиш учунми? Шуҳрат учунми? “Инсоний комедия”сида у ўз даврининг ҳамма табақаларини кўрсатишни орзу қилган. Аммо нима учун курашган? Дарвоқе, кураш... Курашдан мақсад... Мақсадсиз яшаш – кўзни юмиб юриш демакдир”.

1963 йил 14 ноябрь, пайшанба

“...Бугун Бальзак ҳақида маъруза бўлди. “Илоҳий асарни ўқиб, у ҳақда мулоҳаза юритиш – энг ажойиб, тенгсиз машғулот”, дейди Бальзак. Чиндан ҳам, ёзилган асар боласифат: уни эмизмोक, йўргакламок, кийинтирмок, эркалатмок керак. Даҳо учун илҳом тасодиф. Даҳолар меҳнат натижасида даҳога айланадилар. Қаҳрамонлар (асарнинг) ақлли бўлишлари керак. Ўз-ўзидан маълум, ёзувчи янада ақллироқ бўлиши зарур. Ақлли бўлмок учун кўп ўқимок керак. Санъаткор (яъни, ёзувчи, шоир, ижодкор) табиатни шундоққина кўчирмасдан, балки уни ифода қилиши даркор...

Албатта, кўп ўқимоқ керак. Биз жуда кам ўқиймиз. Бу жуда ҳам ёмон. Ўқиш – ижодий озуқа. Буюк кишилар – буюк китобхондурлар.

Бугун куни билан қор ёғди. Бошланганига икки-уч кун бўлди. Шу кунларда Бальзакни ўқимоқдаман. Ижод қилиш йўқ. Ноль. Ҳолбуки, ўқиш ҳам ижод асли. Қандайдир ўзинг учун янгилик очасан. Бу – ижоднинг иккинчи тури. Ижоднинг асли – биров учун янгилик очиш. Бу соҳада ҳам – Ноль...

1963 йил 16 ноябрь, шанба

“...Таниқли ёзувчи Мирзакалон Исмоилий октябрь ойида Переделкинодаги ижод уйига келган экан. Кўп ёзувчиларимиз, одатда, шу жойда ўз асарларини ёзиб битиришади. Комрон (курсдошим, адиб Маъруф Ҳакимнинг ўғли) иккимиз бориб кўриб келишга қарор қилдик. Соат ўнларда жўнадик. Белорус вокзалигача таксида, сўнг метро. Киев вокзалидан эса электричкага ўтирдик, соат бирдаёқ Мирзакалон аканинг ҳузурида эдик.

Мирзакалон ака жуда хурсанд бўлди. У машҳур одам, ёзувчи. “Ош қилайликми?” деб сўради у. Биз, ҳожати йўқ, дедик. “Бўлмаса, бир коньягим бор, сизларга атаб олиб қўйгандим, шуни ичамиз”, деди.

Қултум-култумдан ичиб ўтирдик. “Ота-онани асло хафа қилмаслик керак”, деди у ўғли ҳақидаги ҳикоясини тамомларкан. Гап, ўғли Ҳасаннинг Ленинградга ўқишга бориб, отаси ўзбек, онаси рус бўлган бир қизга уйланиши устида борар эди. Эсимда бор: “Ўзбеклар ўзи оз, биз ўз-ўзимиздан кўпайишимиз керак. Бошқа миллатга уйланиш ярамайди”, деганди Мирзакалон ака 1962 йил февралдаги учрашувимизда. Ҳозир яна шу борада фикр юритди. Бу пайтда у “Фарғона тонг отгунча” романининг иккинчи китобини ёзмоқда эди.

Ҳаво бугун ёмғирли бўлди. Переделкинодан қайтиб келсам, ВГИК (Бутуниттифок давлат кинематография институти)да кеча бўлади, деган эълон ёзиб қўйишибди. Йигитлар билан у ёққа кетдик. Кеча, Адабиёт институтининг талабалари билан ВГИК талабалари учрашувидан иборат экан. Шеър ўқиш бўлди. Мен ҳам микрофон олдида шеър ўқидим. Сўнг “Дворецкийнинг сингиси” деган Америка фильмини (1945 й.) томоша қилдик. Ҳар ҳолда кеча яхши ўтди. Дарвоқе, кеча немис адиби Иоганнес Р. Бехернинг “Поэзия ҳимоясига” китобини ўқидим. Ажойибки, ажойиб! Оламда қандай буюк одамлар бор-а!”

1963 йил 17 ноябрь, якшанба

“...Мутолаа билан машғул бўлдим. Кун бўйи ҳеч қаяққа жилмадим. Бальзакнинг мутолааси билан машғулман. “Шагреновая кожа”сини ўқиган эдим. Бугун эса “Горио ота”сини тамомладим. Соат учда тушлик (нонушта) қилдим. 13 тийинга борш, 19 тийин балиқ треска, 3 тийинга нон олиб. Дарвоқе, нон олдинлари бепул бўларди. Ҳозир эса нон ҳам сотилади. 50 грамм нон – 1 тийин.

Бу йил мамлакатда иқтисод масаласи оғир. Мамлакатнинг бугдой ўсадиган районларида қурғоқчилик бўлиб, унумсизлик рўй берди. Чатоқ... Капиталистик мамлакатлардан Америка, Австралиядан дон сотиб олдик. Ниҳоясиз даражада пахта ҳосили бу йил яхши. Ўзбекистон бу йил пахта тайёрлаш мажбуриятини ҳам

яқин кунларда бажаради. Районимиз республикада биринчи бўлиб, колхозимиз эса районда биринчи бўлиб бажарибди. Отам ёзиб юборибди. Ажойиб!

Дарвоқе, ҳалига қадар нима учун кураш олиб бораётганимни билмаيمان.

Мира, курсдошим, ўртаимизда бўлган суҳбатда, сенинг мақсадинг нима, деб сўраганимда, менинг халқим кичик халқ, ери ҳам кичик, ўзи ҳам... Менинг нарсаларим агар босилса, таржима қилинса, остида абазин тилидан таржима, дейилади-ку! Халқимнинг номини ёйиш, деди.

Ҳақиқатда, халқнинг номини фақатгина буюк талантлар, истеъдодлар оламга ёйиши, донгини етказиши мумкин. Мен ҳам шунинг учун курашаяпманми? Шундоқ! Менинг мақсадим ўзбек халқини оламга кўрсатишдан иборатдир. Демак, курашни топгандайман...”

1963 йил 18 ноябрь, душанба

“...Бальзакнинг “Гобсек” асарини ўқиб чиқдим. Карл Маркс Гобсекда бойлик ва пулнинг (олтинларнинг) бир шахсда қўшилганини кўрган эди. Ҳақиқатан ҳам, Гобсек шундай. Оламда қанчалик роҳат, фароғат бўлса ҳамма фароғатларнинг ичида пулнинг берган роҳат-фароғати аъло, дейди у. Пулнинг олдида инсончилик, ҳаётнинг нозу неъматлари бўлган севги, хотин-қиз давраси, ҳар қандай орому фароғат Гобсек учун икки пул.

У жуда бой, судхўрлик билан машғул бўлади. Аммо хасис. Шунчалик заҳмат чекиб топган, тўплаган бойлиги кимга қолди? Гобсек ўлар ҳолатда ётганда жаноб Дервиль (Гобсекнинг ишонган кишиси) унинг хоналарини очиб кўради. Биринчи хонани очиб қараса, тўпланган гўштлар қуртлаб кетган, бадбўйлик таратиб ётибди. Қаҳва эса ўзининг роҳат бағишловчи хислатидан вақтнинг ўзгармас ҳолати остида жудо бўлган. Ароқ, бода, шароблар-чи? Бечора жаноб Дервиль ҳатто узоқ туролмай (бадбўй хид унинг нафасини қисаётгани) бу ажойиб хонани тарк этишга мажбур бўлди. Китобхонни ишонтирмоқ учун, албатта, ёзувчига буюк истеъдод жуда зарур!

Ҳалигина “Азия и Африка” журналинини ўқидим. Бизнинг бинода (ётоқхонада) биринчи қаватда кироатхона бор, эшиги ён томондан. Эргаш Рустамовнинг¹⁴ “Ўзбекские поэты XV века” деган мақоласи чиққан экан. Хуруфийларнинг ўзбек шоирларига таъсири ҳақида ёзибди. Унда Насимий деган шоирнинг Навоий, Атоий, Саккокий, Лутфийга қилган таъсири баён этилган.

“Бир кеча тарихи” повести “Октябрь”нинг 9-сонида босилган. Семинарда бу ҳақда маъруза қилмоғим керак бўлгани учун, ўқишга мажбур бўлдим. Агар маъруза бўлмаганда кетган вақтимга ачинган бўлардим. Негаки, вақт оз. Кўп ўқимоқ керак. Мана, олдимда Цвейг, Теккерей, Бехер, Ленин, Қодирийлар навбат кутиб туришибди. Буларни ўқимоқ қандай яхши!

“Шарқ юлдузи”нинг 10-сонида учта шеърим босилибди. Комрон айтиб қолди. “Тоғлар”, “Ўзбекистон” ва “Тоғ меҳри” балладаларим экан.

Ёғингарчилик бўлмади. Об-ҳаво илиқ. Эҳ, кўп ўқимоқ керак. Классикларим бунда ўзаро навбат кутишмоқда...Лутфий, Навоий, Атоий, “Бобурнома”, Огаҳий, Муқимий, Фуркат”...

¹⁴ Эргаш Рустамов – (1925–1980), атоқли ўзбек шарқшуноси, филология фанлари доктори.

1963 йил 20 ноябрь, чоршанба

“...Стефан Цвейгнинг “Бальзак”ини ўқишни давом эттирдим. Чет эл адабиёти дарсида “Шагреновая кожа” (“Сағри териси”) муҳокамаси бўлди. Кожа (тери) – ҳокимият, давлат, пул тимсоли. Завқ, шаҳватпарастлик – кишини ҳолсизлантирувчи нарса. “Завқли яшаб ёш ўлган яхшими ёки ўз хиссини, хоҳишини ўлдириб кўп яшаган яхшими?” дейди Бальзак. Мен биринчисининг тарафдори. Бальзак романида ҳам шуни кўриш мумкин. Яхши.

Бугун Пятницкий хориға бордим. Кўшиқ таржимаси тайёр бўлди. Ўзбекча таржимани артистларга ўқиб бердим. Сўзларнинг талаффузини, айрича маъноларини тушунтирдим. Ҳаммаси ўрнига тушди.

Раҳбар Валентин Сергеевич мендан сўради:

– Таржиманинг ҳақи неча пул бўлади? – у жилмайиб, икки бармоғи билан чиройли мўйлабини бир силаб қўйди-да, менга тикилди.

Гапнинг очиги, мен қалам ҳақининг қандай бўлишидан мутлақо беҳабар эдим.

– Билмадим... – деб жавоб қилдим.

– Неча пул берсак экан... – ўйланди Валентин Сергеевич – Қирк рубль бўладими?.. Ё...

– Бўлади, раҳмат! – дедим розилик билдириб.

Ойига 22 рубль стипендия оладиган талаба учун бу пул кичкина эмасди. Сал кам бир ярим ойлик тирикчиликни қоплайди. Пулни олиб, Цветной бульварга, “Ўзбекистон” ресторанига қараб кетдим”.

1963 йил 21 ноябрь, пайшанба

“...Кимда орзу бўлмайди... Ҳамманинг ўзига ёққан орзулари бор. Ўша орзу йўлида ҳамма курашади. Не-не қийинчиликларни бошидан ўтказади. Жафо чекмасанг жонона қайда. Ҳатто дўлана олмоқ учун ҳам тоққа чикмоқ керак. Ҳақиқий дўлана тоғларда бўлади.

Бальзакка қойил қолмай илож борми? Ким шунчалик ишлайди? Ҳар қандай оромдан, роҳатдан, фароғатдан кечиб, қунига 17–18 соатлаб ишлаш – ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Ҳақиқатан, буюк истеъдод, даҳо! Ҳар қуни ёзади, ҳар қуни!

Мен ҳам шунга, Бальзакнинг услубига эргашмоқчиман. Аммо, Бальзак ҳар қуни ишлаган экан, демак, мавзулари тинчлик бермаган. Аммо, мен ишлай десам, мавзу бўлмаса! Шундай ҳам бўладими? Бундай сокинлик нимадан? Ўз хонамда жимгина яшай берай, деганимданмасмикин? Қандай ҳол? Келажагимга ишонаман. Яқин икки йил¹⁵ ичида гуриллаб кетишим керак! Бунинг учун эса тиниб-тинчимаслигим, ўқиб-ўрганишим керак бўлади. Аммо, бир нохуш феълим бор: теннисга борсам, албатта икки соат ўйнайман. Ҳеч ўзимни тийиб ололмайман. Иродасизманми? Асло! Бепарволик. Бунга чек қўймоқ керак!

Бугун Тўланга янги шеърлар юбордим”.

¹⁵ Муаллиф шу пайт 21 ёшда.

1963 йил 22 ноябрь, жума

“...Ниҳоят Бальзакни йиғлаб-сиқтаб Пер-Лашезда Виктор Гюго, Александр Дюма, Сент-Бёв ва министр Барошлар биргалашиб кўмдик, дафн этдик. Буюк даҳо оламдан ўтди...”

Стефан Цвейгнинг китобида, шуниси ажабланарлики, Бальзакнинг дунёқараши ҳақида лом-мим дейилмайди. Унинг Стендаль билан қилган баҳси ҳам ёритилмайди. Китоб яхши ёзилган. Бальзакнинг бир бой бевага уйланиши китобнинг қарийб ярмини эгаллайди. Муаллиф бу жараённинг икир-чикирларигача, ипидан-игнасигача баён қилади. Аввал китобхон қизиқиш ўқиса, охир унинг ғашига тегади. Мен китобдан кутган умидим рўёб этилмади. Бальзак асарлари ҳақида тўлиқ маълумот олиш мақсадида эдим. Китоб эса унинг ҳаётидан олинган.

Мен кечираётган ҳаёт жуда зерикарли. Асло бундай ҳаётни хоҳламасдим. Эрталаб тўққиз. Ўрнимдан туриб, бадантарбия қиламан. 3-троллейбус ёки 18-автобус. Институт. Ошхона. Камтаргина нонушта. Машғулотлар. Тушлик пайти. Яна ошхона. Яна машғулотлар. Сўнг соат кеч бешда да – ётоқда. Соат етти. Кечки овқат. Қироат қилиш. Ухлаш. Эрталаб тўққиз. Бадантарбия. 3-троллейбус, автобус ва ҳоказолар. Ҳар куни шу. Ҳа, баъзан кино бўлади. 3-қаватда телевизор. Ҳаёт шу...

Дарвоқе, ҳаёт ҳақида. Ҳаёт ҳеч вақт инсонни ўз кўйида олиб қолгани йўл бермайди. Иложининг борича, у инсонни топтаб, тепкилаб, қора ерга киритишга ҳаракат қилади. Оламда фақат мен қоламан, мени ҳеч ким йўқ қилиш қудратига қодир эмас, дейди Ҳаёт. Осмон остин-устун бўлиб кетганда ҳам, мен яшайман – қувонади Ҳаёт.

“Мени ҳеч ким енголмайди, енгилмасман!” – ҳайқиради Ҳаёт. Ҳақиқат ҳамма вақт аччиқ.

Лекин такаббур Ҳаётни енгганлар бор! Улар ер тўнтарилиб кетса ҳам яшайдилар. Гомер, Аристотель, Навоий, Бальзак, Пушкин... Улар ҳаёт билан баҳс қилганлар, кураш олиб борганлар. Баҳсларида Ҳаётга инсоннинг ўлмаслигини исботлаганлар. Улар гардкамчи, таваккалчи бўлганлар. Улар буюк қиморбозлардандурлар... Улар Ҳаёт билан қимор ўйнаганлар. Ошиқларни ташлаганларида: “Ё Жамшид!” дейиш ўрнига, “Ё, Мангулик!” деб ҳайқирганлар. Уларнинг ошиқлари – асарлари, дурдоналари... Ҳамма одамлар ҳам қиморбозлар. Кучли ёки истеъдодсиз қиморбозлар бўлади. Ҳаёт билан қимор ўйнашни миридан сиригача билганлар, юқоридагилар – Ҳаётни ютиб олганлар. Аммо, яхши ўйнашни билмаганлар эса ютқизганлар. Ютқизганларни ҳеч ким эсламайди. Ҳаётни ютиб олганлар-чи? Қандай баҳосиз бойликка эга бўлганлар...

Мен ҳам ҳаёт билан баҳс қиламан. Ўзимнинг тўғрилигимни ижодим билан исботламоқчиман. Ҳаётни ютиб олмоқчиман. Ҳа, ўша осмон остин-устин бўлиб кетса ҳам, яшайдиган Ҳаётни сотиб эмас, ютиб олмоқчиман! Лекин бир нарса қоронғи: буюк қиморбозманми ёки оддийлардан? Буни келажакка ҳавола қиламан. Албатта, ютмоғим керак! Ютқишиш – ўлим!”

1963 йил 29 ноябрь, жума

“...Қадим дунё ёзувчиси Сенека ҳаёт ҳақида шундай деган экан: “Дангасага ҳаёт зерикарли туюлади”. Ҳақиқатан тўғри! Менда ялқовлик, дангасалик бор, етарли. Ҳеч кимникига ўхшамайдиган. Шу сабабдан ҳаёт менга зерикарли туюлар... Шубҳасиз!

Бугун институтдан тўғри Ленин кутубхонасига, Доғистон шеърляти кечасига бордим. Кўпгина шоирларни, Расул Гамзатовни кўрдим. Гамзатов шеърлари ҳаётий. Юракка тегадиган. Бу шоир шотланд шоири Роберт Бёрнсдан таълим олган наздимда. Икки шоирни бирлаштирувчи бир нарсаси, бир ҳамоҳанглик бор: тоғларни куйлашади. Гамзатов шеърлари яхши. Она тилида унча яхши эмас эмиш, у тилни билувчилар фикрича. Аммо рус тилида шеърлари яхши. Нақадар ҳаётий. Бу одамдан ижодий ўрганмоқ керак. Арзийдиган.

“Шухратпарастлик ярмаркаси”нинг биринчи китобини тугаллашимга сал қолди. Ҳаво ҳозир совуқ”.

1963 йил 6 декабрь, жума

“...Тўландан икки хат олдим. Журнални юборибди. Педагогик ишлари кўпайиб кетганидан хат ёзишга қўли тегмабди. Шеърларни олибди. Олиб бораётган йўлинг яхши, фақат ишланиш йўлинг чатоқ, дебди у. Тўғри айтади. Сайёр акадан хат олдим. У киши “Ёшлик” радиостанциясида ишламоқда экан. Шеър юбор, дебди. “Даҳрий” поэмаси устида иш олиб бормоқда экан.

Бугун институтда бўлдим. “Паганини”ни давом эттирдим. “Инсон манифести”ни бошласам деган фикрдаман. Лекин негадир журъат қилолмаяман. Тўланга хат ёзиб юбордим.

Анатолий Передреев¹⁶ – талантили шоир, курсдошим, сирдошим, Пушкин руҳида ёзади. Шеърлари менга ёқади. Ниҳоятда русофил, яъни руспараст. У – яхши дўстим. Шеърлятни аъло даражада тушунади. Жуда кадрлайман. Шу йили озарбайжон шоири Наби Хазрийнинг шеърий китобини таржима қилди ва бу китоб СССР Давлат мукофотиға тавсия ҳам этилди. Мукофот берилди... Мамнун бўлган Наби Хазрий таржимонига шундай қувониб миннатдорлик билдирибди: “Толя! Бу шарафни сен билан тўла баҳам кўраман!” Анатолий менга дейди: “Буни қара! Сен билан тўла баҳам кўраман, эмиш... Тўла эмас, қисман баҳам кўрақол!” Иккимиз роса кулишдик.

Толя: “Шеърлярингни ўзим таржима қиламан!” дейди менга. Мен эса: “Сенинг шеърлярингни ўзим ўтираман, номингни ўзбек ўқувчиларига танитаман”, деб ваъда бераман”.

1963 йил 10 декабрь, сешанба

“...Уч семинар бирлашиб абстракционистлар санъати борасида суҳбатлашдилар. Василий Захарченко (домламиз) Ғарб абстракционистлари ҳақида маълумот берди. Абстракционистларни ўзбекча мавҳумиятчилар, дейиш мумкин. Мавҳумиятчилар Миро, Шагаль, Кандинский, Убак ва бошқаларнинг санъати (агар уларни санъат дейиш мумкин бўлса) ҳақиқатан ҳам мавҳумот. Алламбалоларни қизил, оқ, сарик рангга бўйб кўрсатадилар.

В.Захарченко бир мисол келтирди: Хельсинкида ҳар мамлакатдан рассомлар, шоирлар, композиторлар мунозараси бўлган экан. Суҳбатни нимадан бошлаш керак, деган муаммо санъат ҳақида фикр юритилишига келиб тўхталади. Бу тўғрисида Евтушенко, Павличко ажойиб маъруза ўқишибди. О.Дмитриев ва А.Поперечныйлар

¹⁶ Анатолий Передреев (1932-1987), талантили рус совет шоири, таржимон. Ўн бешдан ортиқ шеърий китоблари нашр этилган.

умуман баҳслашишни эпполмас эканлар. Сўнг расмларга навбат келибди. Уларга қоғоз, мўйқалам ва шароит яратилиб, олдиларига оламдаги энг гўзал қиз бўлган ёш кубалик қизни ўтқазиб қўйишибди. “Қани, мана гўзаллик, санъат гўзаллик ҳисси учун курашади, бу қизнинг портретини чизинглар, рассомлар!” дейишибди. Рассомларга тўлиқ имконият яратиш учун, қизнинг (қиз, буғдойранг, ёш, кўзлари шахло экан) елка ва тепа кўкрагини очиб қўйишибди. Бир рассомнинг талаби билан қизнинг оёқларини тиззасидан тепасигача яланғочлашибди. Қўйлак зулмидан тўқсариқ сонларни озод қилишибди. Негаки, яшириниш рассомга, санъатни тўлиқлигича қабул қилиш имконини бермас экан. Бир чет эллик рассом қизга яқин келиб, бир-икки яхшигина қараб (у ёш йигит) сўнг қайтибди-да, мўйқаламни олиб қоғозга қараб-карамай, уч-тўрт чизик тортибди. Иш қизиб кетибди. Ҳамма ўзи билан овора экан. Ҳамма қизга қараркан, қоғозга қараркан. Иш тугапти. Чет эллик ёш йигитнинг сураги ажойиб чиқибди: беш-олтита чизик, қора, қизил нукталар... “Бу нима, – деб сўрадим, – деди В.Захарченко. “Мсье Захарченко – бу гўзал қиз!” жавоб берибди рассом хотиржам. “Ўхшамайди-ку?” дебди у. “Менга қиз шундай туюлади”, дебди яна оҳиста рассом йигит. Ҳамма рассомлар бу суҳбат гувоҳи экан. “Агар бу “қиз”ни сенга олиб берсам, нима қилардинг? Наҳотки, гўзал қиз шу бўлса?” қизишибди Захарченко. Рассомнинг кўзлари ирғиб чиқиб кетишига сал қолибди. Ҳамма кулиб юборибди. Қаерда рассомни кўрсалар: “Тўзалингизнинг аҳволи қалай?” деб сўрашаркан. Бечора рассом гурунгни тугашига ҳали тўрт кун қолганига қарамай, ватанига жўнаб қолибди.

Биз ҳаммамиз мароқланиб кулдик. Сўнг Захарченко Пикассонинг Мюнхен газетасида эълон қилинган “Тавба”сини ўқиб берди. У “Тавба”сида ўз мавҳумотидан воз кечганини баён қилади. Ажойиб.

Умуман, мавҳумиятчи кишилар истеъдодсиз кишилар, наздимда. Лекин уларнинг ҳам мухлислари бор экан. Бу ҳақда ҳам Захарченко тўлиқ маълумот берди. Умуман, яхши.

А.Виноградовнинг “Байрон” монографиясини ўқимокдаман”.

1963 йил 13 декабрь, жума

“...Шу кунларда айни пул тамом бўлиб, аҳвол оғирлашиб қолганди. Литфонддан ўн беш сўм ёрдам пул олдим. Айни муддао бўлди.

Бугун В.А.Слепцовнинг “Машаққатли замон” ва Ф.Решетниковнинг “Подлиповликар” повестларини ўқиб чикдим.

Биз кечқурун Иван Николукин, Золотухин (курсдошларим) Москвадаги 250-мактабга бордик. Шеър ўқидик. Тўққизда қайтдик. Кечки овқатни қилиб, мутолаага тушдик. Сўнг Иван шеърларини титкилаб ўтириб, ўқимаганларини менга ўқиб бера бошлади. “Кремлевские дворники” шеъри тағмаъноли таъсирили чиқибди. (Кремлнинг раҳбарлари ва фаррошлари, “двор” сўзи ҳам сарой, ҳам ҳовли... сўз ўйини бор.) Айтдим.

Ёш шоир бировнинг таъсирида бўлиши керакми, ёки ўзининг овози бўлиши керакми? Бунга Н.Рубцовнинг¹⁷ (курсдошимиз) бир шеъри сабаб бўлди. Мен шеърни ўқидим. Есенин доирасидаги шеър экан. Иванга фикримни айтдим.

¹⁷ Николай Рубцов – (1936-1971), машхур рус лирик шоири,

У маъқуллади. Мен Иванга, агар шоир бошқа шоирга тақлид қилса, у шоирдан юқори кўтарила олмаса, унинг ҳолига вой, дедим. Тўғри, деди у. Умуман, жуда кўп масалалар ҳақида фикр олишдик. Сухбат борасида Тўланнинг ҳам фикрларини сўзлаб бердим. Яъни “учинчи хона” ҳақида. Яъни, шоир уйга кирмасдан, учинчи хонани кўра билиши керак.

1963 йил 31 декабрь, сешанба

“...Соат кеч олти. Яна олти соатдан сўнг янги йил ўз ўрнини эгаллайди. 1964... Ҳаётингнинг йигирма иккинчи йили арафаси. Бундан кейин мутлақ қайтиб келмас азиз йигирма бир ёшимнинг охириги куни, охириги соатлари, сўнгги дақиқалари... Қизик, шуларни ўйлаб баъзан кўнглинг чўқади, лекин яна сени юз, яъни... фалон ёшингда нималар кутаётганини билмоқ иштиёқи кайфиятингни кўтаради.

Шу палла соат ўн саккиз дан ўн икки дақиқа ўтганда, Москва радиоси Ўзбекистонда “Пахта байрами” (ўзбекча айтди!) етти кун давом этганлиги ҳақида хабар берди. Ҳаёлим кетди.

Шу ўтиб кетаётган, сафари қариган, ўзи ҳам қариган 1963 йилни қандай кутиб олганим эсимда. Ўшанда мен Ўзбекистонда эдим. Шу куни, 1962 йил 31 декабрда эрталабдан оиламизда яхши тараддуд бошланди. Онамлар қатлама, сомса, тахмон патир, сутга иланган нон ва бошқа дастурхонни безайдиган турфа хил овқатлар тайёрладилар. Раҳима опам билан Солиҳабону синглим у кишининг ёнларида эди. Бу “умумхалқ” ишида ҳамма иштирок этди.

Издихомни отам қўлга олди. Интернатдан укаларим Азамат билан Абдужалилни, Асакага меҳмонга кетган Хосият отин энамни олдириб келди. Рустамбек, Мадаминжон, Ҳабибулла, Иброҳимжон қўлда, бир ёшлик чақалоқ – ҳамма шу ерда жамулжам эди.

Тўлан ҳам биз билан бирга эди. Дастурхонни ноз-неъматлар безади. Янги йилга ярим соат қолди... Ўн дақиқа қолганда ҳамма дастурхон атрофига жойлашди. Ҳамманинг кўзи девордаги осма соатда...Кремль соатини эшитмадик, чунки радио йўқ эди. Соат ўн икки. Биринчи бўлиб Хосият отин энам билан отам дастурхонга қўл узатдилар. “Қани, олинглар, болаларим, илоҳи, ҳамиша соғ-омон бўлайлик! Парвардигор ўз паноҳида асрасин!” деб дуо қилди Хосият отин энам. Сўнг отамлар ҳам ўз сўзларини айтишди. Сўнг онамлар...Сўнг шўрва, сўнг ош...Бир йилда пишган ош соат бир яримга тайёр бўлди. Ёнда, ота-онам, укаларим, дўстим...Эҳ, ажойиб бўлган эди!”

1964 йил 8 январь, чоршанба

“...Абдуқаҳҳор акамдан хат олдим. Москва областининг Клин шаҳрига жойлашибди (Умид холамнинг ўғли, армияга қақирилган.) Бир келиб кет, дебди. Синовлардан кейин бораман, деб жавоб ёздим. Унинг самимий хатини бор ҳолича кўчириб қўйгим келди:

“Сен келиб-кетиб турсанг муртимни болта ҳам кесмайди. Хатингни олиб юрагимни босиб олдим. Менинг манзилим мана шу – Клиндан чиқиб келсанг 7-автобус келади. Шу бизни ҳарбий шаҳардан қайтади. Дарвозадан ўтиб келганингда бир бино янги қилинган, шу ерда ишлайман. Шу ерда кутиб олишим керак. Шу янги бино олди билан борсанг, иккита ёғочдан бўлган уй бор, шу ерда турамиз. Келганингда юракларни ёзамиз. Ҳозирча юрагим тор, кўргим келди...”

Ижод... Ижод фақат ўйда, холос. Кеча уйқу олдидан Стефан Цвейгнинг китобини қўлга олдим. Негадир ўқигим келди. Мен унинг фақат “Бальзак” монографиясини ўқиб чиққанман. Йўқ, бу гапим тўғримас, аввал ҳам ёзувчининг “Номаълум аёл мактуби”, “Инсониятнинг юлдузли онлари” эсселарини севиб муталаа қилганман.

Китобнинг биринчи саҳифасини очдим: “Мураббия”. Новелла. Ўқий бошладим. Опа-ука. Опа – 13 яшар, сингил – 12 яшар.

Мураббия фожиага учрайди: қизларнинг тоғаси Отто мураббияни йўлдан оздиради. Мураббияда эса ҳомила...Буни кўрган қизларнинг ота-оналари мураббияни ишдан озод қиладилар. Опа-сингил эса мураббияни қандай яхши кўришар эди!.. Мураббия ўз-ўзини ўлдиради. Ёзувчининг маҳоратига қойил қолиш керак, ўз мураббияларининг қайтмаслигини эшитган опа-сингиллар кўрқинч, даҳшат, ҳайрат, лоллик аро сарсонликка учрайдилар. Йўқ, улар мураббияларининг қайтмаслигидан кўрқаётганлари йўқ, балки мураббияларини фожиага учратган бу ҳаётда, қабих ҳаётда ўзларининг ҳам яшашлари сўзсизлигини англагандай бўлганларидан даҳшатга тушадилар, мана бу аччиқ ҳақиқатни ажойиб қилиб кўрсатган муаллиф, сўзсиз катта истеъдод эгаси эканлигини намоиш этади.

Опа-сингил ҳали бола, болалик ўйларидан аримаган ёш руҳларга мана бундай номусий суиқасдлар бор. Опа-сингиллар ўзларининг анойи оламидан ўзга олам борлигини фаҳмладилар ва шу олам даҳшати салобати остида кўзларини тикиб қоладилар...Бальзак, роҳатларнинг ичида яхшиси, аъло асарни ўқиб ором олишдир, ундан ўзга роҳат йўқ, деб бекорга айтмаган. Ўша сўзларнинг ҳақиқат, ўлмас эканлигини Стефан Цвейгнинг “Мураббия”си муталааси мисолида кўриб турибман...”

1964 йил 14 январь, сешанба

“...Бугун Ўлжас Сулаймонов¹⁸, Василий Белов¹⁹, Александр Самошенколар (институтдошлар) учрашиб қолдик. Ўлжас бир шиша ароқ олиб келди. Коридорда туриб ҳаммамиз ичдик. Сўнг Вася Белов, менинг бир вином бор, дея бизларни ўз хонасига олиб кетди. У 6-қаватда 180-хонада туради. Винони ичдик. Сўнг у қаҳва қайнатди. Бир-бир қаҳва ичдик. Қаҳва умуман уйқуни ўғирлайдиган ичимлик. Сўнг теннис ўйнадик. Самошенконикига қайтиб, чой ичмоқчи бўлдик. Чой ҳам ичдик. Шундай қилиб соат олти бўлди”.

1964 йил 20 январь, душанба

“...“Ўзбекистон маданияти”да Абдулла Ориповнинг “Маяковскийга” шеър и чиқибди. Маяковскийнинг сояси лекин. Ундан бирон нарса чиқиши мумкин. Шундай умид беради. Дуруст.

Еттинчи қаватда Олий адабиёт курси тингловчиси машҳур ёзувчи Виктор Астафьевнинг²⁰ хонасида бир гуруҳ ижодкорлар йиғилишиб қолдик. Катта давра бўлиб кетди. Рус Василий Белов, озарбайжон Фикрат Хожа, украин Иван Драч²¹,

¹⁸ Ўлжас Сулаймонов – (1936), козоқ жамоат арбоби, Қозоғистон халқ ёзувчиси (1990), Қозоғистон Меҳнат Қаҳрамони (2016).

¹⁹ Василий Белов – (1932-2012) – рус совет ёзувчиси.

²⁰ Виктор Астафьев – (1924-2001) – машҳур рус совет ёзувчиси.

²¹ Иван Драч – (1936-2018) – машҳур украин ёзувчиси, шоири. Украина Қаҳрамони (2006).

мўғул шоири Пурэвдорж²², бошқирд Муса Ғали²³, латиш Имант Зиедонис²⁴, олтойлик шоир Борис Укачин, руслар – Анатолий Передреев, Иван Николёкин, Евгений Антошкин²⁵ Николай Рубцов, эстон Матс Траат²⁶. Суҳбат кизгин тусга кирди. Гап, кимнинг улуғ шоири зўр, деган мавзуга тақалди. Биров Гомер деди, биров Пушкин, кимдир Байрон билан Гейне, Уитменни айтди, бошқаси Тарас Шевченко билан Сергей Есенин номини тилга олди...Кейин сўз бевақт кетган, қатағонга учраган истеъдодли, ўткир қаламли шоирларга келиб қолди. Руслар Иосиф Уткин, Дмитрий Кедринни кўкларга кўтаришди...Ҳамма гапириб чиқди.

Мен индамай кулоқ солиб ўтирдим. Лекин бундай паллаларда сира ортга чекинмаслик керак! Шоирларнинг зўри бизда-ку, майли, Навоийни айтмай турайлик, зўрликка даъво қилгувчи шоирлар кўп бизда! Ана ўшаларни кўрсатишим, исботлашим лозим!

– Кечирасизлар... Сизлар айтган шоирлар, албатта, зўр шоирлар, уларнинг шеърларини ўқиганман, лекин бизнинг Усмон Носирдек шоирни дунё ҳали кўрмаган бўлса керак! – дедим ўзимни бепарвороқ тутиб.

– Ие! Қанақа шоир экан у?..

Ҳамма менга тикилди.

– Оташин шоир Усмон Носир бизда туғилганда, Россияда Пушкиннинг кераги бўлмади қолди, дейишган...

– Ўх-хў, секинроқ гапир! Бу Пушкин-а! Наҳотки шундай бўлса?! Йўғ-е! – қабилида ҳайратлар ёғилди атрофдан.

– Нималарни ўйлаб топасан-а, Муҳаммад! – кулди Виктор Астафьев.

– Ҳазиллашяпти, шекилли... – ҳайрон қаради Имант Зиедонис.

– Асло, Виктор Петрович! – дедим комил ишонч билан, кейин Зиедонисга қарадим: – Зинҳор ҳазиллашаётганим йўқ, Имант! Ҳа, шундай! Усмон Носир оловли, ўтли шоир эди. У бамисли француз шеъриятида романтизмни бошлаб берган Артур Рембога ўхшарди. У ҳам Рембо каби, 24–25 ёшларидагина ижод қилган. Мана бир шеърини эшитинглар, мусиқасига эътибор беринглар-а, классик шеър:

*Богларга намозгар
Салқини тушиди,
Гуллар нам баргини
Қайирди аста.
Офтоб ҳам сув ичар
Тоглардан пастда...
Лоларанг шафақнинг
Ёлқини ўчди...*

Даврадагилар шеърни тушунмасалар ҳам, оҳанги уларни мафтун этгани кўриниб турарди.

²² Дендевин Пурэвдорж – (1933-2009) – мўғул ёзувчиси, шоири. Мўғулистон Мехнат Қаҳрамони (2009).

²³ Муса Ғали – (1923-2004) – таниқли бошқирд шоири. Салават Юлаев номидаги Бошқирдистон АССР Давлат мукофоти лауреати.

²⁴ Имант Зиедонис – (1933-2013) – латиш шоири, ёзувчиси. Латвия ССР халқ шоири (1977).

²⁵ Евгений Антошкин – (1937-2011) – рус совет шоири.

²⁶ Матс Траат – (1936-2022) – эстон шоири, адиби. Эстония ССРда хизмат кўрсатган ёзувчи (1977).

– Усмон Носирни каматдилар, катагон қилдилар. Магаданга олиб кетдилар... Магадан қамоқхонасида ётар экан, қаттиқ азоб тортди, шеърлар ёзишни истарди, аммо на қоғоз бор, на қалам... Шеърлар эса, қайнаб, қуйилиб келарди, бамисли вулкондай... Отиламан, дейди! Ана шунда, билсангиз, Усмон Носир шартта томирини кесиб, қонни сиёҳ, деворларни қоғоз қилиб шеърлар ёзиб ташлаган!

– Ростакам шоир экан!

– Ҳали бундайини учратмаганмиз!

– Бу ҳаммаси эмас, – давом этдим мен беҳад руҳланиб. – Усмон Носирнинг ёза-ёза қони ҳам тугаб қолади... У: “Энди мен шеър ёзмайдиган бўлсам, менга бу қўлнинг нима кераги бор?!” деб болтани олиб, қўлини шартта кесиб ташлайди!..

Даврадагилар:

– О-о-о! Ничего себе поэт! Вот это Поэт!²⁷ – деб кичкириб юборишди.

Албатта, бу ҳаяжонли дамда, қамоқда шоирнинг болтани қаердан олганини сўраш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмади...”

1964 йил 11 февраль, сешанба

“...Кеча Шухрат аканинг олдига бордим. У киши Малеевқада. Бу ёзувчиларнинг ижод уйи. Тўплам тайёрлашнинг керак, деди у. Шеърларни йиғдим, эски шеърлар устида ишладим. Ҳали Комрон кирди. Яшин ака, Олим Хўжаев, Лутфихонимлар шу ерда эмишлар. Ленин мукофоти комитетида иштирок этмоқда эканлар.

Раҳима опам ўғил кўрибди, 30 январь куни. Ура-а! Отам хурсанд, энг биринчи набира туғилганди-да! У ўғил бўлди! Хатда от қўйиб беришимни сўрабди. Анча ўйландим. Улуғларимизнинг қутлуғ исмлари фарзандларда такрорланиб турилиши лозим, деган фикрда юраман. Шу сабабдан “Хумоюн” деб исм танладим ва ёзиб юбордим. Бу исм у пайтлар кам қўйиларди. Лекин бизнинг оиламизда бу Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўғлининг исми эканини яхши билишарди”.

1964 йил 10 март, сешанба

“...Кейинги пайтларда менда пайдо бўлган ижобий ҳодиса шеърларни зерикмасдан қайта-қайта кўриб чиқиш бўлди. Кеча “Инсон манифести”ни бошладим. Эртадан кечгача каравотда юмалаб-сумалаб туркумнинг илк шеъри “Дикқат”ни ёздим. Бугун эрталаб иккинчисини ёздим. Ҳар ҳолда бошланиб қолганидан хурсандман. Яхши! “Саломатнинг қўллари”ни ёздим. Ҳаммаси шу аҳволда. Бугун ёзасан, эртага ўқиб кўнглинг айнийди одатда. Менда бу нарса кам-кам учраётир кейинги кунларда. Бу яхши.

Ҳозир француз файласуфи Гельвецийнинг “Инсон ҳақида” китобини мутолаа қилмоқдаман. Кўп яхши!

Бугун (Малеевқадаги ижод уйидан) Асқад Мухтор, Шухрат ака келишадиган эди. Билолмадим, келишадими, йўқми?

Отамдан хат олдим. Опамнинг ўғлига от қўйганим ҳангомага сабаб бўлибди. Синглим Солиҳабону колхозда далага чиққан куни, ҳамма қиз-жувонлар: “Умри билан берган бўлсин!” дея жиян билан қутлашибди. “Қуллук! Қуллук!” деб миннатдорлик билдирибди синглим. Кимдир қизиқиб савол берибди:

²⁷ Шоирнинг зўрлигини кўринг! Мана чинакам шоир!

– Янги чақалокнинг оти нима бўлди, оти?
– Отими? Ҳумоюн... – хотиржам жавоб беради
Солиҳабону ҳеч нарсани хаёлига келтирмай.
– Нима-нима?... Қайтар-чи! Қанақа от экан бу? – сўрайди яна таажжубда ҳалиги
аёл. – Қайдан топдинглар бундай исмни ўзи?
– Ким қўйди уни?... – қўшилади бошқаси.
– Акам қўйганлар. Москвадан ёзиб юборибдилар... – дейди Солиҳабону гурур
билан.
– Ха-а... Шундай дегин... Ўзимам ўйладим-а... Бирор ўрис-пўрисни отидир-да,
деб... – гапга аралашади бошқа бир жувон.
Солиҳабону жиғибийрон бўлиб тушунтиради:
– Ҳеч қанақа ўрис-пўрисмас! Бу – Бобур Мирзо ўғлининг исми... Билиш керак-
да...
Аёллар анграйиб қараб қоладилар”...

1964 йил 20 июнь, шанба

“...Курсдошим Атуқвей Жон Окай²⁸ – Гаана шоирининг 310 сатр шеърини таржима қилдим. Бетобман. Қулоғимни совуқ уриб кетибди. Ҳар куни иккитадан укол оляпман. Иккинчи томондан, оёғим оғрийди. Унинг устига шаҳарда бир қиз билан айланиб юришга тўғри келди...”

Дарвоқе, “Шарқ юлдузи” (5-сон 1964)да икки шеърим чиқибди: “ГОЭЛРО”, “Биринчи бор...”

1964 йил 21 июнь, якшанба

“...Кеча Ленин кутубхонасига бориб, Чўлпон, Усмон Носирнинг илк китобларини буюртирдим. Олиб келишди. Бугун ҳам куним ўша ерда ўтди. Чўлпоннинг 1935 йили чиққан “Соз” шеърларини тўлалигича дафтаримга кўчириб олдим. Менга ёққан шеърлар ичида “Октябрь”, “Куз”, “Норин дарё” бор. Араб алифбосида чиққан яна бир китоби ҳам бор экан, алифбони билмаганлигим ўз ишини қилди. Унинг “Кеча ва кундуз” романини кўрдим.

Усмон Носирнинг “Қуёш билан суҳбат”, “Сафарбар сатрлар”, “Меҳрим” китобларини кўрдим. Сўнгги китобдан “1870”, “Нил ва Рим” шеърларини кўчириб олдим. Китоблар рақамларини ҳам дафтаримга ёзиб қўйдим. Араб алифбосини ўрганишим зарур”.

1964 йил 28 июнь

“...1964 йил 25 июнь соат 0.25 да Москва – Андижон тезюарар поездига чикдим. 28 июнь эрталаб Андижонга тушдим. Райимберди акам, амаким, Холтожи момо ўғли мени кутиб олди. У мен билан фахрланар, ҳар йили Шоҳимардонга олиб бориб айлантириб келарди.

Ҳозир Бешкалдаман. Тинчлик. Отам соғ-саломат, онам, Хосият отин энам, опам-укаларим, қавм-қариндошлар атрофимда парвона... Кундалик ёзишга ҳам фурсат бўлмади. Қисқача.

²⁸ Атуқвей Жон Окай – (1941–2018), машҳур Гана шоири, олим. Панафрика ёзувчилари ассоциацияси Бош котиби.

Отам мен билан қониқиб сўзлаш ниятида, аммо уйга кўп одамлар, қариндош-уруғлар келганидан фурсат топилмайди. Онам менга холи вақтларда фақат тикилиб ўтиради, ҳамма сўзлари унинг қарашида... Хосият отин энам қандай ўқиётганим ҳақида сўраб-суриштиради, эшитиб мамнун бўлади.

Райимберди акам мени яна Шоҳимардонга олиб кетди. Дехқонбой деган қалин жўраси иккови мени меҳмон қилишди. Шоҳимардон – ям-яшил диёр, боқсанг ҳам кўзга қувват, ҳам дилга мадад...

Бироқ ишга киришиб кетишим қийин бўлмоқда. Ўша “Муболаға” хилида шеърлар келмоқчи... Билмайман, жимлик. Кўп хаёлларга бораман. Ўн шеър ёзмоқчиман. “Муболаға” Тўланда яхши таассурот қолдирди. Лекин кўп фикрлари унинг муболаға. Ёзиш керак дейди. Йўлим... “Қоровул” шеъри...

Бекободдан мактабдош дўстим Маҳмуджон Жўраев меҳмон бўлиб келиб қолди. Жуда хурсанд бўлдим. Унга Москвадан жавоб келмаган экан ўшанда. Мактаб даврларини, синфдошларни эсладик. Шундай кишилар учраганда Тамара ҳақида сўрайман. Унинг ажойиб табассуми ҳали мен билан... Лекин дўстимнинг Тамара ҳақида айтганлари қайғули эди. Тамара мактабни битиргач, турмушга узатишибди. Кўп ўтмай касалликка чалинибди, шифохоналарда даволанибди, ва... оламдан ўтибди...

Кўнглим эзилди. Қиз бечора тақдири учун мен айбдорман! Адолат билан қаралса, менинг қўлимдан нима ҳам келарди? Ҳали оёққа турмаган одам бўлсам... Ҳаёт тўсиқлари эса бир талай... Лекин Тамаранинг кўз қирини ташлабгина саломлашиши ҳамон эсимда...”

1964 йил 7 сентябрь, душанба

“...Кеча бирданига иккита шеър ёздим. “Тўй”, “Ҳашар”. Бугун тўплам шеърларини тўғриладим. Беш юз мисра бўлибди.

Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари”, “Эгмонт” асарларини ўқиб чиқдим. А.Толстойнинг “Яшил шаҳарлар” ҳикоясини ўқидим. Катта истеъдод эгалари ажойиб бўлади-да!

Бугун хонамда Эргаш Рустамов билан учрашдик. Унга “Гулбадан”ни ўқиб бердим. Жуда маъқул бўлди.

“Бу ёш, 15–16га кирган келишган қиз, – деди у. – Истар эдимки, уни одамлар олдиға яланғоч чиқариб қўйманг. Бу катта нарса. Бу сизни одамлар қаторига қўшадиган нарса. 10–15 йилдан кейин ёзишингиз керак бўлган дostonни ҳозир ёзибсиз! Яхши. Яхшилаб доғ тушмайдиган қилиб ишланг!”

Тавба, қизиқ экан-да: Миртемир акаға ёқди, Шухрат акамлар икки пул қилишди, Сайёр акамлар мактади, Ҳусниддин Шарипов эса, диққатимни жалб қилмади, деди. Энди Эргаш Рустамов, классик адабиёт билимдони, dostonни эшитиб жуда хурсанд бўлди. Номи ҳам ёқиб тушди. Бу ҳақда повесть ёзинг, деди Эргаш ака. Ўйлаб кўраман, дедим”.

1964 йил 29 сентябрь, сешанба

“...Бугун семинарларни ўтказдик. Доғистонлик Доғлар Абдуллаев²⁹ шеърларини муҳокама қилдик. Мен бу ҳақда биринчи бўлиб доклад қилдим. Семинарда муаллиф жуда кам ҳолларда мақталмаса, ҳамма вақт калтак ейди. Бугун ҳам шундай бўлди. Абдуллаев роса калтак еди.

²⁹ Дағлар Абдуллаев – (1933-2020), лезгин шоири.

Ўнта шеър йиғиб “Тулхан” журналига юбордим. Наримон Орифжонов номига. Бу одам шеърларни чиқариб беришга ваъда қилган. Албатта, ваъда бериш осон, бажариш қийин. Лекин яхши ният – ярим мол, дейдилар.

Институтдан қайтиб, “Муболаға”ни русчага таржима қилишни давом эттирдим. Икки шеър “Саратонда қиш”, “Ўринли савол”ларни таржима қилдим. Эргаш Рустамовга Тож ал-Сирнинг “Қадимий шаҳар” шеъри таржимасини ўқиб бердим. Унга маъқул бўлди. Бу одамнинг менга ихлоси катта. Уни, ишқилиб, ихлоси алдамаса бўлгани.

Литва ёзувчиси Юстинас Марцинкявичюснинг “Кулаётган қарағай” киссасини ўқий бошладим. Дикқатга сазовор бўлиб кўринмокда бу асар”.

1964 йил 30 сентябрь, чоршанба

“...Корней Чуковскийнинг “Замондошлари” китобини мутолаа қилдим. Китоб Чехов ҳақидаги портрет билан бошланади. Портретда Чеховнинг меҳмондўстлиги, одамийлиги ва бошқа фазилатлари ҳақида фикр юритилган. Шухрат чўкқисида бўлган Чехов бирданига Сахалинга жўнамоқчи бўлади. Адабиёт жонга тегди, дейди у. Чехов ўз-ўзини тарбиялашни жуда ёқтирган. Тарбияни энг биринчи ўринга қўйган. Айниқса, йигирма олти ёшли адибнинг бу ҳақда акаси Николай Чеховга 1886 йилда ёзган қуйидаги хати бағоят ибратли:

“Камчилигинг битта. Бу сенинг ўтакетган тарбиясизлигингдир. Тарбияли одамлар, фикримча, шу шартларни эсда тутишлари керак:

1. Улар инсон шахсини ҳурмат қиладилар ва шунинг учун ҳамма вақт мулойим, юмшоқ, шафқатлидирлар. Улар йўқолган болга ёки ўчирғич орқасидан жанжал кўтармайдилар. Бирон одам билан яшаркан, илтифот қилмайдилар (бу яшашдан), кетишда эса, сиз билан яшаб бўлмайди, демайдилар. Улар шовкинни ҳам, совуқни ҳам, қоврилиб юборилган гўштни ҳам, аскияни ҳам, уйларида ўзга одамлар бўлишини ҳам кўтарадилар, кечирадилар...

2. Улар фақат қашшоқлар ва мушукларгагина раҳмдил эмаслар. Улар кўз билан кўриб бўлмас нарсаларга қовурғаси қайишиб қарайдилар. Улар талаба ака-укаларини боқиш, онани кийинтириш учун кечалари ухламайдилар.

3. Улар ўзганинг мулкани ҳурмат қиладилар ва шунинг учун қарзларини чўзмай тўлайдилар.

4. Улар окқўнгил, ёлғондан оловдан қўрққандай қўрқадилар. Майда нарсаларда ҳам ёлғон гапирмайдилар. Ёлғон сўз эшитувчини ҳақоратлайди ва уни гапирувчи кўз ўнгида ерга уради. Улар ўзларини кўчада ҳам уйда тутгандек тутадилар. Кичик укаларининг обрўйини икки пул қилмайдилар. Улар маҳмадона эмас, сўрамаган жойда валақлайвермайдилар. Ўзгалар кулоғига ҳурматлари бўлганидан улар кўпроқ жим бўладилар.

5. Улар ўзгада ўзига нисбатан шафқат пайдо қилиш учун, ўзларини пастга урмайдилар. Улар қалб торида қуй чалмайдилар. Улар: “Мени тушунмайдилар!” ёки “Мени бир тийинга тенг қилдилар!” демайдилар. Чунки, бу арзон эффект келтирувчи эски, қалбаки ҳислатлар...

6. Улар оворагарчиликларга юрмайдилар. Уларни қалбаки дур-жиҳозлар жалб қилолмайди, машҳур шахслар билан танишувлар эътиборини тортолмайди. Улар фақат Родзевич ва Левенбергларга мос тушадиган, “Мен матбуот вакили!” деган ибора устидан куладилар! Бировлар киролмас жойга кирдик, дея шодланмайдилар. Ҳақиқий истеъдодлар ҳамма вақт гира-ширада, қоронғида, кўз илғамас жойда,

халойик ичида, кўргазмалардан нарироқда бўлади... Ҳатто, Крилов айтган: бўш бочка тўла бочкага қараганда кўпроқ жаранглайди, овоз чиқаради...

7. Агар уларнинг истеъдодлари бўлса, унда у истеъдодни ҳурмат қиладилар. Улар ўша истеъдод деб, роҳатдан, қиздан, шаробдан, оворагарчиликлардан кечадилар... Улар ўз истеъдодлари билан мағрурлар.

8. Улар ўзларида эстетикани тарбия қиладилар. Улар кийимда ухлолмайдилар, деворда канани кўриб туролмайдилар, бузук ҳаво билан, тупукларга тўла пол устидан юролмайдилар, керогаздан овқат қилиб кун кечиролмайдилар. Улар иложининг борича, жинсий табиий майл туйғусини жиловлашга, меъёрда тутишга уринадилар. Уларга кизлардан иссиқ ўрин, тери ҳиди керак эмас... Уларга, айниқса, санъаткорларга тароват, нафислик, нафосат, одамийлик, она... бўлиш қобилияти... керак. Улар ароқ ичиб олиб жувон ҳидлаб ётмайдилар, чунки чўчка эмаслар. Улар фақат вақт бўлганда ичадилар... Уларга чунки соғ баданда саломат руҳ керак!..”

1964 йил 17 октябрь, шанба

“...10 октябрь куни Тошкентдан Жуманиёз Жабборов келди. Ўн бешинчи куни Тошкентга қайтди. Жуманиёз ака билан бирга бўлдим, бирга юрдим. Жуда ҳурмат қиламан. Баъзи бир ижодий ишлари билан келган экан. Ресторанларда бўлдик. Жуманиёз акага талабалик ҳаётига бағишланган икки қатор шеър тўкиганимни айтдим:

*Ресторан, ресторан,
Чиқиб кетди эсданам...*

Жуманиёз ака кулди, яхши айтибсиз, деди. Шоир ва ёзувчи Мстислав Левашов³⁰ уйда бўлди. Кўп суҳбатлашдик. 13 октябрь куни ижодий семинарда менинг “Муболаға” туркумим муҳокама бўлди. Тавба...

Шеърларим Эдуард Межелайтис билан ҳамоҳанг эмиш. Менинг Инсоним қандайдир фазоларда юрар эмиш. У ҳар қандай ижтимоий қарама-қаршиликлардан ҳоли...Бу шеърларни фақат коммунизм даврида ўқиш мумкин экан! Чунки у пайтда қарама-қаршиликлар йўқ бўлади...Беъманигарчилик! Бугун ўша туркумдан еттита шеърни “Дружба народов”га олиб бордим. Валентина Георгиевна Дмитриева деган аёл олиб қолди. Янги ой олдидан келинг, деди.

Чиқишлар: “Тошкент ҳақиқати”нинг 16 август сониди “Икки лавҳа”, 4 октябрь сониди “Меҳрибон”, “Ўзбекистон маданияти”нинг 22 август сониди “Третьяков галереяси”да шеърлари чиқди. “Тошкент” нашриёти “Созвездие” китобини чиқарди. Бунда менинг “Вильнюс” номли шеърим Александр Наумов таржимасида босилди. Лекин ижод маъносида мен учун қийин кунлар кечмоқда. Жуда мушкул онлар...”

1965 йил 27 январь, жума

“...Тўрт кун бўлди, Адабиёт институти 4-курс талабаси мақомида амалиёт ўтказиш учун Тошкентга келдим.

³⁰ Мстислав Левашов (1912–1974) – рус совет ёзувчиси, шоири.

Туш вақти, Тошкентнинг Навоий кўчасидаги 30-уйнинг учинчи қаватида буфет олдида ўтиб кетаётгандим, уч киши бир стол атрофида тушлик қилиб ўтиришган экан. Мени кўришиб, таклиф этишди. Беихтиёр уларга қўшилдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик. Танишдик. Улардан бири Абдулла Орипов экан, у ўша пайт жуда урф бўлган оқ кепка кийиб олган, озгиндан келган хушрўй йигит экан. Кўп ўтмай шерикларимиз бирин-кетин туриб кетишди, икков қолдик. Ўша пайт Абдулланинг ярқ этган шеърлари машҳур бўлиб, мухлислари сони ортиб бораётган пайтлар. У менинг Москвада ўқиётганимдан хабардор экан. Шу кунларда, аниғи, “Совет Ўзбекистони” газетасининг 25 январь сониди эълон қилинган бир туркум шеърларимни ўқиганини айтди. Миннатдорлик билдирдим. Гапларимиз бири-бирига қовушиб кетди. Худди эскитдан танишдай эдик. Сухбатимиз тугамасди. Вақт кеч бўлиб борар, бизнинг эса айрилгимиз келмасди.

Менинг борадиган жойим йўқ. Ҳали аниқ жой топмагандим, вақтинча 1-Май кўчаси, 20-уйда, Ёзувчилар союзи қабулхонасида “турардим”. Абдуллада ҳам аниқ жой йўқлиги маълум бўлди.

– Дўстим, бир иш қиламиз... – донишмандона фикр билдирди бирдан у. – Ҳозир бир жойга борамиз!

Икков эш-қўш бўлиб “бир жой” – “Аспирантлар уйи”га етиб бордик. Бинога кирдигу далонда чапга бурилдик ва тўғридаги 11-хонага қараб юрдик. Абдулланинг бу ерга кўп марта келгани кўриниб турарди. Бизни бежиримгина мўйлов қўйган, очик юзли, ўзимизга ўхшаган озгингина бир йигит қарши олди.

– Танишинг: бу – Бегали Қосимов ! – деди Абдулла.

Бегали хурсанд бўлиб кетди, дарров чой қўйди, бизни меҳмон қилди.

Хушсухбат йигит экан. Давра қизигандан қизиб кетди. Адабиётнинг бугунги аҳволи, унинг келажаги ҳақида ачинишлар, қайғуришлар сухбатимиз мавзуси эди. Соат кеч ўнлар бўлиб қолди.

Бегали кўрдик, меҳмонларнинг бугун бу ердан кетгилари йўқ... Унинг устига, сухбат роса авжига чиқиб бормокда, ҳали-бери тугамайдиган кўринади... У бизларни холи қолдириб бошқа хонага чиқиб кетди. Бизлар кечаси билан бир-биримизга шеър ўқишдан толмадик, завқланиб тонг оттирдик...

Ўша-ўша, мен Бегали Қосимов билан ажралмас қадрдон дўст бўлиб қолдим”.

1965 йил 3 март, чоршанба

“...Биринчи февралдан бошлаб “Ўзбекистон маданияти”да ишлай бошладим. Газеталарда шеърлар чиқиб турибди. Кеча “Ёш ленинчи” газетаси шеърларимни устоз Шухратнинг “Оқ йўл”и билан берди. “Қизил”да, “Тошкент ҳақиқати”да, “Ўзбекистон маданияти”да чиқяпти. Ижод масаласида оқсаганим оқсаган. Ҳалигача ёниб-ёниб ишлаш йўқ. Нима сабабдан бундай экан, ҳайронман. Абдулла Орипов деган зукко шоир йигит билан ошнаимиз. Маъруф Жалил ва Асқар Қосимлар ҳам бор.

Ижод борасида қизиқ ҳаёлларга бораман. Йўл топилгани йўқ. Йўллар бор, қай бирини танлаш мушкул. Фалсафали “совуқ” шеър яхшими, ёки майдароқ бўлса ҳам “иссиқ” шеърлар яхшими? Кейинги ёзган шеърим иккинчи тоифадан. “Муболага” йўлидан қайтишми?”

1965 йил 28 июнь, душанба

“...Москвадан дўстим Анатолий Передреев келди, аниқроғи, уни ўзим таклиф этдим. У бир неча кун Тошкентда бўлиб, менинг шеърларимни таржима қилиши керак. Уч кун бўлди, кутиб олганимга... Абай кўчасидаги бир хонада укам Мадаминжон билан ижарада турардик. Ўша ерда кечкурун меҳмон қилдим. Анатолийнинг нохуш одатларидан бири ичкиликка муккасидан кетганлиги эди. Эрталаб турсак, бош заранг, оғриб турибди. Кўчамизнинг бошида Навоий кўчасига чиқаверишда пивоҳона бор эди. Ўша ёққа йўналдик. Бошоғриқ қилиш керак.

Официант рус кизи икки кружкада пиво олиб келди. Мен дўстим билан мақтанмоқчи бўлиб, ҳам гапга солишни истаб официант қизга дедим:

– Биласизми, бу йигит ким?

Қиз, сочлари тўзиган пахмоқ йигитга қаради ва: “Йўқ”, дегандай бош чайқади.

– О!.. Бу машхур шоир-ку. Анатолий Передреев! Ҳамма билади. Москвадан келган...

– Танимадим... Билмайман... – жавоб қилди қиз самимий.

Толя пиводан яхшилаб симирди-да, қизга ўзини таништира бошлади:

– Хўш... Роберт Рождественскийни биласизми? Эшитганмисиз?

– Биламан, – деди қиз.

– Мен ўшандан зўрроқман! Сергей Есенинни биласизми?

– О, албатта, билмай бўладими! Жуда яхши биламан, шеърларини ўқиганман...

– жонланди қиз...

– Мен ундан сал пастроқман... – деди Толя кулимсираб.

Ҳаммамиз қаҳ-қаҳ отиб юбордик!”

1965 йил 5 октябрь, чоршанба

“...Улкан адиб, академик Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг 60 ёшга тўлиши муносабати билан Тошкентнинг Санъат саройида юбилей кечаси бўлиб ўтди. Саройнинг катта зали одамга тўлиб кетди. Ойбекка “Ўзбекистон халқ ёзувчиси” юксак унвони берилди. Бешкалдан отам ва онамлар ҳам келишди, ўзим таклиф қилдим, Бешкалга борганимда шу ҳақда гаплашиб қўйгандик. Улар билан залда бирга ўтириб тантанани томоша қилдик. Кеча таассуротларга бой бўлди. Отамга ҳам, онамга ҳам ёқди.

Кечада Ойбек ҳақида қутлов сўзлари айtilди, шеърлар ўқилди, қўшиқлар янгради. Кўп таниқли кишилар сўзга чиқишди. Ойбек домла саҳнада рафиқаси олима Зарифа Саидносирова билан бирга ўтирдилар, аммо гапирмадилар. Унинг сўзини адиб ва шоир Ҳамид Ғулом ифодали ўқиб берди...”

1965 йил 5 декабрь, якшанба

“...Амалиёт ойларини ўтказиб Тошкентдан Москвага қайтдим.

Чол Аристотелнинг (милоддан аввал 384-322) “Поэтика” асарини ўқиб чиқдим. Ақлли бўлган қурмағур Чол! Кўп нарсага ишлаган экан унинг ақли! Платон, билим борасида поэзия ўқувчига ҳеч нарса беролмайди, ҳатто инсон қалбини, юрагини бўшаштиради, деган экан. Аристотелнинг фикри эса аксинча. Унга кўра, поэзия инсон ҳисларини биллурийлаштиради, асабга, психикага яхши таъсир қилади. У умуман санъат асарларини тақлид санъати, деб санайди...”

1966 йил 30 январь, якшанба

“...21 январдан бошлаб Бобораҳим Машраб ҳақида дoston ёзишга киришдим. Ҳозир маромига етиб қолди... Бу ишдан ёки ажойиб нарсa чиқади, ёки ҳеч нарсa чиқмайди. Лекин ўртамиёна асар эмас! Бунга ишончим комил...”

1966 йил 26 апрель, шанба

“...Эрталаб Тошкентга самолётга билет олиш учун Пушкин майдонига, аниқроғи, “Известия” газетаси биноси ёнидаги авиакассага йўл олдим. Байрамлар арафасида билетлар ҳам танқис бўлади, эртароқ бориш керак. Лекин, у ерда таниш қизим бор, кўп билет олавериb сўз танишликдан ўтиб, кўз таниш бўлиб қалинлашиб кетганмиз. У менга албатта ёрдам беради.

Ҳар сафаргидек касса олдида одам кўп. Мен одамларнинг елкаси оша бўйин чўзиб: “Мен келдим, битта билет керак”, дегандай таниш қизимга бир кўриниш бериб қўйдим. У менга қандайдир меҳри товланиб, ички бир қайишиш билан, жони ачигандай бўлиб қаради. “Тушундим...” дегандай бош тебратди. Бунга эътибор бериб ўтирмадим.

Ёнимдаги икки одам қизғин сўзлашишар, ора-орада “Тошкент, Тошкент” дейишарди. Улар ҳам Ўзбекистонга боришмоқчи шекилли... Тошкентга борадиган одамлар кўп, ишқилиб билет менга ҳам қолсин-да, деб ичим ғимирларди.

Таниш қизим билет қилиб берди. Аммо ҳеч нарсa демади, менга аввалгидай раҳмдиллик билан, жони ачигандай қараб қўйди, холос. Мен унга миннатдорлик билдириб, хотиржам ташқарига йўналдим.

Одамлар “Известия” газетаси биноси ёнидаги киоскдан бугунги газетани олишга шошилишар, дарҳол газетани очиб, шу ернинг ўзида ўқишни бошлаб юборишар, беихтиёр улар ҳам “Тошкент”, “Тошкент” сўзларини айтишарди. Ҳайрон бўлардим. Бир лаҳза ёнимдаги одамнинг қўлидаги газетага қарадим. “Тошкентда кучли зилзила юз берди” деган хабарга қўзим тушди!

Шундагина, кассадаги таниш қизимнинг тутумини тушундим. Юмшоқ қўнғил қиз машъум воқеадан аллақачон хабардор бўлган, аммо мени авайлаб, бу ҳақда оғиз очмаган эди...

Гангиб қолдим шекилли... Кошкийди, ҳозироқ учиб кетсам! Лекин самолётим тушдан кейин соат 16.30 да учади...

Тошкентга учиб келганимда вақт хуфтондан ошган эди. Шаҳар безовта, ҳар бир хонадонда бесаранжомлик ҳукм сураб, ором-фароғат деган нарсалардан мутлак йироқ эди...”

1966 йил 27 апрель, якшанба

“...Машъум ҳодиса шу куни тонгда соат бешдан йигирма уч дақиқа ўтганда юз берибди. “Известия” газетасининг ёзишига кўра, асосан “сомонли Тошкент” (саманный Ташкент) зилзиладан қаттиқ зарар кўрган эмиш... Тўрт одам нобуд бўлганмиш (лекин, тўртами, қирқтами... у ёғини Худо билади, чунки ҳеч тўғри гап ёзилмайди)... Юрагим орзиқди, сомонли Тошкент, бу... Эски шаҳар дегани бўлади-ку!

Тарихда, Ўрда маҳалласи, Анҳор сойи чегара бўлган, 1865 йилда шаҳарнинг донишманд улуғлари оқ пошшонинг босқинчиларига Эски шаҳарга тегмасликни, янги шаҳарни Ўрдадан нари, Анҳорнинг ортида қуришни маслаҳат беришган. Зилзила маркази айнан янги шаҳар ҳудудида, Қашқар маҳалласи остида жойлашган эди.

Мен оилам билан Кўкча маҳалласи Оқлон кўчасида ижарада яшардик, келганимизга кўп бўлгани ҳам йўқ. Ҳовли каттагина бўлиб, биз ўнг томонда, чап томонида эса ҳали уйи-жойи йўқ, уй кўришмаган тенгқурларим шоир Абдулла Орипов билан адабиётшунос Маҳмуд Саъдийлар ҳамхона бўлиб ижарада истиқомат қилишарди.

Кечаси агар зилзила бўлса, чакқон ўзимизни бир четга олишга тайёр бўлиб, иссиқ кийинган ҳолда тўнга ўралганча ҳовлида ётардик.

Одамлар кўчаларга чиқиб кетган, чодирлар тиқиб яшардилар. Узоқ-яқиндаги қариндошлар Андижондан, Бухородан, Самарқанддан бирин-кетин келиб туришарди. Кечга яқин Андижондан отам билан онам ҳаллослаб етиб келдилар. “Хайрият! Сен ҳам етиб келибсан... Соғ-саломат экансизлар!” – дея бағирларига босиб, юз-кўзимиздан ўпар эдилар.

Шу кунларда КПСС Марказий Комитети Бош котиби Л.И.Брежнев билан СССР Министрлар Совети Раиси А.И.Косигинлар Москвадан учиб келишди. Уларни Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг Биринчи котиби Ш.Р.Рашидов кутиб олди. Тошкентни тиклаш, унга ёрдам бериш масалалари кўриб чиқилди. СССРнинг турли шаҳарларидан қурувчилар командалари эшелон-эшелон бўлиб оқиб кела бошладилар”.

1966 йил, 21 июль, шанба

“...Ёзувчи ва шоирларимиз зилзила ва халқнинг қудрати ҳақида мақолалар, шеърлар ёздилар, халқнинг руҳини кўтаришга саъй-ҳаракат қилдилар. Шу паллалар академик шоир Ғафур Ғулом оламдан ўтди³¹, зилзиладан хун бўлиб турган дилларни вайрон қилиб кетди...Бу билан ўзбек адабиётида могиқанларнинг дунёдан кўз юмишларини бошлаб берди, шундан кейин бирин-кетин Мақсуд Шайхзода, Абдулла Қахҳор, Ойбеклар оламдан ўтдилар, дейишди донишмандлар. Ўзбек адабиёти боғи хувуллаб қолди...”

Ўзининг шарқона ҳикматларга бой шеърлари билан ўқувчилар меҳрини қозонаётган зукко шоир Эркин Воҳидов “Палаткада ёзилган дoston” номли асарини ёзди ва унда қизиқ лутфдан ўринли фойдаланди. Дostonда икки одам суҳбатлашиб қолади. “Эшитдингми?.. – дейди бири иккинчисига. – Красницкий (машҳур футболчи) трамвай олибди!” Иккинчиси жавоб беради: “Қанақа трамвай? Трамваймас, овсар, травма олган!...” “А-а...” – анграяди биринчи одам.

Машҳур рус шоири Андрей Вознесенский “Тошкентга ёрдам беринг!” номли дoston ёзди ва асарда: “Он – анкета” (У – ҳали анкета) сўзларига урғу берди. Тошкент ҳақида қилиниши керак бўлган ишлар ҳали – анкета (яъни қоғозда) эканини – уни тўлдириш учун катта қадамлар ташлаш кераклиги ҳақида бонг урди.

Тошкентда кўп бинолар қурилди, улар зилзилада бошпанасиз қолган оилалар

³¹ Ўзбекистон халқ шоири Шукрулло ўзининг “26-тонготар” дostonида зилзиланинг тинмаганидан озурда бўлган Ғафур Ғулом, менинг жонимни олгину юртимни тинч қўй, дегандай ер қаъридан жой олди, деб ёзади (*Мухаррир*)

учун бунёд қилиниши белгилаб қўйилганди. Лекин кўп уйларга ёрдам беришга келган қурувчиларнинг ўзлари жойлашиб олганлари ҳам маълум бўла бошлади.

Мен беш йиллик таҳсил йилларимни яқунлаб, қўлимга тўлақонли мутахассислик васиқасини олиш учун диплом ишимни ёклашга Москвага жўнаб кетдим”.

Шароф Рашидов тухфаси

Достонлар ёзганимдан сўнг катта жанрда – шеърый роман ёзиш фикри туғилди. Бунга ўзгалар томонидан тарихимизга адолатсиз ёндашувлар, қарашлар сабаб бўлди. Шу пайтлар ҳукмрон мафкура доирасида шундай фикр бор эдики, гўё эрк, озодликка интилиш, курашчанлик туйғуси фақат тўлақонли халқларга хос, бундай халқлар капитализм даврини бошдан кечирази, бу йўлда революцияларни босиб ўтади. Мисол қилиб, француз (1789, 1848, 1871) ва рус (1905, 1917 февраль, 1917 октябрь) революциялари тарихини дастак қилишади.

Ўзбек халқи эса феодализмдан тўғри социализмга сакраб ўтган миллатлар қаторида саналади. Бу ҳам камситишнинг бир йўли, ноҳолис ёндошиш, балки писандсизлик билан қараш ҳосиласидир. Ахир учдан бешга албатта тўртни босиб ўтилади-ку. Сакраб ўтишнинг иложи йўқ-ку. Бу – жамиятнинг темир қонуни.

Мен ўзбек халқи тарихининг уч босқичини олган ҳолда (1898 йиллар, Андижон қўзғолони, 1916 йил – Жиззах қўзғолони), унинг эрк, озодликка интилишини, бу унинг қонида бор эканини уч авлод (Азимбой, Қудрат, Фарҳод – ота-ўғил-набира) мисолида кўрсатишни ният қилдим. Ўн йил вақтимни бердим. Азимбойнинг пири сифатида Дукчи эшон образи романдан жой олган.

Бир нарсани айтиб қўйишим керак, романни ёзишга мени илҳомлантирган зот – отажоним эдилар. Отам роман воқеаларининг кўпини гапириб бергандилар, ўша давр ҳақида тасаввурга эга бўлишимда ёрдамлари катта бўлганди. Отам Андижон қўзғолонидан бор-йўғи ўн икки йил кейин туғилган эдилар-да.

Романдаги учинчи босқич Қўқон мухториятига бағишланиши лозим эди. Лекин мафкура тазйиқи нуқтаи назаридан 1917 йил Тошкентда аслида бўлмаган революция қаламга олинган. Чунки қўлимга тушган тарихий материаллар сохта бўлиб, шундай манзарани кўрсатарди. Романнинг ҳозирги нашрларида бу хато бартараф этилган, қайта кўрилган, тузатилган ва сохталиклар қисқартириб ташланган.

Асарнинг фабуласи мураккаб эмас: шаҳрихонлик шоиртабиат Насриддин деган содда полвон йигит (Насриддин Афандини эсланг) “Туркистоннома” деган достон ёзмоқчи бўлади. Аниқроғи, “Туркистоннома” яратиш – шаҳрихонлик бой Азимбой фикри. У Насриддинга шу вазифани юклайди. Шоир кўп машаққатларни бошидан кечирази, лекин достон ёзишга вақти бўлмайди, балки қурби етмайди. Умри кураш билан ўтади. Ниҳоят 1925 йилда Бухорода Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси эълон қилинган олий анжуманда қатнашиш унга насиб этади. Ва... бирдан англайдики, у ёзмоқчи бўлган, Азимбой орзу қилган достоннинг номи “Ўзбекистон” экан! Демак, унинг умри бекор кетмабди!

Бу – фабула, лекин шу баҳонада асарда Дукчи эшон воқеасини ёритиш ва унинг ман қилинган номини ёзиш (адабиётда илк марта!), Қудратнинг (яъни бойларнинг) жадидлар билан яқинлашганларини кўрсатиш (жадидларни ҳам у пайтлар айтиб бўлмасди) асарга имкон қадар жадидлар Абдулла Авлоний, Сидиқий Ажзий, Ҳамза, Чўлпонлар образларини киритиш (бу ерда Беғали Қосимовнинг катта ёрдами ва маслаҳатларини айтиб ўтаман) халқимиз тарихидаги муҳим нуқталар – Андижон ва Жиззах қўғолонларининг даҳшатли фожиаларини тасвирлаш, уйғониб

келаётган ўзбек бойларининг маърифатпарварлигига урғу бериш ва ҳоказоларга имкон туғилди.

Шеърый романнинг биринчи қисми, Дукчи эшон воқеалари ёритилган “Сукунат” “Шарқ юлдузи” журналининг 1973 йил сонларида (қолган икки қисми 1979 йилда) эълон қилинди. Шунини айтиш керакки, асарнинг дунё юзини кўришида журналнинг ўша вақтдаги Бош муҳаррири, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсиннинг хайрихоҳлиги, бегараз ёрдами алоҳида эътиборга сазовор. У ижодий маслаҳатлар ҳам берди, қўллаб-қувватлади. Агар Бош муҳаррир рози бўлмаса, асар журналда босилмайди. Мисол учун, Мирмуҳсин муҳаррирлик қилган вақтда Абдулла Қаҳҳорнинг шов-шув бўлган “Синчалак” қиссаси “Шарқ юлдузи” журналинда эълон қилинмади...

Шеърый роман китоб ҳолида устоз, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Комил Яшин сўзбошиси билан 1979 йилда босилиб чикди, ҳозиргача ўзбек тилида тўрт марта чоп қилинди.

1984 йилда шеърый роман рус тилига талантливий рус шоираси Марина Кудимова томонидан таржима қилинди ва нашр этилди. Романга замонанинг машҳур шоири Евгений Евтушенко ижобий тақриз ёзди. Асарга йигирмадан ортик мақолалар бағишланди. Уларнинг ичида Б.Қосимов, М.Юнусов, П.Шермухамедов, В.Оскоцкий каби таниқли олимларнинг таҳлилий мақолалари бор. Ёш тадқиқотчи Лола Аҳророва “Боқий дунё” шеърый романи бўйича номзодлик диссертациясини ёқлади...

Шу пайтларда қадимги ҳинд эпоси “Рамаяна”га “ишқим” тушиб қолди. Табиатан эпик асарларга мойиллигимдан бўлса керак. Уларда тасаввур уфқи кенг бўлади. Таржима устида беш йил иш олиб бордим. Таржима шунчаки таржима эмас, балки улкан изланишлар, янгиликлар, билимлар, тадқиқотлар майдонидир. Шундай бўлди. Эпос менинг таржимамда 1978 йилда босилиб чикди, унга академик Воҳид Зоҳидов сўзбоши ёзди. Кўп илиқ гапларни айтди. Ўқувчилар яхши кутиб олди. Таниқли олимлар Ғайбулла Саломов ва Нажмиддин Комиловларнинг эпос таржимасига бағишланган ижобий таҳлилий мақолалари эълон қилинди.

Биз ёшу кекса ижодкорлар ўша пайтларда ўзимизнинг янги китобларимизни маънавий ҳисобот сифатида улкан адиб ва давлат арбоби, юрт раҳбари Шароф Рашидовга тухфа қилардик. Бу яхши одат эди.

Мен ҳам “Рамаяна” китобидан бир нусхани олиб, улуғ арбоб назарига киритиб юборишга журъат этдим.

Кўп ўтмай, республика раҳбари мени ўз ҳузурига таклиф қилаётганларини айтишди. Бу ҳақда “Шароф Рашидов тухфаси” номли мақоламда ёзганман. Қисқача айтсам: Шароф Рашидович таржимани ўқиб, мамнун бўлганини билдирган, таржима устида неча йил ишлаганимни сўраган ва менга бир совға тайёрлатиб қўйган экан.

Бу олтин пероли ручка эди, ёзуви билан... Уйимда сақлаб қўйибман. Бу ҳақда адабиётшунос олим ва таржимон Асил Рашидов “Акам ҳақида” номли китобида батафсил ёзган.

Олтин пероли ручкани олиб, ташқарига чиқдим ва ўйладим: “Шароф Рашидов гўёки менга: “Ёш экансан, салоҳият соҳиби, ғайратинг бор, “Рамаяна”дай мураккаб асарни тилимизга таржима қилибсан. Ҳозир меҳнат қиладиган давринг келибди, мана сенга ручка, ёз, ёзавер! Қолгани ўзи келади...” деб рағбат берган эканлар...”

Улуғ эпос таржимаси ва “олтин ручка” тухфаси ўша даврда кутилмаганда ўзига хос катта воқеа бўлди. Жамоатчилик сидқидилдан табриклади. Фалончилар олиши керак эди, бу олибди, деганлар ҳам бўлди. Эл оғзига элак тутиб бўлмас. Ўкинганлардан кўра қувонганлар кўплиги кишини хурсанд қилади. Отам, Хосият отин энам, қариндош-уруғлар жуда қувониб кетишди. Чунки ижодкорлар орасида бирон қалам соҳиби ҳали бундай эъзозга сазовор бўлмаган эди.

Эр-хотиннинг уруши...

Бу воқеалардан икки йил олдин Раҳима опамнинг ўғли, тўнғич фарзанди Ҳумоюн, мени “ака” дейди, қишлоқдан келиб қолди. Ҳали мактаб ўқувчиси бўлса ҳам, жуда хушёр, ўзини катта одамлардай тутати, ҳозирдан иши пишиқ, шеърлар машқ қилади. Кўриб қувонаман.

Раҳима опам билан опа-ука яқин ва сирдошмиз. Орамизда икки ёш фарқ бор холос. Опам отам-онамга, биз – укаларига жуда меҳрибон, жонини нисор қиладиган даражада фидойи аёл эди. Ҳамманинг ишидан, дардидан воқиф, кам-кўстидан хабардор, боши қотганларга Убайдулла акам билан бирга иккови одил ва оқил маслаҳатчи...

Убайдулла акам ҳамиша хотиржам, унинг бирон кун жаҳли чиққанини, овозининг кўтарилганини, асаби ўйнаганини зинҳор кўрмаганман. Худонинг бир беозор бандаси. Ҳозир 94 ёшдалар. Яшаш формуласини адашмай топиб, акам яхши ўзлаштирганлар чамаси. Бу албатта донишмандлик белгиси.

Гоҳи ўйлаб қоламан, нега Раҳима опам ўз оиласини ҳам унутиб, даставвал бошқалар – укалар, фарзандлар, набиралар ташвишини чекади? Опам бундай хислатни Хосият энамдан, отамдан, онамдан олган. Ота-онам ўтганларидан кейин, опам бизга ҳам ота, ҳам оналик қилди... Бу кейин.

Опам ниҳоятда меҳнаткаш, бу борада онамга ўхшарди. Уйни жуда саришта тутарди. Кутилмаганда келиб қолсам, кўп вақт ўтмай, чой қўйиб-қўймай, дастурхонга тандирдан узилган иссиқ ёғли патир келтириб қўярди. Бироздан кейин бир сават тўла тандир сомса ҳам тайёр бўларди. Жуда мазали сомсалар. Опам қачон улгурди экан, деб хайрон бўлардим. Ҳар гал шундай манзарани кузатаман.

Ҳумоюн укам опамнинг бир топшириғи билан Тошкентга жўнабди. Опам менинг тезлик билан етиб келишимни тайинлаган экан. Боришим керак эмиш. Ҳеч кутилмаган ҳодиса юз берибди: отам билан онам ўртасида гап қочиб қолибди... Нима гаплигини опам, аканг келганда ўзига айтаман, деганмиш.

Кайфиятим тушиб кетди. Отам – буюк одам, онам – улуғ одам. Сал кам қирқ йилдан бери тотувлик билан яшаб келаётган, ўн фарзанд кўришган, не-не йиллар орага бирон марта ҳам ола мушук йўламаган иноқ оилага нима бўлди экан? Сабаб нимада?..

Ота-она кўпинча болалари туфайли баҳсга берилишади ёки қариндош-уруғларнинг ўпка қилиб, қуруқ даъволар қилишлари ё хотинга, ё эрга тегиб кетади-ю, “сен-мен”га бориб қолишади. Ёки... рўзғорда йўқчилик юз берса... Лекин бундай сабаблар билан чиққан келишмовчиликлар “дока рўмолнинг қуриши”га ўхшаган тезда унутиладиган ҳолатлар... Опамнинг “тезлик билан етиб келсин” деганига кўра, бу ерда масала чуқурроқ шекилли...

Дарҳол Ҳумоюн билан вокзалга бориб, водийга кетадиган бир машинани тутиб, йўлга чиқдик. Кетгунча хаёлим отамда, онамда...

Манзилга етиб борганимизда кун ғарбга оға бошлаган эди. Поччам Убайдулла акам ва опам билан ҳол-аҳвол сўрашдик.

Салом-аликдан сўнг биринчи саволим шу бўлди:

– Нима бўлган экан, опа? Отам билан онам... сабаби...

– Уларнинг урушиб қолишларига сабаб, болалар ёки кўшнилари, қариндошлар, рўзғор юмушлари ҳам эмас... – Опам баъзўр жилмайди. У айтишга қийналарди. – Сабаби бутунлай бошқа...

– Айтақолинг, опажон... – сабрсизланар эдим мен.

– Сабаби... Навоий экан! – ерга қаради опам.

– Навоий?!.. Аллоҳ ўзи кечирсин! Қандай қилиб?... Ҳеч нарсани тушунмайман... Ақлимга сиғмайди! Ё раббий! Бировга айтсангиз, ишонмайди... Бу воқеага Навоийнинг қандай алоқаси бор экан?

– Билмадим.... Лекин қаттиқ урушиб қолдилар... қаттиқ... – Раҳима опам йиғламсирай бошлади. – Ишқилиб ажрашиб кетмасалар бўлди... Онам сеникига кўчиб кетаман, деяптилар...

– Ие! Йўғ-е!.. Ҳали шунақами?... Нимага?... Нега?... – тилимга сўз келмай қолди. – Қани, опажон, ака, тезда уларнинг олдиларига борайлик.

Кейин маълум бўлишича, отам билан онам хушнуд онларнинг бирида одатдагидек кундалик турмуш, болалар тарбияси, уларнинг ўқишлари, қариндош-уруғлар ҳақида гаплашиб ўтиришган. Кейин суҳбат мавзуи узоқ тарих, олдинги ва кейинги ўтган воқеаларга кўчган, гап авлиёларга, сўфийлар, шоирларга келиб қолган.

Отам авлиё Ғавсул-аъзам бобо қароматларидан гапирган, кейин Имом Бухорий, Махдуми Аъзамлар ҳақида ҳикоя қилган. Онам улуғ шоирлардан сўз очган, бунда албатта, Хосият отин энамнинг китоблари ва ҳикояларини кўп эшитганлари учун Яссавий, Машраб, Сўфи Оллоёр, Ҳувайдо, айниқса, Навоий ҳақида тўхталиб, уларнинг барчаси авлиёлар, сўз билан қаромат кўрсатувчи азизлардир, деган...

Отам бирдан:

– Навоийдан гапирма... У авлиёларга қўшилмайди! – деб сўзни кесиб ташлаган!

Онам бундай гапни сира кутмаган экан, ҳайратда отамга қия боққан-да, вазмин эътироз билдирган:

– Ҳай-ҳай! Ундай деманг! Коп-катта одам... Гуноҳ бўлади... Эл-юрт эшитса нима дейди? Эл қулоғи элликта...

– У авлиё эмас! Ҳеч қачон авлиё бўлмаган! – туриб олибди отам. – “Бобурнома”да ўқиганман. Ўғил-қизи ва аҳли аёли йўқ, оламда ёлғиз ва танҳоликда умр ўтказган... У уйланмай ўтган! Авлиё эмас!

Онам бу гапга нима дейишини билмай қолибди!

– Тавба, деб гапиринг, Раҳима! Бекорга гуноҳга ботасиз! Навоий жуда тақводор киши... – Онам қизиша бошлабди. – Қачондир яшаган улуғ одамлар ҳақида бу ерда ўтириб олиб, билиб-билмай ҳар хил гапларни айтиш кишига муносибми? Бундай гапларни бошқа гапирманг! Болаларнинг қулоғига тушмасин...

Отам маҳалла-кўйда, давраларда, тўйда-базмда, суҳбатларда бўлган вақтларида жуда кам ҳолларда унинг сўзига эътироз билдирилар, умуман билдирилмасди ҳам. Ҳамма ҳақиқат сифатида қабул қиларди.

Онам ҳам ҳеч қачон отамнинг сўзига қарши чиқмаган, жим қулоқ солган. Лекин у Навоий ҳақидаги адолатсиз фикрга эътироз билдирмай туролмади...

Улуғ инсонларнинг қисмати шундоқ. Одамлар уларнинг юз фазилати бор ҳолда, битта камчилиги бўлса, у камчилик тўғрими, тухматми, текшириб ўтирмайдилар, аввало ўшанга диққатни қаратадилар. Уларга миш-мишлар қўшилиб кетади ва бу ноҳолис қарашлар эл ичида ёйила боради...

– Навоий танҳо ўтган бўлса, уни айблаш эмас, сабабини топиш керак. – босик деди яна онам. – Навоийнинг Гули деган қизни яхши кўргани маълум-ку! У қиздан айрилгандан кейин ёлғиз ўтишга аҳд қилган...

– Тўқималарингни йиғиштириб қўй! Жуда доно бўлиб кетибдилар-ку! – гапи ўтмаётганидан отамнинг жаҳли чиқа бошлади. – Сиз биласиз, биз билмаймиз... Отинчанинг қизиман деб, гапираверасанми?

– Отинчанинг қизи бўлсам, нимаси ёмон?.. – бу сўзлар онамга тегиб кетди. – Коп-катта одам... Доим шундай дейсиз... Бу дашномлар қачон қолади?

Чамаси, илгари ҳам бирда-ярим онамнинг отинча қизи экани писанда қилинган бўлса керак... Бахсдан тинкаси қурий бошлаган онам, шартта деди:

– Бўлди, қизимникига бораман, ўша ерда тураман... Ёки, ўғлимнинг олдига Тошкентга кетаман. Битта қорним тўйиб қолар...

Вазиятнинг бундай кескин бурилиб кетишини сира қутмаган, онамнинг нозиклик билан қизим, ўғлим, деганини эшитиб кўзлари пакиллаб, юраги ғимирлаб қолган отам бир нима дейишдан ожиз эди. У ўзининг ноҳақ эканини тушунди, лекин эгардан тушгиси келмасди.

– Сиз гапиринг... Кейин биз қўшиламиз.. – аста қулоғимга шивирлади опам.

Енгил йўталиб қўйдим-да, сўзга оғиз очдим:

– Энди... Ҳм-м... Аллоҳнинг ўзи кечирсин... Ота-онага насиҳат қилиш болаларнинг иши эмас, бу гуноҳ бўлади... – дедим мен босиқ ҳолда, ўзимни сипо тутишга тиришиб, опамга қараб бошқаларга билдирмай ўнг кўзимни бир қисиб қўйдим... – Бизларни гуноҳкор қилиб қўймайсизлар, деган умиддамиз... Тилагимиз шу. Худои таоло, илоҳи, ҳеч банданинг бошига бундай кунларни солмасин. Бизнинг сўзимиз асло насиҳат эмас, балки қаттиқ илтимосу илтижо холос...

Сўздан тўхтадим. Сал мулоҳаза қилиб олишсин, деган ният ҳам бор эди. Ҳеч ким чурқ этмасди.

– Фарзандларингиз сизларни бош устида тутати, – давом этдим мен, яна ҳам босиқроқ оҳангда. – Ҳар иккингни бирдай севамиз, ҳурмат қиламиз, эъзозлаймиз. Бирингиз отамиз, бирингиз онамиз эканингиздан чексиз бахтиёрмиз... Сизлар бизларнинг ҳаётимиз осмонида қўш юлдуз бўлиб порлаб нур сочасизлар, шундан ҳаётимиз тинч, хотиржам ва обод...

– Осмонимизда қўш юлдуз эмас, балки қўш офтоб! – сўзимни кесди овози титраб, йиғлаворай-йиғловорай деб турган опам. – Бахтимизга омон бўлинглар ва бирга қўша-қаринглар! Хурсандчиликлар, яхши ишлар олдинда, мана... Солиҳабону тўйи фатволарингизни кутиб турибди, ўзларингиз бош бўлинглар, тўйни ўтказайлик...

Опамнинг Солиҳабону тўйини эслатишлари ҳам отамга, ҳам онамга фавқулодда нозик таъсир қилганини сездим. Опамнинг зукколигига ичимда тан бердим, жуда вақтида топиб гапирдилар... Ўрнига тушди. Вазиятни мутлоқ бошқа изга солган ҳол юз берди. Отам билан онам шундай қарасалар – Солиҳабону, Рустамбек, Мадаминжон, Азамат, Ҳабибулла ва Иброҳимжонлар – бари уларга илтижо билан тикилиб турардилар. Онамнинг кўзларига ёш келди, отамнинг юраги бўшаши...

Онам ўрниларидан турдилар-да, тавозеъ ва ҳурмат кўргизиб, икки қўли билан отамнинг ўнг елкасини силаб тавоф этдилар, кейин юзларига фотиҳа тортдилар:

– Эй Тангри таоло, бизларга инсоф бергин, тавфиқ бергин, тўрт кўз тугал тинч қилгин! О-в-мин!

Ҳаммамиз дуога қўл кўтардик. Ҳар биримиз отамни, онамни кучиб бағримизга босдик, кўнгиллар енгил тортгани чехраларимиздан билинарди. Елкамиздан тоғ ағдарилгандай бўлди. Бир неча кун олдин Хосият отин энам Қушқўноққа қариндошлариникига кетган экан.

Кўнглим ёришиб, Тошкентга қайтдим. Фурсат ўтказмай дарҳол Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” китобини укам Азаматдан (у ирригация институти талабаси эди) бериб юбордим ва отамга ўз қўлинг билан топширасан, деб қаттиқ тайинладим.

Отам мазкур китобни ўқишга киришибди, ҳар куни китоб варақлар экан. Авлиёларнинг турмуш-ҳаёти отамни ўзига тамом ром этиб қўйибди!

Бир ойдан кейин келганимда, отам “Насойим ул-муҳаббат”ни иккинчи марта ўқиётган эканлар.

– Ўғлим, Алишер Навоий авлиёларнинг авлиёси эканлар-ку! Бизлар билмаймиз-да! – деди отам самимий. – Қалласи катта ўзбекман-да, онанг билан беҳуда тортишиб юрган эканман. У ҳақ экан! Хижолат бўламан...

Отам мени қаттиқ бағрига босди.

Қишлоғим

Бизнинг қишлоқ ўз номи билан Бешкал. Эмишки, бир пайтлар юрт оқсоқоли Йўлдош Охунбобоев қишлоғимизга келиб: “Қишлоқ номини ўзгартириш керак. “Бешкал” бўлмайди, “Бешгул” денглар! Каналнинг тагидаги “Бештентак” қишлоғиниям айтдим, ўзгартиришсин.” – деб тайинлаган экан Раҳмат каттамга. Иттифоқо, ўша пайтлар Бештентак қишлоғидан Бешкалга келин тушган экан. Шўх аёллар:

“Бештентакдан Бешкалга

Келин тушди, ёр-ёр”, –

деб ёр-ёр айтишган экан ҳаммани кулдириб.

Тўлан Низом билан иккимиз буни ўзгартирмоққа киришдик. У “Нозли Бешгул қишлоғим” деб шеър тўқиди, мен эса “Бешгул” дostonини ёздим... Лекин “Бешкал” номи ўзгармай қолаверди. “Бештентак” – хозир ҳам ўша “Бештентак”...

Бешкалликлар “кал” лақабини оғир олишмайди, бу ном бизларга ёпишиб қолган. Уларнинг бир фазилати – бу ҳазилларни самимий тушунишларида.

Тўғри, каллар бор, туғма, ўйма кал ёки темирлатки оқибатида пайдо бўлган каллар... Лекин Бешкалда ундайлар йўқ, аммо тепакаллар бор. Тепа кал бўлиш эса ақлнинг кўплигидан нишона, дейди Бешкалнинг донишмандлари...

Биз ака-укалар, қариндош-уруғлар орасида ҳазил-мутуйиба жуда кучли эди. Аския руҳидаги бундай гурунлар айнан бизларга хос. Тошкентдан келганимда, албатта, ҳамма йиғиларди, бундай йиғинлар ота уйимизда, Мадаминжонникида, баъзан Райимберди акамникида бўларди. Райимберди акам: “Шоир укажоним кулчатоини яхши кўради, ўзим меҳмон қиламан”, дер, ҳар доим келишимга уйида қадимий таомлардан тансиқ кулчатоё пиширтирар, бутун қариндош-уруғларни чакиртирарди.

Даврада фақат нуфузли “каллар” – Райимберди акам, Абдуқаҳҳор акам, Абдусалом, Абдуғофир, Рустамбек, Мадаминжон, Азамат, Абдужалил, имкон топишса Ҳабибулла, Иброҳимжон, Ҳумоюнлар ҳам қўшилиб қолишарди. Муҳим жойи, давра бировнинг устидан эмас, ўз устидан куларди. Бу ерда бегуборлик биринчи ўринда. Чунки мард одам ўз устидан кула олади, ўзига бошқа одам кўзи билан қарай олади.

– Мана, қаранг: – дейди Абдуқаҳҳор акам бундай самимий гурунгларида, – калларнинг ҳам тури кўп: чўнг кал, дўнг кал, тақир кал, пашша қўнса, тийганиб кетади, чиччанг кал, инжиқ кал, гаранг кал, таранг кал ҳам бор... Кейинги пайтларда кар кал тоифаси кўпайиб бормоқда, карис кал, бу – Азамат... у чайир кал ҳам. Мадаминжон – шиппанг кал, тез ҳаракат қилади, Абдужалил энди у умуман, аввал бошдан кал, ғирт кал. Қаттиқ кал, мулойим кал, қайсар кал – энди буни биласизлар, бу борада Рустамбекдан ўтадигани йўқ... Тажанг кал... Бунга ўзим номзодман... Ҳеч кимга бермайман. Яна сипо, сертавозе кал бор... Бу – албатта Райимберди акам... Энди ҳар бирингиз ўз тоифангизни билиб олдингиз, деган умиддаман...

Гуриллаган кулги кўтарилди. Айримлар ётиб олиб қорнини ушлаб юмалаб кулишарди. Баъзилар бир-бирига: “Сен қайси калдансан?”, “Тоифанг нима?” – деб китмир саволлар беришарди.

– Бир кун Мадамин акам менга гапириб қолди, –гапга аралашади Ҳабибулла. – “Шу, Абдужалилга қўнғироқ қиламан, ҳеч эшитмайди-да..” Мен дедим: “Э, ака! Билмайсизми, Абдужалил акам ўша машҳур гаранг Абдурахмон сўфининг жуда суюмли неvara куёви бўлади ахир!”

Тағин кулги янгради.

– Қадимда подшолардан бири, фуқароларининг ақли-фаросати қандай эканини пинҳона синамоқчи бўлибди, буни Аҳмадқул акамдан эшитгандим, – Райимберди акам гапни тугатмоқ пайида, сўзни қадимдан олди, чунки бу ёғи вақт тигиз: кулчатоининг шўрваси пишган, Буойша келинбувимиз гўштлирини, шапалок хамирини олиб келмоқчи бўлиб турибди, унинг устига, қорин ҳам сурнай чалмоқда. – Фармон билан мамлакатнинг кунчиқишидан бир одамни, кунботишидан иккинчи одамни олиб келдилар. Қаҳратон киш эди, ҳар иккисига қирқтадан кўрпа берилди ва очиқ ҳавода совуқда ухлаб, тунни ўтказиш шарт қилиб қўйилди. Ақлсизи қирқта кўрпани тўшаб, тепасига чиқиб ётди ва тезда совқотиб пастга тушиб уйга кириб жон сақлади. Ақллиси эса битта кўрпани ерга ёзиб, қолган ўттиз тўққизини устига ташлади ва эрталабгача маза қилиб ухлади...

– Ақлли экан, яшаворсин-е!

– Ака! – деди қув Абдуқаҳҳор акам ёшли кўзларини артаркан. – Мабодо... ўша ақлли одамнинг кимлигини суриштириб кўрмадингизми?

– Йўқ... Нимайди? – сўради Райимберди акам...

– Суриштириб кўринг, ўша албатта кал бўлиб чиқади!

Ҳамма қийқирганча хохолаб кулиб юборди.

Отам билан суҳбатлар

Баҳорнинг охирлари қимизак олма энди пишган паллалар... Рафиқам Манзурахон, қизларим Наргиза, Нодира, Дилбарлар (Азиза ва Комронлар ҳали туғилмаган) “Жигули”да Тошкентдан эрталаб йўлга чиқиб, Қўқонда, баъзан Янгиқўрғонда,

ўзимизга маъкул хушманзара ерларда тўхтаб, дам олиб, асрга қолмай она Бешкал қишлоғимизга кириб борамиз.

Йўлимизда – Учкўприк, Бувайдада яхши ораста қассобхоналар бор. Дўконлар кўп. Уйга бозорлик қилиб оламан. Ўнта нон, тўрт-беш килодан шакар, конфетлар, ўн килодан ун, гурунч, беш шиша писта ёғи, ўн юмалоқ кўк чойни машинага солиб қўяман. Ва албатта, гўшт дўконидан танлаб тўрт-беш кило (битта сон) қўй гўшти, икки кило думба ёғи оламан. Манзурахон танлашади. Отам қўй гўштини ниҳоятда яхши кўради. Айниқса, қўй гўштили юпка шўрвани жуда ёқтиради.

Бир кунни отам расулуллоҳ саллалоҳи алайҳи васалламдан шундай нақл сўйлаб берганди:

– Йиғинда саҳобалардан бири, расули акрамдан: ”Дунёда ниманинг гўшти ширин?” – деб сўрабди. Пайғамбаримиздан: “Энг ширин гўшт илвасинники!” – деган жавоб бўлибди. Шунда менга ўхшаган шошқалоқроқ саҳоба: “Илвасин, дедилар... Қўй гўшти-чи, расулуллоҳ, қўй гўшти?...” – деб юборибди. “У... дори-ку... гўштмас...” – дебдилар пайғамбаримиз хотиржам. Саҳоба ҳайратда қотиб қолган экан.

– Яхши келдингизми, ўғлим? – сўради отам. – Йўлда қийналмадингизларми? Раҳима, набираларингга қара!.. Хўш... нима олиб келдингиз, ўғлим?

– Бозорлик қилдим, отажон... Гўшт олдим, қўчқор гўшти. Қуйруқ ёғидан ҳам келтирганман.

Отанинг чехраси очилди:

– Баракалла, ўғлим! Гўштни опке! Бир ўзим кесиб берай...

Мадаминжон дарров дастурхон ёзди ва гўшт тахтани келтирди.

Отам ёнидан ўзининг дандон сопли пичоғини чиқариб, ихлос билан гўштни майдалай бошлади. Ишни саранжом қилгач, онамга тузлаб қўйишни тайинлади ва думба ёғига ўтди. Қуйруқдан парча-парча кесиб, “Ма!...” – деб ҳаммамизга биттадан узатди. ”Бунни еб олинглар, болаларим, чайнаб ўтирманг, шундай оғизга солиб ютиб юборсанглар, бўлди. Бу – куч, қувват дори!” – деди отам. Бу одатимиз эди, болагимизда ҳам шундай қилардик, шу йўсинда қўйнинг қуйруқ ва чарви ёғларининг кўпини еб юборганмиз.

Бир ойдан кейин келганимда, йўлда аксига олиб, қассобхоналарда яхши қўй гўшти учрамади. Мол гўшти олишимга тўғри келди. Билмайман, отамга ёқадими, йўқми... Келганимиздан отам хурсанд.

– Нима билан келдингиз, ўғлим? – деб сўради ҳар галгидай.

– Шу... келаётсам... яхши қўй гўшти йўқ экан-да... – дедим хижолат. – Борлари ҳам янгимас, таровати йўқолган, кўкариб қолган гўштлар... Бир-икки жойдан сўрасам, ҳали сўймадик, дейишди. Лекин ёнгинада яшнаб турган янги мол гўшти кўзга ташланди.... Кўриб, хомлигичаёқ еб юборгинг келади. Шундан тўрт кило олдим-да, ота. Қуруқ келмай деб...

– Бўпти, насиба-да... Ўзларинг кесиб қўяверинглар!.. – Отам гўштга қараб ҳам қўймади.

Кейин бирдан ўрнидан туриб, қани ўғлим, бу ёққа юринг-чи, деди-да, мени уй орқасида бўй чўзган бир туп олма дарахти томон бошлади. Уни “Отанинг қимизак олмаси“ дер эдик. Олмалар пишиб, тугаган пайт. Лекин дарахтнинг энг тепасида тўрт дона пишиб етилган қип-қизил олма кўзни олгудай товланиб турарди.

Отам олмани кўрсатиб деди:

– Бу сизларнинг олмангиз-да, сизларнинг ризқингиз, иншоАллоҳ!

– Бизнинг ризқимиз?..

– Ҳа-да!.. Олма туккандан бери қўриқчилик қиламан, қишлоқнинг болалари шу ерда, олмага там кирди, дегунча, кесак отиб тушириб еб кетишади. Аммо айтиб юриб, шу тўртта олмани сақлаб келяпман...

– Узоқ умр кўринг, отажоним! – дедим кўнглим бўшашиб.

Отам уйнинг орқасида бир жойга яшириб қўйган узун ёғочни олди-да, олмаларни секин туртиб пастга тушира бошлади. Барчасини ерга тушишга қўймай ўзим илиб олдим.

Отам олмалардан бирини топ-тоза қилиб артиб менга узатди:

– Ўғлим... шу олмани еб олинг... Мен бир кўрай...

– Еб олақолинг, ўғлим!

Ортимга қарасам, онам турибди, нарироқда Манзураҳон...

– Отангиз уйда йўқ вақтларда олмаларга мен қараб турардим-да... Мен ҳам нечта шумтакаларни қувганман бу ердан!

– Хўп, отажон! Хўп онажоним!

Қорним тўқ бўлса ҳам, иккита олмани паққос туширдим. Олмалар бир ширин эдики, бундай мева фақат отанинг боғида пишишига фавкулудда имон келтирдим.

Қолган икки олмани Манзураҳонга узатдим...

– Аллоҳга шукр! Ота-онамизнинг умрлари узоқ бўлсин, илоҳи! – деди рафикам, кўлини кўксига қўйиб...

Эртасига эрталаб отам, ўғлим келди, ўзим гуручи ўрмалаб кетадиган бир қулинг ўргилсин, кўлбола ош пишириб берай, деб қолди.

Ўчоқ олдида турган онам буни эшитиб, ёнидаги Раҳима опамга шивирлади: “О-ов, коп-катта одам, жим ўтирсалар бўлмасмикин... овора бўлмай... Ошни ўзимиз ҳам пишираверардик...Энди ҳеч ким тинчимайди...”

Отамнинг қарори қатъий эди. Ош ҳаракатини бошлаб юборди, ҳамманинг вазифасини белгилаб берди:

– Азамат, ўғлим. Пулни ол, югур, дарров Собиржон қассобдан бир кило қўй гўшти, бир кило ёғи билан сотиб олиб кел! Раҳима қизим, қозонни ювиб юбор! Рустамбек, ҳов ўтинларни бу ёққа опке, ўчоққа ўт ёқасан. Солиҳабону! Мадаминжон уканг билан сабзини тўғраб келинглар. Абдужалил сен пиёзни тайёрла!

Қассобхона ҳам узоқ эмас, шундоқ муюлишда. Азамат олиб келган гўшт-ёғни отамнинг ўзи ошбоп қилиб тўғраб чикди.

Ўчоқда ўт гуриллаб ёнмоқда. Ёғ қозонга солинди, кўп ўтмай жизза ликопчага олинди. Гўшт ташланди, кейин пиёз... Отам капкирда қўзғаб турибди. Жиз-бизнинг ёқимли хиди атрофга тарала бошлади.

Бир пайт отам капкирни қидириб қолди:

– Капкир қани? Ким олди капкирни? Мана шу ерда турувди... Раҳима қизим, сен кўрмадингми?.. Э... топинглар капкирни! Гўшт қуйиб кетади ахир! Истопилло!..

Ҳаммамиз ҳар ёққа тирқираб капкирни қидиришга тушиб кетдик. Ҳатто сўрида ўтирган Хосият отин энам билан онам ҳам капкирни ахтара бошладилар. Капкир, ер ютиб кетганми нима бало, ҳеч қаерда йўқ эди!

Отам бўғилганча ўрнидан туриб кетган, кўзлари олазарақ бўлиб атрофга қарарди. Аммо капкир топилавермасди.

Бирдан зийрак Солиҳабону кичқириб юборди:

– Отажон! Отажон! Капкир белингизда турибди! Ана! Белбоғингизга қистириб қўйибсиз! Ана, капкир!

Отам дарҳол капкирни оларкан:

– Ким капкирни бу ерга қўйди?.. – деди. Кейин жилмайди: – Яхшики, қўйибман, шу ерга қўймасам, капкир йўқолиб қолиши аниқ эди...

Ҳамма хайрият дегандай хўрсиниб қўйди. Отам тезда қозонни кавлай бошлади.

– Қуёвингиз қозон қолиб, нақ дунёни қовуриб юборай дедилар-а! – деди онам. Хосият отин энамга қараб. – Хайрият, топилди. Шунга ошни ўзимиз қиламиз, девдим-да...

Зирвак тайёр бўлиб, гуруч солинди, Орада отамнинг: “Сувни опке!” “Ўтни торт!” “Раҳима, тузини кўриб бер!”, “Солиҳабону! Дам товокни тайёрла!” – деган сўзлари эшитилиб турди. Ҳеч ким тин билмади. Ниҳоят бутун уй пиширган ошга дам қўйилди...

Отам елпинганча, сўрига келиб ўтирди.

– Раҳима, энди бу ёғи сенга... Ўн беш минутда ош тайёр бўлади, ўзинг бузасан! – деди отам қилган ишидан мамнун. – Ҳов сафардан мен олиб келган чарх товоққа солгин ошни, тушундингми?

– Хўп бўлади! – жавоб қилди онам.

Чарх товоққа ярашиб турган ош чиндан ҳам хуштаъм, ширин чиқибди. Ҳаммамиз маза қилиб едик. Таъми оғзимизда қолди.

– Ош ниҳоятда ширин бўлибди, отажон! – мақтадим мен самимий. Бошқалар ҳам миннатдорлик сўзларини айта бошлади.

Отам ошдан қўлини тортиб, сочикқа артар экан, секин ўзини орқага олди ва мамнун деди:

– Ҳа, ошда ҳам ош бор-да! Ўзинг пиширган ошга не етсин!..

Ана шундай оилавий йиғилган чоғларимизда отам кўп ривоят ва ҳикоялар сўйлаб берарди.

Манзурам

Отам ҳали талабалик йилларимда бир ажойиб ривоят айтиб берган эди. Жуда ғаройиб ривоят. Унга кўра, ҳали бандалар туғилмай туриб, Парвардигор даставвал уларнинг руҳини яратар экан, эркак руҳи, аёл руҳи... Руҳлар эмин-эркин олам осмонини тутиб ётаркан. Эркак руҳи ўзига ёққан аёл руҳига яқинлашиб бошини бир силаб тўхтайдди. Бу унинг ҳаётда битта никоҳ билан ўтишини билдирар экан.

Баъзан икки марта силаб тўхтаркан, шунда қўл аёл руҳининг елкасига тушаркан. Бу унинг умрида икки марта уйланишига ишора... Гоҳи уч марта, бунда қўл аёл руҳининг белигача етади. Демак, у уч марта уйланади. Баъзан тўрт, беш марта ва ҳ.к. шундай ҳол рўй берар экан... Буни тақдир, пешона, дейдилар.

Пурмазмун ривоятга кўра, каминанинг руҳи биринчисиди бешубҳа шошқалоқликка йўл қўйиб, панд еб қолганлар сафига қўшилганидан сўнг, иккинчи марта силашга мажбур бўлиб, қўлини аёл руҳининг елкасига етказиб, хайриятки, тўхтатган экан...

Биз Манзурахоним билан яхши оила қурдик. У – хушрўй, чиройли қиз... Собир тоғамнинг кенжа қизи. Доим у ҳақда ўжар, инжиқроқ қиз, деган гап юрарди. Кўнгил бунга қарайвермас экан. 1974 йилда тақдир тақозоси билан бизларни унаштирдилар, бунда Хосият отин энам бош-қош бўлди.

Собир тоғам кўп йиллардан бери мироблик қилар, Катта Фарғона канали бўйида яшар, ҳовли-чорбоғи боғу чаманзорга, бўстонга айланган, тоза ҳаволар яйраб эсадиган маскан эди. Сухбатларида Украинага опасини йўқлаб бориб келганлари ҳақида гапириб берарди.

Болалигимизда тез-тез у ерга бориб турардик. Борган кезларимизда ҳар гал у жой Андижондан ё Фарғонадан келган меҳмонлар билан банд бўларди.

Манзурахон ана шу бўстонда туғилди. Бир ярим яшарлигида тоғамнинг Хонойим деган жияни қизни катта қилай, деб тоғамдан сўраб олди, чунки бу палла чақалоқнинг онаси Адолат хола оламдан ўтиб қолган эди...

Тўйимиздан олдин мен Манзурахонни қизиқтириш учун, Тошкент ҳақида сўзлаб бераман, катта шаҳар, биз яшайдиган уй ёнидан катта сой оқиб ўтади, нарироқда катта кўча бор, Навоий номи билан аталади, Ҳамза театри шундоққина кўриниб туради, дейман. Бу сўзларимдан катта шарқираган каналнинг бўйида ўсиб вояга етган Манзурахон ҳаёлида ёқимли манзаралар жонланади.

Тўйдан олдин Тошкентнинг Эшонтўпи маҳалласидан ижарага бир жой топдим, Ёқуб ака деган жуда яхши, одамохун, меҳрибон одамнинг уйи экан. 1903 йилда қурилган, ака-укалар ҳовлиси бўлган. Эски, аммо синчли уй, бир даҳлиз, бир катта хона. Яхшилаб таъмирлатдим.

Манзурахон келганда аҳволдан огоҳ бўлди. “Уйнинг ёнидан катта сой ўтади” деган сўзларим ҳам эсида эди, афсуски, сой дегани, оқава зах сувлар оқадиган чуқур ташландиқ ариқ экан... Ўйланиб қолди.

Мен зимдан кузатиб турибман... Ўпка-гина бўлади, деб тургандим, йўқ, Манзурахон фаҳму фаросати ўткирлигини намоён қилди, шароитни кўрдию индамади. Бир оғиз ҳам, “Мени қаерларга олиб келдингиз?” дея юзимга солмади! Ичимда ундан миннатдор бўлдим, ҳурматим, меҳрим ортди, аммо билдирмадим.

Наширётда ишлайман, туш вақтида кўчанинг бу ёғига ўтиб, уйда тушлик қиламан. Икки кўзли газ аппаратимиз бор, баллон газида овқат пиширилади.

Айтиш керакки, Манзурахон пазандачиликда кўли гул эди. Таомлари ширин чиқарди. Мен эса хамир овқатларни яхши кўрардим.

Шундай кунларнинг бирида Манзурахон ихлос билан чучвара пиширди. Ишдан қайтдим, дастурхон ёнига тиз чўқдим. Қорин оч...

Одатда, овқатни менга косанинг каттароғида берар, ўзига чоғроғини танларди. У косага овқат қуяр экан, сабрим чидамай тезроқ олиб келинг, дердим. Қорнинг очганда ширин таом ейиш қанчалар роҳат!

Косани олдимга қўйиши билан, Манзурахоннинг келишини ҳам кутмай, ўзимни овқатга урдим! Бир қошиқ ичгандим... овқат жуда ҳам шўр экан, зинҳор оғизга олиб бўлмасди! Лекин косадан бош кўтармай ер эканман, ора-орада пинҳона кўз қиримни ташлаб кузата бошладим: хўш, Манзурахоннинг ўзлари нима қилар эканлар, кўрайлик-чи...

Манзурахон бамайлихотир чой дамлади, кейин овқатини олиб келди... Бир қошиқ еб кўрди-ю тез қўллари билан оғзини ёпди, кўзлари аланг-жалаң бўлиб кетди!

Бу пайт мен косани бўшатиб бўлгандим:

– Яна борми?.. Жуда ширин бўпти-да... – дедим самимий, бир оғиз ортиқча сўз гапирмадим.

Манзурахон нима дейишни билолмай, ҳайрон бўлиб қолди! Унинг чиройли

кўзлари миннатдорлик, узрхоҳлик туйғулари ила ёшланганча хокисорона менга қараб турарди... Уни таърифлашдан ожизман.

Кўп йиллар кейин икки ойлик Америка сафарига борадиган бўлдим. Сизтлдаги Вашингтон университети профессори Илзахоним Сиртаутас³² мени ўзбек тили дарсларига таклиф этганди. Илзахоним оиламиз дўсти эди.

Манзураҳон билан ҳисоб-китоб қилдик. Уч қоп ун олиб келдим, бир қоп шакар, гуруч... чой, қанд-қурс, ўн саккиз кило сариёғ (бир яшиқда бўлади), бошқа харажатлар... Ҳаммасини қайта-қайта ҳисоблаб кўрдик. Аммо қоплашга 5 минг сўм пул етмай турар эди. Бировдан сўрашни истамаيمان, чунки, ўзингда йўқ – оламда йўқ... Кейинги ҳафтанинг охирида жўнашим керак, йўл патта олиб қўйилган...

– Дадаси, – деди Манзураҳон менинг қийналаётганимни кўриб. – Сиз бемалол бориб келаверинг, ўйлаб ўтирманг, биз пулни тежаб, келгунингизгача етказиб турамыз...

Ичимда, меҳрибон ва инсофли рафиқамнинг тутуми, одобидан беҳад қувониб кетдим. Манзураҳон одамни тушунарди, вазиятни англаб иш юритарди. Бу – аёл киши учун муҳим фазилатлардан бири.

Отамнинг ажойиб одатлари бор эди, онам бирор ташвишдан сўз очсалар: “Худо бор, нима ғамим бор! Ўзи чорасини ўйлаб қўйган!” – дердилар.

Ростдан ҳам шундай экан. Ўша куни кечқурун “Офарин” танлови мутасаддиларидан бири (исми ҳозир эсимда йўқ, Фаррух Зокиров билан қандайдир алоқадордай эди, укаларидан бири эди шекилли) менга қўнғироқ қилди:

– Ассалому алайкум, Муҳаммад Али ака! Табриклайман! Танловда сизнинг шеърингизга айтилган қўшиқ биринчи ўринни олди. Эртага оқшом соат 19.00 да “Туркистон” саройида тақдимот бўлади. Шунга сизни таклиф қиламиз!

Мен дарҳол жавоб қилдим:

– Йўқ, укажон... Бу ерда англашилмовчилик бор. Мен қўшиқ ёзмайман. Биринчи ўринни олган шеър меники эмас. У Муҳаммад Юсуфники бўлиши керак, уни қақиринглар!

Телефонда кулги овози эшитилди.

– Ҳамма гап шундаки, – деди овоз. – Муҳаммад Юсуфнинг ўзи, бу шеър Муҳаммад Али акамнинг шеъри, деярли, у бизда жюри аъзоси-ку!..

Бу гапдан кейин боришга тўғри келди. “Туркистон” саройи лик одамга тўла экан. Игнани ташласанг ерга тушмайди.

Чиндан ҳам, бир шеърим қўшиқ бўлибди, номимиз ёзилган васиқа ҳам беришди. Жиззахдан Фарҳод Иброҳимов деган ёш йигит чиройли ижро этибди. Бизни саҳнага таклиф қилишди, қутлашди, қарсақлар янгради...

Уйга қайтаётгандим, “Офарин”нинг мутасаддиси мени кузатаркан хижолатомуз деди:

– Узрли ҳол юз берди, Муҳаммад Али ака... Кечирасиз-да... Бизга ҳомийлик қилаётган фирма ишида мушкуллик юзага келиб...

– Тинчликми, ишқилиб? – сўрадим мен ташвишланиб.

– Тинчлик, тинчлик... Шу... Биринчи ўринга 10 000 сўм мукофот белгиланган эди, денг, фирма чорасизликдан 5 000 сўм бераман, деб турибди-да...

³² Илзахоним Сиртаутас – (1926-2019) машҳур туркшунос олима, таржимон. Вашингтон университети профессори, Ўзбекистон Миллий университети Фахрий доктори.

– Ҳеч киси йўқ, бўлиб туради, – дедим мен. – Насиб этганига шукр деймиз.

Хуллас, душанба куни келиб айtilган пулни олиб бориб Манзурахоннинг қўлига топширдим. Ғойибдан келган пулдан рафиқам ҳам ҳайратда қолди. Парвардигор ўзи чорасини топган эди...

Худога шукр, бешта фарзандимиз бор, тўрт қиз, бир ўғил: Наргиза, Нодира, Дилбар, Азиза ва Комрон.

Манзурахон билан биргалашиб Тошкентда ҳовли-жой қилдик, шуниси эътиборлики, ҳовлимиз лойиҳасини Манзурахоннинг ўзлари чизиб бердилар! Уйни шу лойиҳа асосида қурдик, уй битгунча (ўн йил давомида) Манзурахон – “прораб” мақомида иш юритдилар, биз эса, Худога шукр, у кишининг ҳайдовчиси ҳам ғазначиси бўлиб хизмат қилдик...

Тўрт қизни чиқардик, қизларим ва куёвларим: Наргиза – Жасурбек, Нодира – Улуғбек, Дилбар – Валихон, Азиза – Муҳаммад. Ўғилни уйладик: Комрон – Гулжаҳон. Ўн бешта набиралик бўлдик, ўғиллар: Шохжаҳон, Нуриллахон, Амирхон, Наимхон, Довуд-Темурхон, Мустафо, Жавахир, Бобурхон. Етти қиз: Паризод, Шаҳризод, Тўмарисбону, Фарангиз, Нафиса, Ясмина, Шамсиқамар.

Ўзанида оқади ҳаёт...

Тошкентдаги Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ўн саккиз йил меҳнат қилдим. Оддий ходим, муҳаррир, бўлим мудир, бош муҳаррир лавозимларида ишладим. Устимдан имзосиз хатлар ёзишар, кўпинча улар ўз тенгқурларимдан ёки ишхонамдагилар бўлибчиқар, у пайтлар бундай хатлар инобатга олинарди. Хат ёзган одамларни билсам ҳам, тахмин қилсам ҳам, вақтимни кеткизиб, ундайларга асло иддао қилиб юрмадим, бир оғиз ҳам гапирмадим. Ҳақорат қилганларга ҳам сукут сақладим, чунки шундай қилинса, ўша одамнинг ҳақорати нишонга тегмай ўзига қайтиб боради. Лекин бир нарса аниқ: кимнидир бадном қилиш учун қўлга қалам олмайман, йўқ, мен фақат бор гапни ёзаман холос.

Шароф Рашидов дунёдан кўз юмгач, биз унинг замондошлари ва шоғирдлари қувғинга учрадик. Улардан бири менман (Шароф Рашидов ахир каминага “олтин перо”ли ручка берган, ҳаммаси ҳисобда!) 1985 йил мартада нашриёт раҳбарига ноиллож ишдан озод қилишларини сўраб, ариза бердим.

Ярим йил ишсиз қолдим. Ёзган асарларим, таржималарим босилмайди, мақолаларим чиқмайди. Ҳатто яқингинада, бор-йўғи бир йил-ярим йил олдин, ўзларидан ўт чиқиб, ижодим ҳақида юксак оҳангларда мақолалар ёзган (яна айтаман, у пайт “от устида” эдим-да!) баъзи танқидчилар энди: “Биз фалончига катта баҳо бериб юборган эканмиз...” – (ундан биров “Ёз!” деб сўрамаган бўлса ҳам!) – деб, ўзининг айтган сўзидан қайтган мунофиқлар тап тортмай мақолаларини Тошкент ва Москва газеталарида эълон қилдилар...

* * *

Шундай маломатли кунларда мендан ҳам кўра кўпроқ руҳан қийналган одам – рафиқам Манзурахон бўлди. “Энди нима қиламиз?” – дер эди муштипар аёл.

“Ҳали вақт келади, ҳаммаси яхши бўлади!” – деб уни юпатардим ва бунга ўзим қатъий ишонардим.

Кунлардан бир кун мени Ёзувчилар союзига чақириб қолишди. Союз раиси Ўлмас Умарбеков қабул қилди.

Ўлмас Умарбеков дилбар ёзувчи, бутун шахс эди. Мен уни ҳурмат қилардим. Ҳали ўқувчилигимда унинг “Хатингни кутаман” ҳикоясини “Қизил Ўзбекистон” газетасида ўқиб, кўп завқланганим эсимда. “Одам бўлиш қийин”, “Ёз ёмғири” ва бошқа асарларини қизиқиш билан ўқиганман. Унинг ёзиш услуби енгил, ўқувчи дилига яқин.

– Бўлаётган гапларга парво қилманг! – деди Ўлмас ака кўнглимни кўтариб. – Мана, ўзингиз кўриб турибсиз, кун ора десак ҳам бўлади, Москва газеталари мени дўппослаб ётибди. (Ёзувчи Комил Икромовнинг Ўлмас Умарбеков ҳақида “Советская культура” газетасида босилган “Фигура умолчания” – “Ишоралар тимсоли” мақоласи назарда тутилмоқда.) Ёзувчи бир-икки йил ҳеч кимга кўринмай ҳам кетаверади, у бир роман ёзади-да! Катта асар. Сиз кўнглини чўқтирманг, сизни командировкага юборамиз. Жиззах ва Қашқадарё вилоятларига бориб чўлқуварлар билан учрашиб, яхши очерклар ёзиб келасиз...

Ўлмас ака котибани чакириб бош ҳисобчини сўради, у ҳам, иттифоқо, қабулхонада ўтирган экан, ёки уни раис олдиндан чақиртириб қўйганми, билмадим. Бош ҳисобчи киргач, буюрди:

– Муҳаммад Али, етук ижодкоримиз, қалами ўткир, Жиззах ва Қашқадарёга бир ҳафтага хизмат сафарига борадилар. Ҳозироқ ҳужжатларни тайёрланг, йўл харажатларини беринг, эртагаёқ йўлга чиқсинлар!

Шуни айтишим лозимки, бошимизга машъум кунлар соя солган пайтда, бизни эслаб, хабар олган биринчи одам олийжаноб қалбли инсон, машҳур адиб Ўлмас Умарбеков бўлди. Шу палла мен, ҳали хизмат сафари экан-ку, ана бу тоғни парчалаб ташлаш керак, деса, шартта отланадиган ҳолатда эдим. Бундан, айниқса, рафиқам Манзураҳон мамнун бўлди, рангларига ранг кириб қолди.

Сафардан ёзиб келган очерким “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида биринчи марта эълон қилинди... Газетада Одил Ёкубов бош муҳаррир эди.

1985 йил сентябрь ойи келди. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети фаолиятимни обдан текшириб кўрди шекилли, мени Ўзбекистон телевидениесига Адабий-драматик кўрсатувлар редакциясига Бош муҳаррир этиб тайинладилар. Ҳайрон бўлмадим. Мен кўнглимнинг тубида қачондир шундай бўлишига қаттиқ ишонардим.

Мен телевидениеда “Унутилмас сатрлар”, “Бир асар тарихи” рукнларини очдим. Кўрсатувларни олиб боришга Бегали Қосимов ва Абдулла Ориповларни таклиф қилдим. Улар рози бўлдилар ва бу вазифани аъло даражада адо эта бошладилар. Ҳар икки кўрсатув ҳам тезда телетомошабинлар меҳрини қозона олди.

“Бир асар тарихи” кўрсатувида муайян асар танлаб олинади, бир ёки икки адабиётшунос, ёзувчи таклиф этилади, суҳбат асар ёзилиш тарихига бағишланади. Орада ўша асардан икки чиройли сахна танлаб олиниб моҳир актёрлар томонидан ижро қилинади. Натижада томошабинга асар ҳақида иложининг борица тўлиқ тасаввур беришга эришилади.

Келгуси ой режасига Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдан чаён” романига бағишланган кўрсатув киритилди. Ўша кунларда Дўрмон ижод уйига йўлим тушиб қолди ва у пайтлар Дўрмон ижод уйидаги хонадонлардан бирида яшаб келаётган Пиримкул Қодиров билан кўришиб қолдик. Ҳол-аҳвол сўрадим, гап орасида, кўрсатувга таклиф қилдим.

Кўрсатув шунақа ажойиб чикдики, ўйлаган ишимдан ўзим ҳам хурсанд бўлиб кетдим! Пиримкул Қодиров – катта адиб-да, айтиш йўлини топади! Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдаги чаён” романи баҳонасида “меҳробдаги чаёнлар” “ҳақида гапирди!

Бу кўрсатув руҳи анча чўкиб қолган (аввалроқ “Юлдузли тунлар” романи нашри билан боғлиқ машмашалар адибни анча ҳоритган эди) унинг қаддини кўтаргандай бўлди ва кейин бошқа ноўрин тазйиқлар бўлганини эшитмадим.

1987 йилда редакциямиз телевидениеда илк марта Орол муаммосини кўтариб чиқди. Ташаббускори – ўзимизнинг тахририят бўлди.

Уч юз метрли катушкани елкамга осиб, Қорақалпоғистондаги мухбиримиз билан бирга Мўйноққа бориб –биринчи марта – кирғоқдан юз қадамча чекиниб кетган денгизни, кумга ботиб ётган кемаларни тасвирга туширдик, эски балиқчилар билан учрашдик...

Қорақалпоғистон обкоми биринчи секретари Какимбек Саликов³³ билан келишган ҳолда, шу куннинг ўзида Нукус телевидениесида академик Собир Камолов, шоир Ибройим Юсупов, Оролни асраш қўмитаси раиси, профессор Пирмат Шермухамедов ва бошқа таниқли адиблар иштирокида “Орол дарди – менинг дардим” (“Судьба Арала – моя боль”) номли кўрсатувини уюштирдим.

Кўп ўтмай Тошкент давлат университети (ҳозирги Миллий университет) Маданият саройида “Орол менинг тақдиримда” номли катта адабий-маърифий учрашув ўтказдик ва уни тўлиқ тасвирга туширдик. Уч соатлик кўрсатувни монтаж қилиб бир ярим соатга келтирдик, аммо кўрсатув атай кундузи эфирга берилди. Бошқа вақт топилмади. Бу Орол мавзусида иккинчи кўрсатувимиз эди. Энди ўйлаб қарасам, жуда мисли кўрилмаган ҳодиса бўлган экан!

Учрашувга ўттиз икки ижодкорни – шоир ва ёзувчиларни таклиф этдим, ажабланарлиси, уларнинг ичида бир-бири билан сира гаплашмайдиган, юз кўришмас бўлиб кетган қаламкашлар бор эди. Катта мусибат ҳаммани бирлаштиришини шунда кўрдим. Машхур ҳофиз Шерали Жўраевни алоҳида таклиф қилдим. У шу учрашувда илк бор ўзининг Орол фожиасига бағишланган гўзал қўшиғини ижро этиб, ҳамманинг олқишини олди...

Телевидениеда ички тазйиқлар давом этди. Бошқа кўрсатувларимиздан, имловий хатолар излашиб, қилдан қийиқ ахтаришиб, камчиликлар топишиб 1988 йил баҳорида мени Ўзбекистон телевидениеси Адабий-драматик кўрсатувлар редакцияси бош муҳаррири лавозимидан озод этдилар.

“Ўз-ўзингни англаб ет“

Шу паллалар Дўрмондаги ижод уйида туриб, ишга қатнаб, ўзимнинг насрдаги биринчи йирик асарим “Сарбадорлар” тарихий романини тугатиш ҳаракатида куйиб-пишардим. Тасодифни қарангки, телевидениеда мени ишдан озод этишган куни

³³ Какимбек Саликов талантли қозоқ шоири, давлат арбоби, узоқ йиллар КПСС Марказий Комитети аппаратида фаолият юритган ажойиб инсон, унинг халқчил шеърлари эл ичида машхур эди, “Жезкийик” деган китобини ўзбек тилида нашр этганмиз, “Жезкийик”, “Айналайин” каби шеърларини, “Хонатлас” достонини таржима қилганман. Биз у киши билан яхши дўст, қадрдонга айланиб кетгандик. Каминага Москвада унинг хонадонида кўп марта меҳмон бўлиш насиб этганди. Какимбек Саликов 2013 йилда 82 ёшида оламдан ўтди. Бугун Какимбек оғага Остона шаҳрида ҳайкал қўйилган, Кўкчетов шаҳрида қўл бўйидаги кўча – “Какимбек Саликов соҳили” деб аталади.

Ижод уйига келиб, романдан мўлжаллаб қўйилган бобни ёздим. Ҳайратланарлиси, бу боб Темурбек иштирок этган “Жанги Лой” тасвиридан иборат бўлди. Ажабо, тасодифни қарангки, камина ишдан озод этилган куним, Соҳибкирон Темурбек ҳам Лой жангида енгилиб, ортга чекинган эди! Буни тақдир, дейдилар.

1988 йил май ойи бошлари эди, уйда телевизор кўриб ўтиргандим, Москва Марказий телевидениесида ўша пайтда машҳур бўлган “Позиция” кўрсатуви берилди бошланди. Унда адиблар Г.Боровик ва А.Михайловлар суҳбат олиб боришарди. Суҳбат орасида улар, худди жуда ҳам арзимас нарсга ҳақида гапиргандай писандсизлик билан: “Самарқанд ва Бухородаги ёдгорликлар, кўхна биноларнинг ўзбек халқига ҳеч алоқаси йўқ...” – деган гапларни айтиб юборишди! Бу кўнгил косасини тўлдириб тоширган бир томчи бўлди. Бу энди бориб турган кип-қизил туҳмат эди!

Дарҳол “Ўз-ўзингни англаб ет” номли эссе ёзишга киришдим. Бу ҳикмат Сукротники деб ҳисобланади, лекин у шогирди Афлотуннинг асарларида келтирилади, чунки Сукротнинг ёзма асарлари қолмаган. Сукрот ҳикматининг тўлиқ шакли эса: “Ўз ишингни қилгину, ўз-ўзингни англаб ет”.

Қаттиқ ишга киришдим. Битаётган роман бир четда қолиб кетди... Бир ой кимираб этмай эссе билан шуғулландим. Тарих уммонида шўнғидим. “Турон” нима, “Туркистон” қай ер, турк тарихи ва ҳоказо. Қисинган халқимга, гўёки, тарихингни бил, улуг тарихинг бор, ўзинг улугсан-ку, халқим, шу ҳақиқатни англаб ет, демоқчи бўлдим...

“Ёш ленинчи” газетасининг бош муҳаррири Жаббор Раззоқов жасорат кўргизди! Эссени дадиллик билан 1988 йил 30-31 август кунлари “Ёш ленинчи” газетасининг икки сониди босиб чиқарди!

Оз фурсатдаёқ эссе шов-шувга айланди, газетанинг шу сонларини қидириб қолдилар, ксерокопияларда кўпайтирилган эссе ўқувчилар орасида кенг тарқала бошлади. Халқимиз илиқ сўзга, мададга маҳталу мухтож эди. Таҳририятга хатлар ёғилди. Газета менга мурожаат қилиб, шу хатларга жавоб бериш учун бир саҳифа ажратиб қўйганини билдирди.

Миллатнинг таниқли кишилари дарҳол эссега диққатни қаратганлари эътиборли ҳодиса эди. Айтишларича, шу паллалар Қашқадарё вилояти обкомининг биринчи секретари бўлиб ишлаган, бир йилдан кейин Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Биринчи секретари қилиб тайинланган, бўлажак Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислам Каримов, эссени ўқиб, хурсанд бўлиб: “Бор экан-ку бизда ҳам шундай ёзадиганлар!” – деб фикр билдирган экан.

Худога шукр, хайрихоҳлар кўп, айниқса ёшлар мен томонда эди. “Правда Востока” газетаси редакцияси кўп олимлар, арбоблар, газеталар муҳаррирлари, тарихчилар, ёзувчилар, ректорлар, яна бошқа зиёлиларга мурожаат қилиб, эссе ҳақида фикр билдиришни, агар лозим топилса, шунга қарши мақола ёзиб беришни сўрайди... Лекин жавобларда салбий фикр учрамайди, биронта киши мақола ҳам ёзмайди. Мақола ёзмаслик ҳам инсофнинг яхши йўли.

Оқибатда, газета бош муҳаррири Р.Сафаров ўзи “Чумчуқ сўйса ҳам...” номли мақола ёзишга мажбур бўлди ва унга “Р.Собиров” деган сохта имзо чекиб, “Правда Востока”, “Совет Ўзбекистони”, “Ёш ленинчи”, “Ҳақиқати Ўзбекистон” газеталарида бир кунда эълон қилдирди... Битта мақоланинг бир кунда тўрт

газетада уч тилда босилгани, албатта, унинг махсус уюштирилганини яққол кўрсатиб турибди.

Ўзбекистон Ёзувчилар союзи мени ўша йили октябрь ойида улуғ шоир Низомий Ганжавий шеъряти кунларида иштирок этиш учун Озарбайжонга сафарга юборди. Сафардалиқ вақтимда, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетидан, эссени зудлик билан русчага таржима қилиб беришларини сўрашибди. Шу палла Марказий Комитетда эссени ўзбек тилида ўқий оладиган одам йўқ эканми, билмадим...

Сафардан қайтганимда, “Ёш ленинчи” газетаси бош муҳаррири ўринбосари, адиб ва журналист Қулман Очилов ташвишланиб менга деди: “ЎзТАГдан бир таржимон чақириб, таржима қилдириб бериб юбордим... Нозик жойларини қолдириб кетдим, ака...” Мен норози бўлдим. “Айни ўша жойларини бериш керак эди!” – дедим-да, ўзим ўтириб янгидан таржимага киришдим ва юборилган таржима тўғри эмаслигини, янги таржима эртага етказиб берилишини билдириб, Марказий Комитетга телеграмма юбордим. Эртаси куни янги таржима манзилга жўнатилди...

Профессор Қозокбой Йўлдошев ўзининг “Миллий хотиранинг бадиий ифодаси” мақоласида шундай ёзади: “...Мустамлака исканжаси ҳали жуда мустаҳкам бўлган 1988 йилда яратилган биргина “Ўз-ўзингни англаб ет” эссеси миллат аҳлининг ўзини таниш жараёнини бир неча йилга тезлатди, деб бемалол айтиш мумкин. Унда ўзбекнинг қандай миллатлиги, уни қўшни халқлар билан терс қилиб қўйиш кимларга керак эканлиги тарихий далиллар асосида, синчковлик ва жасорат билан кўрсатиб берилган...”³⁴

Бу машҳур адабиётшунос олимнинг ҳар хил тухматларга одилона жавоби эди.

Хотима

Оила – яшнаб турган бир гул, хазон фасли яқинлашгач, аста-секин япроқлари битта-битта тўкилиб боради...

Осмон билан Ер, оқ билан қора, баланд билан паст, узун билан қисқа, кеча билан кундуз, эркак билан аёл, катта билан кичик, плюс билан минус, яхши билан ёмон... Бир-бирига интилувчи ва шунинг билан табиат мувозанатини сақлаб турувчи, олам тартибига равшанлик берувчи, коинотни бамисли занжирдек мустаҳкам тутувчи илоҳий фазилатлар...

Буларнинг ичида Ота билан Онанинг кадр-қиммати бекиёс. Одам Ато билан Момо Ҳавога, Ота билан Онага Ҳақ-таолонинг хоҳиш-иродаси билан, инсоният жамиятини барпо этишдек улуғ вазифа юклатилган. Ота билан Она – олтин халқани ташкил этади ва авлодларни авлодларга улайди, ўз умрларини ҳаёти дунёнинг гуркираб яшнашига, боқий дунёнинг боқийлига сафарбар этади.

Ҳеч эътибор берганмисиз: айрим хорижликлар ўзбекларнинг болажонликларини кўриб, хайрон қолишади, ўзларига ўхшаб, ўз ташвишини чекиб ҳаёт кечиришларини, яъни боласини вояга етказгач, уларнинг ташвишларини “унутиш”ни, ўзларини ўзлари идора этишлари лозимлигини тавсия қилишади ва ота-она ҳам ўзлари учун яшашлари кераклигини таъкидлашади. Шу сабабдан, болалар вояга етгач, ўз араваларини ўзлари тортиш билан банд бўлишади ва... қартайган ота-оналарини ҳеч изо тортмай қариялар уйига элиб қўйишади...

³⁴ Муҳаммад Али. Танланган асарлар. Биринчи жилд. Т., 2011. 617-бет

Лекин ўзбеклар бошқача йўл тутишади.

Ўзбекларда ота-она болалари учун яшайди, бу ерда катта ҳикмат бор: ота-онанинг болалар учун яшагани охир-оқибатда ўзлари учун яшагани бўлиб чиқади.

Улар болаларини вояга етказади, оқ ювиб оқ тарайди, кийинтиради, тўқ тутайди, ўқитади, уйли-жойли қилади, тўйлар ўтказади, ана ундан кейин... бемалол набиралар билан шуғулланишга киришади! “Мен боламни, дейман, болам – боласини...” мақоли ўзбек халқи ичида жуда машҳур ва ардоқли.

Ўзбекларда ота-оналари қартайса, қариялар уйига олиб бориш одати йўқ, бу фарзандларга умрбод иснод, тавқи лаънат ҳисобланади. “Қариси бор уйнинг париси бор” мақолига амал қилиб, қартайган ота-оналарини авайлаб пўпалайдилар, иссиқ-совуқларидан хабар оладилар, бошларига кўтарадилар, ҳурматлари юксаклигидан қўйгани жой тополмайдилар. Сўзларига эъзозу икром кўргизиб қулоқ соладилар, маслаҳатларига мухтож бўладилар...

Бу ўзбек халқининг чинакам инсоний фазилатларидандир, бундай ҳаёт тарзи-русуми ўзбек халқини дунёнинг энг маданиятли халқлари қаторига қўяди.

Ё раббий, фарзанд юкини асло оғринмай шунча фурсат ўз вужудида кўтариб юриш... Бу фидойиликка офаринлар бўлсин! Фарзанд – фарзанд эмас, у ҳам онанинг, ҳам отанинг эртаси, Инсониятнинг ҳам эртаси, дунёнинг келажаги!

Шу кундан бошлаб Она фарзанд учун яшай бошлайди, биринчи галда боласини ўйлайди, доим уни ҳимоя қилишга тайёр туради, агар касал бўлиб қолса буткул оромини йўқотади. Аммо ўзининг ҳам оғриб қолиши мумкинлигини ёки ўзига ҳам шифо зарурлигини, бошқача айтсак, ўз жони ҳузурини зинҳор ўйламайди. Парвардигор бу зоти аълога шундай тугамас сабр, қаноат, бардош, раҳмдиллик, меҳрибону мушфиқлик, кечиримлилик, фидойилик фазилатларини керагидан ҳам ортиқ ато этган! Бундай фазилатлар авлоддан авлодга ўтаверади, ўтаверади...

“Аллоҳ Таолонинг рози бўлиши Отанинг рози бўлишига ва унинг ғазаби ҳам Отанинг ғазабига боғлиқдир”, дейилади Расулуллоҳ ҳадисларидан бирида. Халқимиз учун “Ота рози – Худо рози” мақоли ҳам суюмли.

Чиндан ҳам, Ота оила қўрғоннинг соябони, оила устун, валинеъмати. Оилада тинчлик, барака, хотиржамлик, фаровонлик – бари Ота туфайли.

Қолаверса, Парвардигор мавжудотни бунёд қилганда, энг аввало эр кишини – Одам Отани – Отани! – яратгани ҳам бежиз эмас...

Оила – муқаддас бир қарвон, Ота – ўша қарвон сарбони. Қарвон изидан қарвон келади. Бир қарвонда беш ўғил бўлса, уйланиб оила қуради, бешта қарвонга бош бўлади. Шу тахлит келажакка йўл тутган қарвонлар кўпая боради.

Аллоҳга шукрки, қарвонлар асло тўхтамайди. Қарвоннинг бошида – Ота, тахтиравонда эса маликаи муқаррама – Она ўтиради...

Оталаримиз, оналаримизга беадад шарафлар, офаринлар бўлсин, деймиз!

16 ноябрь, 2023 йил

Тамом

Шерхон ҚОРАЕВ

АМИР МУЗАФФАРНИНГ ИЖОДКОР ФАРЗАНДЛАРИ

Бухоро амири Амир Музаффарнинг ўн тўрт ўғли бўлиб, шуларнинг тўрт нафари ижод билан шуғулланган.

Манғитлар сулоласининг ижодкор вакилларида бири шоир Саййид Нуриддин тўра Амир Музаффарнинг иккинчи ўғлидир. Манбаларга кўра, “чор истилоси даврида ота (Амир Музаффар) ва тўнғич ўғил Абдумалик тўра ўртасида ихтилоф чиқиши натижасида Амир Музаффар уни тожу тахт вориси ҳуқуқидан бутунлай маҳрум этади. Айни пайтда Чоржўй беги вазифасида турган бошқа ўғли – Нуриддинни тожу тахт вориси этиб тайинламоқчи бўлиб турганда, у тўсатдан вафот этади. Шундан сўнг бошқа ўғли – Абдулфаттоҳни тахт вориси этиб тайинлайди. Уни ҳатто 1869 йилда рус императори Александр III ҳузурига юбориб, тахт ворислиги учун розилигини олади.

Аммо бу ўғли ҳам тўсатдан вафот этади. Амир Музаффар бу жудоликлардан сўнг суюкли ўғли – Абдулаҳадни тахт вориси этиб тайинлайди”¹.

Тарихчи Зиё Садр “Шарифжон Махдумнинг шахсий кутубхонаси” асарида манғитларнинг мазкур шоир шаҳзодаси – Саййид Нуриддин Тўра ҳақида сўз юритиб, мадҳ этади: “*Фасоҳат ва чечанлик майдони чавандози ва заковат ўлкаси ҳукмдори, ҳушбаёнлик тўпининг байроқдори, сухандонлик осмонининг юлдуз минган шоҳсувори, дилга ёқар шеърлар нозими ва олий байтлар шоири, кўпни билувчи фозил ва ширинзабон донишманд, бошдан-оёқ оқил саналган шаҳзода, яъни Чаҳоржўй (Чоржўй) волийси, салтанат меваси, одоб эгаси Саййид Нуриддин Тўрадир*”². Бундан маълум бўладики, шаҳзода бадий ижод билан шуғулланган. Ҳатто шеърларини тўплаб, девон тузган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

¹ Хаитова О., Курбонов Х. Кармана тарихи. Т.: “Mashhur-Press”, 2018. – Б.81.

² <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/ziyo-sadr-sharifjon-mahdumning-shaxsiy-kutubxonasi-02.html>

Шерхон ҚОРАЕВ – филология фанлари бўйича фалсафа доктори. 1977 йилда тугилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. “Авлиёлар авлиёси”, “Навоий ўқиган китоблар”, “Навоий адабий мажлислари”, “Навоий мажлислари” каби рисоалари, эликка яқин асарлари, монографиялари, беш юзга яқин илмий мақолалари нашр этилган.

Амир Музаффархоннинг яна бир ўғли зулнисонайн шоир³ Бухоро ҳукмдори Абдулахадхон ҳам “Ожиз” таҳаллуси билан форсча-тожикча ҳамда ўзбекча шеърлар битган:⁴

*Қил мурувват ҳолима эй хўбларнинг сарвари,
Токи бўлғай меҳнату андуҳ ҳижрондин нари,
Ожизи бечорага кўрсат юзингнинг ахтари,
Чеҳра кўрсат қилма истиғно Амирға эй пари,
Кўрмаса бир дам қачон сабру қарори бор экан.*

Ўзбекча шеърлар ёзган Абдулахадхон Умархон Амирийнинг қатор ғазалларига муҳаммаслар боғлаган⁵. Муҳаммад Али Балжувоний “Тарихи нофейи” асарида ҳукмдор шоирни “султони замон, шоири офоқ ва даврон, булбули бўстон”⁶ деб атаган. Девон тузган, “Абдулахадхон “Ожиз” таҳаллуси билан танилган соҳибидевон шоир эди”⁷.

Манбаларда ёзилишича, Амир Саййид Абдулахад фикҳ, мантиқ, фалсафа илмларини устозларидан ўрганиб, адабиёт соҳасида чуқур билимга эга бўлган. Унинг саройи фозиллар, шоирлар, ёзувчилар билан доим тўла эди”⁸. Абдулахаднинг тарбиячиси бўлган Ҳамид Маъқул унда илмий қизиқишларни уйғотишга муваффақ бўлган. Амир Абдулахадхон жуда ўқимишли ва зиёли бўлган. Ўзбек тилидан ташқари форс ва рус тилини мукамал билган. Фаранг тилида гапира олган. Араб тилида Қуръонни яхши ўқиган⁹. Амир Абдулахадхоннинг маданиятли, маърифатли ва одил раҳбар бўлганлиги Садриддин Айнийнинг “Эсдаликлар” китобида, Афзал Пирмастийнинг “Тазкират уш-шуаро” асарларида ёритилган (Бухорода битилган байтлар, Т.:1962. – Б.110)¹⁰.

У ҳаёти давомида зиёли, илм-фан намояндаларини ўз атрофига тўплаган¹¹. Адабий базмлар ташкил этган¹². Мушоиралар ва шеърый баҳслар уюштирган¹³. Аҳмад Дониш адабий базмларни “ашула ва рақс” йиғинлари деб атаган¹⁴. У ҳукмдорнинг отаси амир Музаффар ҳам ўғли каби айшу ишрат билан машғул

³ Karayev Sh. The History of the literary nights of the poet Sayid Abdulahad Khan, the ruler of Bukhara Emirate. // International Journal of European Research Outrut. Impact Faktor.9.1. <https://ijaretm.Com/index.Php/IJERO/article/view/923>. Vol.2 December (2023). – P.64 – 68.

⁴ Амир Абдулахадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007. – №2. – Б.7-8.

⁵ Қайюмов П. Тазкираи Қайюмий. Т.: Қўлёзмалар институти, 1999. – Б.460–463.

⁶ Муҳаммад Али Балжувоний. Тарихи нофейи. Т.: Академия, 2001. – Б.44.

⁷ Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т.: Маънавият, 2004. – Б. 25.

⁸ Саййид Мансур Олимий. Бухоро – Туркистон бешиги. Бухоро, 2004. – Б.68.

⁹ <https://m.facebook.com/726997644080431/photos/a.729005473879648/1532782686835252/?type=3>

¹⁰ <https://m.facebook.com/726997644080431/photos/a.729005473879648/1532782686835252/?type=3>

¹¹ Қораев Ш. Бухоро амири Абдулахадхон саройи адабий муҳити ва шеърят кечалари тарихи / “Фан, инновацион техника ва технологияларнинг ривожланиш истикболлари” номли Республика конференцияси материаллари тўплами. Қарши, ҚИАИ. 2023. – Б.648–651.

¹² Аҳмад Дониш. Рисола ёхуд манғитлар хонадони салтанатининг қисқача тарихи. Таржима, изоҳлар ва кириш сўз муаллифи Қ. Йўлдошев. Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси ДИН, 2014. – Б.124.

¹³ Саййид Мансур Олимий. Бухоро – Туркистон бешиги. Бухоро, 2004. – Б.62–69.

¹⁴ Аҳмад Дониш. Рисола ёхуд манғитлар хонадони салтанатининг қисқача тарихи. Таржима, изоҳлар ва кириш сўзи муаллифи Қ.Йўлдошев. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2014. – Б.124.

бўлганини ёзган: “Кеч киргач бир жамоа эркак ва аёл раққосалар, амир хизматидаги эркагу аёллар ўрда сахнига рақс ва ашула билан кириб келарди. Шаҳар аҳолиси эшитсин деб қўшиқ нақоратига баланд овоз билан “Ҳазрати олийлари саломат бўлсинлар” деб қуйлаган. Бу мажлисининг бошланиши хуфтон намозига азон айтилиш вақтига тўғри келарди”¹⁵. Тарихчи Ҳалим Тўраевнинг ёзишича, Амир Абдулаҳадхон Карманада турган вақтида ўзининг Чармгар чорбоғидаги саройида адабий кечалар ўтказиб, унга маҳаллий шоирлар ва шеърят ихлосмандлари, олим ва фозилларни таклиф қилган. Бундай мушоираларда Рудакий, Фирдавсий, Бедил, Ҳофиз, Алишер Навоий ва бошқа таниқли Шарқ шоирларининг ғазаллари ва рубойлари билан биргаликда сарой шоирларининг шеърлари ҳам ўқилган¹⁶. Бундай йиғинларда Абдулаҳадхон Ожиз ўз шеърларини ўқиб берар, адабиёт соҳасида чуқур билимга эга эканлигини намойиш қиларди.

Амирнинг севган шоири Шоҳин Малик бўлиб, у сарой шоири ҳисобланар эди¹⁷. У амирга бағишлаб қатор қасидалар ёзган ва Чармгар чорбоғидаги адабий кечаларда қатнашган¹⁸.

Амир Абдулаҳад адабиёт ва санъат ихлосмандларидан моддий ва маънавий кўмагини дариг тутмаган. Бухоро шаҳрида энг бой шахсий кутубхона амирнинг қозикалони Шарифжон Махдум кутубхонаси ҳисобланган. Яна бири Абдулаҳаднинг укаси Сиддиқхон тўра (тахаллуси Ҳашмат)га қарашли бўлган. Ҳашмат Карманада яшаган ва шахсан Амирнинг топшириғи ҳамда унинг тарафидан ажратилган маблағларга қимматбаҳо қўлёзма китоблар йиққан¹⁹.

Афзал Пирмастий, Мулло Шариф Анбар, Мирза Шамсиддин Дойи, Муҳаммад Аминхўжа Эшон каби кўплаб шоирлар амир ҳомийлигида ижод қилган. Уларнинг ижодида Оллоҳ таолога илтижо, маъшуқани тасвирлаш, (хукмдорни) мадҳ этиш яққол кўзга ташланади²⁰. Қаҳрамон Ражабов Амир Абдулаҳадхон даврида унинг Бухоро ва Карманадаги саройларида тарихчи олимлар Аҳмад Дониш, Мирзо Азим Сомий Бўстоний, Мирзо Салимбек (Салимий), Муҳаммад Шарифхон (Садр Зиё), Ҳамид ибн Бақохўжа, шоирлар Афзал Пирмастий, Шоҳин Малик, Ҳожи Неъматулло Махдум (Муҳтарам), Мулло Абдурахмон (Тамкин), Муҳаммад Содик Хўжа Гулшаний, Қори Раҳматуллох Бухорий (Возех)лар яшаб ижод қилишганини ёзган²¹.

Абдулаҳадхоннинг рағбат ва ҳиммати билан Афзал Пирмастий (1915 й.в.э.), Неъматулла Муҳтарам (1920 й.в.э.), Мирсиддиқ Ҳашмат (Амирнинг укаси), Абди қабилар тазкиралар тузиб, анъанавий тазкирачиликни янги-янги асарлар билан бойитдилар”²². Маълумотларга кўра, “Бухоро амири Абдулаҳадхоннинг тавсияси

¹⁵ Кўрсатилган асар. – Б.87.

¹⁶ Ражабов Қ. Амир Абдулаҳадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007 йил, февраль. – №2. – Б.36–38.

¹⁷ Иноятов С., Тўраев Ҳ., Ҳайитова О. Амир Абдулаҳадхон даврида Кармана. Т.: “Шарқ” НМАК БТ, 2004. – Б.32.

¹⁸ Хаитова О., Қурбонов Х. Кармана тарихи. –Т.: “MASHHUR – PRESS”, 2018. – Б.96.

¹⁹ <https://m.facebook.com/726997644080431/photos/a.729005473879648/1532782686835252/?type=3>

²⁰ <https://m.facebook.com/726997644080431/photos/a.729005473879648/1532782686835252/?type=3>

²¹ Ражабов Қ. Амир Абдулаҳадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007 йил, февраль. – №2. – Б.36–38.

²² Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Т.: Маънавият, 2004. – Б. 14-15.

билан Бухорода XX аср бошида Афзал Махдум Пирмастий тузган “Афзали ут тазкор фи зикриш шуаро вал ашъор” (“Шоирлар ва шеърлар ҳақида Афзал тазкираси”) деб номланган тазкирада XIX аср охири ва XX аср бошида яшаб, ижод қилган 135 нафар шоир ҳақидаги маълумотлар жамланган. Бу даврда яна қатор тазкиралар тузилиб, анъанавий тазкиранавислик янги асарлар билан бойитилган.

Хусусан, (Абдулаҳаднинг укаси) шахзода Саид Мир Муҳаммад Сиддик Ҳашмат тузган “Тазкират уш – шуаро” номли тазкирада Бухорода яшаб ижод қилган олтмишдан ортиқ шоир, уларнинг таҳаллуси, таржимаи ҳоли, машҳур шеърлари ҳақида сўз боради. Ҳожи Абдулазим Шаръий тузган “Тазкираи шуарои Абдулазим Шаръий” номли тазкирада XIX аср охирида Бухоро, Самарқанд ва Тошкентда яшаб ижод қилган шоирлар ва олимлар ҳақида сўз юритилади. Неъматулла Муҳтарамнинг насрий матнда форс тилида ёзган “Тазкираи Ҳожи Неъматуллоҳ Муҳтарам” номли тазкирасида XIX аср ва XX аср бошида Бухорода яшаб ижод қилган шоирларнинг таҳаллуси, исми, насаби, ёзган асарлари тўғрисида маълумотлар келтирилади. Ожиз таҳаллусли амирнинг шеърларидан ҳам намуналар келтирилган.

Абдий Мирабдуллаҳўжанинг “Тазкираи Абдий” (Ёки “Тазкират уш-шуарои мутааххирини Бухоро”) ҳамда “Тазкират уш-шуаро” (1904) номли тазкираларида Амир Абдулаҳад даврида яшаб ижод қилган 118 нафар шоир ҳақида маълумотлар жамланган”²³.

Нақл қилинишича, шоир ва тарихчи Мирзо Сомий қариган чоғида Абдулаҳадхоннинг саройидан қувилади. У саройга қайтиш ва олдинги мавқеини тиклашга анча ҳаракат қилган. Саёҳат қилишни хуш кўрадиган ва саёҳатлари ҳақида китоблар ёзган Амир Абдулаҳад назарига тушиш учун араб ёзувчиси Ҳусайн ат-Тавиронийнинг саёҳатга бағишланган асарини таржима қилиб, таржимасини Абдулаҳадга бағишлайди. Бундан ташқари, ўзининг “Миърот ал-хаёл” асари билан ҳам худди шундай йўл тутди. Асарининг бошида, охирида ва махсус бобларда Амир Абдулаҳадни хушомадгўйлик билан мактайди:

*Вале махдуми ман шахсест доно,
Суханро назди у қадрест воло.
Дилаш аз гармийи маъни ба чўш аст,
Рауф асту ҳалиму айбнўш аст.*

“Миърот ал-хаёл”нинг хотимасида Сомий амирга мурожаат этиб: “Ёмғиру шамол таъсир этмайдиган устувор бино ижод қилиб, унинг қабулига ҳавола қилаётганини” таъкидлайди ҳамда подшоҳдан ўзини афв этишини сўрайди:

*Талаб фи ризойи шахриёрам,
Ба хабари афву ризо матлаб надорам.*

(Мазмуни: “Шаҳриёрим ризонинг талабгориман, Унинг кечирими ва ризолиги хабаридан бошқа мақсадим йўқ”.)

Хуллас, шоир Мирзо Сомий саройдан четлатилганидан то “Миърот ал-хаёл” ёзиб тугалланган 1904 йилга қадар амир Абдулаҳадга узрхоҳлик билан қасида-ю шеърлар битиб, ундан кечирим сўрайди ва ўзининг оғир аҳволини баён қилади, бир неча асарлари ва таржималарини унга бағишлайди”²⁴.

²³ <https://www.bukhari.uz/?p=21939>

²⁴ <https://www.bukhari.uz/?p=15879>

Саёҳат қилишни хуш кўрадиган Амир Абдулаҳадхоннинг Россияга навбатдаги сафари 1892 йилнинг декабрида бошланган бўлиб, бунда у ўғли Мир Саййид Олимхонни Петербургдаги ҳарбий олий мактабга ўқишга жойлаштириш мақсадида борган ва ўзининг 1892 йил декабрь – 1893 йил февраль ойлари давомидаги сафари тафсилотларини кундалик тарзида ёзиб борган. Тарихчи Шарифа Эсонованинг ёзишича, бугунги кунда Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтида амирнинг Петербург сафарлари хотираларини ўз ичига олган иккита кундалиги сақланмоқда. Бу асарлар ўз даврининг ёзма ёдгорлиги бўлиб, Амир Абдулаҳад ижодининг янги қирраларини очишга ёрдам беради²⁵. Абдулаҳадхоннинг 1892–1893 йиллардаги Петербургга сафари ҳақида маълумот берувчи “Рўзномаи сафари Фитербурх” (“Петербург сафари кундалиги”, №2869) 72 варақдан иборат бўлиб, унда амирнинг Бухородаги кузатув маросимидан бошлаб то Петербург ва Москвада уюштирилган қабул маросимлари, император Александр III ва Россия империясининг йирик давлат арбоблари билан ўтказилган учрашувларигача батафсил баён қилинади²⁶. Ушбу кундалик Исмоилбек Гаспринский томонидан 1894 йилда Қозонда “Бухоро амири ҳазратларининг кундалиги” сарлавҳаси остида нашр қилинган²⁷. Мазкур асар 1998 йилда “Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари” журналининг 3-4-сонларида ўзбек тилида чоп этилган²⁸. 2023 йилда эса Амир Абдулаҳадхоннинг “Фетербург сафари” номли китоби нашр этилди²⁹.

1893 йилнинг февраль ойида амир Боғчасарой, сўнгра Севастополь шаҳрига боради ва у ерда Исмоилбек Гаспринскийни қабул қилиб, суҳбатлашади ҳамда Бухорога таклиф қилади³⁰. Бухорога келганда, Амир Абдулаҳад ҳузурида бўлиб, унга Бухорода янги усул мактаблари очишни таклиф қилади. Таклиф амир томонидан қабул қилиниб, отаси номи билан аталувчи “Музаффария” жадид мактабини очишга рухсат беради. Мактаб 1904 йилда Бухорода очилади³¹. Амир билан учрашувларда Исмоилбек “Сафарномаи олия” (Амирнинг саёҳатномаси)ни китоб ҳолида нашр қилишга ва Бухоро аҳолиси учун “Муаллими лисони русий” номли бир дарслик ёзишга ваъда беради³². Бухоро амири Абдулаҳадхоннинг “Кундалиги” ва Исмоил Гаспиринскийнинг (Бухоро амирлигига сафарга оид) “Туркистон саёҳатномаси”³³ни ўқир эканмиз, XIX аср охирида Бухоро амирлиги ва Россия, шунингдек, ҳозирги Туркменистон, Озарбайжон, Грузия давлатларининг ижтимоий, иқтисодий ва маданий тарихи ҳақидаги маълумотларга эга бўламиз³⁴.

²⁵ Иноятов С., Тўраев Ҳ., Ҳайитова О. Амир Абдулаҳадхон даврида Кармана. Т.: “Шарқ” НМАК БТ, 2004. – Б.36.

²⁶ Ражабов Қ. Амир Абдулаҳадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007 йил, февраль. – №2. – Б.36–38.

²⁷ Точный перевод дневника его светлости эмира Бухарского // Представляют И.Гаспринский из Бахчисарай. Казань, 1894. – С. 140.

²⁸ <https://www.Bukhara.uz/?p=12632>

²⁹ Амир Абдулаҳадхон. Фетербург сафари. Таржимон Абдусаттор Жуманазар. Т.: Академнашр, 2023. – Б.128.

³⁰ Қораев Ш. Жадидчилик ҳаракати асосчиси Исмоил Гаспирали ва Бухоро амири Абдулаҳадхон ижоди // Жадидларнинг илмий-педагогик мероси: тарих ва замонавийлик мавзусидаги илмий-амалий конференция мате-риаллари. Самарқанд: 2023 йил 29–30 ноябрь. – Б. 36–41.

³¹ Иноятов С., Тўраев Ҳ., Ҳайитова О. Амир Абдулаҳадхон даврида Кармана. Т.: “Шарқ” НМАК БТ, 2004. – Б. 24.

³² <https://www.Bukhara.uz/?p=12632>

³³ Исмоилбек Гаспирали. Туркистон саёҳатлари. // (Крим-татар тилидан Тоҳир Қаххор таржимаси). // – Тош-кент, Жаҳон адабиёти, 2010. – №10. – Б. 30–65.

³⁴ <https://www.Bukhara.uz/?p=12632>

Тарихий манбаларда Сиддиқхон Тўра Ҳашмат акаси амир Абдулаҳадхон саройининг машҳур тарихчиси бўлгани ёзилган³⁵. Айрим асарларга кўра, Чоржўй беги бўлган Сиддиқхон отаси Амир Музаффар вафот этган 1885 йилдан сўнг ўттиз беш йил (1885–1920) давомида сиёсий ҳаётдан четлаштирилиб, фан ва адабиёт билан шуғулланган. Уч – тўрт йил ичида Ҳашмат таҳаллуси билан шеърлар ёзиб, Бухоро аҳлига танилиб қолган³⁶. “Худди шу даврда Чоржўй беги бўлган Сиддиқхон отасининг ўлимини билмаган ҳолда руҳсатсиз у билан учрашиш мақсадида Бухорога келади. Отасининг ўлимини ундан яширадилар. Чунки Сиддиқхон ҳам тахт даъвогари эди”³⁷. Дарҳақиқат, бу шахзода ўттиз беш йил каттиқ назорат остида уй қамоғида яшаган³⁸. Албатта, “Айнийнинг манғитлар сулоласи хонадонининг вакиллари билан бўлган, бойлик, шон-шухрат ва тожу тахтга қизиқмай ўзининг бутун умрини илм-маърифатга бағишлаган Муҳаммад Сиддиқхон Ҳашмат Бухорийга оид фикри анча қизиқарлидир: “Муҳаммад Сиддиқхон Бухорий – биродари Абдулаҳадхон ва жияни Олимхон даврида ўттиз беш йил (ҳижрий 1303–1338) маҳбусликда эди. Шу давр мобайнида ўзини илмий ижодга ва китобдорликка бағишлади. Бухорода Ҳашматнинг хусусий кутубхонасидек бирор машҳурроқ кутубхона йўқ эди”³⁹. Ҳашмат Бухорий форсий, туркий ва арабий тилда шеърлар битар эди. Турли рисоалар ёзди, таҳрир этди. Жумладан, “Номаи Хусравон” номли тазкирага таълиф берган эди. Ҳашмат Бухоро инқилобидан кейин 1339 ҳижрийда ўттиз беш йиллик маҳбусликдан озод этилиб, Бухоро шўролар жумҳурияти ҳукуматида кутубхоначи бўлиб хизмат қиларди. Лекин 1341 ҳижрийда (милодий 1923 йилда) ўзининг айрим авлодлари (амирзодалар) ва амир хонадони вакиллари қатори Афғонистонга жўнатилди”⁴⁰.

Садриддин Айний эса ўзининг “Намунаи адабиёти тожик” номли тазкирасидаги “Муҳаммад Сиддиқхон Ҳашмат валади Амир Музаффар” зикрида Бухоро амирининг бу ўғли араб, тожик ва ўзбекча шеърлар битганини қайд этган. Шахзода “Ҳашмат” ва “Воҳид” таҳаллуслари билан шеърлар ёзган⁴¹.

Шахзода “Девон” тузган бўлиб, у олтмиш саккизта ғазал, иккита қасида, тўққизта мухаммас, битта маснавий, битта марсия – таркибанд ва бошқа шеърлардан иборат⁴².

Бинобарин, Зиё Садрининг “Шарифжон маҳдумнинг шахсий кутубхонаси” китобида ёзилишича, “Ҳашмат” таҳаллусли тўра бўлмиш Саййид Мир Сиддиқ

³⁵ Ражабов Қ. Амир Абдулаҳадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007 йил, февраль. – №2. – Б. 36–38.

³⁶ Иноятов С., Тўраев Х., Ҳайитова О. Амир Абдулаҳадхон даврида Кармана. Т.: “Шарқ” НМАК БТ, 2004. – Б. 20.

³⁷ Ҳайитова О., Курбонов Х. Кармана тарихи. –Т.: “MASHHUR – PRESS”, 2018. – Б. 83.

³⁸ Мусалиева О. Амир Музаффарнинг тарихнавис ўғиллари // – Т.: Мозийдан садо, 2004. – №2 (22)-сон. – Б. 30–33.

³⁹ Воҳидов Ш. Жизнь посвященная вечности. О царевиче Мухаммад Сиддик Хашмате, сыне эмира Музаффар (1864–1932): жизнь и научное наследие.// Молодой ученый. – 2015. – №15 (95). – С. 495–501.

⁴⁰ <https://www.buhari.uz/?p=23239>

⁴¹ Воҳидов Ш., Темиров Ш. Амирзода Мухаммад Сиддик Хашмат ибн Амир Музаффар (1864–1932) – штрихи к автобиографии и наследии. / История и культура Узбекистана в системе цивилизации Центральной Азии II Международная научно – практическая конференция. Карши, КариЭ. 22-23 сентября 2023 г. – С.37.

⁴² Воҳидов Ш., Темиров Ш. Амирзода Мухаммад Сиддик Хашмат ибн Амир Музаффар (1864–1932) – штрихи к автобиографии и наследии. / История и культура Узбекистана в системе цивилизации Центральной Азии II Международная научно – практическая конференция. Карши, КариЭ. 22-23 сентября 2023 г. – С.41.

тўрамыз мағфират маконли Амир Музаффар Баҳодирхоннинг азиз ўғли бўлиб, бу саодатли тўра ўттиз икки йил (Юқорида айтиб ўтганимиздек, Айний ўттиз беш йил деган) тутқунлик ва банд асирлигида турган, ўша муддат мобайнида замонасида расм бўлган барча илму ҳунар ва фазилатларни ҳеч кимдан таълим олмасдан туриб, фақат ўз тиришиқоқлиги орқасидан ўзлаштирган.

Айниқса, нужум, ҳаттотлик соҳаси ва олий даражалиги барчага маълум ҳандаса фанини ўзида мавжуд фазлу камол билан ўрганиб, яхши китоблар ва хуснихатда битилган қўлёзма асарлар йиққан. Унинг қўлёзма китобларининг кўп қисми ноёб асарлар бўлиб, ул ягонаи фарзона тўранинг кутубхонасидан жой олган”⁴³. Тарихчи олим Ҳалим Тўраев Сиддиқхонтўра Ҳашмат “Тазкират уш-шуаро” номли антология тартиб берганини айтиб ўтган⁴⁴. Маълумотларга қараганда, ““Тазкират уш-шуаро муосир”да Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистон ва Ҳиндистонда яшаб ижод этган тўқсон икки нафар шоир ҳақида маълумот берилади⁴⁵. “Тазкират уш-шуаро мукаддимин”да эса XVIII – XIX асрларда фаолият кўрсатган саксон тўққиз шоир ижоди ҳақида сўз боради. Йигирма йиллик меҳнат маҳсули бўлган “Тазкират ус-салотин” Шарқ ҳукмдорлари тарихига бағишланади⁴⁶. Бухоро шаҳзодаси забардаст хушнавис ва маҳоратли ҳаттотлардан бўлган⁴⁷. Тарихчилар Ш.Воҳидов ва Ш.Темировларга кўра, ижодкор шаҳзоданинг “Аҳдномаи мусолиҳаи давлати Бухоро ва Русия дар соли 1280”, “Зикри Мир Остонкул ибни Аббосбий”, “Баёни аҳволи салотини ўзбакия”, “Санъатли хатлар ва қитъалар”, “Қоидаи хат навиштан”, “Жадвали қуръа ва истихрожи фол”, “Дафтари мусаввада”, “Мажмӯаи аҳкоми зоижа ва ашъор”, “Вазоиф-ал-ашъор”, “Муножоти манзума”, “Муножоти таржума”, “Таржумаи аҳвали Хожа амир Муҳаммад ал-мутахаллис ба Дардо”, “Таржумаи аҳвали Сиддиқхон ибн амир Музаффар”, “Адъя”, “Силки дурали акмали расул-ил-атҳар”, “Маснави интабаҳ жамъ ал-матъун ва матъуна” каби асарлари мавжуд⁴⁸. Ҳашматнинг асарлари орасида “Баёни аҳвали салотини ўзбакия” (“Зайли тарихи Муқимхоний”) номли тарихий асар, ғазал, мухаммас, қасидалардан тузилган девон, тазкиралар (“Тазкират уш-шуаро”), “Мажмуаи зоижа аҳкоми нужум” (“Юлдузлар ҳолати асосида толеномалар мажмуи”), “Мажмуаи ал-баёз” (Адабий – тарихий тўплам), каби рисоалари алоҳида ўрин тутади. Шунингдек, Ҳашмат ҳаттотлик билан шуғулланган ва бир қанча асарларни кўчирган⁴⁹.

Амир Музаффарнинг ижодкор фарзандларидан яна бири ўзбек тарихчиси Саййид Муҳаммад Носир (Носириддин тўра) тўрадир⁵⁰. Унинг номи манбаларда

⁴³ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/ziyo-sadr-sharifjon-mahdumning-shaxsiy-kutubxonasi-01.html>

⁴⁴ <https://telegra.ph/Amirzoda-%D1%9Elkashunosning-Buhoraga-oid-tad%D2%9%Bi%D2%9Boti-10-10>

⁴⁵ <https://moluch.ru> > archive

⁴⁶ Воҳидов Ш., Темиров Ш. Амирзода Муҳаммад Сиддиқ Ҳашмат ибн Амир Музаффар (1864-1932) – штрихи к автобиографии и наследии./История и культура Узбекистана в системе цивилизации Центральной Азии II Международная научно – практическая конференция. Карши, КарИЭ.22-23 сентября 2023 г. – С.40-41.

⁴⁷ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/ziyo-sadr-sharifjon-mahdumning-shaxsiy-kutubxonasi-02.html>

⁴⁸ Воҳидов Ш., Темиров Ш. Амирзода Муҳаммад Сиддиқ Ҳашмат ибн Амир Музаффар (1864-1932) – штрихи к автобиографии и наследии./История и культура Узбекистана в системе цивилизации Центральной Азии II Международная научно – практическая конференция. Карши, КарИЭ.22-23 сентября 2023 г. – С.41.

⁴⁹ Ўзбекистон тарихига оид манба ва тадқиқотлар.(XIX–XX аср бошлари). Масъул муҳаррир: Д.Зияева. Т.: “Nurafshon business”, 2022. – Б.2022. – Б. 49.

⁵⁰ <https://uztext.com/104245-text.html>

Носириддин ал-Ханафий ал-Хусайний ал-Бухорий ёки Муҳаммад Носир, ёхуд Саййид Носириддин Саййид Амир Музаффариддин тарзида учрайди. Носириддин тўранинг ҳаётига оид маълумотлар етарли даражада тадқиқ этилмаган. У бир умр Бухоро аркида яшаган ва ўзининг қўрғони, шахсий кутубхонасига эга бўлган⁵¹. Қаҳрамон Ражабовга кўра эса, Мир Носирхон Тўра тарихчи сифатида акаси Бухоро амири Абдулахадхон саройида хизмат қилган⁵². Тарихчи Ҳалим Тўраевнинг ёзишича, “Саййид Муҳаммад Носир “Тўраи жилав” (Жиловланган тўра) номи билан бир умр аркада, унинг кутубхонасида ижод билан шуғулланган.

Бухорода совет ҳокимияти ўрнатилгандан кейин унинг ижоди ва тадқиқот ишлари давом этган. 1912 йил Бухорода ташкил топган дастлабки илмий ўлкашунослик жамияти – “Тарихи анжуман” ўз таркибига В.Бартольд, А.Семенов, П.Солиев сингари атоқли олимлардан ташқари, бир гуруҳ маҳаллий зиёли маърифатпарварларни бирлаштирган эдики, улар сафида Саййид Муҳаммад Носир ҳам бор эди”⁵³.

“Тарихи анжуман” жамияти вазифаси доирасида амалга оширилган ягона иш, назаримизда Саййид Муҳаммад Носир томонидан тайёрланган “Тадқиқоти арки Бухоро” асаридир⁵⁴. Ўз даври учун интеллектуал салоҳиятга эгаллиги ва бир неча мустақил асарлар, жумладан, “Тухфат аз-зойирин” (“Зиёратчиларга тухфа”), “Ҳоди ул-зойирин” (“Зиёратчиларни ҳидоят қилувчи”), “Кунуз ал-атқиё” (“Тақводорлар хазинаси”), “Осор ус-салотин” (“Султонлар ҳақида хабарлар”) каби рисоалар муаллифи бўлганлиги ва энг асосийси, Бухоро аркининг тарихи, тарихий топографиясини яхши билганлиги туфайли, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар “Тарихи анжуман”га қабул қилинади ва унга Бухоро арки тарихи, тарихий топографияси бўйича рисола тайёрлаш вазифаси топширилади.

Бухоро аркининг тарихи, тарихий топографияси тўғрисида муаллиф маълумотлари қанчалик қисқа, оддий бўлмасин, ушбу маълумотлар аркнинг кейинги тадқиқоти ва малакали олимлар томонидан юқори профессионал даражада ўрганиш учун кенг йўл очиб берди⁵⁵. Саййид Муҳаммад Носирнинг ёзишича, *“Ҳозирги ҳукумат фармонида мувофиқ, жумҳурият ишўрси томонидан биз – етти нафар кишини, яъни Ҳожи Мулло Абдурауф афанди “Фитрат”, Саййид Муҳаммад Сиддиқ, қози ул-қуззот, олам аҳли муллозодаси домullo Муҳаммад Шариф Зиё, Мулло Салимбек, жаноб Ҳожи Мулло Саййид Маҳмуд муфтий ва бу фозиллар хизматкори Саййид Муҳаммад Носир “Анжумани тарих” (“Тарих анжумани”) аъзолари сифатида ҳар куни арки олийга бориш ва унинг ободлигию вайроналиклари сабаблари борасида олий мадрасада тадқиқотлар ўтказишга тайинланган эдик.*

Алҳамдуллоҳ, (масалани) назардан ўтказиш ва кенгашувдан сўнг кўп нуқсонлар эгаси бўлган бу ожиз банда, яъни Мир Муҳаммад Носир ибн Музаффархон (қабри нурга тўлсин) ушбу азизлар қўмагида ҳамда Аллоҳ таоло мадади ва Ҳақ субҳонаҳу

⁵¹ Мусалиева О. Амир Музаффарнинг тарихнавис ўгиллари // – Т.: Мозийдан садо, 2004. – №2 (22)-сон. – Б. 30–33.

⁵² Ражабов Қ. Амир Абдулахадхон ёхуд “Ожиз” ҳукмдор. // – Бухоро, Бухоро мавжлари, 2007 йил, февраль. – №2. – Б. 36–38.

⁵³ Саййид Муҳаммад Насир Ибн Музаффар. Таҳқиқоти арки Бухоро. Форс тилидан таржима, сўзбоши, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ғ. Каримов. Т.: Тафаккур, 2009. – Б.11-12.

⁵⁴ Ўзбекистон тарихига оид манба ва тадқиқотлар.(XIX–XX аср бошлари). Масъул муҳаррир: Д.Зияева. Т.: “Nurafshon business”, 2022. – Б.2022. – Б.48.

⁵⁵ <https://telegra.ph/Amirzoda-%D1%9Elkashunosning-Buhoraga-oid-tad%D2%9Bi%D2%9Boti-10-10>

ўз фазли ва карами билан муваффақ этиши туфайли (тегишли маълумотларни) бир мухтасар ва мўъжаз рисолага тўплаб, у “Бухоро арки ҳақида таҳқиқот” деб номланди”⁵⁶.

Носириддин тўра “Тухфат уз-зоирин” китобини 1906 йилда тамомлаган⁵⁷. Мир Садр Шарифжон Махдумнинг қайд этишича, “Саййид Музаффар Баҳодирхоннинг ўғли Саййид Носирхон ўзининг “Тухфат ил-зоирин” номли китобида шундай ёзган: Анча йиллар ул жаноб (Қори Абдурахим)нинг ҳузурида турдим ва ул зотдан содир бўлган ҳайратга солувчи одатдан таиқари ҳодисани кўрдим. Аниқроғи, ул зот башоратидан сўнг ўша кечаси сарвари анбиёнинг чеҳраларини мушоҳада этиши давлатига муяссар бўлдим. Қарангки, тонг отгунча бир эмас, икки марта бундай шарафга мушарраф бўлдим ва тонгда пирим хизматиға етишгач, мусофаҳа қилиб, табрикладилар”⁵⁸. Демак, бу маълумотнинг ўзи Носирхон тўранинг сўфий олимлардан бири бўлганини кўрсатади. “Осор ус-салотин” китоби эса шайбонийлар, аштархонийлар ва мангитлар сулолалари тарихига бағишланган⁵⁹.

Мухтасар айтганда, Амир Музаффарнинг барча фарзандлари истеъдодли бўлиб, адабиёт ва санъатни кадрлашган, атрофларига шоирларни тўплаб, шеърият кечалари ташкил этишган. Биз юқорида Амир Музаффарнинг фақат тўрт ижодкор ўғли – Нуриддин, Абдулахад, Сиддиқхон ва Носириддинлар ижоди ҳақида тўхталдик, холос. Бизнингча, унинг бошқа фарзандлари ҳам ижод билан шуғулланган бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Келгуси тадқиқотлар бу масалага ойдинлик киритади, деб ўйлаймиз.

АННОТАЦИЯ

Ушбу илмий мақола Бухоро амири Музаффарнинг Нуриддин, Абдулахад, Сиддиқхон ва Носириддин сингари шоир фарзандларининг ижодига бағишланади.

Мангитлар сулоласи вакили бўлган мазкур ижодкор шахзодалар ўз атрофига шоирларни тўплаб, шеърият кечалари ташкил этганлар.

Энг, муҳими амир Музаффарнинг ўғилларидан бизга қатор тарихий ва бадиий асарлар мерос бўлиб қолган.

ANNOTATION

This scientific article is devoted to the work of poet children of Buhara emir Muzaffar, such as Nuriddin, Abdulahad, Siddiq Khan and Nasiriddin.

These creators, representing the Mangit dynasty, gathered poets around them and organized poetry nights.

Most importantly, we inherited a number of historical and artistic works from these sons of Amir Muzaffar.

⁵⁶ Саййид Мухаммад Насир Ибн Музаффар. Таҳқиқоти арки Бухоро. Форс тилидан таржима, сўзбоши, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ғ.Каримов. Т.: Тафаккур, 2009. – Б.11-12.

⁵⁷ <https://uztext.com/104245-text.text.html>.

⁵⁸ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/ziyo-sadr-sharifjon-mahdumning-shaxsiy-kutubxonasi-01.html>

⁵⁹ <https://uztext.com/104245-text.text.html>

УЧ ТАРИХИЙ ДРАМА ТАҲЛИЛИ

Ғулом АТАДЖАНОВ

Усмон Носирнинг 110 йиллик юбилеи муносабати билан “Танланган асарлар”, “Усмон Носир замондошлар хотираси ва мухлислари васфида” китоблари чоп этилди¹. Шоирнинг юбилеи муносабати билан 2022 йилда уч ижодкор тарихий драма яратди. Булар – Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” трагедияси уч парда, ўн етти кўринишдан ташкил топган тарихий фожиавий асаридир. Шунингдек, Тўра Мирзонинг “Усмон шоир – осмон шоир” икки пардали тарихий мусикали драмаси бўлса, Жавлон Жовлиевнинг “Усмон Носир” беш пардали тарихий мусикали драмасидир.

Уч муаллиф ҳам қатагон қурбони бўлган ўзбекнинг асл фарзанди Усмон Носирнинг ҳаёти, ижоди ва сургунда азобланиб бу дунёдан кўз юмушини таъсирчан, ҳаётӣ, адабий ва тарихий факт, ҳужжатлар асосида маҳорат билан бадий гавдалантирган. Академик Наим Каримов “Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” пьесаси хусусида” кириш мақоласида шундай дейди: “Усмон Носир ҳақида, айниқса, сахна асари ёзиш қийин. Муаллиф бундай асарда иложи борича тарихий ҳақиқатдан чекинмаслиги керак. Шоир чеккан азобларни кўрсатавериш ҳам томошабинни толиқтиради. Иқболжон жуда тўғри йўлни топган. Йигирма беш ёшида ижод олаmidан бадарға қилинган шоирни фақат унинг Шеърят кўтариб туради. Бу асарнинг иккита бош қаҳрамони бор. Улардан бири – Усмон Носирнинг ўзи бўлса, иккинчиси эса – Шеърят. Баъзан Шеърят асарда Усмон Носир қиёфасида чиқиб, пора-пора этилган дил жароҳатларини очади. Баъзан Усмон Носир Шеърятнинг шоҳона либосида гавдаланиб, ўзининг ўчмас инсоний ва ижодий қудратини кўрсатади”².

¹ Носир У. Танланган асарлар. (Нашрга тўплаб тайёрловчилар: Каримов Н., Кўчқорова М., Абдусамад М.) – Тошкент: Адабиёт, 2022. – 320 б; Усмон Носир замондошлар хотираси ва мухлислари васфида – Тошкент: Адабиёт, 2022. – 304 б.

² Каримов Н. Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” пьесаси хусусида // Шарқ юлдузи. № 04.

Ғулом АТАДЖАНОВ – 1989 йилда тугилган. Нукус давлат педагогика институтини тамомлаган. Республика матбуотларида ўндан ортиқ илмий мақолалари эълон қилинган.

Иқбол Мирзо Усмон Носирнинг ҳаёти ва фожиали қисматини акс эттиришда тарихий драмада ўзига хос сюжет қурилмасидан фойдаланади. Яъни, драматург “Бугун-Ўтмиш” сюжет линияси асосида қамоқхона ва Усмон Носирнинг болалиги, талабалик даври, ижодкорлиги, таржимонлигига доир ҳаётӣй ва тарихий фактларни кетма-кетликда беради. Иккинчи драматург Тўра Мирзо эса Усмон Носир ҳаёти ва фожиавий тақдирини акс эттиришда хронологик сюжет кўринишидан унумли фойдаланган. Иқбол Мирзо бироз мураккаб, аммо тушунарли сахна кўринишларида буюк истеъдод соҳиби Усмон Носирни қатл этган жамият, бу жамиятдаги ҳасадгўй кишиларнинг асл башарасини фoш этган. Тўра Мирзо ҳам “Усмон шоир – осмон шоир” тарихий мусикали драмасида Усмон Носирнинг онаси Холамбибининг Намангандан Қўқонга узатилиш маросими билан бошлаган. Муаллиф Усмон Носир ҳаёти ва ижодига оид воқеаларни хронологик тартибда бериш билан сюжетнинг бир мунча соддарок кўринишидан фойдаланади. Аммо ҳар уч драматург Усмон Носир адабий шахсияти ва қатағон йилларининг даҳшатини, шунингдек, ичи қора, ҳасадгўй кишиларнинг кирдикорларини маҳорат билан бадий ифодалаган.

Уч драматург тарихий драматик асарлар матнида Усмон Носирнинг исёнкор ва фусункор шеърӣйати ҳамда таржималаридан (“Боқчасарой фонтани”, “Демон”) унумли фойдаланган. Иқбол Мирзо асли фарғоналик бўлгани учун Усмон Носир туғилиб ўсган Наманган ва Қўқон шевасини драма қаҳрамонлари нутқида кенг истифода этган. Драматург асарда водий одамларига хос соддалик ва миллийликни ёрқин акс эттиришда наманган шевасига хос унсурлар, халқ ўйинлари ва мақолларидан баракали фойдаланган. Драматург шоирнинг таржимаи ҳолига доир ҳаётӣй ва тарихий фактларни ифодалашда академик Наим Каримовнинг Усмон Носирнинг ҳаёти ва ижоди бўйича чоп этилган қатор илмӣй тадқиқотларидаги хужжатли фактларга асосланади. Шунингдек, Тўра Мирзо ва Жавлон Жовлиевлар ҳам олимнинг илмӣй тадқиқотларида акс эттирилган биографик, адабий ва тарихий фактларга суянган. Биламизки, Усмон Носир ҳаёти афсонавийлашиб кетиб, шоир ҳақидаги миш-мишлар салкам ҳаётӣй ҳақиқатга айланиб кетган. Шу маънода ҳар уч драматург афсоналарга айланган Усмон Носир адабий шахсиятини тўлақонли очиб бериш мақсадида оғиздан оғизга кўчиб юрган оғзаки маълумотлардан ҳам фойдаланган.

Иқбол Мирзонинг тарихий фожиасида Усмон Носир, Терговчи, Терговчи ёрдамчиси, Холамбиби, Ҳамза Ҳакимзода, Пулат Қаям, Ашурали Зоҳирӣй, Мухтор Муҳаммадий, Қори Ниёзий, Субҳӣй афанди, Мўйдинжон, Мадамин (Амин Умарӣй), Насима, Маяковский, Муса Жалил, Қодирӣй, Ойбек, Муҳсин Ҳамидов, Шайхзода, Абдулазиз, Масъул котиб, Котиб, Ўринбосар, Равшаной, НКВД ходимлари ва бошқа образлар иштирок этади. Трагедиянинг биринчи парда биринчи кўриниши қамоқхона тасвири билан бошланади. Унда икки қаҳрамон терговчи ва шоирнинг савол-жавоби акс этган. Терговчи шоирни оғзига келган сўзлар билан ҳақоратлайди, сўқади. Ушбу асар ҳақида илиқ фикрларини айтган академик Наим Каримов юқоридаги мақоласида шундай дейди: “Асардаги яна бир муҳим масала – Терговчи билан Усмон Носир ўртасидаги “жанг” сахналари. Қатағон мавзусига бағишланган қарӣйб барча асарларда терговчилар ўта нодон, ўта жоҳил, ўта миллатчи, инсоний қиёфасини йўқотган жонивор сифатида тасвирланиб

келади. Ушбу асарнинг дастлабки сахналарида ҳам шундай аксилинсон образини кўрамир³. Адабиётшунос жуда тўғри эътироф этган. Усмон Носирга бағишланган тўртта драмада ҳам терговчи образи яратилган бўлиб, улар даврнинг салбий, зулмкор типлари сифатида бадиий ифодаланган. Масалан, Нодира Рашидова тарихий драмасида Хайритдинов, Клёпов, Матвеев, Марвин (НКВД ходимлари), Иқбол Мирзонинг тарихий фожиасида Терговчи, Терговчи ёрдамчиси образлари иштирок этади. Жавлон Жовлиев асарида Саша (рус зобити), Ваня (рус зобити) образлари яратилган.

Иқбол Мирзо тарихий фожида Терговчи ва Усмон Носир ўртасидаги конфликтни куюк бўёқларда беради. Аммо Терговчи ёрдамчиси Усмон Носирнинг катта истеъдодини англаб этади. Наим Каримов таъкидлаб кўрсатганидек, катагон мавзусида ёзилган асарларда Терговчи образи одатда шафқатсиз, жоҳил, золим, нодон одам сифатида ифодаланади. Иқбол Мирзо яратган Терговчи ёрдамчиси образида эса катарсис ҳодисаси юз беради. Терговчи ёрдамчиси савол-жавоблар жараёнида Усмон Носирнинг айбсизлигини тушуниб этади, унинг улкан истеъдодига қойил қолади. Усмон Носирнинг рус тилини ўз она тилидек мукаммал билиши, Пушкин ва Есенин билан тенглаша олган ёш шоир бўлиб етишганидан ҳайратланади. Терговчи Усмон Носирни Сталинни маҳалласидаги бўёқчи жухудга ўхшатиб халқлар отасини ҳақорат қилганликда айблайди. Терговчи билан Усмон Носир ўртасидаги савол-жавоб жуда шиддатли кечади. Жумладан:

“Терговчи: Вой-бўй, “гений!”, тирноқларинг қани? Яна девор тирмаладингми?

Усмон Носир (юзини ўгиради): Агар эркак бўлиб кўлимдаги кишанни ечсанг, кўрсатаман нима бўлганини!

Терговчи: Сени тилингга кишан солиш керак. Назоратчини нега урдинг?

Усмон Носир: Айтдим, онамни сўқди.

Терговчи: Нима бўпти? Сўқкани билан сўкилиб қоладими? Бизда, масалан, сўқмай гапирсанг ҳурматсизлик ҳисобланади.

Усмон Носир: Унда нега Сталинни сўқди деб менга айб қўябсан? Нега?!

Терговчи: Сен халқлар отасини сўқмагансан, ҳақорат қилгансан. Иккови бошқа-бошқа масала. Нима деганинг эсингдами?

Усмон Носир: Минг марта айтдим, ёзиб ҳам бердим, Сталинни маҳалламдаги бўёқчи жухудга ўхшатганман. Шу, холос.

Терговчи (ўрнидан сапчиб туради): Нима?! Шу, холос?! Биласанми, сен айтган бўёқчи-мўёкчиларнинг миллионтаси ўртоқ Сталиннинг ҳаром тукига арзимади! Дохийни кимгадир ўхшатиш сен иприскига тушиб қолдими? Манави қовоққаллангга тўппончани тираб тепкини босиш учун ана шу ўхшатишингни ўзи этади!

Усмон Носир: Отсанг от! Жонимга тегдинг! Ҳаммангга тупурдим! Туфу!

Терговчи (ёнидан револьверини чиқариб, отмоқчидай ўқталади. Кейин дастаси билан Усмон Носирнинг бошига уради): Сенга ўқ ҳайф! Сен Пушкин эмассан!⁴

Бу савол-жавобда терговчининг Усмон Носирга айб қўйишга ҳаракат қилиши, дохийпарастлиги; шоирнинг эса бурро тили, кўркмаслиги, кескин характери

³ Каримов Н. Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” пьесаси хусусида // Шарқ юлдузи. № 04. 2022. – Б. 34.

⁴ Мирзо И. Усмон Носир // Шарқ юлдузи. № 04. 2022. – Б. 36-37.

маҳорат билан очиб берилган. Асарнинг тўртинчи кўринишида Усмон Носир таҳсил олган “Дорул-шафақа” мактаби, синфхонаси, у ерда дарс берган устозлари Ҳамза, Пўлат Қаюм, Қори Ниёзий, Ашурали Зоҳирӣ, Субҳӣӣ афандининг мулоқотлари акс эттирилган. Кўриниш якунида Ҳамза Усмон Носирга қараб насиҳат қилади. Мазкур парчани келтирамиз:

“**Ҳамза:** Кимга айтай?! Ким мени тушунади?! Биз суяк-суягига қўркув уриб кетган, қон-қонига хиёнат шимилган бир элатмиз. Йўқса, бу наф осон алданиб қолмасдик. Бизга ҳар бир миллий жумҳурият ўз тақдирини ўзи белгилайди, ички ишига аралашмаймиз деб қасам бердилар. Энди-чи? Дунёнинг энг йирик салтанати бўлган Туркистонимизни ҳар турли сунъий ном ила парчалаб ташладилар. Мен бундай адолатсизликка, риёкорликка мурса қилолмайман. (Бироз тин олиб) Мени сўзларим бу қора кўзларнинг ҳеч йўқ биттасининг кўнглида яшаб қолса ҳам минг розиман. (Усмон Носирга қараб.) Сен, ўғлим, бу ёққа чиқ-чи! Туронни эшитганмисан? “Шажараи турк”ни варақлаб кўрдингми? Ўқи ва ук, хулоса қил. Бу ҳаёт шафқатсиз курашдан иборат. Номард кўп, ўғлим, сотқин кўп. Ҳаётинг олдинда, фақат хушёр бўл. (“Яша, Турон” кўшиғи янграйди.)”⁵

Ҳар уч драматург Усмон Носир ва у яшаган давр фожиаларини акс эттириш учун тарихий ва бадиий тўқима образларни олиб кирган. Жумладан, Иқбол Мирзо тарихий давр манзарасини батафсил ёритиш мақсадида Ҳамза, Пўлат Қаюм, Мухтор Муҳаммадий, Ашурали Зоҳирӣ, Қори Ниёзий, Амин Умарӣ, Маяковский, Мўйдинжон каби аниқ реал шахсларни бадиий гавдалантиради. Шу билан бирга муаллиф Терговчи, Терговчи ёрдамчиси, Насима бадиий тўқима образларини ҳам маҳорат билан яратган.

Тўра Мирзо ва Жавлон Жовлиев нисбатан камроқ образлар яратган. Масалан, Тўра Мирзонинг “Усмон шоир – осмон шоир” тарихий мусиқали драмасида иккита тарихий шахс образи ва бешта тўқима образ яратилган. Жавлон Жовлиевда эса Усмон Носир образигина тарихий шахс саналса, Қўчқор Самад (адабиёшунос), Шокир Абди (шоир), Тўхта шоир (ҳавасманд ижодкор), Содик Пўлат (расмӣ), Она (шоирнинг онаси), Қиз (севгилиси), Луиза, Саша (рус зобити), Ваня (рус зобити), Доктор, Бармен каби бадиий тўқима образлардир. Жавлон Жовлиев тарихий давр фожиасини акс эттиришда умумлаштириш йўлидан боради. Муаллиф Усмон Носирнинг онаси Холамбибининг исми шарифи маълум бўлса-да, драмада Она умумлашма образини яратади. Бизнингча, яқин ўтмишдаги аниқ тарихий шахслар образини яратишда умумлашма ва жамлама образ яратиш ўзини оқламаган. Шунга қарамадан, ёш драматург “Усмон Носир” тарихий мусиқали драмасида ўзига хос бадиий ижодий услубини ярата олган. Бу муаллифнинг шахс ва давр фожиаларини беришда киноявий бадиий услубни шакллантирганлигида намоён бўлган.

Тўра Мирзонинг “Усмон шоир – осмон шоир” драма сюжетида шоир Усмон Носирнинг болалиги, ўсмирлиги, таниқли шоир бўлиб кўзга кўриниши ва сўнгги кунларини бадиий талқин қилган. Усмон Носир, Холамбиви, Муаллиф, Людмила (Кемерово ҳибсхонаси кутубхоначиси), Қамоқхона назоратчиси, раис, 1-йигит, кейинчалик 1-ёзувчи, 2-йигит, кейинчалик 2-ёзувчи, 3-йигит, кейинчалик 3-ёзувчи иштирок этади. Драмада шоирнинг отаси Носир Ҳожи иштирок қилса ҳам, нимагадир иштирок этувчилар рўйхатига киритилмаган. Драмада шоирнинг

⁵ Мирзо И. Усмон Носир // Шарқ юлдузи. № 04. 2022. – Б. 39.

Тошкентдаги ҳовлиси ҳам тилга олинади. Бироқ у яшаган муҳит, бахиллик, кўролмайдиган дўстлар, Сталинни кимгадир ўхшатиш ва бошқалар барча шоир ижодига бағишланган драмаларда мавжуд.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар учала драмада фарзанди учун куйиб адо бўлган она изтироби юкори пафос билан ифодаланган. Бинобарин, адабиётшунос Наим Каримов Иқбол Мирзо тарихий фожиасида тасвирланган “она саҳнаси” билан боғлиқ жиҳатларга эътибор қаратиб шундай ёзади: “Асарда яна бир муҳим саҳна бор. Бу саҳнанинг шабадалари олдин ҳам ўқтин-ўқтин эсиб турган. Мен бу саҳнани “Она саҳнаси” деб атаган бўлардим. Отадан эрта етим қолган шоирни жабрдийда онаси Холамбиби катта қилган. Усмон Носир ўрта мактабни тугатар-тугатмас Москвага, Россиянинг тарихий шаҳарларига бориб, дунёни кўра бошлаган. Аксар умрини эса Тошкентда ўтказган. Ижод, дўстона гурунглари, сафарлар туфайли бу дунёдаги бирдан-бир меҳрибони Холамбибини тўйиб кўролмаган. Биз яшаган даврнинг драматик-фожиавий воқеалари шуни кўрсатадики, ҳар бир инсоннинг мингта дўсти бўлса ҳам, бирортаси Она ўрнини боса олмайди. Драматург ана шу адабий ҳақиқатни саҳна имкониятларини ҳисобга олган ҳолда спектакль финалида шундай кўрсатганки, шу саҳнагача сояда юрган Она асарнинг учинчи бош қаҳрамонига айланади. Энг муҳими, у она-Ватан тимсоли даражасига кўтарилиб, асар асосий концепциясининг очилишига муҳим ҳисса қўшади”⁶. Тарихий фожианинг хотимаси она фарёди билан тугалланади. Драматург Тўра Мирзонинг “Усмон шоир – осмон шоир” тарихий мусикали драмаси ҳам худди шу йўсинда тугалланган. Тарихий драманинг энг сўнгги ўн биринчи кўринишида 1957 йил, сентябрь ойида Холамбиби ўғлининг оқланганлиги ҳақидаги мактубни олади. Бу саҳна кўринишида ўғлини соғиниб, айрилиқ азобида қаттиқ дард чеккан онанинг таъсирчан марсия шеъри китобхонга кучли таъсир қилади.

Муштипар она ўғлининг на тиригини, на ўлигини кўрган. У ёт мазорларда қолиб кетган ўғли учун дод-фарёд қилади. Онанинг чуқур дарди, ғами драмада акс этган марсия шеърда маҳорат билан ифодаланган. Бизнингча, Т.Мирзо ҳам шоир, ҳам драматург сифатида “Усмон шоир – осмон шоир” тарихий мусикали драмасида шу пайтгача тўплаган адабий ижодий тажрибаларини катта маҳорат билан намоён этган. Драмада акс этган Ўланчи аёл, 1-аёл, 2-аёл, 3-аёл, Холамбиби, Кекса шоир, Людмила тилидан айтилган шеърлар муаллиф Тўра Мирзо томонидан ёзилган, мазкур тарихий мусикали драмадаги шеърлар парчалар, шунингдек, Усмон Носир ижодидан олинган шеърлар драманинг мусикийлик ва лиро-романтик, трагик пафосини таъминлаб берган.

Иқбол Мирзонинг тарихий фожиасида Терговчи ёрдамчиси образи катарсис ҳолатини бошидан кечирган образ сифатида яратилган бўлса, Тўра Мирзонинг тарихий мусикали драмасида 3-ёзувчи худди шунингдек, катарсис ҳодисасини бошдан кечиради. Тўра Мирзо драмасида яратилган исми шарифи берилмаган уч ёзувчи Усмон Носирнинг туғма истеъдодини кўра олмайди.

Нодира Рашидованинг “Усмон Носир” драмаси ундан кейин яратилган драмалар учун асос бўлди. Истеъдодли ёш шоир ва драматург Жавлон Жовлиевнинг мусикали

⁶ Каримов Н. Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” пьесаси хусусида // Шарк юлдузи. № 04. 2022. – Б. 33-34.

драмаси ҳам бундан мустасно эмас. Мазкур мусиқали драма сюжет жиҳатидан Нодира Рашидованинг ёзган драмасига анча яқин. Сюжетни шакллантиришда Тошкентдаги ва сургундаги воқеалар асос қилиб олинади. Бизнингча, драматург Жавлон Жовлиев Усмон Носир образи ва қатағон даври фожиаларини ақс эттиришда нотўғри ёндашган. Ижодкор миллатимизнинг катта истеъдодли шоири Усмон Носирнинг ҳаёти ва фожиавий қисмати бугунги замондошларимизга етказишда янглиш эстетик мезонда туриб баҳолаган. Яъни драмада Усмон Носирнинг енгилтабиатлилигига эмас, балки унинг истеъдодига, шундай етук шоирнинг туҳмат туфайли қатағон қурбони бўлганига диққат қаратиши лозим эди. Бу жиҳатдан Нодира Рашидова, Иқбол Мирзо, Тўра Мирзонинг Усмон Носир ҳақидаги тарихий драмалари муваффақиятли чиққан. Қолаверса, бу икки драматург тарихий фактларга ёндашувда икки хил йўлдан кетган. Нодира Рашидова Усмон Носирнинг биографияси, оиласи, ижоди, сургундаги йиллари ва вафотини ёритишда аниқ тарихий ва ҳаётий фактларга асосланган. Жавлон Жовлиев эса шоир биографияси, отаси, онаси, сингиллари яъни оиласи ҳақидаги барча маълумотлар аниқ бўлса-да, бадий тўқимага куч беради. Аммо, назаримизда, яқин ўтмишдаги адабий шахс, жўшқин шоир Усмон Носир ҳаёти ва фожиасини тўлақонли очиб бера олмаган.

Хулоса шуки, Усмон Носир ҳақида яратилган ҳар уч тарихий драма истиқлол даври ўзбек драматургиясида алоҳида ўринга эга.

Аннотация:

Ушбу мақолада 2022 йилда яратилган Усмон Носирнинг юбелейига бағишланган уч асар яъни, И.Мирзо (“Усмон Носир”), Т.Мирзо (“Усмон шоир – осмон шоир”), Ж.Жовлиев (“Усмон Носир”) тарихий драмалари таҳлил этилди. Бу драмаларда ифодаланган сюжет ва образ масаласи тадқиқ этилди.

Annotation:

In this article, three works dedicated to the anniversary of Osman Nasir created in 2022, i.e. historical dramas I. Mirzo ("Usman Nasir"), T. Mirzo ("Usman shair-osman shair"), J. Jovliev ("Usman Nasir") are analyzed done. The issue of plot and character represented in these dramas was explored.

Key words: historical drama, Osman Nasir, image, historical truth, personal tragedy, retrospective plot, period tragedy, woven image, chronological plot.

Бўйсунаман ёмғир измига

Муҳаммадсоли
УЛУҒБЕК

* * *

Ёмғир ва мен – бу кеча дайди –
Суҳбатдошимиз, кўча кезамиз.
Ёмғир шивирлаб ҳеч тўймайди,
Балки тонг отгунча кезамиз.

Бўйсунаман ёмғир измига,
Менга ҳамдард керакдир дилкаш.
Қулоқ тутсам ёмғир сўзига,
Аригандай бўлар дилдан ғаш.

Бир кўчадан ўтамиз илҳақ,
Кўз тикамиз бир деразага.
Бекасидек дераза бефарқ,
Парво қилмас мендек задага.

Ёмғир шивирлашин қўймайди:
“Ўзни дадил тутгин, ҳой йигит!
Менинг билан дардлашиб, дайдиб,
Шаҳар кезсанг, ғам бўлар унут!”

Балки қизга алла айтади
Жамоли-ю ғурури бу кез.
Кўчасида неча қайтадан,
Ёмғир ва мен қолдирамиз из...

Ёмғир ва мен бу кеча дайди –
Суҳбатдошимиз, кўча кезамиз...

Муҳаммадсоли УЛУҒБЕК – 1955 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Юракни тушунинг”, “Дунёнинг кўзлари”, “Райҳон иси”, “Тонгга етсак...”, “Ҳаёт фалсафаси”, “Туюқдаги туйғулар”, “Имомота қиссалари” каби китоблари чоп этилган.

Мавлуда РЎЗИЕВА

Ташласанг бир дам нигоҳ...

Дурдонаман

Кечалар кўкка боқиб васлингни эслаб ёнаман,
Собиту сайёралар кулгусига мастонаман.

Соғиниб, ҳажринг ила юз ўртаниб, юз дард чекиб,
Сайдини ахтарган ул сайёд каби сайронаман.

Ташласанг бир дам нигоҳ, сеҳрига мен сайду асир,
Кўз қароғинг ичра жой олган ўзим пинҳонаман.

Боқмасанг, кетсанг қочиб, тоғлардаги жайрон киби,
Ахтариб жайронини, куйган дили вайронаман.

Кўлдаги оққуш мисол жуфт-жуфт бўлиб сузсак агар,
Шодлигимдан энтикиб, қайғуларга бегонаман.

Менки Мавлуда, сенинг ишқинг билан ёзсам ғазал,
Шул ғазал сатрига сингган бебаҳо дурдонаман.

***Мавлуда РЎЗИЕВА** – 1967 йилда туғилган. Қариш нодавлат педагогика институтини тамомлаган. “Бир севги қисмати”, “Онамни қайтаринг юлдузлар”, “Сўздан тониб бўлмас”, “Қўш ирмоқлар”, “Тушдаги учрашув”, “Кўзларимга суртгум тупроқларингни” каби китоблари нашр этилган.*

Шайланиб бораман

севги жангига

Сайёра РАҲИМИЙ

Юракни
минг асра ётлар кўзидан,
Амр этса зарар етар барибир.
Ўқталиб турганда адаш сўзидан,
Мушт уриб ёради исёнкор таъбир.
Чўлтоқ ўйлар билан
олғир истак ҳам.
Инқилоб қилади
кўнгилистонда.
Кўзёшлар оқими
ҳеч топмас барҳам,
Хатолар ҳимоя
истар ҳар жонда.
Қалблар меҳр кони биландир бардам.
Танлов борар охир
Мен бор томонда...
Келганларга ҳар он,
ҳар лаҳза, кунни
Айёмлаб бўййман,
севинч рангига,
Сўнг ечиб очишга
тайёр тугунни,
Шайланиб бораман
Севги жангига.

Сайёра РАҲИМИЙ – 1966 йилда туғилган. Шоиранинг “Ҳазин куй”, “Дилкаш наволар”, “Зарралардан яралган дунё”, “Севгизорлар макони”, “Мақтанчоқнинг аҳволи”, “Қувноқ болалар” китоблари нашр этилган.

Ҳамро БОНУ

Дилларни қувнатар ҳар дийдор

Илтижо

Ёрим, дилда борингни баён этсанг бўлмасми
Гул рухсорингни менга аён этсанг бўлмасми?..

Дилга куриб қасрингни нигоҳим ойна этиб,
Ишққа ташна қалбимни макон этсанг бўлмасми?..

Рухсорингни бир бора кўрмоқ истайди кўнгил.
Ёлғиз сенинг ишқингда куймоқ истайди кўнгил.

Сендан не келса майли, шодликми, қайғу-ғамми
Барин қўймай сипқориб тўймоқ истайди кўнгил.

Хуш насимдай келиб ёр, дилдан қайғуни қувиб,
Менинг муштипар кўнглим осмон этсанг бўлмасми?..

Чорлов

Бир суҳбат қурайлик, азизлар
Ҳадемай, кўнгилдан йироқлаб
Кетади, шукуҳли бу дамлар.
Бир кун келиб ҳаммамизни ҳам
Унутиб юборар одамлар.

Изимизни босади қорлар,
Гул узатмай қўяр баҳорлар.
Бир хўрсиниб салқин сахарлар,
Ялпизли қирғоққа бош қўйиб
Мунғайиб оқади анҳорлар.

Ҳамро БОНУ – 1971 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. “Ҳаққа етказ”, “Арбағишининг лолалари”, “Маҳфий учлик ёхуд сирлар салтанатига саёҳат” номли китоблари нашр этилган.

Унгача узун йўл – умр бор,
Дилларни қувнатар ҳар дийдор,
Яхшиям сиз борсиз, яхшиям биз бор,
Дунёни яшнатиб диловар
Бир суҳбат курайлик азизлар.

Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим

Расул РАҲМОН

* * *

Армон бўлиб қолди етмаганларим,
Орзу кўчасидан ўтмаганларим,
Нетай, жабр кўрдим кутганларимдан,
Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.

Дўстларим дўстидан қилганида ор,
Дунё кўзларимга келганида тор,
Оғир кунларимда кетганида ёр,
Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.

Ҳатто жигарларим силтади қўлин,
Битта ширин сўзга зор бўлди кўнглим,
Ўзим ҳам ўзимни қийнаган куним,
Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.

Юрагим йиғлайди соғинчли куйдан,
Хабарим йўқ менинг на аза, тўйдан,
Хаёл суравериб, толиқдим ўйдан,
Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.

Расул РАҲМОН – 1983 йилда тугилган. Наманган шаҳридаги Маданият коллежини тугатган. “Эркаласам” номли китоби нашр этилган.

Бегона бўлса ҳам, бориға шукур,
Кези келганида, айтай ташаккур,
Эй Расул, виждонинг амри билан юр,
Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.

Хаёт

Чўғни боссанг балким, кафтим оғиримиди,
Елкам узра ғамни ортиб олдинг, ҳаёт.
Мингта шеърим бир сўзига арзиримиди,
Сен онамни мендан тортиб олдинг, ҳаёт.

Менда қолган ўч-аламинг битмагандай,
Ёш бошимдан не азоблар ўтмагандай,
Ўзи шундоқ йўқотишлар етмагандай,
Сен отамни мендан тортиб олдинг, ҳаёт.

Бир бандаман қайтаришга имконим йўқ,
Сал кечиксам кутадиган инсоним йўқ,
Деёлмайман, энди дилда армоним йўқ,
Паноҳимни мендан тортиб олдинг, ҳаёт.

Латофат АМИРОВА

Руҳи равонимда бир ҳис жонталаш

* * *

Тугаса дийдорлар тугайди,
Биздан кейин тугаб қолмайди ҳаёт.
Қалбдаги залворлар тугайди.
Тугаса, тугасин! Дод! Ҳайҳот!..

Латофат АМИРОВА – 1997 йилда туғилган. Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг филология факультетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган.

Кетар бўлсам отмай қолмас қуёшингиз,
Кечар бўлсанг, осмонларим қолмас ойсиз!
Менсизликнинг сўқмоқлари йўлдошингиз,
Яна бахтли бўлоламиз тушунинг, сиз!

Мен кўп кутдим қалб эшигим очиб ҳайҳот,
Кирдингизу эшикларни ёпмадингиз!
Биз кутгандек бўлмас экан доим ҳаёт!
Севдингизу, мендан мени топмадингиз!

Тугаса дийдорлар тугайди...
Биздан кейин тугаб қолмайди ҳаёт!

* * *

Мен бир тўлдим, денгизларга ағдаргулик ...
Сезяпсизми? Юрагимда бахт ёғалоқ...
Қаранг, ишқнинг яноқлари қирмиз гуллик,
Сизга бунча ўхшайди-я, бу қизалоқ...

Юрагимнинг пештокига ҳилол қўнди,
Кўзларимда долғаланди етти олам,
Савол тинди, завола тинди, ҳаёл тинди,
Қувончлардан бунёд бўлди ҳар зувалам!

Баҳорги майсадек титранди кўнглим,
Бир ҳузур симирди қақраган руҳим
Абри найсонлардек қароғим лим-лим,
Самодек пойимга чўкди аллаким...

Гулларга ўранди вужудим оташ,
Бахтдек ёғиб келди, кулди жамолим,
Руҳи равонимда бир ҳис жонгалаш,
Сени дунёларча севдим, ҳалолим!

Санжар ТОШБЕКОВ

Сўнгги жумлагача айтилди алла

Ниҳоя

У дастлаб дўконда ишлаган,
Нам ва қоронғуда ўтган ёз-қиши.
Хўжайин олдида тилни тишлаган,
Сўнгра уйга қайтган оғриб, энгашиб.

“Бир куни ҳаммаси изига тушар” –
Ширин орзу билан хаёлга ботган.
"Бу олим бўлади, униси ҳоким"
деган орзу билан тонглари отган.

Тагин эрталабдан ишга жўнаган,
Ҳар кунги юмушни адо этгани.
Баъзан кечга қолиб, захда тунаган,
Баъзан билмаганман келиб кетганин.

Мудҳиш даврийликдан чиқмаган асло,
Бориб келаверган оғрикли йўлдан.
Саноғини билмас қанча деворнинг
Ажинлари силлиқ чиққан қўлидан.

Аммо, орзулари чинга дўнмади,
Алам неча бора тилди жонини.
Ҳамон тили қисик, эгик қомати,
Бу гардун беаёв ичди қонини.

Санжар ТОШБЕКОВ – 1999 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуотида эълон қилинган.

У юзма-юз турар йўқчилик билан,
Ҳасрати, оғриғи нигоҳида жо.
Икки томон кетган икки ўғли ҳам,
Бириси тошбағир, бири бесадо.

Унга дунё ҳақда ортиқ сўйламанг,
Дунё таржимаси ўлик сийратнинг.
Ўғли ҳоким бўлди сўзга, қайғуга,
Олими ҳам бўлди мағлубиятнинг.

Тўкилиш

Истеъмол қилади хотиржамликни,
Ноябрь оқшоми, сершовқин шаҳар.
Соямни майдалаб, сўнгсиз жимликни
Шошмасдан, бирма-бир, ютмоқда башар.

Бўшаб бораяпман қадам-бақадам,
Бўшатиб бораяпман тўлмас ҳовучни.
Юз чайиб изтироб томчиларига,
Унутиб юбордим бокира тушни.

Энди ўнгламайди, тош қотди бари,
Тасаввурдан бунёд минглаб ҳайкаллар.
Чизиб тугатилди рассом сурати,
Сўнгги жумлагача айтилди алла.

Нихоят бўм-бўшман, тирноғим қонаб,
Қонталаш жумлалар, сўзлар чўзди бўй.
Энди бағрингга ол сукунат – онам,
Пешонангни узат ўйланмаган ўй.

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ

СОҒИНЧ РУТБАСИНИ БОЙ БЕРМАС ШОИР

Миллий тилшунослигимиз отаси Маҳмуд Кошғарий ўзининг “Девону луғотит турк” комусий асарида қадим туркий тилда “соқинч” шаклида талаффуз қилинган “соғинч” сўзи туб маъносини ботиний ғам, изтироб тарзида изоҳлаган. Аммо бу сўз бугунга келиб ёзма ифодасида ҳам ўзининг ўша маъновий вазни ва салмоғини бир қадар йўқотганга ўхшайди. Чунки замонавий одамлар эндиликда “соғинч” дейилганда нисбатан енгилроқ, чучмалроқ туйғуни англайди, бу калимани теран изтиробсиз айтади, назаримда... Бироқ бундай маъно торайиш ҳодисаси кўпроқ жонли нутққа тегишли. Бадий ижодда эса бу сўз, шукрки, қадим моҳиятидан кўпда узоқлашмаганини Ахтамқули шеърларини ўқир чоғим теграмда фақат “соғинч” сўзи айланганидан-да англадим. Ва бу соғинч айлана-айлана кўнглимдан жой олди.

Алҳол, асл шеър изтироб соғинчи эмасми, чин шоир изтироблар соғинчи ичра ўртаниб ижод қилади. Ўқувчи ҳам айнан шуни севади, шундан лаззатланади.

Ахтамқулининг ишқ изтироблари тилмочига айланган шеъриятида Яратган жамоли ва У зот илк бор отамиз Одам алайҳиссалом, онамиз момо Ҳавволарга туймоқ шарафини ато этган жаннат соғинчидан тортиб, Ватан, Она, суюкли ёр, иймон, вафо, садоқат, адолат, инсоф, диёнат соғинчига қадар уйғун акс этади. Яна – киндик қони томган тупроқ, бу тупроқда унган майса, бепоеъ ҳовли, ҳовли ичра гуллаб ётган райҳону атиргул, атиргул япроқлари узра из қолдирган бола нигоҳи, тоғ шабадаси ва бу шабада ичра фароғат изтиробин туйдириб ястанган қабристон соғинчи ҳам бор...

Бугун “янги” анъаналарга асир кўнгиллар саҳнига айланмиш, замонавий жамият йўқотаёзган, “Қизил китоб”га киритиш эҳтиёжи пайдо бўлган, ўлиш, унутилиш палласида турган туйғу ҳам, таассуфки, соғинчдн бошқа нарса эмас. Яна таассуфки, айни дамларда соғинч нишоннинг тескари – кўринмайдиган томонида турибди...

Хўш, унда бу улкан нишон юзини майда ва бегона оҳангларга рақс тушаётган жамият кишилари томон ким ўнглайди? Нишоннинг сўл томонига чаплаб ташланган “соғинч” сўзини ким ўқий олади, бу сўз маъносини ким тушунтириб беради, ким уни тош қотган кўнгилларга олиб киради?

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ – филология фанлари доктори. 1967 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати”, “Ҳудудсиз жилва”, “Назарий поэтика масалалари” ва “Қодирий ва роман тафаккури” номли илмий китоблари ҳамда кўплаб мақолалари чоп этилган.

Албатта, шеърят, албатта, чинакам шоир!

Ахир турмуш ташвишлари билан апоқ-чапоқ бўлиб кетган одамлар соғинчга оид ҳамма нарса – ҳатто Яратганнинг соғинч дарахти илдизига ҳаёт бахш этгич тенгсиз неъмат – улуғвор йиғини ҳам унутиб қўядилар. Аммо бу туйғу шоир кўнглида яшаб қолади, сира ўчмайди. Негаки, шоир барча замонларда унутилган соғинчлар хазинабони, унутилган соғинчлар ҳаммоли бўлиб келган. Ва чин шоир пайти келганда юрагида ортмоқлаб юрган ўша хазинасини очади – бани башарга соғинч улашади...

Ахтамкулининг бир ғазалида шундай сатрлар бор:

*Китобимни белаб нурга ҳисоб дунёсига бордим,
Ҳасаддан холи бўлган изтироб дунёсига бордим...*

Шоирнинг ғазалнависликка хос ва ижодкор маҳоратидан дарак берувчи, изтиробли туйғу экилган – “ҳисоб дунёсига бордим... изтироб дунёсига бордим...” каби қўшқофия сатрлари нима сабабдан унди?

Бизнингча, вазн, рукн, қофия каби илмий истилоҳлар биргина шакл ҳодисасининг ифодаси эмас. Қофия қофияга шунчаки қўшилмайди. Уларнинг қўшлашувига изтироб босими сабаб бўлади. Зотан, қофия якка ҳолида бу изтиробни кўтара олмайди. Шу боис шоир ҳасад ва нафс ғавғосидан қочиб, изтироб дунёсига борганини алоҳида таъкидламоқда.

*Юракдан ишқ ёғилган кун, югурдим тентираб дилхун,
Келиб кўнгил тилар мажнун, хароб дунёсига бордим...*

Кейинги байтида шоир қўшқофиялар маржонини бутун байт бўйлаб тизади. “Кун”, “дилхун” сўзларига “мажнун”ни қофия қилади. Шу тариқа мозийга эврилиб, изтироблар султони, соғинч диёрининг эркаси – салтанати зоҳиран харобот, харобот ботинида эса соғинч хазинаси кўмилган – Мажнунни ёдимизга солади. Байт маъносини эса соғинч ҳиссини унутмаганларгина тушунадилар.

Бошқа бир ғазалида шоир айти туйғуларини реал воқеликка, ўз шахсияти ва замонасига кўчиради. Кўчирганда ҳам шунчаки эмас, образли усулда кўчиради:

*Дард сочиб тургай менинг бошимда тоғу тошларим,
Кетдилар ташлаб ҳама дил боғлаган қондошларим.*

*Тун қувончим қамчилайди, қалтирар қошимда шам,
Бар сиқим тупроқни деб қон йиғлагай қондошларим.*

*Ўйнашар кўнглим билан йўлимга кўз тиккан лаин,
Тентираб кетмоқдадир, дунё тилаб сирдошларим.*

Нега улуғвор тоғлар лирик қаҳрамон боши узра “дард сочади”? Нега тун унинг қувончларини аллалаш ўрнига “қамчилайди”? Нега иблиси лаъин кўнгли билан ўйнашади? Жавоб яна ўша – соғинч. Зотан, кўнгилга яқин дўстлар, қон-қардошлар, сир бериб, сир олган сирдошлар уни ташлаб кетишган. Улар кетган дунёга соғинч

отли уловдан бўлак ҳеч нарса билан бориш мумкин эмас. Бу улов суворийси лирик “мен” эса дудама тигли айрилиқ жафосини чекишга маҳқум.

Шоир туғишган укасига бағишлов ўлароқ ёзган бошқа бир шеърида соғинч ва изтироблари сувратини янада аниқроқ чизади:

*Тоғларимни соғиниб дил бўлди қон, отамга айт,
Кўзларимдан кетмаган булбулзабон отамга айт.*

*Мункайиб кўз нурию умрин йўқотганларга боқ,
Айрилиб дунёсидан чопгай чунон, отамга айт.*

*Кўмилиб кетди Карим мерганни кўҳна милтиғи,
Оҳулар оҳ чекмагай бундан буён, отамга айт.*

*Онамиз кўз ёшини ичган ниҳоллар яшинагай,
Изладим даргоҳидан бир бурда нон, отамга айт.*

Ҳар байт сўнгида радиф ўлароқ келган “отамга айт” ибораси лирик “мен” соғинчининг мангулигига далолат қилади. Чунки шоирнинг бобоси – Карим мерган ҳам, мушфик онаси ҳам энди бу дунёда йўқ. Улардан ёлғиз соғинч ва соғинч бергич изтироб қолган, холос.

Шу боис шоир кўҳна дунё сирларини кўравериш юзларига доғ тушган оймомо билан диллашади. Соғинчларини унга изҳор этади:

*Саволингга жавоб топмай бошим қотди сўроқчи ой,
Юрагимнинг ҳаловатин ўғрилаган ўроқчи ой.*

*Туним қаро, қалбим яро, маст юрибман гулзор аро,
Бошим узра сочиб зиё, адаштира чироқчи ой.*

*Сўзим олов, изим олов, ўзимдирман ўзимга ёв,
Ҳолим сўраб келмас биров, дилим куйди булоқчи ой!*

*Сомон йўли сомонимни, сочди фойда зиёнимни,
Юлдуз тўла осмонимни олиб кетди улоқчи ой.*

Ростдан ҳам, дунё гулзори ичра маст одам хато ва адашувлар хавфига яқин туради. Ўз-ўзига “ёвлик” жиҳатидан ҳам оламдаги бирор махлуқ одам билан беллаша олмайди. Шоир барчамиз учун хос бўлган ушбу туйғуни туйқус англаб қолади. Англаш асносида куз хазони ҳидини туяди. Яна уни соғинч изтиробини ўртай бошлайди. Ва у яна ўтмиш кунларидан таскин излашга тушади. Покиза соғинч хисси уни дунё ҳақида аждодларимиз сўзлаган минг йиллик ҳақиқатга, буюк бир хулосага олиб келади: “бу дунё – ёлғон дунё”...

*Отам отин қувлаяпти, соғинч дилим сувлаяпти,
Ҳовлида куз увлаяпти, дунё экан алдоқчи, ой.*

Куйидаги байтларда эса шоир ушбу хулосаларини гўё далиллайди:

*Юраклар орзиқиб кутган замонда,
Севинчим андалиб овози бўлди.*

*Нечун, кўнглимни шудгор айлагай куз?!
Қўлимда айрилиқ қогози бўлди...*

Ёки:
*Юрак ҳижрон тигидан пора бўлгай,
Қуёш қорачигимда қора бўлгай.*

*Ҳилол ханжар қўйибдур гарданамга,
Нечун жаллоди дун овора бўлгай...*

Ёки:
*Гулимдан гул тилаб гулзора бордим,
Кейин даллоли йўқ бозора бордим.*

*Дилимни синчи булбуллар синашиди,
Юрак торим узилгач, дора бордим.*

*Ярар бир парча ер қолган кунимга,
Нечун, поёни йўқ шудгора бордим?*

Ахтамкулининг арузда ёзилган шеърларида Навоий, Фузулий, Машраб, Хувайдо, Эркин Воҳидов ғазалиётига хос мушк оҳанги таралиб турса, бармоққа оид шеърларидан Абдулла Ориф анъаналарига ҳавас ва эҳтиром сезилади. Биламизки, Абдулла Ориф “Қасамдара” шеърида “ов ишки”га банди бўлиб, Қасамдара тутқунига айланган овчи ҳақида ёзган эди. Ахтамкулининг “Ниҳондара” шеъри худди “Қасамдара”нинг давоми, Абдулла Ориф ўз ўқувчиси учун ташлаган лирик жумбоқнинг янги бир жилвасидек тасаввур беради.

*Нимани яширдинг, айт, Ниҳондара?!
Бобомнинг кафтида музлади тупроқ.
Сочини ҳаллослаб ёйган шаршара,
Харсанглар измидан кетолмас йироқ.*

Шеърхон кўнглида “нега” саволини уйғотган шеъргина ҳақиқий шеър бўлади. Чунки ўқувчи шу “нега” ортидан юриб, бепоён шеърят салтанатига кириб бораркан, бу салтанат сир-синоатларини англашга, ҳис этишга ҳаракат қилади. Унинг учун энди ортга йўл қолмайди. Ғайриихтиёрий тарзда шу салтанат фуқаросига айланади.

Ахтамкули шеъряти ҳам бунинг бир мисоли: “Сочини ҳаллослаб ёйган шаршара, Харсанглар измидан кетолмас йироқ...” Нега?

Ёки шамол чайқатаётган, қурбақалар сайраётган кўҳна ҳовуз ҳолатида ким фалсафа, лирика нафасини ҳис этади? Ким бу каби содда, қалби сўниқ одамга жўнгина кўринадиган табиат ҳодисасида фасллар симфониясини кўра олади? Албатта, шоир!

*Қурбақалар куйлар, рақс этар ҳовуз,
Ёзни кузатишга ошиқар шамол.
Пахтазор оралаб келаяпти куз,
Сўроққа айланиб қолади ҳилол...*

Бу тўртликнинг бутун кучи, ижтимоий аҳамияти “сўроққа айланган ҳилол” ташбеҳида ҳадди аълосига етади. Сўроққа айланган ҳилол ортидан эргашган ўқувчи заҳматкаш ўзбек халқи кўнгил тубида сақлаб келаётган минг йиллик қувончу изтироблар, қалбида сир-синаотлар, орзу-армонлар оҳангини кашф этади.

*Тунлари ой билан диллашган,
Тунроққа куйиниб сирлашган,
Бир умр ўт билан тиллашган,
Онамни соғиндим, онамни...*

*Умримни қиймалаб карвонлар,
Ташийди заъфарон ҳижронлар,
Боши ҳам гуноҳкор “полвон”лар,
Онамни соғиндим, онамни...*

Мунаққидлар “сентиментал” деб атайдиган бу шеърда ўртаниш, изтироб, болалик ва ўтмишни қайтара олмаслик каби фожейй ҳолатлар тасвири чизилган.

Гарчи кўплар шафқатсиз кундалик турмуш ғалвалари ичра яшаётган одам кўп ҳолларда ўз соғинч, изтироб ва йиғисини қалб тубида яширишга мажбур, таъна-дашномларга қолишдан, “ижтимоий одам”лик рутбасини йўқотишдан қўрқсада, фақат чин шоиргина бу рутбани бой беришдан чўчимаydi. Кўнгилларда мафдун туйғуларни ўз зарари, ижтимоий мағлубияти эвазига юзага чиқаради. Юзага чиқарганда ҳам ўзи учун эмас, ўша “ижтимоий одамлар”, ўша ҳайдаб солувчилар, ўша “музаффару голиблар” манфаати учун айтади. Ўз устидан қаҳ-қаҳ отиб кулувчилар кўнглини деб нафис туйғуларини қурбон қилади. Чунки у ўша “ижтимоий одамлар”, ўша музаффарлар пана-панага ўтиб, шеърларини ўқишини, соғинган оналарини эслаб, кўз ёш тўкишини билади. Шоир дарди шу тариқа умум дарди, миллий- ижтимоий дард ифодасига эврилиб боради...

Гапираман десак гап кўп. Илло, шеър ҳақида айтилган ҳар қандай гап унинг зидди томон қўйилган ўхшовсиз қадамдир. Шеър ўзи ҳақида ўзи гапиради. Ўзини ўзи шарҳлайди, таҳлил этади. Шундай экан, муҳтарам ўқувчи, шеър ҳақида ёзилган сўзларни эмас, шеърнинг ўзини ўқинг.

КУЙ ЧАЛИШ УСЛУБЛАРИ

Муслима МАҲКАМОВА

Муסיқа олами жуда кенг ва йўналишлари бисёр. Шу нуқтаи назардан муסיқа соҳасининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланган *торли чолғу асбоблари*, хусусан муסיкий таълим муассаларида скрипка чолғусини замонавий инновацион, рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқитиш масалаларини кўриб чиқайлик.

Аввало, скрипка чолғуси таълими *итальян, немис, француз, фин, рус, япон, АҚШ* каби ўзига хос анъана ва услубларга эга мамлакатлар бор. Бу мактабларнинг барчаси, шубҳасиз, иқтидорли скрипкачиларни тарбиялашда дунёдаги энг етакчи мактаб ҳисобланади.

Келинг, “инновацион” деб белгиланиши мумкин бўлган мавжуд замонавий ўқитиш усуллари батафсил кўриб чиқайлик.

Сузуки техникаси (Япония);

П. Роланд усули (АҚШ);

“Солоурстрингс” техникаси ёки Кодалй Метҳод (Венгрия, Финляндия);

С. Милтоняннинг гуруҳ импровизацияси усули (Россия);

Сузуки усули. Таниқли япон муסיқачиси ва файласуфи Шиничи Сузуки ва болаларни скрипка чолғусини ўргатишнинг машҳур услубига бағишланган. Бу усул дунёда ўйин ўргатишнинг энг кенг тарқалган инновацион усулларида биридир. Унинг муסיкий ривожланиш усулларига қарашлари кўпчиликни хайратда қолдирди, аммо натижалар барча кутгандан ошиб кетди. Туғма қобилиятни ривожлантиришга асосланган Сузуки техникаси кўплаб мамлакатларда қўлланилади, ҳамда у ўзини самарали ва қизиқarli таълим усули сифатида кўрсатди.

Нейропсихологларнинг фикрига кўра, муסיкий фаолият мия ҳужайралари учун энг кенг ва қамраб олувчи машғулоти сифатида тан олинishi ва улар ўртасидаги алоқаларни ривожлантириши керак, чунки мия ярим кортекс муסיқани ижро этишда фаолдир, яъни боланинг барча ҳис-туйғулари ва органлари фаолдир.

Пол Роланд услуби. Ушбу услуб жамоавий ва индивидуал муסיқа яратишнинг синтезига асосланади. Бу усул кўпинча “юмшоқ рақобат” таърифи билан боғлиқ. Муайян натижага эришган жамоа аъзосининг муваффақияти дарс давомида бошқаларга ўрнак бўлади, бироқ бир ўқувчининг хизматларини бундай улуғлаш фақат дарс давомида сақланиб қолади.

Муслимахон МАҲКАМОВА – “Ниҳол” давлат мукофоти совриндори. 1997 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат консерваториясини тамомлаган. Мақолалари республика матбуотида чоп этилган.

Роланд ўз педагогикасини табиий кундалик ҳаракатлар ва скрипка чалиш учун зарур бўлган ҳаракатлар ўртасидаги ўхшашликларга асослайди. Бола яхши тана мувозанатидан фойдаланган ҳолда ва асбобни чалаётганда мушакларнинг кучланишидан қочиб, чиройли тембр билан ўйнашни ўрганиши мумкин.

Г.Зилвей ва З.Кодай томонидан “Солорстрингс” услуби. Мазкур услуб венгриялик скрипка ўқитувчиси Г.Зилвей томонидан ишлаб чиқилган ва Золтан Кодай мусиқа таълими тизими тамойилларига асосланади. Ушбу “Рангли торлар” инновацион ўқитиш услуби бутун дунёда ўттиз йилдан ортиқ вақтдан бери ўрганилиб келинади. Бу услуб З. Кодай китобларида келтирилган тезисларга асосланади. Бунда ранг ёрдамида ўқув жараёни фаоллашади, у содда, қизиқарли ва ўқувчилар учун тушунарли бўлади. Ритм, баландлик, интерваллар, мусикий саводхонлик элементлари болаларнинг идрок этиш хусусиятларига мос равишда визуал тарзда тақдим этилади. Бундай тақдимотлар болага, ҳатто скрипка ва торлар билан биринчи танишишда ҳам, нафақат кўриш қобилиятини ўрганиш, балки бу жараёни жуда ёқимли ва қизиқарли қилиш имконини беради. Бу скрипкани ўзлаштириш бўйича кейинги барча ишлар учун асос бўлган чалиш, кўриш ва ўз куйларини тинглашга уринишлар ўртасидаги илк алоқаларни ўрнатади.

С.Милтоняннинг гуруҳ импровизацияси ва Э.Пудовочкин услуби. Бу услубларнинг иккаласи ҳам маҳаллий скрипкачилар ва методистларнинг ишланмалари билан боғлиқ бўлиб, улар “Ҳар бир бола истеъдодли” тезисларини ва гуруҳ мусикасини ижро этиш тамойилларини тарғиб қилади ва Сузуки усулига ўхшайди. Усуллар ўртасидаги фарқлар ўқитиш ва материални тақдим этиш жиҳатларига боғлиқ. Шундай қилиб, Милтонян услуби қуйидаги нуқталар атрофида қурилган: постановка асослари, гуруҳдаги мактабгача ёшдаги болаларга импровизация ўйинларини ўргатиш ва дастлабки ёзиш қобилиятларини шакллантиради.

Пудовочкин услуби, ўз навбатида, мусикий қобилиятларни ҳар томонлама ривожлантириш асосида скрипка чалишни жамоавий ўрганиш тажрибасига асосланади. Унинг услуби иккита асосий тамойилга асосланади: ансамбль мусикасини яратишнинг дастлабки шакллари ва ансамблда ижро этиш орқали болаларнинг мусикий қобилиятини ҳар томонлама ривожлантириш. “Туруҳдаги скрипка дарслари ҳар бир боланинг бошқа ўқувчиларга нисбатан фазилатларини тўғри баҳолаш имконини беради.” (Э.В. Пудовочкин) Бу услубларнинг иккаласи ҳам маҳаллий скрипка педагогикаси мактабида қўлланилган, аммо кенг маълум бўлмаган. Классик мактаб билан солиштирганда, методлар ўқувчи ва жамоавий таълимга бўлган ёндашуви билан ажралиб туради.

В. Якубовскаянинг методикаси. Якубовскаянинг техникаси “Босқичлардан юқорига” деб номланади, унинг мақсадли аудиторияси 5–7 ёшли мактабгача ёшдаги болалардир. Ушбу усулга кўра, машғулотларнинг дастлабки босқичида болалар позицияларни ўзгартиришни ва оддий усулларни қўллашни ўзлаштирадilar.

Классик ёндашувдан фарқли ўлароқ – Якубовская услуби бўш торларда машқ қилиш, болаларга скрипка чалиш учун жуда кўп оддий композицияларни таклиф қилади, бу уларга классик усулдаги каби барча техникаларни ўрганиш имконини беради.

Ҳозирги замон мусиқа ўқитувчисининг фаолияти ҳеч қачон услубий кўрсатмаларнинг механик бажарилишига айланмаслиги керак, балки доимо ижодий жараён бўлиши керак. Ўқувчи-ўрганувчиларнинг авлодлари ўзгариб туради ва ҳар бир янги авлод ўзига хос хусусиятларни намоён қилади, бу ўқитувчилардан ўз фаолияти давомида скрипка созини ўқитишнинг тегишли усуллари ва шаклларида фойдаланишни талаб қилади. Ўқитувчининг ўзи ҳам, ижоди ҳам бутун ҳаёти ва ижодий фаолияти давомида шундай ўзгариб туриши шарт.

ИЗЛАНИШ ВА САМАРА

Курдош ҚАҲРАМОНОВ

Ҳар доимгидек 2023 йил ҳам қиссаларга бой йил бўлди. “Шарқ юлдузи” ва “Ёшлик” журналлари ҳамда марказий нашриётларда ўндан зиёд қиссалар чоп этилди.

Бу қиссаларда замондошларимиз образини яратишга катта эътибор қаратилаётганлиги қувонарли ҳолдир. Турли хил характер қирраларига эга замондош қаҳрамонлар ўзининг индивидуал киффаси, ҳаётда тутган ўрни ва мақоми, орзу-интилишлари, идеаллари билан китобхонни бефарқ қолдирмайди.

Маъсума Аҳмедованинг “Мангу куй”, Абдужалол Раҳимнинг “Ойдин кечалар”, Жасур Кенгбоевнинг “Синов” каби қиссаларида севги-муҳаббат мотиви етакчилик қилади. “Мангу куй” қиссаси самимиятга тўлиқ асар сифатида баҳоланишга лойиқ. Нафақат асарларда, балки ҳаётнинг ўзида ҳам ғоят камёблашиб бораётган бу туйғу ҳар доим миллий адабиётимизнинг устувор устунларидан бири бўлиб келган.

Қисса қаҳрамони Жаъфар ёш эмас, ҳаётда ўз ўрнини топиб олган, бир қатор мусиқий композициялар яратиб эътироф этилган, таниқли пионист-композитор. Унинг қишлоқдан келган талаба қиз – Азизани ёқтириб қолишига нима, қандай куч сабаб бўлди. Ахир унинг ёнида ёшликдан бирга ўсган, бир-бирини яқиндан биладиган, ҳар томонлама Жаъфарга муносиб бўлган, унинг илинжида келаётган совчиларни қайтараётган гўзал Шахина ҳам бор-ку? Нега энди айнан келиб-келиб ёш талаба қизни ёқтириб қолди? Азиза уни нимаси билан мафтун этди? Қиссани ўқиётган китобхонларда шундай қатор саволлар туғилиши табиий. Ҳатто қўнғлида кечаётган адоқсиз ҳислардан қийналаётган Жаъфар ҳам ўз-ўзига шундай саволни беради.

Адиба қиссада ана шундай саволларнинг бадий жавобини китобхонга ишонарли тарзда сингдира олади. Уларни бир-бирига яқинлаштирган, бир-бирига боғлаб турган ришта бу – ижодкорлик. Санъатга, адабиётга, шеърятга бўлган ошуфталик. Уларнинг қалб гўзаллиги айнан шу ҳолатларда яққол намоён бўлади. Асарда уларнинг бир-бирига бўлган муносабатлари орқича зўриқишсиз, табиий йўсинда характер хусусиятларидан келиб чиқиб тасвирланади. Жаъфар рухан

Курдош ҚАҲРАМОНОВ – филология фанлари доктори. 1954 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТДПУ) филология факультетини тамомлаган. “Адабий танқид ва ўзбек адабиёти” ва “Адабий танқид: янгилашни жараёнлари” номли монографиялари, “XX аср ўзбек адабиёти” ўқув қўлланмаси, “Ўзбек адабий танқидчилиги тарихи” дарслиги (ҳаммуаллифликда) муаллифи.

ижодкор, у ўз мусикаларида ҳаётнинг гўзаллигини ҳам, ғамнинг яшовчанлигини ҳам бир нуқтада, уйғун тарзда намоён эта олишни истади.

Университетнинг француз факультетида ўқийдиган Азизанинг характери ҳам шунга монанд. Ўзига хос ҳаёлот оламига эга бўлган бу киз шеърят ошиғи. Чўлпон, Рауф Парфи, Вафо Файзуллоҳ шеърларини ёддан ўқиб юради. Уларнинг дастлабки учрашувлари тасодифлар орқали рўй берса-да, кейинчалик бир-бирларига бўлган туйғулари учрашувдан учрашувга юксалиб боради. Қачонки, ўртада Шахина пайдо бўлгач, бу туйғулар изтиробли тус олади. Шахинанинг саъй-ҳаракатлари боис Азиза Жаъфардан узоқлашади, уни кўнглидан ўчириб ташлашга ҳаракат қилади. Шу мақсадда яшаб турган ижара уйини ҳам, телефон рақамини ҳам ўзгартиради, уни кўрганда танимаганга олади.

Ушбу айрилиқ – синов Жаъфарга ўзи орзу қилиб юрган “Мангу куй”ни яратишга замин яратди. Онасининг даъвати билан куй яралишига сабабчи бўлган Азизани излаб топишга аҳд қилади.

Абдужалол Каримнинг “Ойдин кечалар” қиссаси ҳам севги-муҳаббат мавзусида. Унинг қаҳрамони ветеринар олим Илҳом Ҳазратқулов. Асарнинг қолипловчи ҳикояси ветеринарлар фаолиятини ёритиш учун яйловга ташриф буюрган мухбир – Азиз томонидан баён этилади.

Редакция топшириғи билан чўпонлар ҳузурига борган Азиз у ерда ўзига тенгдош ветеринар олим Илҳом билан танишади. Бир неча кунлик мулоқот чоғида унинг қалб дафтари билан танишади. Илҳом ота-онасидан болалигидаёқ ажралган бўлиб, жездаси қарамоғида вояга етади.

Юқори синфларга ўтганда қалбида қўшни қиз – синфдоши Гулқизга нисбатан бошқача бир туйғу пайдо бўлаётганини сезади. Ёзувчи ундаги ҳолатларни гарчи Илҳомнинг ҳикояси сифатида акс эттирса-да, марокли тасвирлайди. Унинг Гулқизга интилишлари ўсмир қалбнинг романтик туйғулари сифатида тақдим этилади.

Бироқ параллел синфда ўқийдиган болаликдан рақиб бўлиб келган Тошқул унга қиздан узоқроқ юришни, унга бешиккертги қилинганини маълум қилади.

Ёзувчи Илҳом руҳиятида кечаётган изтиробларни ишонарли тасвирлайди. Ушбу хабардан қараётган ҳолга тушган Илҳом дастлаб ўзини жарга ташламоқчи бўлади, бироқ опачасини ўйлаб фикридан қайтади. Гулқизларникида ўтган битирув кечасида унинг чорасизлигини билгач (отаси уни оқ қилмоқчи эмиш), Самарқандга ўқишга жўнаб кетади.

Асарнинг хотима қисмида эса орадан йиллар ўтиб, Азиз Илҳомдан телеграм олади. Маълум бўлишича Илҳом уни докторлик диссертацияси ҳимоясига таклиф қилаётган экан. Азиз ҳимояга боришга қарор қилади ва Илҳом билан учрашиб уларнинг хонадонига боради. Эшикни Гулқиз очиб салом беради. Гулқизга разм солган Азиз вақт унинг чиройли юзига ҳам ўз ҳукмини ўқиб, кўзлари атрофида ажинлар пайдо бўла бошлаганини кўради.

Бу асарлар бизга 60–70 йилларда яратилган қиссаларга хос воқеаларни ёдга солади. Одил Ёқубов, Ўткир Ҳошимов асарларидаги бадиий соддалик, ҳиссиётларга бой, романтик кечинмалар қайтадан адабиётимизда жонланаётгандек таассурот пайдо қилади.

Жасур Кенгбоевнинг “Синов” қиссасининг қаҳрамонлари ҳам талаба ёшлар. Искандар Каримнинг параллел гуруҳида ўқийдиган Лайло исмли қизда кўнгли бор. Қизнинг ҳам унга мойиллиги сезилади. Лайлонинг дугонаси Бахтигул уларга ҳам ҳавас, ҳам ҳасад қилади. Шу ҳасад туфайли бир сафар ёлғондакам хушидан кетади. Уни уйига Искандар ва Лайло кузатиб қўйишади. Бахтигул эшик олдида уларнинг орқасидан ҳавас ва ҳасад билан қараб туради, кейин шарт бурилиб уйига кириб кетади. Ушбу ҳолат китобхонни хушёр торттиради, албатта. Бунинг сабаби

асарнинг охиrhoғида Бахтигулнинг икрори орқали ойдинлашади. Қайтишда маршруткага ўтирган йигит-қиз йўлда аварияга учрайди. Қиз бошидан жароҳат олиб, касалхонага тушади. Уни операция қилишади. Искандар Карим касалхонага бориб туради. Қизнинг ота-онаси билиб қолмасин учун бир ҳамшира орқали соғлигини суриштириб туради. Ҳамшира орқали унга наставин гулдаста совға қилади. Шундан сўнг уларнинг ишқ булоқлари кўз очади. Учрашув, кинога тушишлар, ширин энтиқишлар бошланади. Уларнинг барчасида Лайлонинг дугонаси Бахтигулнинг иштироки бўлади.

Қисса якунида Бахтигулга уйланган Искандар бахт тополмай умри аросатда ўтади. Асардаги кўплаб лавҳалар тасодифга қурилгани, бадий далилланмагани туфайли мукамаллик касб этмаган, китобхонда нохуш таассурот қолдиради.

Холёр Сафаровнинг “Энг қайғули қувонч” қиссаси маҳорат билан ёзилган, китобхонни ҳаёт ҳақида, унинг шафқатсизликлари ҳақида ўйлашга, муайян хулосалар чиқаришга ундайдиган асар сифатида эътирофга молик.

Тўққизинчи синфни яхши баҳоларга битирган Қувончнинг орзулари бир олам эди. У шаҳардаги лицейга бориб ўқишни, университетга киришни орзу қиларди. Аммо орзу орзулигича қолиб кетди. Оиладаги йўқчилик уни ўртоғи Турсунали билан Россияга бориб ишлашга мажбур қилди. Хужжатларини қишлоғидаги коллежга номига топшириб қўйиб дарсларга қатнашолмагани учун ҳайдалиб кетди. Онаси Севинч касалманд бўлиб эрта ўлиб кетади. Отаси эса топганини ичиб маст-аласт ҳаёт кечиради. Онасининг вафотидан кейин жияни уни уйлантирмоқчи бўлиб бир неча беваларникига олиб боради. Бироқ унга тегадиган хотин топилмайди. Бир куни Қувонч отасини жойнамоz устида тавба қилиб ўтирган ҳолда кўради. Асардаги қайғули қувонч шу палладан эврилади. Ота бутунлай ўзгаради. У ўғлини ёнига чорлаб уни уйлантириб, уйга келин туширишни ният қилганини айтади. Ичкиликни ташлаб ҳамқишлоқларини ҳайратга солиб, нуроний кимсага айланади. Ўғлини уйлантириб, невараларига қараб ўтиради. Кўнгли хотиржам бўлса-да, дамқисма дардга чалиниб, пайғамбар ёшига ҳам етмай оламдан ўтиб кетди.

Кўриниб турибдики, анъанавий усулда ёзилган қиссага адиб янгича оҳанг олиб кирмоқда. Бу инсон қалбининг покланиши тавба-тазаррудан бошланади, деган гояни асар қатига сингдиришида кўринади.

Асарда миллатимизга хос бўлган миллий колорит устуворлик қилади.

Эркин Аъзам ўзбек қиссачилигини киноқиссалари билан ҳам бойитиб келаётган адиблардан биридир. Ёзувчининг “Пиёда”, “Пакана” каби киноқиссалари ўзбек адабиётида ушбу жанрни такомиллаштиришга хизмат қилувчи асарлардир.

“Баҳорни қувиб” киноқиссаси ҳам адиб маҳоратини яққол намоён этади. Ушбу асар композицион жиҳатдан пишиқ-пухта, ўзига хос, жанр талабига кўра ихчам манзара – сахналардан ташкил топган. Ҳар бири рақам билан белгиланиб ўттиз сондан ташкил топган ушбу манзаралар бир-бирига моҳирона пайвандланиб, яхлит бир манзара – бир вақтлар ўзининг баҳорий туйғуларини бошидан кечирган қишлоққа ташриф буюришга жазм қилган ёши олтмишларни қоралаб қолган аёл – Роҳат опа образини яратишга ҳисса қўшади.

Ёзувчи киноқиссада жанр талабидан келиб чиқиб, манзараларни шундай танлайдики, биз қаҳрамоннинг ўттиз йиллик кечинмаларини қайта бошдан кечирганига ҳам гувоҳ бўламиз; Қудратулла бунёд этган боғда бўлиши, у ётган хонада ухлай олмай хотираларга берилиши, бирга юрган арча ёнига бориши, қабри олдида ҳаёлан суҳбатлашишлар шулар жумласидандир. Айни пайтда бу туйғуларнинг яшовчанлигини Қудратулла исмини қўйган невараси, Нодирнинг қизи Роҳатой тимсолида ҳис қиламиз. Ёзувчи бир қатор деталлар орқали бунга ишора қилади.

Асарда Ҳожи Маркс образи ҳам фожиавий характерга эга. Бир умр шўро ғояларига хизмат қилган бу кимса хотини ва болаларини ҳам ҳайдаб юборган, маст-аласт юрадиган бир нотагон кимсага айланиб қолган. Қисса якунида у Роҳатойнинг акаси бўлиб чиқиши бир тасодифдай, бадиий жиҳатдан унчалик асосланмагандек, ёзувчи драматизмни кучайтириш учун киритилгандек таассурот қолдиради.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу асар киноқиссачилигимизни бойитувчи янги бир асар юзага келганидан далолатдир.

Шуҳрат Маткаримнинг “Йилон” қиссаси туш мотиви асосида яратилган. Бу қисса охирида ойдинлашади. Асар дам олиш куни уч оғайнининг ҳордиқ чиқариш мақсадида дарё бўйига отланиши билан бошланади. Шунга кўра асар воқеалиги йўл, сафарга чиқиш эпизодлари орқали ёритилади. Табиийки, бу типдаги асарларда кўпроқ суҳбатлар, сафар давомида учровчи воқеа-ҳодисалар ҳикоя қилинади.

Дарё бўйига пиёда боришга аҳд қилган уч оғайни халталарини орқалаб эрталаб тонг саҳарда йўлга тушишади. Асар қаҳрамони – ровий шпагат халтага солиб, оғзи маҳкам боғланган илонни орқалаб олган. Илон рамзий образ бўлиб, йўл давомида китобхоннинг диққатини бир жойда жамлаб туриш ва пировардида ечимга олиб келадиган поэтик унсурга айланган.

Асарнинг “Йилон” деб номланиши ва тимсол сифатида турли ҳудудларда яшовчи халқларда турлича маъноларга эгаллиги асар мазмунининг ўзига хослигини билдиради. Илон тимсол сифатида айрим манбаларда донишмандлик белгиси бўлса, бошқа ўринларда ёвузлик тимсолидир. Дилрабо Мингбоевнинг “Тимсоллар тилсими” китобида келтирилишича, тасаввуфий адабиётида илон образи нафси англатади. “Нафс ҳеч бир ўлмайдиган илондир”. (82-бет).

Бинобарин, асарда ушбу номга мос равишда глобал аҳамиятга молик ижтимоий-маънавий муаммолар қаламга олинади. Мансаб учун ўлиб-тирилиб курашиш, пул, бойлик орттиришга интилишлар, фермер бўламан деб хонавайрон бўлган деҳқонлар, йигитлари иш излаб ўрис, козоққа кетиб, хувуллаб қолган кишлоқлар, булар барчаси сафар давомида қаҳрамонлар томонидан ўртага ташланган ҳаётий масалалардир. Бу масалалар асарда қаҳрамонларнинг ўзаро мулоқотлари, йўлда учраган кишилар билан қилган суҳбатлар, мулоҳаза-ю муносабатлар, диалоглар орқали ифода этилади.

Бу воқеалар ровий – уйидан чиққан илонни дарё бўйига ташлаш учун оғзи маҳкам боғланган шпагат халтани орқалаб олган Тўлабой кузатишлари орқали тасвир этилади. Дастлабки мулоқот Юсуфбой билан Қаҳрамон ўртасидаги даҳанаки баҳс-мунозаралар фонида намоён бўлади.

Ёзувчи асар концепциясини, ғоявий-бадиий ниятини жуда тигиз хронотопга жойлайди. Уч оғайнининг эрта тонгдан то кун ёрушгунча бўлган ораликда кечган вақтида йўлда учратган кишилари билан бўлган мулоқоти орқали ҳаётнинг турли жабҳаларига оид муаммоларни, ҳар хил маслак билан яшаётган инсонларнинг характер хусусиятларини очиб беради. Буларнинг баъзилари уларга таниш бўлган Юсуфбой билан ўзаро мулоқот чоғида ойдинлаша, баъзилари унинг изоҳ – ҳикоялари орқали аён бўлади.

Самандар ака қисмати Юсуфбой билан Қаҳрамон ўртасидаги мансаб, мол-дунё борасидаги баҳсларига жавобан битилгандек, кўплаб инсоний қадриятлар пул, бойлик билан ўлчаланавермайди, деган ғояни илгари суради. Асарда йўлда дуч келган ҳар бир йўловчи ўзининг индивидуал характери билан намоён бўлади. Бир гапга тушса ҳеч қўйиб юбормайдиган, тингловчининг ҳикоянинг иштирокчисига айлантириб, “дўғрими”, деб тасдиқлатиб олувчи, ёлғонни ямламай ютиб бўлса-да ўз фикрини ўтказишга ҳаракат қилувчи Менглибой, бир вақтлар йиққан, ҳали тахи ҳам бузилмай турган ноёб китобларини сотиб кун кечираётган кекса чолни ҳам учратамиз.

Асар сўнггида халтадан чиқарилган илоннинг икки қулоч каттариб, йўғонлашиб кетиши, ҳикоячига ҳамла қилиб, мавҳ этишга уриниши, боши мажақланса-да ўлмай, ўздан сассиқ шилимшиқ суюқлик чиқариб, гужум дарахтидан ясалган қаламни янчишга уринаётгани тасвирланади. Қаламнинг ўзининг иш столида турган қалам эканини кўриб муаллиф даҳшатга тушади, бироқ илон қаламни синдирилмайди, фақат ифлослантиради, холос.

Адибнинг “Ёшлик” журналининг 6-7 сонларида чоп этилган “Мақар” қиссаси ҳам психологик қисса ҳисобланади. Ҳаёт билан ўлим оралиғидаги адоқсиз изтироблар, ўй-хаёллар, кечинмалар асарнинг асосий лейтмотивига айланади. Мақарнинг бу исёни тилида эмас балки дилида намоён бўлади. Бу қисса Мақар бир умр ҳаёлида ўйлаган, лекин тилига чиқармаган ҳаёт ҳақидаги ҳақиқати, дарди-дунёси ҳақидаги изтиробларидир. Мақар бир умр нима учун яшаётганлигини, ҳаёт унга нимага берилганини ўйлаб кўрмаган, уйланиб, бола-чақали бўлиб, фарзандларини уйли жойли қилганда ҳам бирор бир орзу билан яшамаган инсон. У фақат ўлим шарпаси яқинлашган, қорнида қаттиқ оғриқ турганда бу ҳаёт қанчалик ширинлигини, яшаши келаётганини ҳис қилади. Ўлимни ўйлаганда Мақарни кўрқув босади, ғамга ботади. Адиб Мақарнинг руҳий ҳолатини, кечинмаларини тасвирлар экан, табиат ҳам инсонга ўхшаб сўниб, гўё тугаб бораётганини Мақарнинг кечинмалари сифатида баён қилади. Бу кечинмалар, дилидаги барча туйғулар ва изтиробларини қизи Зухра қоғозга туширади. Хуллас бу асар ҳаёт ва ўлим фалсафаси ҳақида ёзилган ўзига хос асарлардан биридир.

“Ёшлик” журналининг 11-12-сонларида истеъдодли адиб Собир Ўнарнинг “Ўғрилар” номи қиссаси чоп этилган. Қисса ёзувчи эътирофича 1988 йилда ёзилган. Унинг ўша кезлари китобхонларга тақдим этилмаганининг сабабини адиб изоҳлари орқали билиб оламиз. Унда айтилишича, унинг асарларини ўқиган ҳамқишлоқлари қаҳрамонлар сиймосида ўзлари билган – таниган одамларни кўришган, англашган у ёки бу тарзда ўз муносабатларини билдиришган.

Дарҳақиқат, С.Ўнар асарларини ўқисангиз аксариятида шу хусусият, яъни Нурота тоғ тизмалари этагида яшаётган одамларни – танти, мард, ориятли, айни пайтда содда, самимий, ишонувчан халқ вакиллари сиймосини кўрасиз. Асарларида тасвирланаётган жой номлари ҳам тўқима эмас, ҳаётда қандай номланса шундай киритилган, ҳатто ўша кезлардаги туман газетаси – “Илғор чорвадор” ҳам ўз номи билан киритилган. Бу – Собир Ўнар ижодининг ўзига хос хусусиятларидан биридир.

Қисса қаҳрамони Раҳмонқул чўпон. У совхоз отларини боқади. У бироз содда, довдир табиат. Доимо ҳаёл оғушида Худойим унга бир ҳовуч пул ҳадя қилишини, бирдан бойиб қолишни орзу қилади. Ҳаёл шунчаки, ҳатто қўй қийларини ҳам пул санаб чўнтагига солиб қўйганини ўзи ҳам билмай қолади. Мана шундай одамнинг бошига бирин-кетин мушкулотлар тушади...

Асарда ижтимоий инқирознинг одамлар руҳиятида юзага келтирган эврилишлари қиссанинг асосий моҳиятини ташкил этади.

Ҳабиб Абдуназарнинг “Аравакаш” қиссасида яқин ўтмиш – бутун ер юзига тарқалиб миллионлаб одамларнинг умрига зомин бўлган коронавирус эпидемияси даври тасвирланади. Қишлоқдан бола-чақаси билан келиб, ижарада яшаб аравакашлик қилиб кун кечираётган оила фожиаси асарнинг асосий мазмунини ташкил этади. Асар воқеасидан эру хотин ўзлариям вирус юктириб олганлиги сезилиб турган аравакашнинг бозор ёпилиши билан кундалик рўзғор учун топадиган бир-икки сўмдан ҳам айрилиб, чорасиз ҳолда қолишлари англашилади. Ҳамқишлоғи Панжидан қарз олмоқчи бўлиб уйига борганда унинг нима мақсадда келганини англаган ҳамқишлоғи бор пулига озиқ-овқат ғамлаб қўйганини айтиб, унга ҳам шу маслаҳатни беради.

Ёзувчи қахрамонлар руҳияти ва воқеликни акс эттириш учун турли тасвир усулларида фойдаланади. Коронавирус ҳақидаги маълумотлар, турли ваҳимали гаплар, миш-мишларни ифодалашда Панжи билан, шунингдек, хотини билан бўлиб ўтган суҳбатлар – диалогдан фойдаланса, болалик чоғларини хотирлашда туш эпизодидан, ўта соғломдай кўринган Панжининг ўлими ҳақидаги хабарни бозорчи хотинларнинг ўзаро суҳбати орқали баён этилади. Асар аравакашнинг аравасини етаклаб аранг бозорга бориши ва уни чақирган бир мижозга қараб судралиши билан якун топади.

Ёзувчи аравакаш ва унинг оиласи тақдири кейин қандай кечгани ҳақида ёзмайди: улар касалликни енгиб соғайиб кетадими ёки йўқми, бу ҳақда тахмин қилишни китобхонга қолдиради. Асар шу жиҳати билан китобхонни ўйга толдиради, бефарқ бўлмасликка чорлайди. Бироқ асарда карантиннинг дастлабки куниданоқ давлат даражасида амалга оширилган чора-тадбирлар, чунончи бозорлар ва кўчаларнинг дезинфекция қилиниши, транспорт ҳаракатларининг чекланиши, ўқишларнинг ёпилиши, талабаларни вилоятларга, уй-ўйларига элтиб қўйишнинг режали амалга оширилиши каби масалаларга ишора ҳам йўқлиги ажабланарли. Карантин вақтида болаларни ҳеч ким кўчага ўйнагани чиқармаган. Аравакашнинг болалари эса кўчада ўйнаб юришади. Коронавирус ҳақида маълумот бериб борувчи вакил ҳам йиғлоқи овоз билан эмас, балки кўпчиликка далда бўладиган ишончли овоз билан маълумот бериб борган эди. Мактаб ўқувчиларига дарслар компьютерда эмас, балки телевизор орқали онлайн ташкил этилган эди.

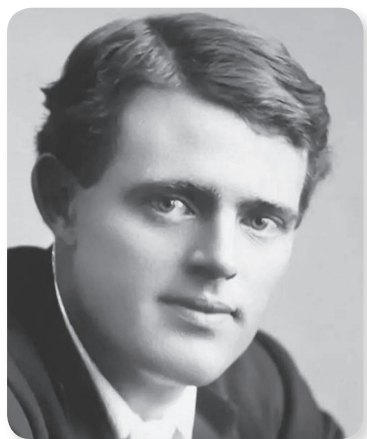
Биробарин, асарда яқин ўтмиш воқеалари бир ёқлама тасвирлангандек, ижодкорнинг бадиий-эстетик нияти етарлича акс этмагандек таассурот қолдиради.

Содиқ Анварнинг “Ташриф” қиссаси ёндаш оламдан келган меҳмоннинг саргузаштлари асосида қурилган асар. У ҳикоя қаҳрамони Тўлқин билан суви қуриган қувур орқали мулоқотга киришади ва ўзини ёндаш оламдан келганлигини айтиб, ўзини “С” деб таништириб бу олам билан танишмоқчи эканлигини айтади. Боланинг тақиқи билан оталиғи ва шажарасини умумлаштириб “САО” деб номланади. Бу номланишда ҳам ўзига хос рамзий маъно бор. Бу олам билан танишар экан дастлаб тақиқларга дуч келади. “Қоптоқ”нинг ичига кирганда кўп сакрама деган тақиққа, “Чинор”га ўтганда минг йиллар бир жойда кимир этмас ўсиш деган, “Бургут”га ўтганда қафасда ўтиришга маҳкум эканлиги, булар барчаси унда исёнкорлик руҳини кучайтиради. Натижада чинорни олиб бориб тоғнинг этагига ўрнатиб қўяди. Бургутга ўтиб ўлжасини қояга олиб чиқиб кетади, “Чол” бўлиб денгизда сузмоқ учун қайиқ сотиб олади ва денгизга чиқиб кетади. Қисса охирида бола тобора кучга тўлиб бораётганлигини ва ўзини енгил ҳис қилади. Бу асарни рамзий маънода инсоннинг ўзига хос бўлган шажарасидаги эврилишлар жараёни сифатида баҳолаш мумкин. Асарда жуда кўп ижтимоий-маънавий муаммолар тилга олинган. Дарахтларнинг кесилиши билан боғлиқ бўлган эпизодлар, бошлиқ билан котибаси ўртасидаги ишқий муносабатлар шулар жумласидандир.

Наби Жалолиддиннинг “Онаси тушлар” китобига кирган қиссалари, қорақалпоқ ёзувчиси Алланазар Абдиевнинг “Бургут чўққи” китобига киритилган тарихий мавзудаги қиссалари ҳам бугунги қиссачилигимизнинг ўзига хос манзарасини аниқлашга ҳизмат қилади. Хулоса қилиб айтганда, ўтган йилги чоп этилган қиссаларнинг айримлари реалистик ифода йўсини, анъанавий қиссачилигимизга хос жиҳатлари билан ажралиб турса, баъзилари рамзий-мажозий образлари билан ёзувчи маҳоратини ёритишга хизмат қилади.

ҚИР УЛАРНИ, ҚИР!

Ҳикоя

Жек ЛОНДОН

Шотландиялик ашаддий бир пиёниста эди у. Сув қўшилмаган ўткир вискини шарбатдай симирар, соат олтидан бошлаб, ухлайдиган вақти – тунги ўн иккигача ичгани ичган эди. Уйкуга, кўпи билан беш соат вақт ажратар, сутканинг қолган ўн тўққиз соатида жимгина, бамайлихотир ўтириб, арақхўрлик қиларди. Мен Оолонг оролида бўлиб турган икки ой ичида уни бирор марта ҳам хушёр ҳолда учратмадим. Шунчалар оз ухлардики, ҳушини йиғиб олишга улгурмасди. Бу қадар батартиб ва интизомли пиёнистани сира кўрмаганман.

Унинг оти Мак-Аллистер эди. Қарасанг, шарти кетиб парти қолган бир чол, тиззалари қалтирайди, қўллари эса шол бўлган одамникидай титрайди. Айниқса, стаканга виски қуяётганида шишалар шақирлаб кетади. Аммо бирон марта ҳам вискидан бир қатрасини тўққанини кўрмадим. Йигирма саккиз йилдан бери у Меланезияда – Олмонияга қарашли Янги Гвинея ҳамда яна Олмонияга тобе Сулаймон оролларида яшайди. Бу ўлкаларга шунчалик мослашиб кетганки, “дич ди мир” деб аталувчи лаҳжаларни қориштириб ишлатади. Мен билан гаплашганда “тонгда” дейиш ўрнига “қуёш, у чикди” дер, “тушлик тортилди” ўрнига, “каи-каи, у келди”, “қорним оғрияпти” эмас, “қорним ўйнаяпти”, деб гапирадиган бўлиб қолганди.

Ушокқина, ташқаридан қуёш иссиғи, ичкаридан эса ичкилик буғлари билан қоврилиб чўпдай бўлиб кетган, бутун борлиғи куйиндини, куйинди бўлганида ҳам совуб улгурмаган куйиндини эслатадиган бу одамнинг юриши ҳам ғалати, силкиниб-силкиниб, худди мурвати бураб тоб берилган қўғирчоқ каби ҳаракат қиларди. Тарозига чиқса, қирқ кило тош босиши ҳам гумон эди.

Бироқ шунга қарамай, у барча ваколатларга эга бир подшоҳча эди. Оолонг оролининг тевараги икки юз қақирим келар, кўрфазини эса фақат компас билангина топа олардингиз. Оолонг аҳолиси беш мингга яқин эркак-аёл полинезиялик; ҳаммаси келишган, кўпининг бўйи икки метрга яқин, барваста, саксон-тўқсон кило тош босадиган одамлар эди. Оолонг энг яқин ердан уч юз қирқ қақирим наридаги орол бўлиб, бир кичкина шхуна ҳар йили кокос мағзи олиб кетиш учун бу ерда икки марта лангар ташларди.

Жек ЛОНДОН – (1876–1916). Асарлари бошқа тилларга энг кўп таржима қилинган америкалик адиблардан бири ҳисобланади. “Мартин Иден”, “Оқ сўйлоқ”, “Ҳаётга муҳаббат” каби оламга машҳур асарлари ўзбек тилига ўгирилган.

Майда савдогар, ўларча арокхўр, оқтанлиларнинг Оолонг еридаги ягона вакили Мак-Аллистер ана шу беш минг аҳолини темир қўли билан бошқариб турарди. Айтгани-айтган, дегани-деган. Ҳар қандай истаги – қонун. Нима деса, ғиқ этмай бажарилади. Шотландия қариялари орасида шунақа ипиристики одамлар кўп учрайди ўзи. Чол бу ёввойи қабиланинг ишларига тумшуғини тикқани-тикқан. Мана, қиролнинг қизи Нугу оролнинг нариги четида яшайдиган азамат Гаунауга кўнгил бериб, унга турмушга чиқишни ихтиёр этган, отаси ҳам бунга розилик билдирган эди ҳамки, Мак-Аллистер бир оғиз “Йўк!” деб айтди – тўй тўхтади. Ёки қирол олий қоҳинга қарашли бир оролчани сотиб олмоқчи бўлганди, Мак-Аллистер яна “Йўк!” деб кесди. Қирол Компаниядан бир юз саксон минг кокос ёнғоғи қарз бўлиб қолганида эса қарз узилмагунча бирон дона кокос четга чиқмайдиган бўлди.

Албатта, Мак-Аллистернинг бунақа аҳмоқликлари қирол ва халқнинг муҳаббатини оширишга хизмат қилмасди. Тўғрироғи, уни ҳамма ўлгудек ёмон кўрарди. Кейин билишимча, орол элининг барча қоҳинлари бош қўшиб, роса уч ой қарғаб, дуоибад қилишган, ўлим тилашган экан. Унга энг қўрқинчли инс-жинсларни рўпара қилишди, бироқ Мак-Аллистер ҳеч нарсага ишонмас, шунинг учун ҳеч қанақа алвасти унга хавф соломасди. Бу арокхўр шотландияликка ҳеч нарса қор қилмади. Ёввойилар ундан қолган овқат сарқитлари, лаби теккан виски шишаси, у шарбатини ичган кокос ёнғоғи, ҳатто тупукларини ҳам тўплаб жоду қилиб кўришди, аммо Мак-Аллистерга жин ҳам урмади.

Соғлиғи балодек, унга безгак, йўтал ва шамоллаш деганлари бегона, бу кенгликларда одатий ҳол бўлган, оқтанлилар ҳам, қоратанлилар ҳам мутгасил чалинадиган кўрқинчли яралару тери касалликлари ҳам уни четлаб ўтарди. Чунки аъзойи бадани шу қадар ичкиликка бўккан эдики, қанақа микроб ёпишса ҳам бир зумда қирғинга учраши тайин, мен ўзимча, мабодо адашиб, қай бир микроб Мак-Аллистернинг теварагидаги спиртли атмосферага кириб қоладиган бўлса, ўша оннинг ўзида қуйиб кул бўлиб унинг оёғи тагига тўкилса керак, деб ҳаёл қилардим. Барча тирик жон, ҳатто микроблар ҳам Мак-Аллистердан қочади, унга эса виски бўлса бас. У шунақа ҳаёт кечирар эди!

Ўзимча ўйладим: нимага бу қари қирчанғининг ўзбошимчалигига бу беш минг маҳаллий аҳоли чурқ этмай чидаб келади? Қанча йиллар бурун, аллақачон ўлиб кетиши керак бўлган бу мижғов қандай мўъжиза билан яшаб юрибди ўзи? Қолаверса, маҳаллий аҳоли – кўрқоқ меланезияликларнинг нақ акси – жасур ва руҳан жанговар эл-ку? Уларнинг катта қабристонида, марҳумларнинг бош ва оёқ томонларида хилма-хил қурол-аслаҳалар – гарпунлар, милтиқ асбоблари, занг босиб кетган найза ва қиличлар, мис болтлар, рулнинг темир чамбараги, кит овловчи кемалардаги печларнинг қолдиқлари бўлган бомбард ва ғиштлар, ўн олтинчи асрда тайёрланган қўхна жез замбараклар – булар бари бир замонларда дастлабки испан денгизчилари шу ёққа ҳам назар ташлаганининг далиллари эди. Бу сувларда озмунча кемалар ажалидан беш кун бурун сувга чўкиб кетган дейсизми! “Бленнердейл” деган кит овловчи кема шу кўрфазда бирмунча таъмир ишларини ўтказиш учун лангар ташлаган чоғда бутун экипажи билан маҳаллий халқ вакиллари қўлига тушиб қолганига ҳали ўттиз йил ҳам бўлгани йўк. Шу қисмат сандал дарахти ташиётган “Гаскетт” командаси бошига ҳам тушган. Улкан елканли “Тулон” кемаси орол қирғоқлари яқинида тўсилган ва қаттиқ олишувдан сўнг шатакка олиниб, Липауга кираверишда денгизга чўктирилган. Фақат кема капитани бир ҳовуч матрослар билан кичкина бир баркада қочиб қолган. Ва ана, испан замбараги – у қайси дастлабки жасур денгизчиларнинг қатлидан гувоҳлик бераркин? Буларнинг бари ҳозир тарих мулкига айланган – ишонмасангиз, “Жанубий Тинч океани маълумотномаси”ни бир ўқиб кўринг. Аммо барибир,

ёзилмаган даҳшатли бир қисмат билан танишиш менга насиб қилди. Унгача эса, шу беш минг кишилиқ ёввойилар нимага бу шотландиялик рамақижонни нариги дунёга жўнатиб қўяқолишмайди, деган савол устида уззукун бош қотирардим.

Жазирама иссиқ забтига олган кунларнинг бирида Мак-Аллистер билан айвонда ўтириб, яқинимиздаги кўрфаз сувида лаълу инжунинг барча ранглари акс этиб товланаётганини томоша қилар эдик. Ортимизда эса кумли қирғоққа экилган, эни юзлаб метр чўзилган пальмазор, улардан нарида эса, уммоннинг соҳил қоятошларига урилиб, шовуллаётгани эшитилиб турарди. Атроф тандирдай қизиган. Биз жанубий кенгликнинг тўртинчи даражасида турибмиз, шунинг учун бир неча кун аввал экваторни кесиб ўтган куёш қоқ тиккада. На ҳавода бир ғувур, на сувларда бир шувур. Бу йил жануби-шарқий пассат шамоли ҳам одатдагидан эртароқ тиниб қолган, шимоли-ғарбий муссон шамоли эса ҳали етиб келмаган эди.

– Этикдўз булар, ҳечам раққослар эмас, – деди ўжарлик билан Мак-Аллистер.

Мен эса полинезияликларнинг рақсини мақтадим, папуасларнинг рақси бунинг олдида жўнгина ирғишлаш, холос, дедим; итфеъл Мак-Аллистер эса буни ҳам инкор қилди. Иссиқ забтига олган эди, шунинг учун баҳслашишга рағбатим қолмай, индамай қўя қолдим. Аслида ҳам, Оолонг аҳолисининг рақс тушишларини илгари ҳеч кўрмаган эдим.

– Ҳозир кўрасиз, – деди ўжарлик билан ҳамсуҳбатим. Кейин эса қўл силтаб, Янги ҳанноверлик, ошпаз ва малай йигитчани чорлади: – Ҳой, дейман, бор, қиролни шу ерга чақириб кел.

Малай таъзим қилди, бир зум ҳам ўтмасдан Мак-Аллистернинг олдида ранг-қути ўчган Бош вазир етиб келди. У бечора минғирлаб, узр сўраган бўлди: қирол ухлаётган экан, уни уйғотиш мумкин эмасмиш.

– Қирол жуда қаттиқ уйкуда, – деди у охирида.

Бу гапни эшитган Мак-Аллистер нақадар дарғазаб бўлганини кўриб, вазир чурқ этмай қочиб қолди ва тез орада қиролнинг ўзини бошлаб келди. Мен бу икки азаматнинг қадди-қоматини кўриб, анграйиб қолдим. Айниқса, қирол бир бошқача, бўйи икки метр келадиган баҳодир эди, юз-кўзларида бургутни эслатадиган аломатлар бор – шимолий америка хиндулари орасида бундай қиёфалилари учраб туради. У нафақат ҳукмдорлик қилишга қодир, балки шунинг учун туғилгандай эди. Кўзлари яшин отиб чақнарди, аммо у бутун қишлоқдан эрқагу аёл бўлиб икки юз кишини рақс тушиш учун олиб келиш ҳақидаги буйруқни бош эгиб тинглаб турди. Кейин эса, ишонасизми, икки юз эрқагу аёл икки соат куёшнинг қуйдирувчи нурлари остида рақс тушишди. Улар Мак-Аллистерни янаям ёмон кўриб қолсалар нима, малъун чол пировардида ҳаммаларини сўкиб, масхаралаб жўнатди.

Бу хушқомат ёввойиларнинг қулларча мутелиги мени тобора кўпроқ ҳайрон қолдирар эди. Ўзимга ўзим, қандай қилиб, қандай қилиб, дея савол берардим. Бунинг сири нимада? Ҳар хил тахминларга борар, бу орада завол билмас бу ҳукмфармолик яна янги қирралари билан қаршимда намоён бўлар, бироқ саволимга сира жавоб топа олмадим.

Бир куни Мак-Аллистерга бир масалада ишим юришмаганини айтдим: шу ороллик бир чол иккита “каури” деб аталадиган тилларанг маржон чиғаноғини менга уларни тамакига алмашгиси келмади. Сиднейда бўлганида мен уни камида бир кило тамакига алмашлаб олишга ҳам тайёр эдим. Мен унга икки юз ўрам тамаки таклиф қилдим, у эса, уч юз ўрамидан камига кўнмади. Мен нияям бўлиб, Мак-Аллистер шу гапни айтиб қўйибман, у бояги оролликни чақириб, иккала чиғанокни ундан олиб қўлимга берди. Бунинг нархи нари борса эллик ўрам, кўп бериб, буларни талтайтирманг, деди у. Ороллик чол тамакини хурсанд бўлиб олди. Турган гап, мен бунақа бўлишини кутмагандим. Ичимда, энди тилимга эҳтиёт бўламан, деб сўз

бердим. Яна бир бор Мак-Аллистернинг бунчалар қудратли эканига тан бердим, журъат қилиб, бунинг боисини сўрадим. Аммо Мак-Аллистер қувлик билан кўзини қисиб қўйди-да, чуқур маъноли қилиб стакандагини яна хўплади.

Қайсиям тунда биз ҳалиги чол – Отти билан тунда сохилга балиқ овлагани чикдик. Мен индамайгина қарияга боя берилмай қолган юз эллик ўрам тамакини тутказган эдим, шўрликнинг юзлари ёришиб, худди бола каби (аслида, отам тенги одам) қувониб кетди, менга чуқур эҳтиром билан қарай бошлади.

– Нимага сиз, қанақ эли худди ёш болага ўхшайсизлар? – деб сўрадим ундан. – Бу чайқовчи – бир киши, сиз қанақлар эса кўпсизлар. Аммо кўрқоқ кучук сингари унинг товонини ялашга ҳам ҳозирсизлар. Нима, сизларни еб қўярмиди? Ейман, деса, оғзида тиши ҳам йўқ. Нега бунча кўрқаверасизлар?

– Агар кўп қанақ савдогарни ўлдирса нима бўлади? – деб сўради у.

– Нима бўларди, ўлади-кетади, – дедим. – Ахир сиз қанақлар оқларни биринчи марта ўлдиришингиз эмас-ку. Бу оқтанли кишидан нега мунча кўрқасиз?

– Ҳа, қанақлар оқ киши кўп ўлдирди, – деб тасдиқлади у. – Мен рост айтади. Аммо илгари, илгари. Бир шхуна – унда мен ёш бола бўлган – у ерда, кичкина орол ортида турган, шамол, у эсмаган. Кейин биз бу шхунани тутиб олган. Мен тўғри айтяпти, аммо катта уруш қилиб тутган. Икки-уч оқ одам, роса отди. Қанақ, у кўрқиш билмайди. Ҳамма жойда, пастда, тепада – ҳамма жойда қанақ бор. Ким билади, қанақ ўн марта элликдан ҳам кўп. Яна, оқ Мери турган шхунага ҳам ташландик. Меники олдин оқ Мерини кўрмаган. Қанақлар кўп-кўп оқларни ўлдирди. Бирта капитан ўлмади. Капитан, у тирик эди, яна беш-олтита оқ одам ўлмаган. Капитан, у буйруқ қилди. Битта оқ, у отяпти. Бошқа оқ қайик туширяпти. Кейин ҳаммаси тез-тез орқага ўтяпти. Капитан, у оқ Мерини ҳам бортдан туширди. Бари шайтондай тез эшкак эшиб қочяпти. Менинг отам, у вақтда кучли эди, найза отди. Найза Мерининг биқинидан тешиб кирди, нариги ёғидан тешиб чикди. Оқ Мери ўлди. Биз қанақлар ҳечам кўрқмайди.

Афтидан, Оттининг ғурури кўзгади шекилли, болдинини очиб кўрсатди, ўқдан қолган чандик якқол кўриниб турарди. Бироқ нимадир дегунимча бўлмай, ташлаган қармоғининг пўкаги лопиллаб кетди. Отти қўл чўзди, қармоқ ипини тутиб олгунича, балиқ маржонлар орасига кириб кетди.

Чол, гапга солиб, алахситиб қўйганим учун менга таънаомуз боқди-да, бортдан сирғалиб сувга тушди. Сўнг ўгирилиб, қармоқ ипини олиб чиқиш учун шўнғиб сувга кириб кетди. Бу ерларда сув туби йигирма метрдан кам эмасди.

Қайик четидан энгашиб, ортидан тикилиб қолдим. Чуқурликка тобора кириб бораркан, ортидан майда пуфакчалар кўтарилар эди. Қимматбаҳо ов анжомини кўлдан чиқармаслик учун чол йигирма метрча шўнғиб борса-я!

Орадан бирон дақиқа – менинг назаримда эса хийла замон ўтиб, чол ранги оқаринқираб, сувдан чиқиб келди. Қайикқа ёндашиб, бояги йигирма кулочча қармоқ ипини оғзидан олиб, бортга ташлади – анжом эгасига қайтди.

– Ким билади, балки тўғридир, – деб яна бояги гапни кўзгадим мен. – Қачонлардир сизлар кўрққансизлар. Ана ўша туфайли бу савдогар хавотирда ушлаб туради сизларни.

– Ҳа, кўрқиш кўп, – деди у хушламайгина.

Ярим соатча жим ўтириб, қармоқ билан андармон бўлдик. Бир маҳал қармоқлар остида майда наҳанглар келиб, хўрак билан бирга илмоқларни ҳам юлиб кетишди, биз эса бу қароқчилар даф бўлганидан кейин ов қиламиз, деб сабр қилиб кутадиган бўлдик.

– Ҳа сеники тўғри айтади, – дея кутилмаганда жимликни бузди Отти. – Қанақлар кўрқув нима, билди кейин.

Мен трубкамли тутатиб, хангомани эшитишга ҳозирландим. Чол бояги “beche de mer” дейиладиган мужмал тилда гапирган бўлса ҳам, мен уни сизга тушунарлироқ қилиб тақдим этаман. Аммо ҳикоя руҳи ва тарзини сақлашга ҳаракат қилиб, албатта.

– Шунақа қилиб, биз ҳовлиқиб ҳам кетдик. Бизга денгиз оша етиб келадиған оқ одамлар билан қанча рўпара келиб уруш очган бўлсак, барида ғалаба қозонавердик-да. Биздан ҳам аллақанча одам қурбон бўлди, аммо бу кемаларда олиб келинган ва қўлимизга кирган бойликлар олдида ҳеч нарса эмасди! Хў-ўш, йигирма... йўқ, йигирма беш йилча илгари бир кема денгиздан келиб кўрфаз ичидаги сувга бурилди-да, тўппа-тўғри биз томонга сузиб келаверди. Қарасак, уч мачтали улкан шхуна. Бортида беш оқ одам ва қирқдан ортиқ экипаж аъзолари – янгигвинейлик ва янгигбританиялик қора танлилар. Улар бу ёққа трепанг – умуртқаси йўқ балиқ борку, ўшанақа балиқ овлашга келишган экан. Шхуна Пауло яқинида нариги қирғоқ томонда лангар ташлади, ёнидан туширилган қайиқлар бутун кўрфаз бўйлаб суза бошлади. Улар ҳар жойга вақтинча бошпана қуриб, овланган трепангларни тузлаб қурита бошлади. Оқ кишилар бўлиниб кетгач, ҳечам кўркмай қўйдик: овчилар кемадан эллик миль, ҳатто ундан ҳам узоқроққа кетиб қолишган эди.

Қиролимиз қариялар билан кенгашиди, менга эса яна бир неча ўртоғим билан куннинг қолган қисмида ва оқшомдан тонгга қадар ўйма қайиқда сузиб Паулоо оролига етиб бордик ва катталарнинг биз қирғоқдагиларга биз тўсатдан хужум қиламиз, сизлар эса шхунани қўлга киритинглар, деган гапини етказдик. Биз чопарлар ҳам, ҳолдан тойганимизга қарамай, можарога қўшилиб кетдик. Шхунада икки оқ киши – капитан билан ёрдамчиси, яна олтига қоровой қолган экан. Капитан билан учта матросни тутиб ўлдирдилар, аммо капитан унғача тўппонча билан бизлардан олти кишини отиб ўлдирди. Кўряпсанми, душман билан ана шунақа, юзма-юз туриб олишдик.

Капитан ёрдамчиси эса отишма товушини эшитиб, шошганича ичимлик суви, озиқ-овқат ва бир елканни уч қулочли кичкина қайиққа юклашга тушди. Биз мингта одам, ҳаммамиз ўймақайиқларга тушиб олиб, кемага қараб олиб кетдик. Жангчиларимиз бурғу чалишар, бўкириб жанг қўшиқларини куйлашар ва эшакларни қайиқ биқинига даранглатиб уришар эди. Бир оқ, уч қоратанли одам бизга қандай қилиб бас кела олар эди? Ҳеч нарса. Капитан ёрдамчиси буни яхши тушунар эди.

Аммо оқ одамга шайтон бас келмаса қийин. Менинг ёшим ўтди, умримда кўп оқ одамларни кўрдим, аммо мана энди ниҳоят оқ одамлар уммондаги барча ороларни қандай қилиб эгаллаб олишгани сабабини тушундим. Нимагаки, улар шайтоннинг ўзгинаси. Мана ўзинг қара, мен билан бир қайиқда ўтирибсан. Ёшинг мендан анча кичик. Сен нимани ҳам биласан? Мен ҳар қуни сенга ҳали уни, ҳали буни ўргатишим мумкин. Мен гўдак чоғимданоқ балиқ нима, қилиқлари қанақа эканини сен ҳозир билганингдан кўпроқ билардим. Мана, қари одам бўлсам ҳам, кўрфаз тубигача шўнғий оламан, сен эсанг... бу ишда ҳам менга ета олмайсан. Хўш, ўзинг айт, сен ўзи нимага ҳам ярайсан? Муштлаша оласан, холос. Мен сени сира ҳам жанг чоғида кўрмаганман, аммо шуни аниқ биламанки, бу ишларда ўз қавмингга савқи табиий равишда таассуб қиласан ва иблис каби жанг қила оласан. Яна, сен ҳам ўз қавмларинг сингари нодонсан, нимагаки, ўлсанг ҳам ўзингни енгилган санамайсан. Ўларингга қарамай жанг қиласан, ҳатто жонинг чиқиб кетганини ҳам билмай, охиригача урушасан.

Анов капитан ёрдамчиси нима қилди, деган? Биз бурғуларни чала-чала, кемани қуршаб олдик, оппоқ сув бизнинг шарпаларимиз билан қорайиб кўринарди. Ўша пайт у қайиқчани матрослар билан бирга сувга туширди-да, очик денгиз томонга қараб қочиб қолишни хаёл қилди. Эси бутун одам шундай қайиқчада денгизга йўл

солмайди. Қайиқ бортлари сувдан атиги ярим қаричча чиқиб турарди, холос. Биз йигирмата ўймақайиқ билан уларни қувлашга тушдик, икки юз ёш азамат шамолдай еляпмиз. Бояги қора танли матрослар қайиқчада бир қулоч олдинга юрса, биз беш қулоч яқинлашамиз. Каптан ёрдамчисининг ишлари чаппасидан кетди, мен сенга у нодон одам экан, дедим-ку. У ўша қайиқчада турволиб, нукул милтиқ отади. Ўқ отишга ҳам нўноқ экан. Аммо қувиб боравердик, бизлардан ҳам ўлганлар, ярадорлар кўпая берди. Аммо барибир капитан ёрдамчисининг ҳоли хароб бўлаверди.

Ҳали-ҳали эсимда, унинг оғзидан сигара тушмай, бурқиб турарди. Биз бор кучимизни эшкакларга бериб, қирқ қадамларча яқинлаб қолганимизда у милтиқни ташлаб, сигараси билан динамит шашкани туташтириб, шашкани биз томонга улоқтирди. Тўхтамай, янги-янги шашкаларни ёндириб, бирин-кетин биз ёққа улоқтира берди. Энди билсам, у порох сими орасини очиб, тезроқ ёниб портлаши учун гугурт бошчаларини қўйиб чиқаркан, бунинг устига, порох сими калтагина. Гоҳо шашка ҳавода туриб оқ ёрилар, аммо кўпинча ўймақайиқлар ичига тушиб портларди, ана шунда бу қайиқдаги одамлардан асар ҳам қолмасди. Йигирма дона ўймақайиғимиздан ўнови кунпаякун бўлди. Мен ўтирган қайиқ ҳам осмонга сакради, яқинимда ўтирган икки ўртоғим – динамит уларнинг ўртасида ёрилган эди, ҳалок бўлишди. Қолганлар ортга қараб бурилишди. Буни кўрган капитан ёрдамчиси “Қир уларни, қир!” деб бақириб, милтигини яна қўлга олиб орқамиздан ота бошлади. Бу пайтда унинг қоравой матрослари бор кучлари билан эшкак эшишарди. Кўряпсанми, мен рост айтяпман, бу одам иблисининг ўзи эди.

Бироқ бу билан фалокат аримади. Катта кемани тарк этиб, ёрдамчи унга ўт қўйди, ҳам шундай қилдики, кемада қолган барча динамит ва порох бир маҳалда портлаб кетди. Бизникилар эса кема осмонга сакраган пайтда олов ўчириш билан овора бўлишди. Биз ортидан югуриб ета олмаган ўлжанинг ҳоли шу бўлди, эвазига қанча одамларимиз қирилиб кетди. Ҳали-ҳозир ҳам, кексайган шу ёшимда капитан ёрдамчисининг “Қир уларни, қир!” деб бақиргани тушларимга киради. У момақалдирокдай овози билан “Қир уларни, қир!” деб ҳайкиради. Аммо лекин, қирғокка тушган оқ одамлардан бирови ҳам тирик қолмади.

Капитан ёрдамчиси эса ўша кичкина қайиқчасида, тўртта эшкакчи билан океанга – нақд ажалга рўпара бўлиб чиқиб кетганига ҳайрон бўлдик. Аммо биз янглишибмиз, бир ой ҳам ўтмасидан, икки жала ёғини орасидаги осойишта кунларнинг бирида кўрфазга катта бир кема кириб келиб, бизнинг қишлоқ рўпарасида лангар ташлади. Ҳукмдоримиз оқсоқоллар билан кенгашиб, икки-уч кундан кейин кемага ҳужум қилишга қарор берди. Унгача эса биз, эзгу одат йўриғида, ўймақайиқларга тушиб, меҳмонларга хуш келибсиз қилиш, кокос, уй паррандалари ва чўчқаларни алмаштириш учун кема ёнига сузиб бордик. Бироқ дастлабки қайиқлар кемага яқинлашиши биланок, бортда турганлар бизга милтиқ ота бошлашди. Қочганимизча қочдик. Бор кучим билан эшкак эшар эканман, ўша, кичкина қайиқда очиқ океанга чиқиб кетган капитан ёрдамчисини таниб қолдим. У борт четида сакраб-сакраб рақс тушар, бор овози билан “Қир уларни, қир!” деб бақирар эди.

Ўша куни тушга яқин қирғокка яна учта кема яқинлашди; ичида оқ одамлар гиж-биж экан. Ҳаммаси ерга тушиб, қишлоғимизга кириб боришди. Улар қишлоқни бошидан охиригача кесиб ўтиб, йўлида учраган ҳар бир одамни отиб ўлдиришди. Товуқ ва чўчқаларимиз ҳам қолмади, кириб ташлашди. Эплаб қочиб қутулганлар ўймақайиққа тушиб, кўрфаз ортига яшириндик. Қирғокдан хийла узоқлашгач, кўрдикки, бутун қишлоғимиз оловда ёнар эди. Кечки маҳалда Нихи бўғози яқинидаги Нихи қишлоғининг кўп ўймақайиқлари бизга йўлиқди. Булар ҳам қочқинлар экан: Нихи бўғозига шимоли-шарқ томондан кириб келган иккинчи кема уларнинг қишлоғи кулини кўкка совурибди.

Паулоога етганимизда қоронғи тушди. Тун зулмати ичида қулоғимизга аёлларнинг йиғиси эшитилиб, паулоолик қочқинларнинг бир тўп ўймақайиқларига дуч келдик. Булар – каттакон бир қишлоқнинг тирик қолган бир ҳовуч одамлари экан; қишлоқнинг ўзи эса улкан оловда гуриллаб ёнарди. Бу орада Паулоо рўпарасига яна бир кема етиб келди. Маълум бўлишича, капитан ёрдамчиси уч ҳабаш матроси билан Сулаймон оролларига етиб борибди, ўз биродарларига Оолонгда бўлиб ўтган воқеаларни гапириб берибди. Биродарлари эса, бориб, ҳаммасининг адабини берамиз, деб юпатишибди. Ана ўшалар уч кемада келиб, ҳаммани қийратди, учта қишлоқ ер юзидан супуриб ташланди.

Энди нима қиламиз? Эртаси эрталаб уч кема шу ёққа эсган шамол кучи билан кўрфаз ўртасида бизни қисиб келди. Шамол янаям кучлироқ эсди, улар эса устимизга тикка бостириб келиб, ўнлаб ўймақайиқлар устидан бостириб ўтиб кетди, қолган-қутганлар худди қиличбалиқдан ҳурккан учарбалиқлар сингари ҳар ёққа қараб тирқираб қочди. Биз барибир кўп эдик, шунча қирғинга қарамай, мингдан ортиқ қанақлар чет-четдаги оролчаларда биқиниб жон сақлаб қола олди.

Лекин шундан кейин ҳам бу уч кема бутун кўрфазни айланиб, бизни қийратишдан тинмади. Тунда биз уларнинг ёнгинасида биқиниб ўтиб кетардик. Иккинчи кун ҳам, учинчи кун ҳам, тўртинчи кун ҳам кемалар қайтиб келиб, кўрфаз ёқалаб бизни овлашдан тинмади. Оқибат, кўрфазнинг нариги бошига бориб қолдик. Кунлар шундай ўтарди. Ўлганларнинг саноғига ҳам ета олмай қолдик, уларни эслашга ҳол қани? Ҳа, бизлар кўп эдик, оқтанлилар – озчилик. Аммо кўлимиздан нима ҳам келарди. Мен қолган-қутган йигирмата ўймақайиққа йиғилган жасур йигитлар қаторида эдим. Ҳаммамиз ўлимни бўйинга олиб, кичикроқ қайиққа ҳужум қилдик. Оқтанлилар бизни аямай киришга тушди. Устимизга динамит шашкаларни отдилар, у тугагач, тепамиздан қайнаб турган сув тўкишга тушишди. Милтиқлари эса бирон дақиқа ҳам ором билмай тариллар эди. Чўкаётган қайиғидан тушиб, сузиб қочаётганларни эса отиб ўлдиришарди. Капитан ёрдамчиси эса кема кўприкчаси устида яна ирғишлаб ракс тушар ва бор товуши билан “Қир уларни, қир!” деб бақиришдан тинмас эди.

Кичкина оролчадаги ҳар бир уй охиригача ёндирилди. Ёв бизга биронта товук ё биронта чўчка қолдирмади. Ҳамма қудуқларга ўликларни ташлаб, устига маржон синиқларини ёпиб ташлашди. Шу учала кема Оолонгга келгунича биз оолонгликлар йигирма беш минг киши эдик, ҳозир беш минг киши бўлсак, қирғиндан фақат уч мингга яқин одам чиққанмиз, холос.

Ахийри бу уч кемадагилар бизни бутун кўрфаз атрофи бўйлаб қувиб юриш зериктирди. Улар шимоли-шарқ томондаги Нихида тўпланиб, бизни ўша ердан ғарбга қараб қисиб кела бошлашди. Тўққизта енгил кемачага тушиб, ҳар бир оролчани тит-пит қилиб текшириб чиқишди. Сира эринмай, кунба-кун таъқиб қилишди. Оқшом тушиши биланоқ уч кема ва тўққизта кичикроқ кемача занжирдай тизилиб олар ва биронта ўймақайиқ ўтиб кетишига имкон қолдиришмасди.

Албатта, бу иш абадий давом этиши мумкин эмасди. Ахир кўрфаз ҳам кичкинагина. Тирик қолганларнинг бари ҳарбий қирғоққа суриб олиб келинди. Ундан нарийёида океан ёйилиб ётарди. Ўн мингга яқин қанақ кўрфаз бошланган қумдан қирғоқдаги қоялар бошланган ергача тиз чўкиб ўтқизилди. Бирон киши чўзилиб ёта олмас, оёғининг чигилини ёзолмас, бунинг учун бир қарич ҳам бўш жой йўқ эди. Тиззаларимиз тиззага, елкаларимиз елкага тегиб турарди. Улар икки кеча-ю кундуз бизни шу алпозда қимирлатмай ушлаб туришди, капитан ёрдамчиси эса кема мачтасига осилиб чиқиб, бизни хўрлар, “Қир уларни, қир!” деб бақиришдан чарчамас эди. Биз бир ой аввал унга ва унинг кемасига қўл кўтарганимизга роса афсус едик. Икки кечаю-кундуз оч ҳолда, тиз чўкиб турардик. Болалар, қариялар,

бедармон одамлар, ярасидан қон оқаётган жангчилар ўла бошлашди. Энг ёмони, томоқларимиз қақраб кетган, бир қултум сувга зор эдик. Икки кун тепамиздан қайноқ қуёш тикка нур сочиб турди, яширинишга тангадек ҳам соя жой йўқ. Кўп эркак ва аёллар муздек уммон сувларига ўзларини отдилар, шалошлаб турган қирғоқ сувлари уларнинг ўлигини қоятошларга олиб бориб урарди. Яна бир офат – пашшалар бўлди, пашшалар устимизда булутдай учиб юрар, чакиб таларди. Тирик қолганларнинг бари суяксиз балиқ овлашга келган уч мачтали кемага ҳужум қилган ўша кунига лаънатлар ўқир эди.

Учинчи кун эрта тонгда учала кеманинг капитани бояги ёрдамчи билан бирга биз томонга бир қайиққа тушиб сузиб келди. Тиш-тирноғигача қуролланган бу одамлар биз билан музокара қилишди. Капитанлар, биз сизларни ўлдиравериб чарчадик, шунинг учун отмаяпмиз, деб уқтиришди. Биз эса, қилган ишимизга чин дилдан пушаймонмиз, бундан кейин оқ одамларга асло қўл кўтармаймиз деб онт ичдик, итоатимизнинг исботи учун бошимизга тупроқ сочиб, ер ўпдик.

Бу маҳал ичимиздаги аёллару болалар дод солиб, сув сўраб йиғлай бошлашди, олағовурда ҳеч нарсани англаб бўлмай қолди. Ахийри, устимиздан чиқарилган ҳукми эшитдик. Бизга учала кемани копра ва қоқланган суяксиз балиқ билан тўлатиш буюрилди. Биз жон деб рози бўлдик. Чанқоқдан ўлар холга етгандик, жасоратимиз сўнди, бизга аён бўлдики, октанлилар билан жангда қанақлар иблис олдидаги бола каби, қўлидан ҳеч иш келмас экан. Ҳукм ўқилгач, капитан ёрдамчиси ўрнидан сакраб туриб, бизни қалака қилиб “Қир уларни, қир!” деб бақирди. Кейин қайиққа тушиб, сув излаб кетдик. Ҳафталар ўтаверди, биз эса трепанг овлаб, қоқлашдан, кокос териб, улардан мағиз тайёрлашдан бўшамас эдик. Кунлар ҳам, тунлар ҳам Оолонгдаги барча ороллар устида қуюқ туман осилиб тургандай бўларди – биз ўз гуноҳимизни шу тариқа ювган бўлдик. Чунки ўша ажал кунларида оқ одамга қўл кўтариш мумкин эмаслигини қулоқларимизга қўрғошиндай қуйишган эди.

Шундай қилиб, ахийри учала кеманинг трюмлари қоқланган трепанг ва копра билан лик тўлди, бизнинг пальмазорларимиз шип-шийдам бўлиб қолди. Ана шундан кейин учала капитан ва бояги ёрдамчи муҳим бир гапни гаплашиб олиш учун ҳаммамизни яна тўплашди. Улар, қанақлар яхши сабоқ олишибди, буни амалда ҳам кўрсатишди, деб айтишди. Биз эса такрор-такрор пушаймон эканимизни, бу иш минбаъд қайтарилмаслигини айтиб, онт ичдик. Яна бошимизга куму тупроқлар сочдик. Капитанлар яна хурсанд бўлиб, бу иш уларга маъкул келганини айтишди. Ва кечирганлари рамзи сифатида бир иблисни, иблисларнинг ҳам энг дажжolini устимиздан нозир қилиб қўйиб кетишларини, ана шунда биз доим итоатда юра олишимизни айтишди. Шу палла бояги ёрдамчи яна бизни мазахлаб, “Қир уларни, қир!” деб ҳайқирди. Биз ўлдига чиқарган олти йигитимиз уларнинг кемасида экан, ерга туширишди. Ана шундан кейин кемалар елканларини кўтариб Сулаймон ороллари томонга сузиб кетишди.

Бояги, кемадан туширилган олти қанақ йигит капитанлар бизга қолдириб кетган ёвуз иблиснинг қахрига учраган илк қурбонлар бўлишди.

– Ҳа, сизларга оғир касалликлар юкдими? – деб сўрадим унинг сўзини бўлиб, чунки октанлиларнинг макрини пайқаб қолган эдим.

Кемалардан бирида ўлат тарқалган экан, бояги асир йигитларга бу касаллик атайлаб юқтирилибди.

– Ҳа, оғир касаллик. Чунки бу жуда кучли иблис экан. Энг қари чолларимиз ҳам бундай воқеани эслаша олмади. Аламига, биз тирик қолган қохинларимизни ҳам битта қолдирмай ўзимиз ўлдирдик, чунки улар бунга қарши даво топа олишмади. Бояги касаллик кундан-кунга авж оларди. Мен сенга айтдим-ку, кумли қирғоқда

тиззамиз тиззага, елкамиз елкага тегиб, ўн минг одам тиз чўкиб тургандик деб. Анов касаллик бадар кетганидан кейин уч мингтача одам қолибмиз, холос. Энди, буни қара, кокоснинг бари копрага ишлатилиб кетганидан кейин юртимизда очлик ҳам бошланиб кетди-ку...

– Бу савдогар, – деди Отти чол энг охирида, – йўлда ётган бир тўп гўнг, холос. У – бир сасиган гўшт, қурт чам-чам ейди, холос. У бир ит, бурга босган итдан бошқа нарсас эмас. Бурга талашидан ўлсин у. Қанақ, савдогардан қўрқмайди у. Қанақ оқ одамдан қўркади. Оқ одамни ўлдирса нима бўлади – қанақ билади. Савдогар бир қўтир ит, унинг кўп ўртоқлари бор. Ўртоқлар уни хафа қилишга қўймайди, улар иблисга ўхшаб жанг қилади. Қанақ бу лаънати савдогардан қўрқмайди. Қанақ уни жуда-жуда ёмон кўради, савдогарни ўлдиришни хоҳлайди, аммо ёвуз иблисдан қўркиб, бу ишни қилмайди. Капитан ёрдамчи: “Қир уларни, қир!” деб бақиради. Шунга, у ўлдирмайди савдогарни.

Отти типирчилаб ётган макрель балиғининг қорнидан тишлаб, бир парча юмшоқ этни узиб олди ва қармоққа санчди. Хирагина йилтираб турган қармоқ юк тоши билан сув тубига чўкиб кетди.

– Акула марш-марш, – деди Отти. – Энди биз кўп-кўп балиқ тутган.

Пўкак тўсатдан қалқиб кетди. Чол қармоқ ипини эҳтиёткорлик билан тортди. Бир катта мойбалиқ оғзини капша очганича қайиқ тубида ўзини у ёқ-бу ёққа ура бошлади.

– Куёш, у турган, – деди Отти. – Меники бу лаънати савдогарга катта-катта балиқ текинга олиб бориш керак.

Рус тилидан
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ таржимаси

Зухриддин ИСОМИДДИНОВ – филология фанлари номзоди, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Халқаро Чингиз Айтматов академиясининг академиги. 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Тўқтағул”, “Сўз қисмати”, “Жониворлар харитаси” каби китоблар ва кўплаб долзарб илмий-публицистик мақолалар муаллифи.

Xurram RAYIMOV

Uyqungizni topamiz

Buvijonim uyqusi

Buvijonim nahorlab,
Turishni qilgan odat.
Har tong kallasaharlab,
Bir gapni aytar faqat.

– Uyqumni yuqotganman,
Yotishim qiyin, – deydi,
Siz yoshlar olmassiz tan,
Emas bu o‘yin, – deydi.

– Barcha yo‘lni yopamiz,
Ilinadi tuzoqqa.
Uyqungizni topamiz,
Ketolmaydi uzoqqa.

Qandimni choy yeb qo‘ydi

Oyi, menga qand bering,
Ichayin choyga solib.
Hozirgina berdim-ku,
Qayga ketdi u, Tolib?

Bergan o‘sha qandingiz
Ustidan quyuvdim choy,
Qandimni u yeb qo‘ydi,
Endi nima qildim, voy!

Xurram RAYIMOV – 1950 yilda tug‘ilgan. Termiz davlat pedagogika oliygohining (hozirgi TDU) filologiya fakultetini tamomlagan. “Mohitabonim”, “Qo‘sh qanot”, “Bola bilan kapalak”, “Men kichik kashfiyotchi”, “Oq tulpor”, “Sabr daraxti”, “Ko‘ngil mujdalari”, “Qalbimdagi qush”, “Inja tuyg‘ular” kabi she‘riy to‘plamlar hamda “Yurak uxlamaydi”, “Baxtli yashang odamlar (hammualliflikdagi)” publisistik kitoblari nashr etilgan.

Bolakay

Bola der: “Dada, menga
Olib bering mashina”.
– Katta bo‘lsang olamiz,
Deydi ota jimgina.
Bolakay so‘zni yana
Ilib ketadi shartta:
– Avval uni olaylik,
Keyin bo‘laman katta.

Alla sehri shunday zo‘r

**Musharraf
XO‘JABEKOVA**

Qish kuni

– Qor erib ketmasidan,
Tezroq olib qolayin.
Qo‘lim muzlab qolsa ham,
Chelaginga solayin.
Deb Noila chelakka,
Qorni ola boshladi.
Muzlasa ham qo‘llari,
Yana sola boshladi.
– Uni nima qilasan?
Degan savol beraman.
– Chelakka qor to‘ldirib,
Yozga olib qolaman.

***Musharraf XO‘JABEKOVA** – 1954 yilda tug‘ilgan. Samarqand davlat pedagogika institutining (hozirgi SamDU) filologiya fakultetini tamomlagan. Ijodkorning "Umr yo‘li", "Vaqt izmi", "Ko‘klam qo‘shig‘i", "Olam dardi" nomli kitoblari nashr etilgan.*

Singilcham

Alla aytar singilcham,
Qo'g'irchog'in erkalab.
– Uxlab qolgin gulg'uncham,
Erta turgin ertalab.

Alla sehri shunday zo'r,
Singilcham ko'p zavq olar.
Qo'g'irchog'iga aytib,
O'zi ham uxlab qolar.

Mushuk miyov deganda

Mamarajab TO'RAYEV

Itlar ta'rifi

Tozi it bu – ovga bop,
Laycha misli qo'ng'iroq.
Sirtlon tursa xirillab,
Etni tutar qaltiroq.
Bo'ribosar tog'larbop,
Ovcharka qidiruvga.
Iting bo'lsa qopog'on,
Bas kelar o'g'ri, yovga.

Mushuk

Mushugin boshin silab,
Erkaladi Dildora.
Deydi: – Suysam miyovlab,
Nega qilar ovora?
Buni ko'rgan oyisi
Miyig'ida kuladi:
– Bilsang mushuk miyovlab
Do'stingman deb turadi.

***Mamarajab TO'RAYEV** – 1965-yilda tug'ilgan. Toshkent davlat universitetining (hozirgi O'zMU) jurnalistika fakultetini tamomlagan. Ijodkorning "Tabiat tilga kirs" va "Suyganlarim, kuyganlarim" nomli kitoblari nashr etilgan.*

“О-О-О, МАЙ ЛАЙФ!”

Ҳажвия

Анвар НАМОЗОВ

Билолиддин, ниҳоят, Лондондаги ўқишининг учинчи йилида, таътилда уйга келди. Ў, уни кутиб олишларини кўрмадингиз! Худди жаҳон чемпионини қаршилагандек бўлишди! Отаси гапиролмас, йиғлаб-сиктаб ўғлини нақ ярим соат қучоклаб турган онасини эса зўрға ажратиб олдилар. Уйга меҳмон устига меҳмон ёғилди. Эшитган ҳам келди, эшитмаган ҳам. Билолиддиндан ўқишлар қалайлиги бирров суриштирилиб, сўнг дарҳол мавзунини пулга буришарди: “Бўш пайтингда ишлаётганмишсан ҳам, ойлигинг қанча?” “Даромад зўрдир-а?” “Ўша ёқларда ҳам картишка нархи ошмадимми мабодо?” “Беш юз дўлларга нечта сигир беради?”

Орадан ҳафта ўтиб, ниҳоят Билолиддин ота-онасини билан холи қолгач, Сора опанинг имосини билан Ғиёсиддин ака томоқ қириб гап бошлади:

– Ўғлим, мана, яхши келиб қолдинг. Ўртоқларинг, қавм-қариндошлар хабар олишди. Ўқишинг яхши экан, барака топ! Энди сен билан бир масалани гаплашсак, дедим. Ўзинг тушунасан, отанинг ўғли олдида учта асосий бурчи бор: уни вояга етказиш, уйлантириш ва уй-жойли қилиш! Ҳозир иккинчи масалани муҳокама қиламиз. Хуллас, ўқишга қайтиб кетгунингча биз сени уйлантирмоқчимиз.

Билолиддин ноутбукдан бошини кўтариб, бир пас жим турди-да, кейин деди:

– О-о-о, май гат! Бу гап қаердан чиқди ўзи? Уйланишимга уч-тўрт йил бор-ку, ота, – шундай деб бош чайқади: – Сорри, сорри!

Бу пайтда она дегани, албатта, гапга қўшилади:

– Уч-тўрт йил? Сен тенгилар иккита болали бўлди аллақачон!

– Бу – уларнинг ҳаёти, эна! Менга эса, яна айтаман, сорри! Олдинда режаларим тикилиб ётибди!

Онаси қошларини чимирди:

– “Сорри-поринг”ни билмайман! Бизга келин керак, неваралар керак...

– Тўппа-тўғри, – деди Ғиёсиддин ака. – Бугун қариндошлар келишади, шу масалани пиштамиз. Агар кўз остингга олиб қўйганинг бўлса айтавер.

Билолиддин нотбукни ёпиб, ён томонига қўйди. Сўнг хўрсиниб гапирди:

– Шошманг, отажон, айтяпман-ку, ҳали уйланишимга жуда эрта!

Анвар НАМОЗОВ – “Олтин қалам” халқаро мукофоти совриндори. 1970 йилда тугилган. Самарқанд давлат университети ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Мен – кўринмас одам”, “Онаси ўлмаган йигит”, “Жумбоқ”, “Нотаниш”, “Учрашув”, “Тоҳир Малик гурунглари” каби китоблари чоп этилган.

– Эрта-перта эмас!
– Май гат, май гат!..
– Сен ҳадемай Лўндинингга кетасан, – яна гапни илиб кетди Сора опа, – кейин яна бир йил кутмаймиз!

Билолиддин диққат бўлди:

– Кутмаймиз?.. Нима, биров қувлаяптими?

Сора опа эрига чакчайди:

– Бу ўғлингиз ўша ердан негр-пегр кизни топган бўлмасин тагин. Бошидан айтгандим-а сизга: четга ўқишга юборманг, деб!

– Э, нафасингни иссиқ қил, – деди Ғиёсиддин ака. – Ўғлим одобли! У фақат биз топган қизга уйланади. Тўғрими, ўғлим?

Билолиддин бўғриқди, аммо ҳеч нима демади.

– Сукут – аломати ризо! Мен йигирма учинчига тўйхонани банд қилиб қўйганман. Унгача фотиҳа тўйига ҳам, никоҳ тўйига ҳам улгураимиз.

Билолиддин оғзини очиб, аввал отасига, кейин онасига қаради. Яна бир марта “май га-ат” деб юборди. Бу қанақаси, ахир? Бир оғиз огоҳлантирмай тўй кунини ҳам белгилашибди. Бошқа иложи йўқ эмиш! Октябрь, ноябргача ҳар бир кун банд эмиш!

Эр-хотин тўйхонани муҳокама қила кетишди.

– Исмоилнинг тўйхонаси тузук эди, – деди Сора опа эрига. – “Сарчашма”нгизда столларни тиғиз қилиб қўйишади. Тўртта хотин чикиб ўйнаса, тирсаги бир-бирининг иягига тегиб кетади...

– Зато одам кўп сиғади, – изоҳ берди Ғиёсиддин ака. – Тўрт юз киши қаерда-ю, етти юз киши қайда!

– Етти юз киши? – чидаб туролмади Билолиддин. – Бунча одамни қ...қаердан топасизлар? Тўй бўладиган инсон иккита-ю, етти юзта одамга бало борми? Йигирмата одам ҳам етади-ку!

– Йигирмата? – кулиб юборди Ғиёсиддин ака. – Ҳазиллашяпсанми, ўғлим?

– Ҳазиллашмаяпман, ота. Етти юзта...

– Шу замонда ҳам йигирмата одам билан тўй қилиб бўларканми? Ҳатто пандемия деган энг оғир кунларни бошдан ўтказганимизда ҳам тўйлар учун ўттизта одамга рухсат беришган.

– Шундаям барибир кўп одам келарди, – гапга суқилди Сора опа.

Ғиёсиддин ака аниқлик киритди:

– Ҳа, ўттизта одам келиб-кетгач, кейинги ўттизтаси келарди. Тартиб кучли эди-да!

Билолиддин бошини қуйи солиб, тиришган пешанасини силаб ўтирди.

– Йигирмата эмиш, тавба! – тумтайди Сора опа. – Қариндошларни йиғсак, юз ўттизта чиқади-ю, гапингни қара!

– Биз ўрис эмасмиз-ку, ахир! – давом этди Ғиёсиддин ака. – Сен, бола Лодонда ўқийсанми, Париждами, удумларимизни оёқости қилма! Тўй бўлгандан кейин элга ош бериш керак, кўпнинг дуосини олиш керак. Йигирмата одам билан тўй қилиш мумкин бўлса, етти юз-саккиз юз кишилиқ тўйхоналар қурилардимми, ўғлим?

– Сен, яхшиси, бу йил Лўндинга бормаи қўя қол, – деди Сора опа. – Бир йил атсрўчка олгин.

– Академик пенсия, – хотинининг хатосини тузатди Ғиёсиддин ака.

– Ойи, ота, шошманглар... – Билолиддин икки қўлини қўтарди. – Экссюзми!..

Менинг ҳам фикрим билан қизиқинглар! Ахир, мен уйланишга тайёр эмасман.

– Йигит дегани уйланишга ҳамма вақт тайёр бўлиши керак! – чўрт кесди Гиёсиддин ака.

– Ота, сиз тушунинг, ўқув курси бўйича қанчадан-қанча дастурлар бор ҳали...

– Дастур-пастурингни билмаймиз, – деди Сора опа ҳам шартта кесиб. – Уйланасан, вассалом!

– Сорри, сорри, ойи!.. Уйланиш бу, нима десам экан, қисқаси, сира тўғри келмайди! Томдан тараша тушгандек... Аввалроқ айтиб қўйганларингда ҳам режаларимни шунга қараб тузган бўлардим. Яхшиси, аввал ўқишни тугатай, кейин магистратура...

– Бас қил! Мен бир қизни кўз остимга олиб қўйганман. Уни кўрсанг, Лўндининг ҳам, магистранг ҳам эсингдан чиқади-кетди...

Бу ёғи тезлашиб кетди. Амакилар, тоғалар, амма-ю холалар келишди, бири қўйиб, бошқаси гапга тушди. Билолиддин анграйди-қолди. Айниқса, тўйга кетадиган сарф-харажатларни эшитиб, оғзи ланг очилди! Шунчалик ривожланиб, бой бўлиб кетдими Ўзбекистон? Қалин пули, мебель, куёв ва келин сарпо, меҳмонларнинг елкасига ташланадиган зарбоф тўнлар, белқарс, рўмол ва алламбалолар... Никоҳ кечасидаги тансиқ таомлар, ширинлик, ҳар хил пишириклар, салатлар, ичимликлар, эҳе... Бу ёқда тўйхона ижара пулининг ўзи чақиб қўйай деяпти...

– Ия, куёв бола эсимиздан чиқиб қопти-ку, – деди кимдир. – Буям гапирсин!

– Шу... тўйни уйда ўтказсак бўлмайдими? – минғирлади Билолиддин. – Битта эчки сўйиб...

Ҳамма тек қотди.

– Ҳазиллашяпти, – дарҳол гапни илиб кетди Гиёсиддин ака. – Вей, Англияда одамлар тўрт минг кишилик опера театрида тўй қилишаркан.

– Уккағарларди пули кўп-да! – деди ҳасади келиб Жўравой. – Почча, ўзи биз ҳам тўйни ўша ерда ўтказишимиз керак эди. Ўша чулчуллардан қаеримиз кам? Баҳонада зиёрат қилиб келардик.

– Э, бўладиган гапни гапир, – койиди Баҳодир ака. – Хўш, гуруч неча кило дамланадиган бўлди?..

Яна гап гапга уланди. Билолиддиндан бошқа ҳеч ким ҳеч нимани сўрамади.

Эртаси куни ошналари келиб бўлажак куёвтўрани нақ кўтариб олиб чиқиб кетишди: “Уйланаётган эмишсан, ювмайсанми, хумпар?” Кеч тушиб Сора опа хавотирлана бошлаганида уни келтириб қўйдилар. Билолиддин дарвоза олдида бешиктеватарга ўхшаб чайқалиб турарди.

– Бир контейнер ичдик, – деди у тиржайиб. – Браво! Одамзод ўлмаса ичавераркан. Ай эм глатте сию, ҳик!

– Вой, ичмасдинг-ку, болам?

– Нима қилай, анови Гарри бор-ку, Ғайрат, шу айтди, агар ичмасанг, шартта уйга бориб, хотинимни қўйвораман, деди!.. Мажбур бўлиб ичдим, эна! Бировни бахтсиз қилиб нима зарил?

– Бўпти, тезда кириб ётгин, отанг кўрмасин!

– Айтгандай, отам қани? Фазе, ҳув, қаердасиз? Эна, биласизми, менинг отам ким? Менинг отам, яъни сизнинг эрингиз – Бетмен! Ҳа, ҳа, Бетмен! – у кўрсаткич бармоғини кўтарди. – Отам битта!.. Эна, ҳик, қани менинг ўша битта отам? Чақирсангиз-чи!

– Бас қил! Ҳозир бу аҳволингни кўрса, нақ кетмон билан солади!

– Отамга респект, отамга гап йўк!..

Билолиддин қачон ухлади, билмайди. Алоқ-чалоқ тушлар кўрди. Катта тўйхонада адашиб қолганмишми-ей! Кейин ошналари билан бир эчкини қувлаб, ховузга тушиб кетишганмишми-ей!..

Онаси сув сепиб уйғотди:

– Тур, болам, пешин бўлиб кетди. Бугун келин билан учрашишинг керак!

– Ним-ма? – хириллади Билолиддин. – Қанақа келин? Ўзи дабдалам чиқиб ётибман-ку, ойи!

– Юз-қўлингни ювсанг ўзингга келасан, Билолжон! Қиз болани куттириш яхши эмас, тура қол!..

Учрашувга чиққан Билолиддиннинг боши тарс ёрилай дерди. Қиз кўзига тўртта бўлиб кўринди! Билолиддин нима деб гапиришни ҳам билмасди.

– Исмингиз нима? – деди, холос. Аммо овозини қиз тугул ўзиям эшитмади.

Қиз чарос кўзларини пирпиратиб қаради:

– А?

– Ай эм сорри! Яхши қиз, мана шу бошим худди ўзимники эмасдай!

– Мен ҳам инглизчани биламан, – бидирлади қиз. – Ду лав ми? Ай лав ю!

– Ие, зўрсиз-ку!..

Қиз ҳақиқатан ажойиб экан. Роса бидирлади. Аммо Билолиддиннинг қулоғига ҳеч нима кирмади. Куёв бўлмишнинг кўнгли айниб, боши айланиб бошлаган эди.

Кечга яқин Билолиддин тоғаси билан отамлашди. Жўравой кўярда-қўймай тўлдириб ичкилик қуйиб берган пиёлани бўшатгач ўзига келгандек бўлди. Кейинги қадахларга монелик билдирмай, яна ичди-да, “сўнг очилди”:

– Тоға, мен ўзи йигирма тўққиз ёки ўттиз ёшимда уйланмоқчи эдим.

– Нима? – деди Жўравой, кейин атрофга қараб олиб, овозини пастлатди: – Жиян, тўғрисини айтавер, бу ёғинг тинчми? Мабодо касал-пасал эмасмисан? Йигитчиликда бўлади, тушунамиз!

– Э, тоға, ғалатисиз-а! Нега касал бўлар эканман? Менинг режаларим бор. Ҳали ўз устимда кўп ишлашим керак.

– Ўз устингда ишлайвер, фақат сал кейинрок! Аслида бунинг уйланишингга умуман алоқаси йўқ.

Билолиддин бош чайқаб деди:

– Бекор келибман, тоға!

– Ҳа, яша! Сен ўзи қишлоқдан узилиб кетган эдинг! Сени уйлантириб қўймасак, ўша ерда қолиб, ҳаммамизни унутиб юборасан!

Бунга жавобан Билолиддин фақат кучли пишқириб, хўрсиниб қўйди.

– Э, бунча уйланишдан кўрқасан! Кўзингни юмгину, шартта уйлан, вассалом!

Билолиддин индамай бош ирғаб қўйди.

– Менга қара, жиян, улфатларим сени сўрашяпти. Жиянинг бизга бир эрисин, дейишяпти. Ҳаммасининг олдида бир обрўйимни кўтариб қўй, Билол!

– Мен уларни танайман-ку?

– Танимасанг, танишасан! Шунинг учун сўрашяпти-да! Оғзи-бурнидан бир қуйгин, жиян!.. Аммо поччам билан опам билмасин...

Анҳор бўйидаги танишув зиёфатида Билолиддинни тўрга ўтқазиб қўйишди. Ана зиёфату мана зиёфат! Бу одамлар ҳам Билолиддиннинг ошналаридай экан: текин бўлса катта-катта пиёлаларни лиқ тўлдириб ичишаркан!.. Қойил! Икки оғиз макташади-ю, шартта кўтаришади!

Гарчанд маст бўлиб қолса-да, Билолиддин ўзидан ғашланиб ўтирди! Бемақсад, мазмунсиз кечанинг қаҳрамониغا айланиш унда уят ҳиссини уйғотиб юборган эди. Ярим кечаси уйга қайтар экан, тўйиб йиғлашдан ўзини зўрға тийди.

Кўз очиб-юмгунча тўй куни ҳам келди. Агар Билолиддин айтганидек, эчки сўйилса, урвоқ ҳам бўлмас экан. Жуссаси филдан ҳам катта буқа сўйилди ўзиям! Уйга пайдар-пай ташриф буюраётган одамлар шўрва, ошни паққос туширишарди.

Маҳалла оқсоқоли исрофгачилик ҳақида бироз ваъз қилганини демаса, ҳамма шод-хуррам эди. Оқсоқолнинг “Хўкимат тўй-ҳашамни ихчамлаштириш керак, деяпти”, гапига жавобан Ғиёсиддин ака ҳам бўш келмади: “Бу гаплар ҳали йўлда, Тошкентдан бизга етиб келгунича анча бор...”

Айтганча, Сора опа билан қуда хола ўртасида ҳам озгина машмаша бўлибди. Сут пули масаласида! Билолиддиннинг бўлажак қайнонаси “Дўллар ошди” деб, сут пулига фалонча пул сўрабди! Сора опа аччиқланиб, “Нима бало, қизингизни дўллар олиш учун эмизганмисиз?” дебди-да, аччиқ устида қуда холага сўраганидан ҳам кўпини берибди. Бу дегани – “Ҳали тўй ўтсин, қизингнинг кўзига кўрсатаман!...”

Карнайларнинг ғат-ғути оламни тутди!

Аввал қиз томон, кейин куёв тараф тантанани бошлаб юборди.

Одам шунақанги кўпки... “Булар ишга бормайдими? – деб ўйлади Билолиддин. – Эрталабдан буён ҳамма одам шу ерда”.

Ўйнаган ҳам ўйнади, ўйнамаган ҳам! Тўймисан, тўй эди бу! Эртани эмас, фақат бугунни ўйлайдиган, ўз аҳволингдан кўра бошқаларнинг гап-сўзлари, олқишлашини ўйлайдиган кун эди бу!

Куёв-ку, майли, айримлар келинни ҳам ичишга мажбур қилишарди. Келин қурмағур ҳам ҳаётидаги энг бахтиёр лаҳзалар кечаётгани учун эмас, хорижга кетиши мумкинлигини ҳаёлидан шодону масрур эди! Баъзида Билолиддинни туртиб, шивирлаб қўяди: “Ай лав ю, Билол акў!”

Ҳа, тўй зўр! Зўр бўлиши ҳам керак-да! Орзу-ниятлар ижобати учун ҳам пулни аямаслик шарт! Ахир бу куннинг тароватини бутун умр эслаб юрасан-ку!..

Билолиддин ана шулар ҳақида ўйлашга тиришди, аммо ҳарчанд ҳаракат қилса-да, кўнгли ёришавермади. У анча-мунча йиғиб қўйган сармоясини ўйлаб андуҳ чекарди. Фақат ўзиники бўлса майли, ота-онасининг маблағи ҳам ҳавога учди ахир! Камига қарздор ҳам бўлишди. Ғиёсиддин ака қўл силтайди: пул кетса кетсин, обрў кетмасин!

“Севгимиз ҳам, умримиз ҳам, саховатимиз ҳам бор бўлсин: сочаверамиз! Бу – бизнинг лайф!” лип этиб ҳаёлидан ўтди Билолиддиннинг, сўнг енгидан торткилашаётган жўраларига қўшилиб, даврага тушди ва уларга қўшилиб, тасиращурига “лезгинка”га ўйнай кетди...

Адабий ҳаёт

* * *

1 август. “Дўстлик” ҳафталиги доирасида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Қардошлик мушоираси” маърифий тадбири бўлиб ўтди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, таниқли журналист Ҳусан Эрматовнинг “Сокин дарё мавжлари” номли китоби нашрдан чиқди.

* * *

5 август. Халқаро Ёзувчилар гилдияси (Германия Федератив Республикаси) томонидан таъсис этилган “Янги Уйғониш” адабий-бадний журнали, ўзбек муаллифларининг туркум шеърларини чоп этди. Нашр этилганлар орасида Ўзбекистон халқ шоирлари Сирожиддин Саййид ва Маҳмуд Тоир, Қорақалпоғистон халқ шоири Рустам Мусурмон, шоирлар Ғайрат Мажид, Салим Ашур, Турсун Али, Хосият Рустамова, Гўзал Бегим кабилар бор. Шеърлар Александр Файнберг, Сухбат Афлотуний, Бах Аҳмедов ва Николай Ильин таржималарида тақдим этилган.

* * *

Ўзбекистон халқ шоири, таниқли драматург ва таржимон Рамз Бобожоннинг “Танланган асарлари” китоби нашрдан чиқди. Мазкур тўпلامда шеър, рубоий, драма, дoston, поэма ва таржималар ўрин олган.

* * *

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, шоир ва таржимон Йўлдош Эшбекнинг “Туркия ўзлами” (“Туркия соғинчи”) шеърий китоби Истанбулда нашрдан чиқди. Уни Истанбул университети профессори, ўзбек тили ва адабиётининг Туркиядаги жонқуяр тарғиботчиси – Эмак Ушенмез нашрга тайёрлаган. Таржимонлар – Муҳиддин Гумуш ва Зокиржон Ҳайдар.

* * *

9 август. Ёзувчи Шерзод Комил Халилнинг “Ўлим лабиринти” номли ҳикоялар тўплами нашрдан чиқди. Китоб адибнинг дарё ва ўрмон туркумидаги ҳикояларини ўз ичига олади.

* * *

13 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида атоқли шоир ва таржимон Сидкий-Хондайиқий таваллудининг 140 йиллигига бағишланган адабий-маърифий тадбир бўлиб ўтди. Унда жамоат арбоблари, шоир-ёзувчилар, ёш ижодкорлар, шоирнинг мухлислари қатнашди.

* * *

16 август. Таниқли ҳажвчи адиб, публицист, драматург ва таржимон Ҳабиб Сиддикнинг “Сайланма” китоби нашрдан чиқди. Китобда адибнинг турли йилларда ёзилган қиссалари, ҳикоя, ҳажвия ва хангомалари, кўнгилдаги гаплари, суҳбатлари, публицистик мақола ва таржима намуналари ўрин олган.

* * *

18 август. Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги ҳамда “Ўзбекистон” нашриёти томонидан “Китобхон болалар” лойиҳаси доирасида янги асар чоп этилди. Мазкур асар ёзувчи Муҳаббат Йўлдошеванинг “Учар ҳаммом” эртаклар китоби бўлиб, ундаги “Ўрдакчанинг ойиси” номли эртак учун 3D анимацион видеоролик ишланди.

* * *

19 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари таниқли ёзувчи Шодикул Ҳамронинг “Муаззам” номли қисса ва ҳикоялардан иборат тўплами ҳамда Мухтасар Тожимамамованинг “Ишқ рўмоли” номли китоби нашрдан чиқди.

* * *

Рус адабиётининг етук вакили Мамин Сибирякнинг “Асранди” номли китоби нашрдан чиқди. Мазкур китобни устоз таржимон Йўлдош Эшбек ўзбекчалаштирган.

* * *

20 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари Зулайхо Маҳкамova иштирокида ижодкор аёллар билан учрашув бўлиб ўтди.

* * *

21 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бир гуруҳ хорижлик ижодкорлар фахрий аъзоликка қабул қилинди. Туркиялик ёзувчи Собир Сайхон, озарбайжонлик шоир Ҳураман Муродова, тожикистонлик адиблар Ҳасан Эрбобоев, Абдулвоҳит Алматов, Файзулло Абдулазизов, Шодмон Жўраев, қирғизистонлик шоир Аъзам Раҳим, швециялик шоир ва журналист Юсуф Расул ушбу санадан бошлаб Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг фахрий аъзоларига айланди.

* * *

22 август. Халқаро ТУРКСОЙ ташкилоти бош қотиби, Қирғизистон халқ ёзувчиси Султон Раевнинг “Танланган асарлар” китоби тақдими бўлиб ўтди.

* * *

23 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, истеъфодаги полковник Зикрилла Неъматовнинг “Қатағон ўпкони” номли пьесалар тўплами ва болажонлар учун “Оламини англа, болам” номли китоби тақдими ўтказилди.

* * *

28 август. Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ шоири Энаҳон Сиддиқова таваллудининг 70 йиллигига бағишланган “Умр яхшиликка сафар бўлсайди” номли хотира кечаси бўлиб ўтди.

* * *

29 август. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида юртимиз мустақиллигининг 33 йиллигига бағишлаб ўтказилган “Ватан учун яшайлик!” Республика танлови ғолибларини тақдирлаш ҳамда Президент фармонига кўра давлат мукофоти берилган ижодкорларни тақдирлаш маросими бўлиб ўтди.

* * *

Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Шарифа Салимованинг “Қабоҳат салтанати ёхуд қор қўйнида лолалар” китоби тақдими бўлиб ўтди.

МУНДАРИЖА	
БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР	
Энахон СИДДИҚОВА. Бир пой туфли. <i>Икки ҳикоя</i>	4
НАЗМ	
Исмоил Маҳмуд МАРҒИЛОНИЙ . Менгамас ағёрга, эй ёр, эътиборинг бошқача.....	20
АХТАМҚУЛИ . Дунё тугамас имтиҳон.....	23
Ғайрат МАЖИД . Мен шоирмас, ошиқман, жоним.....	33
Ширин САБУРОВА . Диллар сўзлашаётир, бизлар эса жим.....	39
Нодира ОФОҚ . Ё борурга изн бергил, ё ўзинг кел.....	50
Шоира ШАМС . Ёногинг рангининг ранг олди раъно.....	54
НАСР	
Назар ЭШОНҚУЛИ . Занжирбанд. <i>Ҳикоя</i>	26
Гулноз МЎМИНОВА . Чалахотин. <i>Ҳикоя</i>	42
Фарида ҲУСАИНОВА . Бахт манзили. <i>Қатра ҳикоялар</i>	47
Мухаммад АЛИ . Умрлар гулшани. <i>Роман-эссе</i>	71
ЁШЛАР ИЖОДИ	
Ирода РАҲМОНАЛИЕВА . Яна чорлар юлдузлар ракси.....	57
НАВОЙИХОНЛИК	
Тохир ШЕРМУРОД . Шоирликнинг шаъни ва рутбалари.....	60
МУШОИРА	
Мухаммадсоли УЛУҒБЕК . Бўйсунаман ёмғир измига.....	135
Мавлуда РЎЗИЕВА . Ташласанг бир дам нигоҳ.....	136
Сайёра РАҲИМИЙ . Шайланиб бораман севги жангига.....	137
Ҳамро БОНУ . Дилларни кувнатар ҳар дийдор.....	138
Расул РАҲМОН . Менга ҳамроҳ бўлди кутмаганларим.....	139
Латофат АМИРОВА . Руҳи равонимда бир ҳис жонталаш.....	140
Санжар ТОШБЕКОВ . Сўнгги жумлагача айтилди алла.....	142
ЖАҲОН АДАБИЁТИ	
Жек ЛОНДОН . Қир уларни, қир! <i>Ҳикоя</i>	157
ТАҚРИЗ	
Иброҳим ҒАФУРОВ . Чўнг армонлар қўшиғи.....	18
ТАҲЛИЛ	
Зилола ШУКУРОВА , Муаттар АҲМЕДОВА . Тақиқ меваси.....	68
ТАДҚИҚОТ	
Шерхон ҚОРАЕВ . Амир Музаффарнинг ижодкор фарзандлари.....	120
Ғулом АТАДЖАНОВ . Уч тарихий драма таҳлили.....	129
ТАЛҚИН	
Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ . Соғинч рутбасини бой бермас шоир.....	144
САНЪАТ	
Муслима МАҲКАМОВА . Куй чалиш услублари.....	149
ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА	
Қурдош ҚАҲРАМОНОВ . Изланиш ва самара.....	151
ГУЛҚАЙЧИ	
Анвар НАМОЗОВ . “О-о-о, май лайф!”. <i>Ҳажевия</i>	169
BOLALAR DUNYOSI	
Xurram RAYIMOV . Uyqungizni topaniz.....	166
Musharraf XO‘JABEKOVA . Alla sehri shunday zo‘r.....	167
Mamarajab TO‘RAYEV . Mushuk miyov deganda.....	168
Адабий ҳаёт	174

Шарқ юлдузи

2024

8-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри
таҳририят ижодий жамоаси нуктан
назаридан фарқланиши мумкин.

Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
кайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек
адабиёти” ихтисослиги бўйича
рўйхатида киритилган.

* Журналга обуна даврий
нашрларни етказиб бериш
билан шугулланувчи барча
ташкilotлар орқали амалга
оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:
100066, Тошкент шаҳри,
Бунёдкор шоҳқўча, Адиблар хиббони,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
биноси.

Телефонлар:
71231-23-67, 71231-23-68 903721438
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@umail.uz
sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:
24.10.2024
Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$
Офсет босма усулида офсет қоғозда
босилди. Босма табағи 11,0.
Шартли босма табағи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табағи 17,2.
Адади 4400 нусха.
Буюртма № 45

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам билан рўйхатга олинган.
“DAVR MAXSIMUM MEDIA” МЧЖ
матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:
Тошкент шаҳар Олмазор тумани
Шифокорлар шаҳарчаси, 15 уй.
Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мухаррирлар:
Дилфуза Маҳмудова
Байрам АЛИ
Ислом АЛИ
Мусахҳих:
Моҳира Ҳусанова
Саҳифаловчи-дизайнер:
Аҳрор Маликов
Copyright © “Шарқ юлдузи”